

A. DUFF COOPER

A NYUGATI HADSZÍNTÉR

4 TÉRKÉPVÁZLATTAL

FORDÍTOTTA
BALLA ANTAL

MÁSODIK KIADÁS

SINGER ÉS WOLFNER
IRODALMI INTÉZET R.-T. KIADÁSA
BUDAPEST

A. Duff Cooper könyvének eredeti címe
HAIG
Megjelent *Faber and Faber Ltd. (London)*
kiadásában

A térképeket tervezte és rajzolta
Horváth Endre ny. ezredes

JOGOSÍTOTT FORDÍTÁS

ELŐSZÓ

Azt hisszük, *A. Duff Cooper* könyvének átdolgozásával hasznos, sőt talán hézagpótló munkát végeztünk. Ez a könyv nemrégiben *T. von Bothmer* fordításában német nyelven is megjelent s a Németbirodalomban igen nagy kelendőségnek örvend. A figyelmet és érdeklődést mindenképpen megérdemli a nagyszerű *Talleyrand-életrajz* szerzőjének ez az új műve. A *Tacitus-féle »sine ira et studio«* szemmeltartásával mutatja be az angol hadsereg világháborús szerepét s vele együtt a nyugati hadszíntér eseményeinek legfontosabb fejezeteit. Megvilágítja a történések rugóit, leleplezi a kulisszák mögött végbement eseményeket, igazságot szolgáltatva, szinte az emberileg elérhető legnagyobb tárgyilagossággal, mindkét félnek, — a szövetségeseknek és a németeknek. Nem hallgatja el az entente-hatalmak bajait, hibáit s ugyanakkor a németek kitartásáról, hősiességéről a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg.

A szerzőt egy rendkívül becses emberi és történeti dokumentum ihlette meg könyve megírására. Egy fiatal angol tiszt 1880-ban naplót kezdett vezetni. Ettől kezdve, igazi brit következetességgel, soha egy napot nem mulasztott: híven feljegyezte, amit gondolt, megélt, látott-hallott. Ez a fiatal tiszt *Douglas Haig* volt, pályája csúcspontján a világháborús angol hadak főparancsnoka. *De Duff Cooper* műve sokkal több lett, mint egyszerű életrajz. Nagy történeti művé szélesedett ki, amely magában foglalja az

angol impérium 1914 előtti két nagy vállalkozásának: a szudáni hadjáratnak és a búrok ellen viselt hadjáratnak rövid történetét is. E rövid nyitány után részletes képét adja a nyugati hadszíntér angol arcvonalának, ahol Haig kezdetben mint hadtestparancsnok, azután mint hadseregparancsnok, végül — 1915 decemberétől kezdve — mint az összes angol expedíciós erők főparancsnoka működött.

A Nyugati Hadszíntér a magyar olvasót ismeretlen területekre vezeti. Mindig érdekes és tanulságos megtudni, hogyan látták a dolgokat a »másik oldalon«. Ebben a könyvben feltárul előttünk azoknak élete és gondolatvilága, azoknak politikája és hadviselés módja, akikkel a világtörténelem legvéresebb harcait vívtuk. Látjuk az entente hatalmak belső küzdelmeit, részt veszünk izgalmas tárgyalásaikon, megtudjuk, milyen sajtóságon bonyolult viszony volt a hadvezetőség és a kormányok, másrészt meg az egyes szövetségesek katonai vezetői közt s ez milyen villongásokra vezetett. Odaát egészen más volt a hadvezetés, mint nálunk. Ott a stratégia és a politika kiegészítette egymást. Nálunk a politikusok befolyása csekély volt, valóságos kivétel Tiszta István gróf, aki 1914—15 telén megakadályozta, hogy a tescheni főhadiszállás átengedje az oroszokat a Kárpátok gerincén. A szövetséges hatalmaknál a hadvezérek semmihez sem fogtak, mielőtt a politikusokkal mindent meg nem hánytak-vetettek. Hogy ez hasznos-e vagy sem, vitás; de annyi mindenestre bizonyos, hogy számunkra sok furcsaságot rejtenek Duff Cooper könyvének ilyentartalmú oldalai. És az is tény, hogy bár az angol és a francia politikusok és stratégák folyton civódtak egymással, törekvésük rettentő szívóssággal egyetlen célra irányult: a végső győzelem kivívására.

A szövetségesek, főleg Nagy-Britannia és Franciaország között egészen sajtóságos a viszony. Nem volt közöttük olyanszerű véd- és dacszövetség, mint amilyen 1879 óta az Osztrák-magyar monarchiát és a Németbirodalmat összekapcsolta. Amióta érdekellentétek (az 1904-ben megkötött entente cordiale-lal) kiküszöbölődtek, bizonyos fokú barátság fejlődött ki a két ország között. Kapcsolataik a világháború alatt egész szorossá váltak,

stratégiailag és külpolitikailag szinte egy birodalmat alkottak. Bámulatatos látnunk, hogy ez a két különböző muliú, jellemű, vérmérsékletű nép, melynek jellemzésére Duff Cooper örökérvényű szavakat talál könyvében, hogyan együtt tudott működni. Minden fontos kérdéstről együtt tárgyalnak; hol a franciák mennek át a Csatornán túlra, hol a brit kormány tagjai hajózzák át a sós vizet és sietnek Párizsba. Sokat vitatkoztak, veszekedtek, de egyik voltak a közös célban.

A szerző egyik célja kétségkívül az volt, hogy rámutasson azokra az áldozatokra, amelyeket az angol nemzet hozott, kimutassa az angol hadseregnek, de főleg Haig fővezérnek az érdemeit a szövetségesek győzelmének kivívásában. Haig kiváló, nagy katona volt. A brit hadtörténetben méltán sorakozik a legnagyobbak, Marlborough és Wellington mellé. A módszeres, az iskolás stratégák közé tartozik s ebben a tekintetben egyvágású Ludendorffal és vezértársával: Foch tábornaggal. Igen sokat tanult, a kisujjában volt minden katonai tudomány. A helyzeteket remekül felismerte és ritkán tévedett. Helyesen látta azt, hogy a világháborúnak ott kell eldőlnie Nyugaton, Flandria pipacsos mezőin, az amiens-i dombokon, az Ardennes-ek erdejében. Amellett mint jellem is rendkívül tiszteletreméltó volt: vallásos, szerény, férfias, megbízható, ragaszkodó, — egész énjét alá tudta rendelni a közösség nagy céljainak. Azt hisszük, határozott nyereséget jelent megismerkedni vele, mint az angol katona, a különös angol lélek egyik legjellegzetesebb képviselőjével.

De a Nyugati Hadszíntér ezen felül is sok újat hoz a magyar olvasónak. Hitelesen kitűnik belőle, hogy ellenfeleink néha egészen közel álltak már az összeomláshoz és micsoda mérhetetlen erőfeszítés kellett ahhoz, hogy ismét talpra tudjanak állni s a háborút a maguk javára tudják befejezni.

A hírneves alakok egész sorát hozza közelünkbe a könyv: V. György királyt, Ki tehénért, Lloyd George-ot, Robertson-t, Clemenceau-t, Churchill-t, a hadvezéreket: Foch-ot, French-et, Joffre-t, Pershinget; élénk varázsolódik a háborús Párizs és London. De az igazi főszereplő az

Ismeretlen Katona: angolok, németek, franciák sok-sok névtelen milliója s az igazi színpad Franciaország és Flandria szenvedéssel és dicsőséggel borított harcmezeje. Haig, a tetőtől talpig gentleman-katona, ellenfelének a legnagyobb tiszteletet adja meg, képességeit, vitészségét nyomatékosan elismeri és soha egyetlen gyűlölködő vagy becsmérő szót sem használ ellene. A szerző tárgyilagosságára pedig jellemző, hogy megbélyegzi a fegyverszüneti és béketárgyalások módszereit és rámutat arra is, mennyivel boldogabban alakulhatott volna a háború utáni Európa sorsa, ha a legyőzött ellenféllel nem bántak volna olyan embertelenül és megalázóan. A szemléletnek ez a férfias emelkedettsége adja meg, mesteri stílusa melleit, igazi becsét Duff Cooper művének.

Nem ismerünk könyvet, amelynek annyira sikerült volna népszerűsítienie a stratégiát, mint ennek a műnek. Lemérhetjük rajta saját katonai teljesítményeinknek emberfeletti mértékét, megtanulhatjuk újból és újból megindult tisztelettel tisztelni a világháború áldozatos hőseit, akár melyik oldalon küzdöttek, és nemcsak a közelmúltat ismerjük meg belőle új oldalról, hanem sok tekintetben a forrongó jelent is.

B. A.

I.

Douglas Haig ifjúsága.

Douglas Haig 1861 június 19-én született Edinburghban, mint egy népes családnak legfiatalabb tagja. A skótok általában többet törődnek származásukkal, mint az angolok; és a Haigek büszkén viszik vissza családfájuk gyökerét egészen homályos korszakokba. John Haig, Douglas atyja, whyskigyáros volt és ezzel az ipárral jelentékeny vagyonra tett szert. Már jól megszedte magát, amikor feleségül vette a szép Miss Veitch of Elrock-ot, aki nála tizenkilenc esztendővel fiatalabb volt. A Veitch-család azok közé a XIX. század közepén még elég nagyszámú családok közé tartozott, amelyek az üzlettel való foglalkozást méltóságukon alulinak tartották. De a házasság a meglehetősen nagy kor- és rangkülönbség dacára nagyon áldásosnak bizonyult. A fiatal asszony csak háztartásának és gyermekei gondozásának élt, társaságban nemigen fordult meg. A saját mély vallásosságát beleplántálta gyermekei lelkébe. A házasságot 1839-ben kötötték és húsz esztendő leforgása alatt

tizenegy gyermek született belőle, akik közül kilenc maradt életben. Így történt, hogy a legidősebb férfitestvér húsz évvel, a legfiatalabb nővér tíz évvel volt idősebb Douglasnál, és a viszony közte és testvérei között inkább a nagybácsi- és nagynéni-, mint a testvérek közötti viszony volt, s ez még inkább kitűnt a szülők halála után, ami 1878-ban, illetve 1879-ben következett be.

Miként Wellingtont, őt is úgy tekintették, mint a család legkevésbé tehetséges tagját. Valóban nem árult el gyermekkorában semmiféle különösebb értelmi képességet. Az iskolában, melyet Edinburghban és Rugbyben végzett, folyton nehézségekkel küzdött. Tizennyolc esztendőskorában lépett ki az életbe, árván, de akkora vagyonnal, amely anyagi függetlenséget biztosított számára. A szabadságot először arra használta, hogy Hugó nevű idősebb testvérét elkísérje Amerikába. Az amerikai úton határozta el, hogy hazatérése után beiratkozik az oxfordi egyetemre. Oxfordban sok mindent tanult, nemcsak pólót játszott és lovagolt. Különben a póló volt az egyetlen játék, amelyben több volt, mint közepszerűség. Vagyona, tapasztalatai tekintélyt kölcsönöztek neki s bejutott a legelőkelőbb klubokba. Egyénisége szabadon fejlődhetett, tehetett, amit akart, sem az apai tekintélytől, sem az anyai szemrehányásoktól nem kellett félnie. Oxfordban teljesen átalakult s tudatára ébredt hivatásának. »Sem a társasbéd, sem a klub — írja Haig egyik kortársa — nem tartották őt vissza a reá váró munkától.« Ami a bort és a kártyát illeti, túlzottan tartózkodó volt. Szilárdan elhatározta, hogy elvégzi a főiskolát, amilyen gyorsan csak tudja.

Ugyanannak a kortársának elbeszélése szerint Haig már Oxfordba érkezése előtt elmondotta, hogy be akar lépni a hadseregbe. Különös, hogy éppen akkor, amikor ez a szándék megérlelődött benne, az oxfordi egyetemre ment és nem Sandhurstbe, a katonai iskolába. Sokan azt mondják, hogy Haig először diplomáciai pályára akart lépni. Ismerve azonban a jellemét, nem valószínű, hogy ezen a pályán babérokat aratott volna. Bármint volt is, nem kétséges, hogy oxfordi tartózkodása alatt gondolta át jövődöbéli életirányát, s miután az kialakult benne, ingadozás nélkül, következetesen kitartott mellette.

Oxfordi tartózkodásának utolsó évében kezdett el naplót vezetni. Ezekben a sokszor hézagos feljegyzésekben sok érdekes adat van, főleg az egyetemi életéről. 1883 áprilisában — mint naplójában olvasható — Henrietta nővérével Párizsban járt. Oxfordban, diadalmasan leküzdvé a fiatal kor összes kísértéseit, sikerrel befejezte tanulmányait.

1883 nyarán Douglas Haig otthagyta az egyetemet és a következő 1884. év februárjában, huszonhároméves korában, belépett a sandhursti királyi katonai iskola növendékei közé. Akkoriban a fiatalembereknek, akik a katonatiszti hivatást választották, megengedték, hogy katonai kiképzésük előtt elsajátítsanak bizonyos főiskolai ismereteket. Haig a veleszületett komolysággal látott a munkához, hogy derék katonatiszt váljék belőle. Egykori sandhursti bajtársai tisztelettel és csodálattal emlékeznek vissza lázas buzgalmára.

1885 február 7-én a hetes számú huszárezredhez került. A most következő esztendőök eseménytelenek.

Európában és világszerte mindenütt mély csend uralkodott. Khartum elesett és úgy látszott, hogy Nagy-Britannia tiltakozás és bosszúszándék nélkül zsebre-vágta a presztízsen ejtett sérelmet. Afrika felosztása az európai hatalmak között rendületlenül haladt előre, anélkül, hogy beszéltek volna róla. 1885-ben alakult meg a brit és a német keletafrikai társaság. 1886-ban az angol-német egyezmény elhatárolta a két társaság érdekszféráját. Viktória királynő 1887-ben megünnepelte ötvenéves uralkodói jubileumát. 1888-ban lett II. Vilmos Németország császára. És két évvel később elbocsátotta Bismarckot. Ekkor írta Sir William Harcourt John Morley-nak: »Nem jó kilátásokkal kecsegtet, hogy Európa egy szeszélyes ember kénye-kedvére van bízva.«

1886 november 25-én a hetes huszárezred Indiába hajózott. »Kegyetlen hideg nap volt, — írja Haig naplójában — esett a hó, metsző szél fújt, amikor a huszárezred kivonult.« Ebben az időben az ezred Shorncliffe-ben állomásozott; vasúton kellett Portsmouth-ba mennie, itt hajózták be az Eufrates nevű régi csapatszállító hajóra. Az úton nem történt különösebb esemény. Néhány új házas utazott a hajón, ezek néha összekoccantak, »de végre is a nő minden bajnak főoka« — jegyzi meg Haig naplójában. Ez a keserű és éles megjegyzés egy huszonkétéves fiatalember szájából azt sejteti, hogy kellemetlen tapasztalatai lehettek. De mégis feltűnő az, hogy a napló írója tudomást vesz a másik nem létezéséről. Házassága előtt ugyanis nővérei és nőrokonai kivételével soha egyetlen nőről sem emlékezett meg. Szerelmi ügyei úgylátszik vagy nem voltak, vagy nem akarta

azokat naplójára bízni. Mint fiatal tiszt, csak hivatásának élt, a szórakozást pedig a póljátékban és az esetleges vadászkirándulásokban kereste.

1888-ban ezredsegédtiszt lett. Naplójában ezentúl a sport- és vadászfeljegyzések háttérbe szorulnak és több hely jut a katonai kiképzés számára. 1889-ben és 1890-ben rövidebb szabadságot kapott s idejének nagy részét Londonban töltötte, ellátogatva közben Párizsba. 1890-ben Monte Carlót nézte meg, a nála megszokott óvatossággal játszott, s eltávozott anélkül, hogy nyert vagy veszített volna. A következő esztendőben meglátogatta az indiai birodalom két legtávolabb eső részét: Ceylont és az északnyugati határt. Ebben az évben a lovasság főfelügyelőjének külön kívánságára dandárhadsegédnek osztották be az Aligarhban levő táborban. 1892 januárban ismét különleges beosztást kapott a poonai táborban, majd a bombay-i hadsereg vezérkarához került. Közben rövid időre Ausztráliába utazott.

Nehéz elhatározás előtt állt: elő akart készülni a hadi akadémiára. Tudta, hogy valószínűleg végleg el kell szakadnia ezredétől, s ezt nem tudta megtenni megilletődés nélkül. Tisztársai közül többen elkísérték a bombay-i kikötőben lévő hajóra. A búcsúzást ő maga megírja: »Humphries őrnagy várt rám. Együtt mentünk a Peninsular fedélzetére, meglehetősen nyomott hangulatban. Humphries megrázta a kezemet és azt mondotta, hogy én voltam a legjobb ember, akivel valaha megismerkedett.« Azután leszálltak a hágcsón egy kis csónakba. Az erős ár elsodorta őket a világítótorony felé. »Néztem őket távcsővel, míg csak a csónak egy kis ponttá nem vált, s mi már túl-

értünk a Colova-fokon. Hat óra volt délután, alkonyodni kezdett. Nagyon szomorú voltam, hogy el kellett őket hagynom.«

Az érzelemnek ez a nemes egyszerűsége s a kifejezésnek ez a tudatosan mérsékelt színezete írójukra egyformán jellemző.

Az 1893. év Haig számára komoly csalódást hozott. Ekkor érte az egyetlen visszaesés katonai pályáján. Azt az időt, amely Angliába való megérkezése és a vizsga között, júniustól szeptemberig, eltelt, legnagyobb részt komoly tanulással töltötte. Egy ideig Düsseldorfban élt egy német családnál, hogy így gyakorolja magát a német nyelv elsajátításában. Hiába volt minden igyekezete, németből megbukott. És ezenkívül még nemcsak hogy megbukott matematikából, amely kötelező vizsgái tantárgy volt, hanem elutasították — és ez sokkal komolyabb baj volt — azzal az indokolással, hogy színvakságban szenved. Tiltakozott ez ellen a megállapítás ellen és előmutatta egy Mohren nevű német orvostanár bizonyítványát, aki szerinte a legkiválóbb német szemspecialista volt s aki igazolta, hogy ő ebben a betegségben nem szenved. Minthogy három esztendővel később, a vezérkarba mégis felvették, úgylátszik, elfogadták a német professzor bizonyítványát. Ebben a dologban Haig később is mindig rendkívül érzékeny volt és nem tűrt meg tréfát. Évek múlva, amikor mint hadseregfőparancsnok a flandriai síkságon hadsegédével együtt lovagolt, odamutatott egy nem messze lévő mezőre azzal a megjegyzéssel, hogy milyen szépek ott a piros pipacsok. A jólnevelt hadsegéd mormogott magában valamit, megnézte jól a helyet, ahová főparancsnoka mutatott,

de nem látott ott mást, mint fekete földet, melyet most hánytak fel ekével.

1893-ban nem vezetett naplót, sem a rákövetkező években. Lehetséges, hogy ő maga semmisített meg mindent, amit ezekben az esztendőkből írt. Úgy látszik súlyos lelki depresszióban szenvedett, mint általában azok az emberek, akik köztevékenységnek szentelik életüket és évek lelkiismeretes munkája után azt látják, hogy olyanok kerültek eléjük hivatalban, méltóságban, akiket ők maguknál gyengébbnek tartottak. Amikor Oxford után a hadseregbe belépett, már időt veszített és rangban egyenlők voltak vele a jóval fiatalabbak. Azzal a keserű érzéssel kellett annak idején Indiába mennie ezredével, hogy kudarc sújtotta.

Angliába visszatérve, Haig egyideig Sir Keith Fraser tábornoknak, a lovasság főfelügyelőjének hadsegéde volt, az őszi hadgyakorlatok tartamára. 1893 szeptemberében jelen volt a Touraine-ben tartott francia lovassági hadgyakorlaton. Jelentését, amely vagy negyven fólió oldalt tesz ki, felterjesztette a hadügyminiszternek. A párizsi katonai attasé a következő megjegyzéssel egészítette ki: »Haig kapitánynak a francia tisztek jóindulatából igen jó alkalmá volt megfigyelni s megítélni mindazt, ami történt.«

1895 januárjában ismét elővehetjük Haig naplóját. Ebben a hónapban segített Sir Keith Frasernek a lovasgyakorlatról szóló jelentésének elkészítésében, majd amikor a tábornok Dél-Franciaországba utazott, meghúzódott egy kis warwickshire-i házban s onnét járt vadászkirándulásokra. A falkavadászat azonban sohasem vonzotta úgy, mint a póló. Ha az idő rossz volt,

vagy a vadászat untatta, otthagyta a mezőt, és társai, mikor visszamentek, otthon találták katonai könyvek közé temetkezve.

Miután a franciaországi lovassági módszereket megismerte s tisztában volt azzal is, hogy azok a brit viszonyokra milyen mértékben alkalmazhatók, azon gondolkozott, hogy most már Németországban is szerezen hasonló tapasztalatokat. Még ennek az esztendőnek tavaszán ellátogatott Berlinbe. A német katonai körök a legnagyobb szívéllyességgel fogadták.

»Nagyon jól érzem itt magam, — írja Henrietta nővérének 1895 május 4-én, — a német tiszttek mindent elkövetnek, hogy ittartózkodásomat kellemessé tegyék. Az egyetlen, ki rám sem hederít, Swaine ezredes, a saját katonai attasénk.«

Május 31-én levelében megírta, hogy udvari ebéden vett részt a potsdami kastélyban. Vilmos császárral való beszélgetéséről így emlékezik meg: »Ebéd után átmentünk a képtárba, ahol a császár hozzám jött, kérdezősködött ezredem felől, majd érdeklődött Keith Fraser iránt s megkérdezte, mik a további terveim. Általában igen barátságos volt.«

Haig, mielőtt elhagyta volna Berlint, megkérte nővérét, gondoskodjék néhány ajándékról, barátai számára. »Olyan szeretetreméltóak voltak hozzám, — írja — hogy örömmel adok nekik egy vagy más emléket. Kiadhatsz értük harminc fontot, vagy többet is, csak maradandó értékűek legyenek. Nem akarom, hogy azt mondják, ha visszatérek Németországba: No, ilyen silányságok készülnek Angliában! Válassz, ami neked tetszik, de tudd meg, hogy a német tiszttek mindig uniformist hordanak, így türe vagy effélére nincsen

szükségük. Viszont elég sokat dohányoznak.« Ezután nyolc tisztnek a neve következett. Talán akadtak köztük olyanok, kik magukkal vitték a nagy háborúba a barátságuk jeleit, melyekkel boldogabb napokban a brit főparancsnok kedveskedett nekik. Németországi látogatásának gyorsan véget vetett, amikor megtudta, hogy Sir Evelin Wood tábornok lovashadgyakorlatot tervez, melynek kezdetét július 21-re tűzte ki s hogy French ezredes vezeti egyik részről a lovasságot és ő French mellé van beosztva. Hirtelen visszatért, s ezt igen jól tette, mert ennek a lovashadgyakorlatnak az ő késői pályájára nagy befolyása volt. Nemcsak French-csel, a későbbi hadseregfőparancsnokkal lépett közelebbi kapcsolatba, hanem most volt alkalma megismerkedni Sir Evelin Wood-dal is, ki a főszállásmester állását töltötte be, s aki későbben jóakarató és hasznos barátjának bizonyult.

II.

Szudán és Délafrika.

Az előzményekben már említettük, hogy Khartum[^]ban 1886 januárjában lehanyatlott a brit lobogó, Gordon tábornok pedig elesett. Tíz hosszú esztendőn keresztül Mahdi és párthívei meg a kalifa uralkodtak egész Szudánban. De az átmeneti időszak alatt folytak az előkészületek fáradhatatlanul. Az első támadás akkor kezdődött, amikor a brit és egyiptomi csapatok Kitchener tábornok vezérlete alatt a Dongola tartományt visszafoglalták. Kitchener 1897-ben óriási mun-

kát vállalt: kétszázharminc mérföld hosszú vasutat épített a víztelen sivatagban, az ellenséges ország közepén. Amikor ez a vállalkozás elkészült, megoldódott a hadjárat legfőbb kérdése.

Ebben az időben minden becsvágyó angol katona szeme Szudánra volt szegezve. Azoknak a brit csapatoknak a számát, amelyek résztvettek a hadjáratban, szigorúan korlátozták, de viszont minden brit tisztnek megadták azt a lehetőséget, hogy az egyiptomi hadseregben ideiglenes beosztást vállaljon. Sokan jelentkeztek, de csak keveset vettek fel. Douglas Haig ezek közé a szerencésékek közé tartozott.

Mielőtt útra kelt volna, meghívót kapott Sandringhambe a walesi herceghez és hercegnőhöz. Unokatestvére, Jameson, volt az összekötő kapocs közte és az udvar között s nem ez volt az egyetlen alkalom hogy Haig leendő uralkodójával találkozott.

Haig hosszú, unalmas út után február 3-án Kairóba érkezett s ott pár napot töltött. Szerződést írt alá, melyben kötelezte magát arra, hogy két esztendeig egyiptomi szolgálatban marad, de nem gördítenek nehézségeket útjába akkor sem, ha a szerződéses szolgálatot előbb be akarná fejezni. Néhány barátjával találkozott, ezek segítettek neki a felszerelés kiegészítésében. A felszereléshez hozzátartozott három fez is, melyet, mint az egyiptomi hadsereg tagja, régi indiai egyenruhájához viselt.

Kairóból tovább ment felfelé a Níluson, hogy megtalálja a hadsereget. A harcoló sereget könnyű volt megtalálni, csak dél felé kellett haladni a folyam irányában. Csak egy rövidítés volt: a bátran és sikeresen meghúzott vasútvonal Wadi Halfától Abu Hamedig,

a sivatagon keresztül. Így lehetett kikerülni a nagy kanyarodást, melyet a Nílus tesz a Dongola tartományon keresztül.

Haig február 15-én Wadi Halfába érkezett, s ott első alkalommal találkozott Kitchenerrel, a *Szirdárral*.¹ Naplójában és leveleiben említi, hogy Kitchener kedvesen és barátságosan fogadta, noha ezt nem igen szokta nyilvánítani fiatal tisztekkel szemben. Nyilvánvaló, hogy Haiget megelőzte a híre.

A *Szirdar* közölte vele, hogy valószínűleg a Delbehben levő csapat parancsnokságát fogja átvenni, amely most egy bennszülött tisztnak a vezetése alatt van. Ennek a csapatnak erős kiképzésre van szüksége. Néhány nap múlva azonban azt a parancsot kapta, hogy Berberben jelentkezék.

Ez alatt az idő alatt állandóan levelezésben volt nemcsak nővérével, Henriettával, hanem Sir Evelin Wooddal is. Woodnak gyakran küldött bíráló megjegyzésektől nem mentes értesítéseket a hadjáratról.

Egy alkalommal így írt: »Nem tudom, vájjon elmondjam-e Önnek véleményemet a bennszülött hadseregről, anélkül, hogy ebben a dologban kérdést intézett volna hozzám. Ezért nem is mondok véleményt, de viszont előadom, amit láttam és ön véleményt alkothat arról, vájjon ezek a dandárok harcban mennyire felelnek meg. Azzal kezdem, hogy az egyiptomi zászlóalj parancsnokok brit tisztjeiknek semmiféle hatáskört nem engednek, hanem azt teszik, amit jónak látnak. Többször volt alkalmam megfigyelni,

¹ Így nevezték az egyiptomi hadsereg főparancsnokát, aki 1883 óta az 1936 augusztus 26-iki angol-egyiptomi meg-egyezőség mindenkor angol tábornok volt.

hogy a tűzvonalban fegyelemről szó sincs. Vannak szakaszvezetők (névleg), de amikor egy hely ellen támadást intéznek, a tüzelés irányításával semmit sem törődnek. Úgylátszik, csak egyetlen tüzelési formációt ismernek: az első sor térdel, a második sor áll. Ezt egyik harcszerű gyakorlatnál jól megfigyelhettem. Ami most már a színesek menetelési módját illeti, a menet oszlopból ki szabad lépniök és hátul ide-oda kóborolhatnak. Közben a menetelő oszlop közelében női csapatokat látni mindenfelé batyukkal a fejükön. Úgy értesültem, hogy a férfiaknak tilos ugyan, hogy nőiket magukkal vigyék, de úgylátszik a színesek nem akarnak hadba vonulni nélkülök, és a velünk átellenben lévő szigeteken csak úgy hemzsegnek a harmadik zászlóalj női, akik oda vannak elszállásolva. Miért nem számolnak ezzel a ténnyel, s miért nem engedik meg nekik, hogy bizonyos számú nőt magukkal vihessenek? Nem nagyon elragadtatva a színeseknek sem harcmódjától, sem menetfegyelmétől, de az biztos, hogy erős fickóknak látszanak és rendesen viselkednek. A szomorú az, hogy annyi értékes és ügybuzgó fiatal tiszt van, akiket nem használnak fel a legénység kiképzésére. Több barátom, aki velem együtt volt a hadiiskolában, panaszkodott, hogy mennyire szeretne tenni valamit, de feletteseik megakadályozzák őket. Mi a lovasságnál szerencsésebbek vagyunk, mert a századparancsnokok szabadkezet adnak nekünk a legénység kiképzésében.« Berber a Nílus mellett fekszik, néhány mérföldre északra az Attbara folyónak a Nílusba való torkolásától. A szomszédságban állomásozó lovasság azt a feladatot kapta, hogy derítse fel a terepet az Attbara partján. Az ellenség nem volt túlmessze, s jelentékeny

erővel rendelkezett. Ilyen felderítő út alkalmával sodródott Haig először tűzbe, még pedig olyan körülmények között, amelyek komolyabb következményekkel is járhattak volna, mint aminőkkel jártak. A Sir Evelin Woodnak küldött jelentésből érdekesen világlik ki, hogy Haig az első ütközet tapasztalataiból milyen gyorsan levonta a tanulságokat és megjegyzést érdemel az is, hogy már akkor, 1896-ban, felismerte a géppuska jelentőségét.

Április 8-án zajlott le az a csata, melyet Attbara melletti csatának neveznek. Kitchener hosszabb gondolkodás után elhatározta, hogy megtámadja a kalifának Mahmud alá rendelt erőit. És győzött. A lovaságnak azonban ebben a csatában csak alárendelt szerep jutott.

Haig április 29-én Sir Evelin Woodhoz intézett levelében az angol újságok tudósításaihoz a következő megjegyzéseket fűzte:

»Éppen most kaptuk meg az angol lapoknak az attbarai ütközetről szóló tudósításait. Milyen badarságokat adtak be a brit közönségnek! A túlzások szinte nevetségesek. De valamennyin túl tesz Mahmud fővezér története, akit állítólag ágy alól húztunk ki. A valóság az, hogy valami sáncfélével zárták körül s úgy győzték le. Testőrei vitézül küzdöttek és valamennyien elesetek, egynek a kivételével. Ez utóbbi — így beszélték nekem — így kiáltott: Ne lőjjetek, itt van Mahmud! Így mentette meg a fővezér életét. A szudániak ezen a helyen több mint 100 embert vesztettek.«

Az Attbara melletti csata után a hadműveletekben öthónapos szünet állott be, s ez alatt az idő alatt minden

előkészület megtörtént a végső döntésre. Augusztus vége felé járt, a hadjárat utolsó szakaszának összes előkészületei befejeződtek s megkezdődött az előnyomulás Omdurman felé. A csatáról, amely szeptember 2-án zajlott le, részletes beszámolót itt nem adunk. Mindössze annyit óhajtunk megjegyezni, hogy a győzelem nem volt olyan magától érthető s nem olyan könnyen vívták ki, mint azt némelyek gondolják. A derviseknek roppant számbeli fölényük volt, bátorságuk fanatikus s nagy részük jól fel volt fegyverkezve. Voltak bizony, ha nem is kritikus, de néha aggasztó pillanatok a nap folyamán. Elsőnek az egyiptomi lovasscsapat ment át támadásba, melynél Haig mint hadsegéd szolgált Broadwood ezredes alatt. Ők állottak a Szirdár hadseregének szélső jobbszárnyán és Kitchener látván, hogy erősen szorongatják őket, azt a parancsot adta nekik, vonuljanak vissza a centrum felé, a saját gyalogságunk balszárnya mögé. Rawlinsonnak hívták azt a parancsőr tiszte, aki a parancsot átvitte. Néhány nap múlva a tiszte erről a mozzanatról szóló jelentésében a következőket írta: «Láttam, hogy a mi lovasságunk, amely az összeköttetést tartotta, Douglas Haig parancsnoksága alatt hogyan vonul lassan vissza s hogyan követik őket a dervisek. Átlovagoltam hozzá egy térségen, amelyet néhány órával később már halott és sebesült dervisek borítottak. Amikor hozzá érkeztem, nem volt messzebbre az ellenség vonalától 600 yardnál és megállapítottam, hogy az ő bizalmat keltő magatartása milyen jó hatást gyakorolt saját színes katonáira, milyen nyugodtan várták a dervisek közeledését».

Kitchener diadalának teljességét kisebbíti az,

hogy a kalifát nem sikerült fogságba ejteni. Ezt a hibát azután akkor akarta jóvá tenni, amikor az már késő volt s hogy mily nehéz megpróbáltatásnak tette ki ezzel az egyiptomi lovasságot, erre nézve idézzük Haig saját szavait:

»Délután 3 óra felé érkeztünk a folyóhoz, a Kor Shambat torkolata közelébe, teljesen kimerülve. Azonnal parancsot kaptunk a továbbindulásra, de nem is vittünk magunkkal vizet, abban a hiszemben, hogy csak őrszolgálatra rendelnek ki bennünket. E helyett kiderült, hogy nyugatra kellett mennünk a várostól, amelyből hatalmas tömegek menekültek. Amint a nyugati kapunál megálltunk, Slatin izgatottan közölte a parancsot, hogy folytassuk tovább az üldözést. Nem akarom fárasztani Önt azzal, hogy elmondjam, mit szenvedtünk az üldözés folyamán, amíg átjutottunk a lovak tetemeivel borított tájon, még hozzá sötétben és hogyan töltöttünk el két éjszakát anélkül, hogy enni vagy inni kaptunk volna.«

Az omdurmani csata után néhány nap múlva Haig az egyiptomi hadseregből való elbocsátását kérte. Kérelmét teljesítették és október elején ismét otthon volt. A 7-es huszárok akkoriban Norwichban állomásoztak és Haig a most következő hat hónapot részben ezredénél, részben szabadságon töltötte. 1899 májusában Aldershotba helyezték át és hadsegéd lett az 1. lovasdandárnál.

A nilusi hadjárat minden költségével és szenvedésével csak egyik része volt annak a terhes örökségnek, melyet Gladstone hagyott hazájára. A súlyosabb

rész csak most következett. Ugyanaz a kormány, amely megfeledezett arról, hogy Gordont támogassa és őt megbosszulja, a Majuba magaslat melletti vereség után megalázó békét kötött a délafrikai köztársasággal, annak dacára, hogy az angol főparancsnok biztosította arról, hogy markában van az ellenség. A gyalázatos bánásmód, amelyben a transvaali kormány ettől fogva a brit alattvalókat részesítette, bizonyítéka a Nagy-Britannia iránti megvetésnek, melyet ez a meghunyászkodó politika keltett egy kétségkívül férfias és vitéz nép lelkében. S egyben ez magyarázza meg a végső győzelemben való hitet, mellyel a búrok a délafrikai háborút vállalták.

Az 1899. év tavaszán és nyarán a tárgyalások tovább folytak, de a békekilátások egyre csökkentek. Haig szeptember 14-én Aldershotban új utasításokat kapott: első vezérkari tisztnek szemelték ki Sir John French mellé, akit ugyanakkor a natali lovasság parancsnokságával bíztak meg. Szeptember 23-án mind a ketten elhajóztak Dél-Afrikába.

Október 11-én, amikor az eredménytelen béketárgyalások után a háború kitört, a búrok a britek elleni támadásra széles kiterjedésű határvonaluknak minden részén készen állottak. A legnyugatibb részen rögtön meg is kísérelték két fontos brit városnak, Mafekingnek és Kimberleynek elfoglalását, s eközben a legtávolibb Keleten, az Oranje szabadállam másik oldalán és a semleges Basuto-földön összpontosították főerejüket Natal északi része ellen. Ladysmithnél Sir George White állott a brit haderők élén.

French tábornok október 19-én kötött ki Durbanban s másnap érkezett meg Ladysmithbe vezérkarával

együtt. Rögtön megkezdték működésüket. Csapatot küldtek ki a búrok Elandslaagte melletti állásainak felderítésére. A búrok eközben megállították a vonatokat és felszaggatták a síneket. Sir George White figyelmeztette embereit, hogy ne hatoljanak előre messzire, s azok még aznap este visszatértek anélkül, hogy az ellenséggel érintkezésbe léptek volna. Másnap reggel indult el az angol csapat, hogy Elandslaagtet elragadja a búroktól. A csapatot French vezette; Yan Hamilton volt neki alárendelve. Haigre, mint vezérkari főnökre a parancsok végrehajtásának ellenőrzése nehezedett. Ez volt a délafrikai háború első komoly hadművelete s igen sok függött a harmincnyolc éves őrnagy szakértelmétől, aki most harcolt először civüizált ellenség ellen.

Hajnal 4 óra volt, esett az eső, amikor a csapat a trafalgari ütközet évfordulóján megindult. Négy század könnyű lovasságból, a manchesteri gyalogezred egy félzászlóaljából és egy üteg natali tüzérségből állott. A parancs úgy szólt, hogy foglalják vissza a búroktól az elandlaagte-i vasútállomást.

Amikor a brit csapat a kitűzött cél közelébe érkezett, a natali tüzérség elkezdte ágyúzni az állomást, mire a búrok gyorsan kiürítették. De alig hogy ez megtörtént, a búrok főereje a dombon levő állásból tüzelni kezdett a támadókra, s Íziben kitűnt, hogy az ő tüzérségük 500 yarddal messzebb lő, mint a szemben álló natali tüzérség, az állás pedig sokkal jobban meg volt erősítve, mint azt a mieink feltételezték. French az új helyzetet felismerve, az ellenséges tűzből kivonta csapatát és úgy határozott, hogy távbeszélőn további utasításokat kér a Ladysmithben levő főhadiszállástól.

Jelentékeny megerősítések érkeztek Ladysmithből, úgyhogy a brit hadsereg mind az emberek, mind az ágyúk számát tekintve az ellenséggel szemben fölénybe jutott. Délután újból kezdődött a támadás és súlyos veszteségek közepette eredményesnek látszott. Hat óra felé, amikor már alkonyodni kezdett, az állást a britek bevették. A győzelmes gyalogság tábornokot ültetett a csatamezőn s a többi megmaradt erőt összpontosították a vasúti állomás körül, a domb lábánál.

Este kilenc órakor távbeszélőn a csapathoz a következő parancs érkezett: »Sir George White azt kívánja, hogy az Elandslaagtenál levő csapat a leggyorsabban térjen vissza Ladysmithbe. A vasútvonal helyreállítását félbe kell hagyni.« Sokan, kik az ütközetben résztvettek, úgy érezték, hogy erőfeszítéseik hiábavalók voltak s fel kellett adniok egy helyet, melyet olyan drágán nyertek el. Sir George White célja ezzel a csatával mindössze az volt, hogy tehermentesítsen egy másik csapatot, melyet Yule tábornok vezetett, amely Dundeenél feladta állását s visszatérőben volt Ladysmith felé.

Október 31-én megérkezett Fokvárosba Sir Redvers Buller tábornok, akinek parancsnoksága alá kerültek az összes Dél-Afrikában harcoló angol csapatok. Buller Methuen tábornoknak azt a parancsot adta, hogy mentse fel Kimberleyt, Gatacre tábornokot pedig kisebb csapattal Fokföldre küldte, majd ő maga a megmaradt erőkkel Natalba sietett Ladysmith felmentésére.

A Ladysmithből visszatérő French és vezérkari főnöke Bullertől a következő táviratot kapták: »French

vegye át a hazulról érkező lovashadosztály parancsnokságát s külön kívánságom, hogy ő és Haig idejöjjenek».

Nem volt vesztegetni való idő. Kétséges volt, vajjon a vonat át tud-e menni az ellenség körülzáró csapatán. Délután 1 órakor French és Haig, két hadsegéd, hét szolgálattelvő katona kíséretében és kilenc lóval útnak indultak. Rajtuk kívül nem volt a vonaton más utas. A négy tiszt elfoglalta az egyetlen elsőosztályú szakaszt. Minthogy figyelmeztették őket, hogy útjuk első két órájában ne mutatkozzanak, kénytelenek voltak a padokra és a padlóra feküdni. Milyen furcsa a brit hadsereg későbbi fővezéreit elképzelni, amint gubbasztanak egy kis vasúti kocsiban, olyan helyzetben, amely nem volt egészen méltó hozzájuk. Erős golyózápor érte a vonatot s az utasok minden pillanatban annak voltak kitéve, hogy az ellenség elfogja őket s az egész háborút Pretoriában kell majd eltölniök dicstelen hadifogságban. Közel voltak hozzá. A vonat hirtelen megállt. »Az ajtó kinyílt s mi azt vártuk, hogy a búrok szólítanak fel leszállásra bennünket. De voltaképpen a saját vasútbiztosító őrségünkön mentünk keresztül és egy brit tiszt nyitotta ki az ajtót« — írja Haig naplójában.

Amikor megérkeztek Colensoba, észrevették, hogy egy háromhüvelykes gránát az egyik teherkocsin áthatolt és Haig útiholmijában jelentékeny kárt okozott. »Ha a fel nem robbant gránát a kereket találta volna, vagy a mozdony kazánját, mi biztosan útban volnánk Pretoriába« — írja Haig. Ez volt az utolsó vonat, amely Ladysmithet elhagyta. French és kísérete másnap elérték Durbant s onnét hajón Fokvárosba mentek.

Tíz nehéz nap következett Fokvárosban. Nemso-kára parancs érkezett Frenchhez és Haighez, hogy vonaton De Aarba utazzanak és foglalják el Naauwportot és Colesberget, ahová bizonytalan számú, de jelentékeny búr erő érkezett Schoemann vezetése alatt.

Feleslegesnek látszik, hogy részletesen leírjuk a kisebb hadműveleteket, melyekkel az ellenséget lefoglalva tartották. Az egész háborús színjátékban egyedül ezek a részletsikerek őrizték meg csorbítatlanul a brit fegyverek tekintélyét. Amikor a decemberi fekete hetekben Gatacret megverték Stormbergnél, s Methuent Magersfontainnál, Buliért Colensonál, az egyetlen név, amely az angol nép tudatában a győzelem fogalmával összeszővődött, French tábornok neve volt. A hadsereg is tudta, hogy Haig a tábornok jobbkeze. French nem is volt szűkmarkú a dicséretben. Február 2-áról szóló jelentésében többek között ezeket írja: »Haig őrnagy vezérkari tiszt ugyanazt a buzgalmat s törhetetlen kitartást mutatta, amelyről a hadjárat kezdetétől fogva tanúságot tett. Már volt alkalmam ugyanebben az értelemben szólni róla előző jelentésemben«.

Az előbb említett katonai vereségek Nagy-Britannia kormányában s népében felébresztették azt az elhatározást, hogy további erőfeszítéseket tegyen. Roberts lordot, az eddigi írországi főparancsnokot ruházták fel az egész hadjárat fővezérletével és Kitchener lordot, aki az előző évben fejezte be a szudáni hadjáratot, vezérkari főnökül adták melléje.

A XX. század Nagy-Britanniára vérvörösen és fenyegetően virradt fel. Mialatt két legtekintélyesebb

tábornoka az Óceánon hajózott, és két megvert hadserege takargatta a sebeket, a világ nagyhatalmai, amelyek között Nagy-Britannia nem számíthatott egyetlen szövetségesre vagy baráttra sem, ott álltak várakozásteljesen az arénában s nem titkolt kárörömmel szemléltek a csúnya vereséget, melyet az öreg oroszlán kapott kis, jelentéktelen ellenfelétől.

A nagy brit birodalomnak csak egyetlen pontján csillámlott meg a remény fénysugara. French december 31-én a Colesbergtól délre eső dombokon éjjeli támadást hajtott végre, jól kipuhatólván előbbi vezérkari főnökével együtt a támadás eshetőségeit. Egyik hivatalos történész az eseményt eképpen adja elő: »Az ellenség elővédjei menekültek, amikor az 1900. év január elseje felvirradt. A Bergshire-lövészek ellenállás nélkül elfoglalták McCracken-magaslatok peremét«.

French az egész január folyamán tartotta állását s visszaverte Schoenemann támadásait, aki Cronje és Botha diadalait szerette volna elhomályosítani. Éppen ezért Roberts és Kitchener figyelme, mikor azon gondolkoztak, hogy haditervüket kivel hajtaszák végre, először French felé fordult. Úgy döntöttek, hogy lemondanak arról az eredeti elgondolásról, hogy a széles arcvonalat három vagy négy helyen támadják, e helyett az egyik jobbszárnyát felgöngyölitik, majd a körülzárt Kimberley városra rátörnek.

A haditervek titkát olyan jól megőrizték, hogy csak néhány nagyállású vezető sejtette. Magát Frenchet beavatták még akkor, amikor januárban Fokvárosban látogatást tett. Talán azért is ment oda, hogy tiltakozzék a legfőbb vezetőségnek az ellen a döntése ellen, hogy vezérkari főnökét Haiget, Erroll lorddal

váltsák fel. Erroll ezredes volt ugyan, de csak most érkezett meg Angolországból, a délafrikai viszonyokat egyáltalában nem ismerte, és nem ítéltette meg azt sem, hogy a lovas hadosztály különböző ezredei és tisztjei miképpen alkalmazhatók. French a tábornagtól tiltakozására azt a választ kapta, hogy Haig minden érdeme és kiválósága mellett is még fiatal egy lovas hadosztály vezérkari főnöki állásának betöltésére. Így a vezérkari főnök Erroll lett.

Haig mint első vezérkari tiszt vett részt Kimberley felszabadításában, és bármi volt is az ő hivatalos beosztása, French tábornok jobbkeze maradt. És French ez alkalommal aratta legkiemelkedőbb háborús sikereit. A híres támadásról Haig néhány nap múlva részletesen beszámolt Lonsdale Hail ezredesnek. Előadja az egész előnyomulást, és Kimberley bevételéről ezeket írja:

»Délután 6 órakor értünk Kimberleybe. A helyőrség a legcsekélyebb kísérletet sem tette arra nézve, hogy támogasson bennünket. Dél felé egyedül tisztítottuk meg a búrok közbeeső állásait, és elfoglaltunk két kis tábornok. A kimberley-i lakosság jó színben van és egészséges. A felmentő csapatoknak azonban élelmezésre van szükségük. A roham közben sok kenyérzsák elveszett és a hétfontos húsosdoboz a nyergen túl nagy megterhelés.«

Február 22-én Haig ezeket írta nővérének: tegnap este alezredessé neveztek ki és a 3-ik lovasdandár parancsnokává. Igen nagy szerencsének tartom, hogy a dandár parancsnokságát éppen reám bízták, mert hiszen érthető módon lábatlankodnak itt mindenféle öreg, ásatag emberek, ezredesek, stb. Kitchener velünk

lovassággal jól bánt, French pedig teljesen szabad kezet kapott«. Az utóiratban Haig ezt jegyezte meg: »Amióta az előzményeket leírtam, hadosztály vezérkari főnökké neveztek ki. Erroll lord Roberts vezérkarához került. A kinevezéssel nagyon meg vagyok elégedve«.

Kimberleyt felmentették, Cronje február 29-én Paardebergnél megadta magát s ezzel egyidőben felszabadították Ladysmith-t. Bloemfonteint, az Oranje szabadállam fővárosát márciusban szállták meg.

Mafeking felmentése májusban történt meg és júniusban, amikor Pretoriát bevették, sokan azt hitték, hogy a háború végetért. Pedig még két esztendeig tartott.

A délafrikai háború utolsó fejezetei unalmas olvasmányok s unalmasok lennének még azok számára is, akik abban résztvettek. A gerilla-harc mindenképpen unalmas és dicstelen. A mozgékony búr csapatok bekerítése sokkal hosszabban tartó volt, mint gondolták. 1901. év elején Haig önálló parancsnokságot kapott a Fokföldön; először 3, azután 6 csoport tartozott parancsnoksága alá. Nehézségei megnövekedtek azzal, hogy Fokföldön nem lehetett tudni, ki a barát, ki az ellenség.

Haig levelei ebben az időben Kitchener és French tábornok között felmerült súrlódásokról szólnak. Kitchener túlságosan beavatkozik mindenbe — írja — és nem ad szabad kezet Frenchnek. Amikor én közvetlenül Kitchenernek voltam alárendelve, ilyesmit nem tapasztalhattam. Ellenkezőleg: tettem, amit helyesnek láttam; őt nem kérdeztem, hanem jelentettem, amit már megtettem.«

A béke végre 1902 május végén létrejött. Haignak

és a többi katonának, akik oly sokáig harcoltak, úgy tűnt fel, hogy a feltételek nagyon enyhék voltak és az ellenség keményebb leckét is kaphatott volna. Haig nem tért vissza rögtön Angolországba. Parancsnokságot kapott egy nagy területen, egy háromszögön, melynek egyik oldala csaknem 600 mérföld hosszú volt s magában foglalta Fokváros és Kimberley összekötő vonalát. Haig feladata az volt, hogy ezen a területen a békét és a rendet fenntartsa.

French júniusban hagyta el Dél-Afrikát. A két katona, kik annyit voltak együtt, kiknek számára a végzet oly sokat tartogatott, megindultan vett búcsút egymástól. »A kis ember könnyezett, amikor nekem Istenhozzádot mondott, s fájdalmas volt elválnom tőle. A hajón a civilek és a katonák melegebben üdvözölték, mint Kitchenert. French rendkívül népszerű volt.«

III.

Két háború között.

Haig mint ezredes tért haza Dél-Afrikából, a 17-es ulánusokkal együtt. Ezredes maradt náluk még jó hosszú időn keresztül. A 17-esek állomáshelyéül Edinburghot jelölték ki, s ez magában véve megnyerte tetszését, hiszen ott volt ismét szűkebb hazája fővárosában, és ott volt rokonai körében. Ámde nővérenek mégis azt írja, hogy Edinburgh rossz hely a lovasság számára; gyakorlótér nincs; ezért arra kérte Frenchet, helyezze az ezredet inkább Yorkba vagy Aldershotba, mert bármely hely jobb a lovasságnak, mint Edinburgh.

A kérésnek nem volt fogantója: az ezred Edinburghba ment és az ezredese tizenkét hónapon keresztül arra fordította minden igyekezetét, hogy a reá bízott csapatot minden tekintetben javítsa. A hivatásában való buzgalom az embert nem teszi mindig népszerűvé. Kétségkívül akadtak az ezredben sokan, akik azt hitték, hogy a háborút most már a békének kell követnie a szónak legteljesebb értelmében. Ezeknek a parancsnok módszere természetesen nem tetszett. De hogy ez a nézet nem az intelligensebbeké volt, mutatja az a tény, hogy habár Haig nem egykönnyen barátkozott, mégis három olyan baráttra tett szert a fiatal tisztek közül, akikkel egész életére bizalmas viszonyban maradt; ezek pedig Alán Fletcher, Bertie Fisher és Osborne Beauclerk.

Haig nem tette könnyűvé ezeknek a fiatal tiszteknek életét. Egész pályáján a legnagyobb fontosságot tulajdonította a testi alkalmasságnak. Edinburghban a hét minden napja le volt foglalva, sőt be volt osztva rendszerint még a vasárnap is. Kezdődött a nap egy hárommérőföldes, vágatva megtett kocsúttal, a laktanyától a wawerley-i állomásig, aztán félórás út Drenig, majd egy másfélmérőföldes séta a muirfield-i golfpályáig. Mindenki maga vitte a golfütő botokat. A csodálat és szeretet, mellyel a fiatal tisztek Haig iránt viseltettek, nem volt egészen félelem hijján. A golfhoz való vasárnapi meghívást senki sem merte volna könnyelműen elutasítani. Kortársai, akik Haiget az afrikai háború előtt ismerték, azt mondják, hogy a háborús tapasztalatok jellemére szelidítőleg hatottak, de viszont sokan azt tartották róla, hogy túlságosan beleélte magát hivatásába és az emberi kapcsolatokat

elhanyagolta. A háború óta mindenestre megközelíthetőbb lett s a társaságokban udvariasabb, mint azelőtt.

1903 októberében Haiget tábornokká és az Indiában levő angol lovasság felügyelőjévé nevezték ki. Az újságok a következőket jegyezték meg. »Még nem volt rá eset az indiai brit hadsereg annaleseiben, hogy ilyen rövid szolgálati idő után neveztek volna ki tisztet ilyen különleges és nagyfontosságú állásra.«

Mielőtt elhajózott volna, Balmoralba ment, ahol VII. Edward király szolgálatai jutalmául a Victoria-rendet adományozta neki, »személyes nagyrabecsülése jeléül pedig őfelsége sétabottal ajándékozta meg, a látogatás emlékéül«.

Megérkezve Indiába, egyenest Simlába ment, Curzon lord alkirálynak és Kitchener főparancsnoknak székhelyére. A véleménykülönbségek, amelyek a két kiváló ember között később nyílt szakításra vezettek, már ebben az időben megvoltak. Nem volt kétséges, hogy Haig a vitában kivel fog rokonszenvezni. Ez a vita a katonai tanács tag hatásköréről folyt, aki rangban alatta állt a főparancsnoknak, de megvolt az a hatalma, hogy annak rendelkezéseit megváltoztassa, s annak engedélye nélkül rendeleteket bocsásson ki. Ezt a helyzetet nagyon jól jellemzi maga Haig, egy levelében, melyet nővéréhez intézett: Az indiai főparancsnoknak a valóságban igen kevés a hatalma. Minden: az ellátás, az utánpótlás, a szállítás, egy embernek, a tanács katonai tagjának a kezében van s ez azt jelenti, hogy Kitchener hadjáratot vezethet Tibetbe, de nem tudja, vajjon emberei nem éheznek-e, mert neki semmi köze sincs az élelmezés utánpótlásához. Ez a rendszer

érthető módon nevetséges. Két lovat fognak a kocsiba, mindegyik másfelé húz, kocsis pedig nincs.«

Haiget munkaköre teljesen lefoglalta; egyik helyről a másikra járt, rendszeren három napot töltött minden egyes lovasezrednél, és mindenütt egy éjszakát a szabadban levő őrhelyen. A szemle nem mindig hálás feladat s a szemlét tartó látogatásait nem veszik mindig szívesen. De Haig mindent megtett, hogy ne keltsen felesleges izgalmat.

A lelkesedést, mellyel belevetette magát a munkába, beleoltotta alantasaiba is, s mielőtt elhagyta Indiát, boldogan állapította meg, mennyire megjavultak a tisztek taktikai nézetei az ő befolyása alatt. Nagy kedvelője volt a távlovaglásnak, azért ezt Indiában nemsokára be is vezették s ez lett aztán a kiképzés egyik legfontosabb eszköze. *Lovassági tanulmányoké* (Cavalry Studies) című munkájában később beszámol öt távlovaglási gyakorlatról, melyet az ő felügyelete alatt végeztek. Ez a könyv hasznos tanulságokat tartalmaz mindenki számára, akit érdekelnek a katonai kérdések. Könyvében a hadászat több kérdését felveti. Hangsúlyozza többek között, hogy a háborús siker alapja az erkölcsi erő. Rendkívül fontosnak tartja az emberekkel való helyes bánásmódot. »Nem szabad elfelejteni« — írja — »hogy húsból, vérből, idegekből való emberekkel van dolgunk.«

1905-ben szabadságra utazott s ez az utazás döntő jelentőségű volt életében. Már negyvennegyedik életének vége felé járt, és ha egyáltalában szándéka volt megnősülni, nem halogathatta tovább az elhatározást. Edward király az első találkozástól kezdve érdeklődött Haig pályafutása iránt s amikor megtudta, hogy

szabadságra jött Londonba, meghívta windsori kastélyába az ascoti lóverseny tartamára. Ekkor Alexandra királyné szolgálatos udvarhölgye megbetegedett és Miss Vivian-nel helyettesítették.

A vendégek hétfőn érkeztek meg, de Haig tábornokot és Miss Viviant még csak csütörtökön mutatták be egymásnak. Egyik verseny után Haig a walesi herceggel golfozott, de közben a trónörökös akadályoztatása miatt egy négyes parti jött létre s ebben Haig és Miss Vivian mint partnerek kerültek egymás mellé. Ettől kezdve a versenyek alatt az egész időt együtt töltötték. A vendégeknek szombatn reggel kellett volna elhagyniok a kastélyt, s Haig azt indítványozta Miss Viviannek, hogy játszanak még egyszer utoljára golfot.

Amikor Miss Vivian a megbeszélrt időpontban megjelent, meglepődve látta, hogy Haig az ütőt rögtön letette, s kijelentette, hogy nincs kedve játszani. Majd azt ajánlotta, hogy üljenek le valahol, — de nem találtak alkalmas helyet. »Akkor állva indítványozok valamit« — mondotta Haig. Az indítvány váratlanul jött, de nem részesült visszautasításban. Mint boldog pár tértek vissza a kastélyba és értesítették elhatározásukról a királyt és a királynét.

Mindketten örültek, de a király, amikor a menyasszonyt üdvözölte, néhány komoly szót szólt hozzá. Azt az ígéretet kérte tőle, hogy sohasem fog semmit tenni, ami feltartóztatná egy embernek katonai sikerét, akit ő: »a legjobb és legtehetségesebb tábornokának« tartott.

Amikor egyik barátja azt jegyezte meg, hogy kissé elhamarkodottan járt el, Haig azt válaszolta, hogy már fontosabb dolgokat is elintézett félannyi idő alatt.

A házassági szertartás július n-én ment végbe a Buckingham-palota magánkápolnájában. A mézes-heteket Radway Grange-ben, Warwickshireben töltötték és augusztus végén mint férj és feleség tértek vissza Indiába.

Haignek, mint lovassági felügyelőnek, utolsó éve nem volt eseményteljes. 1905-ben megbukott a konzervatív kormányzat és az új kormány egyik legfontosabb tette az volt, hogy Haldane-t nevezte ki a hadügyek államtitkárává. A skót filozófus-jogtudós, akinek külseje és megjelenése minden katonáságnak a tagadása volt, azokra a katonákra, kik vele kapcsolatba jutottak, kedvező hatást gyakorolt.

Haignek voltak odahaza barátai, kik fontosnak tartották azt, hogy részt vegyen azokban a reformmunkálatokban, melyeket az új hadügyi államtitkár tervezett. Az állás, melyre kiszemelték, a »katonai kiképzés igazgatói állása« volt. Ámbár »kiképzésnek« nevezik — így magyarázta nővérének — ez az osztály háborúszervezéssel és honvédelemmel is foglalkozik és így a vezérkar legfontosabb része. Parancsot kapott, hogy haladék nélkül térjen haza, és feleségével együtt június elején visszautazott Londonba.

Azokat a szolgálatokat, melyeket Haig az elkövetkezendő három esztendőben *tett*, nem igen ismerte a nagyközönség, pedig valóban alkalmasak voltak arra, hogy kiérdemelje velük honfitársainak el nem múló háláját. Ez volt az előkészület korszaka. A hadügyminisztérium későn ugyan, de mégsem egészen elkésve, olyan vezetőt kapott, aki el volt tökéelve, hogy minden előkészületet megtesz egy esetleges háborúra. Két nehézséggel kellett szembeszállania: az egyik

az volt, hogy a liberális párt igen erős balszárnya a hadikiadások minden növelésének ellenállt; a másik akadály azoknak a magasrangú tiszteknek a korlátolt-sága volt, kik a reform gondolatát gyűlölték.

Haig első ízben Aldershotban, a Government House-ban találkozott Haldane-nel, s az igen jó hatást tett rá. »Mr. Haldane« — írja Haig naplójában — »kövér, jól megtermett ember, megnyerő, szellemes arccal. Az ember egyszerre megszereti.« A következő nap ezt írta: »A reggeli előtt és után együtt sétáltam Haldane-nel. Nagyon világos fejű és gyakorlati érzékű embernek látszik. Mindent figyelemmel meghallgat, s mindent gondosan mérlegel, amit mondanak neki«.

Életbevágó jelentőségű volt s felbecsülhetetlen értéket jelentett a brit birodalomra, hogy ezekben a válságos időkben két ilyen világos értelem és hatalmas elme foglalkozott a nagy katonai kérdésekkel. Két eltérőbb embertípust nehéz elképzelni, mint aminő Haldane volt, az éleselméjű filozófus, pompás beszélő-tehetségével és kövér természetével; és Haig, a tett embere, az eleveneszű, fizikailag s szellemileg egyformán izmos s elhatározásaiban gyors egyéniség, aki vitákban legtöbbször hallgatott. Két dologban voltak egyek: a bekövetkezendőknek előre meglátásában s annak felismerésében, hogy azokra elő kell készülni. Egyik este, miután együtt ebédeltek, Haig ezeket jegyezte fel naplójában:

»A hadseregről és az expedíciós haderőről beszélgettünk. Nem kétséges, hogy ő (Haldane) támogatni akarja Franciaországot és Oroszországot Németország, sőt talán Ausztria ellen is. Szervezéssel megelőzük a háborút«.

Két nehéz kérdéssel kellett Haignek megbirkóznia: az egyik a milícia kérdése volt, a másik a területiális hadseregnek tábori tüzérséggel való ellátása. A milícia eredete egybekapcsolódik az angol történettel és hagyományai ősbibek, mint a rendes hadseregé. Haig szándéka az volt, hogy a területiális hadseregből valódi harci gépezet legyen, ne pedig jókedvű emberek társasága, akik a nyári hónapokban néhány héten keresztül katonásdit játszottak. Az önkéntesi kötelekekhez mindig valami színházszerűség ragad, s aki ebben a korban élt, emlékezni fog arra, hogy milyen gúnyal fogadta az új hadsereg létesítését mind a közönség, mind a sajtó, valamint a katonai körök nagy része.

Az új beosztás nehezebb és fárasztóbb volt Haig minden eddig megszokott munkájánál. Az íróasztalnál, a hadügyminisztériumban eltöltött hosszú órákat csak a lunch szakította meg, vagy az estebéd Haldanénél. Ilyenkor nem egyszer együtt ebédelt hivatali főnökével, néha jelen voltak a hadügyminisztérium tisztviselői, vagy a kormány tagjai és sokszor megesett, hogy az ebéd és a vendégek eltávozása után tovább folyt a tanácskozás a miniszter dolgozószobájában és a kifáradt igazgató csak éjfél után tért haza. Haldanénél, akinél az üyen munka hozzátartozott az élethez, ezek az órák megszokottak voltak; a nehéz témákról való elmélkedés szivar mellett nála kellemes időtöltés számba ment. De Haig nem beszélt könnyen és nem volt dohányos. Hozzá szokott a korai órákhoz, a tiszta levegőhöz és a sok mozgáshoz. Nem csoda, hogy egészsége ilyen megerőltető munka után másfél év múlva megromlott, s 1908 áprüisában és májusában komoly beteg lett.

De gyorsan meggyógyult s már június közepén újból munkába állott. Nem volt ideje vadászatra vagy pólóra, de azért néha meglátogatta a királyi kastélyt Windsorban, Balmoralban vagy Sandringhamben, felkereste rokonait Skóciában. Londonban Prince's Gate 23 alatt lakott, de később házat bérelt Farnboroughban, ahonnét könnyen elérhette munkája színhelyét. Itt született 1907-ben első leánya, akit a következő évben egy másik követett.

1909 április 15-én látogatást tett a hadügyminisztériumban Sir O'Moore Creagh, akit India főparancsnokává neveztek ki, s arra kérte Haiget, hogy menjen vele vezérkari főnöknek. Haig először nemmel felelt, azt mondván, hogy a birodalmi vezérkarnál sok a teendője, de egy heti gondolkodás után mégis úgy döntött, hogy elfogadja ajánlatát. Naplójában ezt az elhatározását nem indokolja. Valószínűleg úgy vélte, hogy Indiában új tevékenységi tér nyílik meg számára, új tapasztalatokat gyűjthet és örült talán annak, hogy véget érnek az unalmas hivatali órák. Mielőtt új állását elfoglalta, mint rendesen, most is, Balmoralba rendelték. Alexandra királynő megértette Haiggel, hogy milyen nehezére fog esni feleségének, ha őt és kisleányait egyedül kell hagynia és ragaszkodott ahhoz, hogy a gyermekeket hosszabb tartózkodásra Skóciába hozzák; erre a célra a kastélynak néhány termékét rendelkezésükre bocsátotta. Szeptemberben néhány napra Haig is odament. Elkísérte vadászatára a királyt, akihez első pillanattól kezdve bizalmas viszony kapcsolta s akit az életében nem látott többé. Aggodalommal beszélgettek az új európai helyzetről és a fenyegető veszedelmekről. Érdemeinek elismeréséül megkapta

a Victoria-rend parancsnoki keresztjét és Lady Haig-gel együtt október 8-án Indiába hajózott.

A most következő esztendőben alkalmá volt megismerni azokat az eredményeket, amelyeket lovassági felügyelő minőségben végzett munkája hozott. Folytatta a reformokat és mélyebben átértékelte az elveket, melyeket ő léptetett életbe annak idején. Fontos eszköze lett céljai elérésében a Quettá-ban létesített indiai katonai akadémia, ahol ő maga is tartott előadásokat a növendékeknek.

Indiában meg akart győzni mindenkit arról, hogy a katonai dolgokat a birodalom szempontjából kell tekinteniük. Az ellen az eszme ellen harcolt, hogy van egy angol és van egy másik, indiai hadsereg, és az utóbbinak csak az indiai ügyekhez van köze. Ezek a nézetek, amelyek később az események folyamán annyira bölcsnek bizonyultak, az akkori többségnek nem nagyon tetszettek. Amikor Lord Morley-nak, az akkori indiai államtitkárnak tudomására jutott, hogy az indiai vezérkari főnök azon a terven dolgozik, hogy egy esetleges világháborúban az indiai hadsereget az ország határain túl is fel lehessen használni, tüstént parancs ment hazulról, melyet az alkirály közvetített Haignek. Úgy szólt, hogy nemcsak hogy abba kell hagyni minden ilyen természetű tanulmányt, hanem — ami szinte hihetetlennek látszik — azt is, hogy ami eddig elkészült, meg kell semmisíteni.

Haig kiadta az utasításokat a legidősebb tisztnek, Hamilton Gordonnak. Ez később elmesélte, hogy feljebbvalója olyan formában utasította őt, hogy a parancstól való eltérés nem lesz büntetendő cselekmény, így történt azután, hogy az iratok megmaradtak s

amikor szükség lett rájuk, előszedték őket rejték-helyükről és az indiai csapatokat a Haig által kidolgozott tervek szerint szállították át Európába.

Haig nemcsak az indiai csapatoknak Európába való szállításával foglalkozott ezekben az években. Kidolgozta az Indiából Mezopotámiába és a német Kelet-Afrikába irányuló katonai működési terveket, melyeket a világháború folyamán végre is hajtottak.

Ebben az időben sokat foglalkozott katonai hivatásának elvont elméleti részével. 1910-i naplójának végén hatalmas listája van azoknak a munkáknak, melyeket ebben az évben mind elolvasott. Közöttük van Clausewitz német tábornoknak a »Háborúról« írott műve a következő megjegyzéssel: Ez a legmélyebben járó könyv erről a tárgyról; megmutatja a tárgynak egész terjedelmét, s mindmáig a legjobb könyv az »Általános Elvekhez«.

Az 1910-ik év legnagyobb eseménye VII. Edward király halála, ami súlyos személyes veszteség is volt Sir Douglas Haigre és feleségére nézve. Szerencsére ismeretségben volt az új királlyal is, aki később atyai barátjává lett.

Az év végén India legfőbb kormányzásában is változás ment végbe. Minto lord alkirályt, aki Curzont 1905-ben követte, Hardinge lord váltotta fel. Haig mint a simlai United Service Club elnöke, mondotta a banketten a búcsúbeszédet és meglepte barátait beszédének magas színvonalával. Két fontos kijelentést tett: az első az volt, hogy India népének nagyobb hatáskört kell adni saját ügyeinek intézésében, azután megmondta előre bátran, hogy az indiai hadsereg a jövőbeli világháborúban milyen nagy hivatás vár.

1911 elején a német trónörökös járt Indiában, de Haig, akinek ott kellett lennie az ünnepeken, nem tartotta célszerűnek, hogy a királyi látogatóval magánbeszélgetést folytasson.

Ennek az esztendőnek májusában Haldane felajánlotta neki az aldershoti parancsnokságot, amely Sir Horace Smith Dorrien távozása folytán megüresedett. Jellemző Haigre, hogy amikor a szolgálatot tevő tiszt a sifirozott táviratot este átadta, amely Nagy-Britannia legfontosabb parancsnoki állásának felajánlását tartalmazta, ezt jegyezte meg: »Ezzel reggelig várhattak volna«.

Természetesen örömmel elfogadta, s két nappal karácsony előtt elhajózott Indiából. Két és félesztendeig — 1914 augusztusáig — töltötte be az aldershoti főparancsnoki állást, mialatt a Government House-ban lakott. Ez alatt az idő alatt, míg ő főparancsnok volt, szenzációs események nincsenek, viharelőtti szélcsend uralkodott. Aldershotban vegyes érzelmekkel fogadták az Indiából megérkezett főparancsnokot, aki átugrott sok idősebb tisztet, szolgálati idejének nagy részét pedig kint töltötte, s még hozzá néhány olyan törzstiszt követte, kiket Indiából hozott magával. Megérkezését általában »Hindu inváziónak« nevezték.

Nem sok idejébe került neki elosztatni az ilyen természetű bizalmatlanságot s meggyőzni mindenrangú alárendeltjét az ő mélyreható szaktudásáról és arról, mennyire őszintén akarja mindnyájuknak előremenetelét és boldogulását. Nemcsak a kiképzésben volt fáradhatatlan; igyekezett személy szerint is megismerni a parancsnoksága alatt levő tiszteket. A régi nagy ünnepélyek, összejövetelek helyett szűkebb-

körü ebédeket adott, ott kitűnő házigazda volt és a különben jellemző elzárkózottságából igyekezett kibontakozni.

Az 1911-i agadiri eset óta a nemzetközi helyzet látszólag elcsöndesedett, de közelgett a balkáni zavar, amely 1912 októberében háborús kitörésre vezetett. Haig a bekövetkező összeütközésnek minden részletét feszült figyelemmel kísérte s igyekezett levonni a tanulságokat, hogy értékesítse őket abban a nagyobb összeütközésben, amely hónapról-hónapra egyre rémesebben fenyegetett. Szerencsére aggodalmaiban osztozott French tábornok is, aki 1912-ben a birodalmi vezérkarnak a főnöke lett, s ugyanakkor mellette működött Henry Wilson mint a hadműveleti osztály főnöke. Lord Haldane-t, aki lordkancellár lett, Sir John Seely követte a hadügyminisztérium élén, de egy eset miatt csak rövid ideig maradt. Belpolitikai ellentétek régóta nem dühöngtek úgy Angliában, mint az 1914-ik év első felében s egyre aggasztóbbá vált az ír kérdés. A hadügyminisztériumot maga Asquith miniszterelnök vette át.

IV.

Kitör a világháború.

Douglas Haig, attól fogva, hogy betette a lábát 1884-ben Sandhurstbe, életének minden óráját a nagy próbára való előkészületnek szentelte. Levelei és naplója azt mutatják, hogy ezt a harminc, munkában eltöltött esztendőt ő maga készülődésnek tekintette. Politikával nemigen foglalkozott, de világosan látta, hogy a hábo-

rúnák jönnie kell s kötelességének érezte, hogy arra önmagát és hazáját előkészítse. Amikor a kockát elvetették s a háború kitört, nem üdvözölte lelkesedéssel. Tudta, milyen kegyetlen és hosszú küzdelem előtt áll hazája és a küszöbön álló fejlemények milyen félelmetesek.

1914 július 29-én, szerdán délután, a hadügyminisztériumtól kapott táviratban utasítást kapott, hogy hajtsa végre azokat az előkészítő rendszabályokat, amelyek a védelmi tervben részletezve vannak. Hat nappal később, este öt órakor távirati üzenetet kapott, mely ezt az egyetlen szót tartalmazta: »*Mozgósítás*«. Minden oly tökéletes készenlétben állott s minden részlet olyan jól át volt gondolva, hogy az aldershoti főparancsnoknak a hirtelen jött utasítás után egyetlen fontosabb intézkedésre sem volt szüksége. »Ezért — írja naplójában — elég időm volt arra, hogy meglátogassam French tábornagyot a főhadiszálláson, amely a londoni Metropol-szállóban volt s beszélgettem vele a napról-napra fenyegetőbb, rettentően válságos helyzetről.«

Haig nem ismerte a francia és angol vezérkarok közötti tárgyalások részleteit. Ezeken a tárgyalásokon Sir Henry Wilson képviselte Angolországot. Ezért nem tudta azt sem, hogy Nagy-Britannia azt a megbízást kapta, hogy támogassa négy vagy öt hadosztállyal a francia hadsereg balszárnyát az esetben, ha a kormány a háborúban való részvétel mellett dönt. Először kételkedett annak az elhatározásnak bölcsességében, amely szerint a mi egész expedíciós hadseregünk vállalja azt a kockázatos feladatot, hogy a német hadsereg szörnyű rohamával szemben az

ellenállást megkísérelje. Tudta, jobban, mint a legtöbben, milyen rettentő lesz az első támadás és tudatában volt annak a veszélynek, hogy a kis hadsereget a roppant számbeli fölény teljesen megsemmisítheti. A legidősebb katonai szakértőkkel ellentétben, de Kitchenerrel egyetértve, ő is hitte, hogy a háború igen hosszú lesz és hogy az egész országot, az egész birodalmat meg kell szervezni. Helytelenítette azonban azt, hogy kockáztassák a kis hadsereget, amelynek megszervezésében olyan nagy része volt, mielőtt a birodalmat mozgósíthatnák.

Amikor az újságoknak az a követelése, hogy Kitchener-t nevezzék ki hadügyminiszterré, tetőpontján volt, Haig ezt írta Haldane-nek:

*Government House,
1914 augusztus 4.
Kedves Lord Haldane,*

nehéz időt kell most Önnek átélnie, de elégtétellel állapíthatja meg, hogy az ország a válságnak ebben a pillanatában kihasználhatja hatalmas erőforrásait, eredményeképpen annak az erőfeszítésnek, melyet Ön hadügyminiszter korában e problémának szentelt.

Én mostan bátor vagyok kifejezni azt a reményemet, hogy ön még személyes kellemetlenség árán is visszatér a hadügyminisztériumba, addig, amíg a háborús előkészületek ezt szükségessé teszik. Senki sem ismeri a szervezés kérdésének részleteit úgy, mint ön. Ez a háború hosszú hónapokon és talán éveken keresztül tarthat és én merem remélni, hogy az egyetlen nyilat nem lőjük el olyan célra, melynek sikere, legalább szerintem, kétsé-

gesnek látszik. Értem itt a németek Franciaországban való előhaladásának megakadályozását. Vájjon nem volna helyesebb előbb megerősíteni a mi expedíciós erőinket? Három hónap alatt már jelentékeny hadseregünk lenne és a harctéren döntőleg avatkozhatnánk be és esetleg dikálthatnánk a békefeltételeket.

Természetesen feltételezem, hogy Franciaország kitart még akkor is, ha kénytelen hadait visszavonni a határról, s nekünk időt ad arra, hogy 300.000 főnyi hadsereget kiállíthassunk.

Bocsássa meg, hogy így levélben alkalmatlankodom, de úgy gondolom, nagy szerencse volna a birodalomra, ha önt hadügyminiszterré kineveznék.

*Igaz barátja:
Douglas Haig*

Haig aznap délután, mikor ezt a levelet megírta, megjelent a külügyi hivatalban tartott haditanácson. Ki fog tűnni, hogy a Wilsonnal s másokkal folytatott beszélgetései eredményeképpen nézetei lényeges átalakuláson mentek keresztül.

»Délután négy órakor« — írja — megjelentem a haditanácson a Downing Street 10. szám alatt. Asquith miniszterelnök elnökölt. Röviden ismertette a tanács összeüléseinek körülményeit. A németek tegnap (aug. 4.) a korai órákban átlépték a belga határt. A háború kitört Angolország és Németország, Oroszország és Németország, Franciaország és Németország között; Ausztria még nincs egy állammal sem háborús viszonyban, Szerbia kivételével. Egy nem várt tényező: Olaszország semlegessége.

Sir John French vázlatosan ismertette az előzetes

tervet, melyet a brit és francia vezérkar kidolgozott. Röviden: remélhető volt, hogy a brit expedíciós hadsereget a franciával egy időben tudják mozgósítani, és a mozgósítás tizenötödik napján Maubeuge-nél a francia balszárny mögé tudják összpontosítani. Az volt a szándék, hogy kelet felé, a Meuse irányába, előre-mennek és támogatják a franciák balszárnyát a németek jobbszárnya ellen. Azonban elkéstünk a mozgósítással, s ezt a tervet nem lehet már végrehajtani. Előadta még, hogy remény van arra, hogy Antwerpen felé vonulunk, ott támogatjuk a belgákat, esetleg a holland hadsereget is. Az Antwerpen felé való vonulásról vita volt: hogyan történjék, vízén vagy szárazon?«

Churchill, a haditengerészet első lordja, kifejtette, hogy szerinte a hajóhad hosszabb tengeri úton, az Északi-tengertől a Scheldeig, nem fedezheti csapataink átkelését.

Ezután a birodalmi vezérkar főnöke (Douglas) előadta, hogy ki vannak dolgozva a csapatáthajózások tervei, a newhaveni, southamptoni és bristoli kikötőkben, továbbá a csapatkirakási tervek Havre-ban és Bourgogne-ban és a csatornamenti egyéb francia kikötőkben. A franciák gondoskodnak a mi egységeink továbbszállításáról. Ezeknek a terveknek megváltoztatása most, az utolsó pillanatban, komoly következményekkel járna.

»Ami engem illet, — írja Haig — megremegtem annak a könnyelműségnek hallatára, ahogyan Sir John French felfogta az Antwerpen felé irányuló művelet előnyeit a hatalmas és teljesen érintetlen német hadsereg ellen. S amikor a felszólalásban újra rám került a sor, egész sereg kérdést vettem fel, hogy rámutas-

sak a kockázatra, ami a franciáktól való elkülönüléssel járna. Van-e nekünk elég csapatunk a belgákkal együtt arra, hogy a franciáktól függetlenül felvehessük a harcot? Majd a következőket mondtam:

Nagy-Britannia és Németország létükért harcolnak. Ezért a háború szükségképpen hosszú háború lesz s egyik fél sem fogja elismerni a vereséget rövid harc után. Tudom, hogy német szakírók kifejtették könyveikben, hogy egy modern háború Európában nem tarthat tovább néhány hónapnál. Az én véleményem szerint ők ezt így remélik és a terveket is e szerint készítették. Éppen ezért indítványozom, hogy erőforrásainkat több esztendeig tartó háborúra szervezzük meg. Nagy-Britanniának azonnal meg kell kezdenie egy hadsereg megszervezését. Azt is mondtam még, hogy az egymilliós létszám elérése legyen a közvetlen cél, s megjegyeztem, hogy Haldane lord is ekkora területiális hadsereget javasolt. Mindenek előtt erős, harcraképes hadseregünknek kell lenni majd akkor, amikor a többi nagyhatalommal együtt megjelenünk a békeértekezleten. Végül azt indítványoztam, küldjünk egyelőre expedíciós hadsereget, olyan erősét, amilyent lehet, csatlakozzunk a franciákhoz, amily gyorsan lehetséges, s ezt a hadsereget szaporítsuk a lehető legerélyesebben.«

A nagy háború történetírójának, főleg ha kortárs is, hálásabb feladat lett volna kimutatni azt, hogy azok, kik magukat ugyanannak a célnak szentelték, kezdettől végig egyszívvel-lélekkal együtt dolgoztak, s hogy a véleménykülönbségek sohasem vezettek személyes ellentétekre, az illetékesség kérdése sohasem vált civódássá a régi bajtársak között; a kölcsönös

félreértésből nem lett keserű ellenszenv, és az sohasem hatott zavarólag a körültekintésre és megfontoltságra. De a hadviselés őskorától, amikor Achilles duzzogva sátrába vonult, vagy Brutus és Cassius összeverekeedett, mindig az történt, hogy emberek, akiknek közös célért és közös gondolattal együtt kellett volna dolgozniok, makacsul kitartottak eltérő nézeteik mellett s így nemcsak a harmonikus együttműködést tették lehetetlenné, hanem arra ragadtatták magukat, hogy bajtársaik ellen fondorkodjanak, olyan erővel, amely jobb ügyhöz lett volna méltó.

Sajnálatos, ha katonák, kik valamikor együtt lovagoltak az ellenséges tűzben, egyszerre elszakadnak egymástól s elvesztik a kölcsönös bizalmat, mely őket egykor egyesítette. Tizennégy esztendő múlt el azóta, hogy Haig és French együtt tervezték és hajtották végre a nagy lovastámadást Kimberley felmentésére. Azóta békeidőben ritkán látták egymást. A magánéletben nem volt közös baráti körük. Haig, aki ezeket az esztendőket arra fordította, hogy tökéletesítse magát hivatásában, nem hihette, hogy French, aki könnyebb oldaláról fogta fel az életet, nem rendelkezik sem azzal a katonai tudással, sem azokkal a jellembeli adományokkal, amelyeket megkövetel a nagy állás, melynek betöltésére meghívták. »Mély meggyőződésem, — írja Haig naplójában — hogy French nem alkalmas a nagy feladatra nemzeti történetünk ilyen válságának idején.«

Nem meglepő, hogy Haig, ezzel a meggyőződéssel lelkében, gondterhesen nézte a jövőt. Nagy eseményekkel terhes napok voltak ezek. Augusztus 6-án a Downing Streeten ismét haditanácsot tartottak és végleg

megállapították az expedíciós hadsereg első szállítmányának elküldését és összetételét. Haig 9-én gépkocsin Southamptonba ment, ahol az első hadsereg főhadiszállása volt. 10-én visszatért Londonba s megtudta, hogy az a terület, ahol a brit csapatokat Franciaországban összegyűjtik, még nincs végleg kiszemelve; n-én a király és a királyné látogatást tettek Aldershotban, hogy a csapatoktól elbúcsúzzanak. 13-án Haig ismét Londonban van; ekkor French tájékoztatta arról, hogy a csapatokat Le Cateau és Wassigny környékén összpontosítják.

»Tekintettel arra« — írja Haig — »hogy az ellenség mozdulatairól, Belgiumba való bevonulásáról és terveiről teljesen tájékozatlanok vagyunk, legtöbbünknek úgy tűnt fel, hogy nagyon kockázatos a csapatokat az ellenség közelében gyűjteni össze. Jelentékeny ellenséges hadsereg most van átvonulóban Kelet felé Liégen keresztül. Le Cateau középtűt van Namur és Amiens között.«

»Két órákor visszatértem Aldershotba s együtt reggeliztem Doris-szal. Nagyon derék nő; gondolatait főleg az foglalkoztatja, mit tehet azoknak feleségeiért és családjaiért, akik a harctérre vonulnak. Nagy meglepetéssel veszem tudomásul, hogy rám bízta az első hadtest parancsnokságát. Elsőrangú tisztikarom van, Lomax vezérőrnagy vezényli az első hadosztályt. Gyakorlott vezető, emberei nagyon szeretik, hozzám szolgálatkész s a legnagyobb mértékben bízom abban, hogy az I. hadosztályt jól fogja vezetni. A II. hadosztály éppen most kapott új parancsnokot Monro vezérőrnagy személyében, aki Archibald Murray vezérőrnagy helyébe lépett (őt Sir John French az expedíciós had-

sereg vezérkari főnökének szemelte ki). Monro igen jó arcvonalbeli tisztnek bizonyult, katonai képességeiben nem lehet kételkedni, ámbar hadosztály vezetésében nincs gyakorlati tapasztalata. Tüzérségünk és lovascsapatok igen jól ki vannak képezve, de számbeli erőnk nagyon csekély s mindig az a kellemetlen érzésem van, hogy bedobnak bennünket meggondolatlanul valami nagy műveletbe, mielőtt időt nyernék tartalékaink bevonására. A mi kis hadseregünknek minden elsietett vállalkozásával felbecsülhetetlen értéket veszítenénk el. Nemcsak azt a harci értéket veszítenénk el, amit kitűnően kiképzett hadosztályaink jelentenek, hanem elvesztenénk a kovászat az új nagy nemzeti hadseregnek, melynek megszervezését a kormány most kezdte meg. Nyugtalanító érzéseim főleg onnét származnak, hogy ismerem azokat a személyiségeket, kik főparancsnokságunkat alkotják. Említettem, milyen rossz véleménnyel vagyok French tábornok képességeiről. Amikor Dél-Afrikában vezérkari főnöke voltam, katonai nézetei sokszor megdöbbenetettek. Akkor csak lovascsapatok voltak neki alárendelve és szerencsére meg tudott valósítani a gyakorlatban néhány elméletet, melyet — mint nekem mondotta — Hamley »Hadműveletek« című könyvéből vont le. A múlt ősszel, amikor mint a hadgyakorlat irányítója, csapatot vezényelt a feltételezett ellenség ellen, olyan rossz utasításokat adott, hogy vezérkari főnöke (Grierson) óvást emelt ellene. Néhány változtatásba belement, Grierson azonban felváltották.«

»Mindezt tudva a fővezérről, minden okom megvolt az aggodalomra. De elhatároztam, hogy ugyanúgy viselkedem, mint Dél-Afrikában, vagyis végsőkig enge-

delmeskedem, mint alárendelt megteszem a kötelességemet és Sir Johnnak inkább jó, mint rossz tulajdonságait nézem.«

Haig este hajóra szállt és másnap (augusztus 15), Napóleon születésnapján, kikötött Le Havre-ban. A brit expedíciós hadsereget az előzetes, gondosan kidolgozott tervek szerint augusztus 12. és 15. között átszállították Franciaországba. A hadsereg több mint 100.000 főre rúgott s két hadtestre oszlott; az első parancsnoka Sir Douglas Haig volt, a másiké Sir James Grierson. Minden hadtest két hadosztályból állott. Az első és második hadosztály az első hadtestet alkotta és Lomax, illetve Monro vezérőrnagyok vezették. Minden hadosztályban 4 dandár volt s minden dandárban négy zászlóalj. Egy-egy hadosztály 18.000 főből állt. Ehhez a négy gyalogsági hadosztályhoz járult még a lovashadosztály, Allenby tábornok parancsnoksága alatt. Hogy az arányokkal tisztában legyünk, fontos még tudni, hogy a négy brit és hetven francia hadosztállal hetvenkét német hadosztály állott szemben.

Haig augusztus 15-ének éjszakáját Havre-ban, a Tortoni-szállóban töltötte és a következő reggel Griersonnal együtt meglátogatta a város francia parancsnokát. »Miután néhány percig mindennapi dolgokról beszélgettünk« — írja Haig — »megittunk egy pohár édes pezsgőt a két hadsereg egészségére.«

Délután Haig sétálni ment vezérkari főnökével, régi barátjával, aki a Szomáli-földön annakidején megkapta a Victoria-keresztet. »Láttuk, hogy közeledik néhány hajó megrakva katonasággal, lovakkal és egyéb egységekkel. A hajókat, amint közeledtek a parthoz, a nagy tömeg ujjongva üdvözölte. A mi csapataink

hangosan viszonzták az üdvözlést.« »Mindenütt nagy tisztelettel fogadtak bennünket, a gyermekek hozzánk rohantak és kezünket rázták« — írja Haig.

A vonat hajnali 1 órakor indult s este 9-kor állt meg Serquex nevű kis állomáson. Itt Haiget telefonhoz hívták s tudatták vele, hogy Grierson két órával azelőtt hirtelen meghalt s utasításokat kértek tőle. Grierson halálát szívbaj okozta. Haig folytatta útját, este Wassignyba érkezett. Ez volt az első főhadiszállás, amit francia földön felütöttek. Reggel korán Le Cateau-ba hajtott, mely innét hét mérföldnyire van északra. Itt volt a főparancsnok és a főhadiszállás számára hely fenntartva. Tanácskozást tartottak French-csel, aki ismertette a helyzetet. Nem adott ki határozott parancsot, mert várni kellett, míg a hadosztályok a számukra kijelölt helyeket elérik.

A következő két nap nem hozott eseményt. A hírek lassan jöttek és csak igen soványan, de már 18-án elegendők voltak Haignek ahhoz, hogy levonja a következtetéseket. »Feltételezem« — írja — »hogy a belga hadsereg visszavonul Antverpenig, mialatt a németek jelentékeny erővel (legkevesebb 4 hadtesttel) Huy és Liége táján átkelnek a Maas folyón és gyorsan vonulnak előre Bruxelles és Namur irányában. Úgy látszik, mintha fel akarnák göngyölni a franciák Namur-re támaszkodó balszárnyát. A kérdésnek ez a megoldása már akkor a legvalószínűbbnek látszott, amikor még hadiiskolába jártam, 1897-ben.«

Augusztus 11-én megkezdődött a brit hadseregnek Belgiumba való bevonulása. Az első hadtest északnyugati irányban Maubeuge felé haladt. Haig éjjel Marbaix-ban aludt s naplójába ezeket írta: »Embereink

a hadjáratot eddig kirándulásnak tekintették, de én és vezérkarom, gondokkal vagyunk elteleve. Nehéz helyen (Charleroi-Mons) haladunk előre egy mocsaras völgyben; sok szénbánya van közben és a vidék át nem hatolható. Olyan vidék ez, ahol az ellenség kis erőkkkel feltartóztathat bennünket. Közben nagy tömegekben, a legnagyobb gyorsasággal keríti körül a mi balszárnyunkat, anélkül, hogy vele szemben — legalább tudtommal — ellenállást tanúsítanának.«

Augusztus 22-én folytatódott az előnyomulás. Haig először látta szemtől-szembe az ellenséget, három elfogott német személyében. A második hadtest baloldalon maradt, az első hadtest jobbra, a franciák 5. hadseregéhez zárult.

Délután Haig Beaumontba ment a XVIII. francia hadtest törzséhez. Itt megismerkedett Mas Latrie főparancsnokkal, akit rendkívül szeretetreméltónak talált. Carillon ezredesről, a vezérkari főnökről kiderült, hogy régi ismerős. Haig húsz esztendővel azelőtt találkozott vele a francia lovassági hadgyakorlaton.

Amint visszatért saját főhadiszállására, ott találta az előnyomulás folytatását elrendelő parancsokat. Már késő volt őket a második hadosztályhoz továbbítani, az tehát a szállásán maradt éjjelre. De az első hadosztály azonnal útnak indult s egy hosszú, megterhelő éjjeli menetelést hajtott végre. Hogy Haig mit érzett ezen az éjszakán, az naplójából tűnik ki. Különösnek találta először is azt, hogy French főhadiszállása, Le Cateauban, túl messze volt a hadműveleti szintértől; másodszer pedig, hogy nem fordítottak elegendő figyelmet azokra a jelentésekre, amelyek szerint az ellenség nagy erőkkkel halad előre Ath és Tournai

felé a brit arcvonaltól északnyugatnak, és így az expedíciós hadsereget a bekerítés veszedelme fenyegeti.

A legközelebbi reggel Haig jókor elhagyta Maubeuge-t. Egy kastélyban találkozott Sir Horace Smith-Dorrien-nal, aki egy nappal előbb érkezett meg Angolországból, hogy mint Grierson utóda a második hadtest parancsnokságát átvegye. Később a délelőtti folyamán megérkezett French is és értekezletet tartottak. Két mérföldnyire a kastélytól gránátok csaptak le.

»Az általános helyzet, mint azt Sir John French kifejtette, a Wilsontól kapott repülőfelderítésből nyert adatok alapján, a következő volt: legkevesebb három hadtest ellenséges csapat áll készen támadásra Monsnál és szomszédságában. Úgy látszik kevés jelentőséget tulajdonítottak azoknak a jelentéseknek, amelyek szerint az ellenség nagy tömegekben vonul Tournai felé. A főparancsnok nyilvánvalóan nem beszélte meg hírszerző tisztjével a helyzetet, mert az később, az értekezlet után, azt mondta nekem, hogy a repülőik jelentései szerint az összes utakat, melyek Bruxelles-től nyugatra Ath-ba és Tournai-ba visznek, sűrűn ellepték minden fegyvernemhez tartozó német csapatok s ezek gyors tempóban haladnak nyugati irányban. Ez minden esetre nagyon fenyegető volt. A főparancsnokság az én hadtestemnek mégis előnyomulást rendelt el. Wilson, az első vezérkari tiszt újságolta, hogy a franciák az Ardennes-ekbe és Elzász-Lotharingjába való betöréssel akarják helyreállítani a helyzetet. Castelnau amellet volt, hogy egy hatalmas méretű támadást kell kezdeni és az sikerülni fog.«

A fentebbi sorokból kitűnik, mennyire indokolt volt a gyanú, mellyel Haig Wilson nézeteit és mód-

szerait szemlélte. Ezt a két kiváló katonát, sajnos, a vérmérsékleti különbség egymásnak ellenszenvenné tette. Az ír szellemessége, szívből jövő nevetése, lebilincselő modora nem jó hatást, hanem ellenkezőleg: bizalmatlanságot keltett a tartózkodó, a skót Haigben, aki egyébként nem hitt a francia tábornokok fölényében sem. Ebben az esetben Haignek volt igaza, s Wilson információja volt rossz. Az i. és 2. francia hadsereg támadása három nappal előbb összeomlott.

Az i. és 2. hadosztály ezekben a napokban szét volt osztva a Monstól délkeletre és Binche-től nyugatra lévő falvakban. A délelőtt folyamán és délután ezen az arcvonalszakaszon balról semmi különös esemény nem történt, de a II. hadtest erős ütközetbe sodródott. A 2. hadosztály egy része tartaléknak maradt a 3. hadosztály mögött, amely a II. hadtest jobbszárnyát alkotta. »Délután« — mint Haig írja — »Hubert Hamilton (a 3. hadosztály parancsnoka) jelentette, hogy őt erősen támadják és segítséget kér. Előnyomuló csapatainkat Monstól északra és északnyugatra visszaszorították. Gépkocsira ültem és átmentem a Le Bonnet-től három mérföldnyire levő útkereszteződéshez. Északról erős harcizaj hallatszott és látni lehetett, hogy nagyobb menekülő csapatok közelednek Monstól a Hamilton-állás felé. Szerettem volna a gárdadandárt és a IV. dandárt előre küldeni ellentámadásra, de jobbszárnyamat folyton támadták. Ezért a IV. dandárt Hartwegbe küldtem azzal a paranccsal, hogy váltsa fel a 93-as magaslaton levő zászlóaljkat. Az V. dandárt s a 2. hadosztály tüzérségét ott tartottam az útkereszteződés közelében, Bougnies-től északkeletre.«

Másnap Smith-Dorrien személyesen megjelent a

főhadiszálláson, vezérkari főnökével együtt. Azt kérte, hogy Haig segítse kitölteni a rést, amely Trameris közepében a Hamilton-balszárny és az 5. hadosztály jobbszárnya között támadt. Megnyerjük a csatát, — kiáltott fel a vezérkari főnök — ha Ön nekünk egy vagy két zászlóaljat küld.

Haig erre kiadta a parancsot Haking tábornoknak, hogy három zászlóaljjal kövesse Smith-Dorrien-nak azokat az utasításait, amelyeket meg fog küldeni az új folyamán. Haig éjfélkor, amikor lefeküdt, meg volt elégedve a helyzettel. Az angolok tartották állásukat mindenütt s az ellenségnek nagy veszteségeket okoztak. De álma és meglegedése nem tartott sokáig. Éjfél után kettőkor a fővezérségtől azt a parancsot kapta, hogy rögtön vonuljon vissza Bavai irányába. A rövid ideig tartó előnyomulás végetért, s megkezdődött a visszavonulás.

A jelentések, melyek Haiget napok óta nyugtalanították, és amelyekre — az ő felfogása szerint — a főhadiszállás kevés figyelmet fordított, a németek jobbszárnyának előnyomulásáról szóltak. A német jobbszárny nemcsak a Csatorna melletti kikötőket, hanem a szövetségesek balszárnyát is fenyegette. És ezek a csapatok valóban a bekerítő ellenségnek kiterjedt és folyton kiterjedő jobbszárnyát alkották. Amikor a brit előnyomulás megállásra, majd harcra kényszerítette őket, már ott volt a félelmetes német hadsereg összeszorított ökle, szemtől szembe a brit expedíciós hadsereg öt hadosztályával.

De nemcsak az ököl volt erős, a veszélyt növelte az, hogy a kar még nem is nyúlt ki egész hosszában. A francia támadás, melyről Wilson olyan optimisztikusan beszélt, megakadt. Schlieffen, a német haditerv készí-

tője mindezt előre látta. A 3. és a 4. hadsereget magába foglaló francia centrumnak előnyomulása az 5. hadsereg balszárnya és a brit expedíciós sereg számára katasztrofálissá tette a visszavonulást. Félelmetesen nehéz helyzetben volt a brit hadsereg, amikor Haiget augusztus 24-én, hétfőn, hajnali 2 óra tájban felébresztették.

V.

A visszavonulás.

Haig azonnal kiadta a visszavonulási parancsot Bavai felé, hogy ott védekező állást foglaljanak el a csapatok. Az I. hadtest a II. visszavonulását fedezte. Mivel az I. hadtest, amelyre a megelőző napon az ellenség főtámadása összpontosult, odébb balra állott, hogy a kapott parancsot szószerint végrehajthassák, az I. hadtestnek az ellenség arcvonalára haránt kellett menetelnie, ami veszedelmes, sőt végzetessé válható mozdulat volt, hasonló ahhoz a parancshoz, melyet French egy évvel előbb adott az aldershoti hadgyakorlaton, s amely ellen Grierson vezérkari főnöke felemelte tiltakozó szavát.

»Le Bonnet-ba mentem gépkocsin« — írja Haig naplójában —, »ahol Jeudwine és Neil Malcolm ezredeseknek lediktáltam a parancsokat és onnét a Le Bonnet-tői három mérföldnyire levő útkeresztezéshez hajtottam. Egy kiskocsmában, az út mellett, találkoztam Monro tábornokkal. Minthogy ő és vezérkari főnöke (Gordon ezredes) nagyon fáradtak voltak, magam vezettem térképeikre a megfelelő jelzéseket.«

» . . . Hajnali három óra lehetett, Gairde vezérőrnaggyal együtt egyenes úton Givrybe hajtottunk. A faluban egy akadály miatt elhibáztuk a Davies tábornok dandártörzséhez vivő utat és egyenesen nekivágtunk az ellenségnek, mígnem észrevettük hibánkat. Beszéltem a dandárparancsnokkal és a néhány vezérkari tiszttel. Valamennyien fáradtak és álmosak voltak. Davies tábornokot utasítottam, hogy az előnyomulási parancsokat vonja vissza, s a helyett készen kell lenni a Le Bonnet-ba való visszatérésre. Azután Lomax tábornokhoz mentem a rouveroy-i kastélyba. Ott még mindenki aludt. Fanhawe ezredezt felkelttettem és részletesen ismertettem vele a megváltoztatott terveket. A Givryből Rouveroy-ba vezető út zsúfolva volt vonatoszlopokkal, de visszatérőben mégis sikerült találkoznom Givryben Bulfin és Davies tábornokokkal. Hála az autónak, egy órán belül személyesen tudtam közvetíteni a rendelkezéseket minden magasabbrangú tiszttel. Az írásos parancsok csak jóval később értek volna rendeltetési helyükre.«

»A II. hadtest bántatlanul elérte Le Bonnet-nál levő állását. Az i. hadosztály mögötte vonult el, mire a második lassan visszavonult Bavai felé. E közben a hatodik dandár (a Davies-féle), melyet Quevy közelében hagytam először tartalékban, azt a parancsot kapta, hogy a Longuevillebavais-főállástól északra lévő előretolt állásba vonuljon. A visszavonulásra vonatkozó összes rendszabályok sikereseknek mutatkoztak.*

»Horne dandárparancsnok n óra 10 perckor jelentette, hogy mint hátvéd betöltötte feladatát és gyalogsága meg tábori tüzérsége visszatérőben van a II. had-

osztályhoz. Visszavonulásunk ilyenformán lassankint megkezdődött s rendben ment végbe. Egy francia tiszt megjegyezte, hogy olyan volt az egész, mint egy békebeli menetgyakorlat.«

»A reggelt Le Bonnet-ban töltöttem; ott meglátogattott Sir John French fővezér, aggodalmaskodó hangulatban, de megörült annak láttára, hogy csapataim milyen rendben vonulnak vissza. Kivitettem egy Le Bonnet-tói északnyugatra, félmérföldre lévő magaslatra, ahonét jól látható volt az ellenséges ágyútűz. A támadás északon igen hevesnek látszott.«

A visszavonulást másnap folytatták. Haig, aki előző este gyomorgörcsöket kapott, jobban érezte magát s úgy határozott, hogy gépkocsin utazik. Szükségessé vált, hogy az I. és II. hadtest között összeköttetést teremtsenek, mivel a Mornel mellett elterülő erdőben, amerre át kellett vonulni, rosszak voltak az észak-déli irányba vezető utak. Ezért a II. hadtest az erdőtől nyugatra vonult Le Cateau irányában, az I. hadtest pedig tőle keletre maradt, átszelve Sambre-t Maubeuge közelében és tovább vonulva Landrecies felé.

Haig délután érkezett Landreciesbe s éppen hadiszállásának berendezésével foglalatoskodott, amikor pánik tört ki a lakosság között. Az emberek benyomultak szobájába s azt kiáltották, hogy nyakukon az ellenség. Minthogy nem tudta, hogy ebből az állításból mi igaz, mi nem, átsietett Marie-be, amely legalkalmasabb központnak látszott és készült a védelemre. Lovasőrjáratokat küldött ki a vidék felderítésére, de azok az ellenségnek nyomát sem találták. Úgy látszott, hogy az egész riadalom vaklárma volt, 7 óra 30 perckor azonban az egyik századot, amely a városba vivő út védelmé-

vel volt megbízva, hevesen megtámadták. Ugyanekkor néhány mérföldnyire északkeletre nagyobb ellenséges csapat bukkant fel a mormeli erdőből s elfoglalta a Sambre feletti hidat, melyet egy 15-ös huszárcsapat tartott, és minden ellentámadásnak ellenállt.

Lehetséges, hogy a kapott értesülések alapján Haig és vezérkara túlbecsülték a szemben álló erőket. A sötétség beállt, de a vidék, ahonnan a polgári lakosság nem tudott elmenekülni, a legriasztóbb hírekkel volt tele. Kétségtelen, hogy a pánikhangulatot titkos ügynökök élesztették. Ugyanakkor hasonló pánik támadt az 5. francia hadsereg körzetében is. A zavart a németek is növelték, akik kihasználva az angolok tapasztalatlanságát, két helyen úgy értek el előnyöket, hogy franciáknak adták ki magukat. Haig ezt a taktikát törvényes hadicselnek ismerte el és alkalmazóinak bátorságát felette csodálta.

Tíz óra felé végül olyan komolynak látta a helyzetet, hogy jogosnak tartotta segítséget kérni a főhadiszállástól. French közvetítette a kérést Smith-Dorrienhez, de az kénytelen volt azt válaszolni, hogy csapatai ez éjjel képtelenek mindennemű vállalkozásra. És valóban Smith-Dorrien ebben a pillanatban azzal a gondolattal foglalkozott, hogy mit sem törődve feljebbvalójának kívánságával, Le Cateau-nál csatát kezd.

Haig ezt a fontos tényt nem ismerte. 12 óra 30 perckor, augusztus 26-án virradóra, kiadta a parancsot a visszavonulásnak déli irányban való folytatására. Landon tábornok, a III. dandár parancsnoka, akinek Le Gerand Fayt-ben volt a főhadiszállása, indult el elsőnek és csapatai Favriltól nyugatra foglaltak állást azzal a rendeltetéssel, hogy a IV. dandárnak Landrecies-

ből való visszavonulását fedezzék. »Landon hajnalban 2 órakor enni adott embereinek — teát, kétszersültet, sajtót — és csapata háromkor megindult éppen, amint pitymallani kezdett. A délwalesi csapatok hangos hurrával üdvözöltek, amikor elléptettek előttem.«

Landon baj nélkül elérte a Favril közelében levő állást. Erős ágyútüzet zúdítottak rá, de tartotta helyét nehézség nélkül. Reggel 5 óra felé jelentették, hogy a IV. dandár Landreciesből kivonult és félúton van e között a hely és Etreux között.

Komoly szerencsétlenség érte délután 5 és 6 között a 2. számú connaughti könnyű lovasezredet, amely az ötödik dandár hátvédjét alkotta. Amikor Le Grand Fait-n vonultak keresztül, melyről azt hitték, hogy nincs benne ellenség, a házakból hirtelen tüzet kaptak és nagy veszteségek érték őket. Haig erről másnapig nem tudott; az ő értesülése szerint a visszavonulás mindenütt simán ment végbe. »Gough tábornok és én — írja naplójegyzeteiben — az éjszakát a főútvonal mellett, Irontól nyugatra, egy kocsmában töltöttük.«

Az I. hadtest augusztus 26-át aránylag nyugodtan töltötte. Közben azonban a II. hadtest kétségbeesett harcot vívott Le Cateau-nál s megtörtént az, hogy a kis brit sereg egyszerre csak ketté volt vágva; az első fél egy hétig nem tudta, mit csinál a másik. De mind a kettő összeköttetést tartott a főhadiszállással. Ugyanaznap (augusztus 26-án) este 8 óra 30 perckor Haig a következő sürgönyt küldte a főhadiszállásra: »A II. hadtestről nincsen hír, csak az ágyúk dörgését hallani Le Cateau és Beaumont felől. Nincs az I. hadtestnek segítségre szüksége?« A főhadiszállás nem válaszolt a sürgönyre, úgy, hogy Haig másodszor is sürgöny-

zött, most már közvetlenül a II. hadtesthez: »Kérek helyzetképet és híreket. Ma együtt tudnánk működni önökkel. Hallottuk a csatazajt, de nincs értesülésünk arról, hogyan folyik tovább az ütközet s nem sejtjük, hogyan támogassuk Önöket.«

Válasz erre sem érkezett. Mint a hivatalos történetíró helyesen megjegyzi: »Úgylátszik, a főhadiszállás a II. hadtestet ebben az órában elveszettnek tekintette.« A II. hadtest ezen a napon, a Crécy melletti ütközet évfordulóján olyan csatát vívott, amely hadtörténeti jelentőség tekintetében nem állott a Crécy melletti ütközet mögött.«

»Augusztus 27-ének reggele szürkén és búsan köszöntött reánk. Egész nap viharos eső zuhogott s az első hadtest folytatta a szomorú visszavonulást. A katonák semmit sem tudtak arról a hősieles küzdelemtől, melyet bajtársaik az előző nap folytattak; ők semmit sem halottak a Schlieffen-féle haditervről, nem tudták megérteni a stratégiai helyzet bonyodalmaikat; csak azt tudták, hogy halálosan fáradtak, a lábuk fáj, álmosak és visszavonulóban vannak egy ellenség elöl, amellyel inkább harcolni szerettek volna és amely folyton ott járt a sarkukban. Ezen a napon az első gárdadandárhoz tartozó Munster-lövészszázalaj a túlerővel folytatótt 12 órás harcban csaknem egy szál elvesztett. Megnehezítette a helyzetet az, hogy hiány volt utakban és fokozta a nehézséget az, hogy az 5. francia hadsereg maga akarta használni az utakat. Mindamellettt fennakadás nem fordult elő. Csapataink a Guiese-től délre

* A Crécy melletti ütközet 1346 augusztus 27-én zajlott le és az angolok győzelmével végződött. Itt használtak először ágyút.

levő magaslaton töltötték az éjszakát.« Haig olyan válságosnak látta ezen az éjszakán a helyzetet, hogy reggel 4 órakor elhatározta a továbbvonulást, ám bár tudta, hogy embereinek nagy része nagyon keveset, vagy éppen semmit sem pihent.

»Félhárom táján magam is lóra kaptam. Az éjszaka sötét volt és ködös. Találkoztam tüzerekkel, utászokkal, akiknél a rend teljesen felborult. A tisztek, a legénység olyan halálosan fáradtak voltak, hogy igen nagy munkába került a parancsokat végrehajtani.«

»Majd felkelt a nap és igen meleg lett. A pihenés hiánya miatt és mert nem volt elég idő az étel előkészítésére, az emberek még jobban legyengültek. Érezhető lett a naponkinti csatáknak s az állandó visszavonulásnak felőrlő hatása. A tisztikar sem tudott ennek testre és lélekre gyakorolt hatásától megszabadulni. Egyes csapategységek naponkint 35 kilométer utat is megtettek.«

Augusztus 29-ét pihenőnapnak szánták a brit hadsereg számára, de az I. hadtest parancsnokának nem sok jutott belőle. Reggel öt órakor a főhadiszállás a következő üzenettel ébresztette fel: »A főparancsnok jelentést kér arról, hogy Lanrezac tábornoknak mi módon biztosították az I. hadtest támogatását, és a főparancsnok engedelmé nélkül miféle hivatalos eszmecsere folyt?«

Erre a heves és izgatott hangnemben megfogalmazott tiltakozásra Haig hét órakor reggel bizalmas levélben válaszolt.

»Nem értem Önt, mit akar? Semmiféle hivatalos eszmecsérért nem kezdeményeztem. Minthogy a főparancsnokság nem tartotta szükségesnek, hogy a

franciákkal egyetértve nekem visszavonulási utat biztosítson, a saját érdekében összeköttetésbe kellett lépnem a jobboldalon levő legközelebbi francia erővel. Ezekkel a francia csapatokkal, amennyire lehetett, fenntartottam a kapcsolatot s az én hadtestemnek tulajdonítható, hogy az ő balszárnyuk védve volt attól az időponttól kezdve, hogy Maubeuge-t elhagytuk. Ha az ellenség St. Quentinől déli irányban előretör, kénytelen leszek ágyúkat stb. beállítani a főparancsnokság megkérdezése nélkül.«

»Az I. hadtest kimentése abból a rossz helyzetből, melybe került, valamennyiünk figyelmét leköti, s most az a legfőbb gondom, hogy biztosítsam hadseregünk számára a tisztességes visszavonulást. Kérem önt, ne adjon hitelt kósza állításoknak, hanem előbb győződjön meg arról, igazak-e azok vagy nem.«

A felelet lesújtó volt és French nem tehetett mást, mint hogy legközelebbi alkalommal élőlőzével bocsánatot kért. Ez még aznap délután megtörtént. Haignek 55 kilométeres utat kellett megtennie visszafelé rossz, hepe-hupás úton, hogy résztvegyen a Compiègne-ben tartott értekezleten, ahol a további visszavonulást elhatározták. Augusztus 31-én az egész I. hadtest átkelt az Aisne folyón s tőle délre foglalt állást. A főhadiszállást Villers-Cotterets-be tették át.

Frenchnek augusztus 28-án egyetlen gondja az volt, hogy a rábízott hadsereget mi módon mentse meg. Lemondott arról, hogy a szövetségessel együtt működjék s úgy döntött, hogy kivonul a tűzvonalból, visszavonul a Szajnától délre La Rochelle-ig és ott várja a további fejleményeket.

Kitchener megrémült French elhatározásától és

vele együtt felháborodott a brit kormány is. Szeptember 1-én Kitchener a kora reggeli órákban Londonból Párizsba utazott és még aznap beszélgetést folytatott French tábornaggal. Ennek eredménye az lett, hogy French megváltoztatta szándékát és késznek mutatkozott arra, hogy erejének legjavával Joffre utasításait és a francia hadsereget támogassa.

Az előző napon az i. német hadsereg szélső jobb szárnya Kluck tábornok vezérlete alatt végleg megváltoztatta előhaladásának addigi irányát és délről délkeleti irányba térült el. Azt mondják, hogy Schlieffen, a német támadási terv készítője, halálos ágyán ezt mondta: »A jobb szárnyat erősítsétek meg!« Láttuk, milyen erős volt ez a szárny akkor, amikor a brit hadsereg augusztus 23-án először ütközött meg vele. De Moltke, a német fővezér, ahelyett, hogy megerősítette volna a jobbszárnyat, közben gyengítette. Annak ellenére, hogy Tannenbergnél a németek augusztus 28-án hatalmas győzelmet arattak, nem vitték el a csapatokat keletről a nyugati hadszíntérre; és habár az 1. és 2. francia hadsereg támadásai a német balszárny ellen összeomlottak és így egyes seregtestek felszabadultak, a jobbszárnyra mégsem küldtek megerősítést. Az eredmény azután az lett, hogy az erős jobb öklöt nem lehetett többé olyan erősen összeszorítani, mint addig; az ujjak meglazultak s a gyengeségnek ez a tudata természetesen a centrum felé való húzódást eredményezte. Az eredeti nagy elgondolást, a hatalmas arányú átkarolást, a németek feladták a kis előretörés kedvéért, amelytől könnyebb és gyorsabb győzelmet reméltek.

Joffre szeptember 1-én elhatározta, hogy megerősíti

a Párizst védő csapatokat s egyesítette az egész 6. hadsereget, a 3. hadsereg egy hadtestét és a párizsi helyőrséget. Ugyanakkor megüzente a kormánynak, hogy távozzék Bordeaux-ba. Ezt a kormány másnap meg is tette. Így Galliéninak, Párizs katonai kormányzójának, szeptember 2-án kevesebb politikusa volt maga körül, viszont sokkal több csapata a város védelmére.

Még négy napig tartott a nagy visszavonulás. Szeptember 5-én a csapatok szokás szerint hajnali 3 órakor útnak eredtek Melun irányában. Az idő hűvösebb volt, s több élet látszott az emberekben. Haig Malin nevű faluban pihent, s együtt reggelizett törzskarával a templom mellett lévő gyümölcsös-kertben. Éppen a fák alatt ültek, amikor megérkezett Dannay őrnagy, s a rég óhajtott parancsot hozta, a főparancsnokságtól, mely azt tartalmazta, hogy a szövetségesek arcvonalat változtatnak és szembe-szál- lanak az ellenséggel. A hadsereg szeptember 6-án keletnek fordul és támadásba megy át. Semminek sem örültek volna jobban a csapatok, — írja Haig — mint ennek a hírnek. Tizennégy nap óta, a St. Gobain melletti pihenőt nem számítva, folyton hátráltak, vereség nélkül, de gyakran vívtak súlyos hátrvédharcokat. A távolság kb. 260 kilométer volt s a veszteség 81 tisztet és 2180 főnyi legénységet *tett* ki. Ámde a számadatokból fogalmat sem lehet alkotni azokról a szenvedésekről, amelyeket a csapatok ki- álltak. A csaták tartoztak a legkisebb nehézségek közé.

Most már a visszavonulás véget ért, a keserű vándorlás befejeződött és a hadsereg ez éjjel a csata gondolatával és szívében a győzelem reményével hajtotta nyugalomra fejét.

VI.

A marne-i csata.

Már előadtuk, hogy a támadó német haderő legszélsőbb jobbszárnyát alkotó Kluck-féle első hadsereg hogyan változtatta meg előhaladását és fordult el délkeleti irányba. A nagy körülkarolás gondolatát, ami az egész ellenséges haderő bezárásával járt volna, feladták s a német hadsereg önmagát tette ki a körülzárás veszedelmének. A brit hadsereg Párizstól délkeletnek vonult vissza; az utána nyomuló Kluck jobbszárnyával Párizs előtt kitért; Joffre pedig, amint Kluck mozdulatát felismerte, elrendelte a párizsi védősereg megerősítését s az egészet Galliéni parancsnoksága alá helyezte.

Feleslegesnek tartjuk feleleveníteni azt a vitát, vajjon Joffre vagy Galliéni ismerte-e fel elsőnek a helyzetnek azt az előnyét, amelyet a német mozdulat a szövetséges hadseregek számára nyújtott. Elég az hozzá, érkezettnek *látszott* a pillanat szembefordulni az előnyomulókkal, és szeptember 6-án a szövetségesek az egész arcvonalon offenzívába mentek át.

Haig gyakran emlegette, hogy ő semmit sem tudott arról, hogy volt egy »marne-i csata«. Az első napon az általa vezényelt I. hadtest harcitévékenysége valóban csekély volt. Ennek a napnak vesztesége mindössze ennyi: 1 tiszt és 6 közember elesett, 5 tiszt, 39 közember megsebesült. A hadművelet *jelentősége*, ha azt vesszük, hogy a németek elérték előnyomulásuk

végső határát s azután megkezdték a visszavonulást, valóban nem állt arányban a veszteséggel.

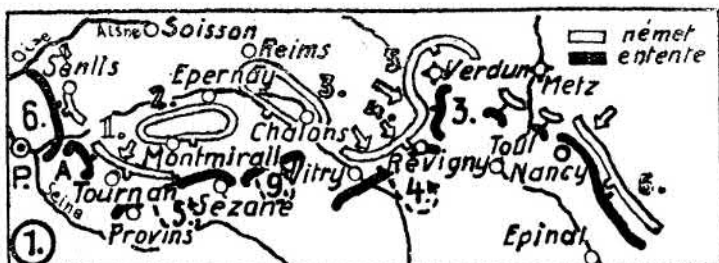
Amint szemmel láthatóvá lett, hogy az ellenség teljes visszavonulásban van, Haig teljes erővel előre nyomult és hibáztatott minden megállást.

»Úgy láttam«, — írja naplójában — »hogy ahhoz képest, hogy az ellenség menekülőben van, mi csak lassan haladunk előre. Gépkocsira ültem, meglátogattam Lomaxot és Monrot s meggyőztem őket a gyors és a közvetlen cselekvés fontosságáról.«

Az előnyomulást szeptember 8-án reggel 6 órakor folytatták. A Grand Morinon nagyobb nehézség nélkül átkeltek; Haig hadteste sokkal nagyobb akadályra bukkant a Petit Morinnál. Ennél a kis folyónál az ellenség szívósabb ellenállást tanúsított. A németek a géppuskákban való fölényükkel és kihasználásukkal a brit hadseregnek nagy tanulságokkal szolgáltak. Az átkelés a magas partokkal szegélyezett folyón nagy nehézségekkel járt. A worcestershire-i ezred második zászlóalja volt az első gyalogcsapat, amely átkelt a folyón s a gárda két zászlóaljától támogatva az ellenséget az északi parttól való visszavonulásra kényszerítette. Már délfelé járt az idő, még mindig tartott a küzdelem, míg végre az állás a támadóké lett.

Haig készséggel elismerte az ellenség bátorságát és buzgalmát. »Az ellenség vitézül védte magát« — írja naplójában. — »A gárdahadosztálytól 8 géppuskát zsákmányoltunk és a gárda-vadászzászlóalj maradványai itt semmisültek meg. 200—300 foglyot ejtettünk, ezenkívül 200-nál több elesett vagy megsebesült a németek közül.«

»A Britron-tól délre eső út tömve volt csapatokkal

A marne-i csata. (1) Általános helyzet 1914 szeptember 5-én este. (2) Az angol hadsereg előrenyomulása szeptember 5-től

és kocsikkal,, ezért visszasiettem La Trétoire felé és átmentem több ellenséges álláson. Nagyon ügyesen volt valamennyi kiépítve. A bevágott útban, amely a völgybe vezetett, a tűzvonalba nyolc ágyút építettek be; valamennyi teljesen el volt leplezve, innét löni tudták a folyópartot egészen a hídig.«

»Már esteledett, amikor La Trétoire-tól délre az útkereszteződést elértem. Az éjszakát egy kis majorságban, a keresztúttól félmérföldnyire töltöttük.«

»Az után a nehézség után, melyet a hadtest a petit-morini átkelésnél tapasztalt, természetesen feltételeztük, hogy a Marne még veszedelmesebb akadályt fog nyújtani. Szélesebb folyó, kevés híd van rajta, partján nagy számmal vannak házak, s így a hátráló hadseregnek ideális védelmi lehetőséget nyújt. De amikor az első hadtest elérte a hidakat, észrevette, hogy az ellenség eltűnt. S ámbár két teljes órába került az akadályok elhárítása, az első hadosztály elővédje szeptember 9-én délelőtt 7 óra 30 perckor Nogent-nál átlépte a Marne folyót. Nemsokára átjutott a folyón Charly-tól nyugatra a második hadosztály is.«

Haig valósággal égett a vágytól, hogy az ellenséget üldözhesse, de háromszor is megakadt. »A második hadtest a déli órákban azt jelentette, hogy egyik repülő nagy ellenséges erőket fedezett fel a Marigny—Château-Thierry-vonalon. Erre az elővédnek kiadtam a parancsot, hogy foglalja el és tartsa megszállva a Charly-nál és Nogent-nál átvezető utat védő állást« — írja Haig naplójában.

Ugyanakkor értesült Haig arról is, hogy a *tőle* jobbra előnyomuló ötödik francia hadsereg északkeleti irányba kanyarodott s ily módon rés támadt, amely

komoly veszélyt jelentett volna, ha az előbbi repülő-jelentés helyesnek bizonyul. »Rögtön külön repülőket küldtem ki, — írja Haig — »s mivel biztosnak látszott, hogy az ellenség hátrál, kiadtam a parancsot az előnyomulás folytatására.«

Idővesztéséget idézett elő az is, hogy ez utóbbi parancsot Monro tábornoknak szóbelileg adták át s ő félreértésből az egész hadosztály visszahúzóását rendelte el. Szerencsére Haig összetalálkozott vele az úton s a hibát jóvá tették súlyosabb idővesztéssel nélkül. Később, a nap folyamán Haig lovassággal találkozott, amely lépésben haladt előre, és akadályozta a gyalogságot a mozgásban. Haig azt magyarázta a vezető tisztnek, hogy »egy kis erőfeszítésre van csak szükség s vége lesz a háborúnak. Az ellenség vonul vissza, mindnyájunknak kötelessége minden erőnket összeszedni, hogy meg ne álljon visszavonulásában.«

A gyors iramban visszavonuló német hadsereg üldözése három napnál tovább tartott. Az I. hadtest szeptember 10-én reggel 5 órakor indult el. Borús reggel volt, a leszálló köd a felderítést lehetetlenné tette. Így az előnyomulás elhalasztódott. Szeptember 11-én az egész brit expedíciós hadsereg északkeleti irányba kanyarodott el, s emiatt a jobboldalon vonuló I. hadtest aránylag kis utat tett meg. Ez a hadmozdulat összhangban volt Joffre tábornok rendelkezésével. »Szerintem« — írja Haig — »hiba volt megváltoztatni az irányt, mert az elmúlt éjjel az ellenségnek már a nyakán voltunk és teljesen ki volt merülve. Ha ma nekivágunk Soissons-nak, a két szárnyon a lovassággal, valószínűleg sok foglyot ejthetünk.«

A későbbi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy Haig helyesen ismerte fel a helyzetet. Tudjuk Bloem kapitánynak az »*Előnyomulás Monstól* című művéből, mennyire ki voltak merülve a német csapatok. Tudjuk a hivatalos jelentésekből, milyen széles rés tátongott az I. és II. német hadsereg között. Lehetetlenség a rendelkezésünkre álló fontos tényeknek a világánál kitérnünk az elől a következtetés elől, hogy elmulasztottuk az alkalmat a háború gyors és drámai befejezésére. Attól fogva, hogy a német előnyomulás hátrálássá változott, tudták Németországban, hogy a nagy terv megbukott. Mert amint a gyors megrohanás háborúja átalakult a lassú felörlés háborújává, a szövetségesek fölényes erőforrásainak kellett győznie. Ha a szövetségesek kihasználják a győzelmet, felülkerekedett volna a józanság Németországban, amely nem volt úgy felkészülve négy esztendeig tartó lövészárk-háborúra, mint a szövetséges hatalmak.

De nem ez történt. A németeknek a szövetségesek szeptember 11-én és 12-én pihenőt adtak és azok átmentek az Aisne-n, összeszedhették magukat s olyan erős állást foglalhattak el, hogy üldözőiket visszaverhették. »Szeptember 12-e« — olvassuk Haig naplójában — »a hadjárat második fázisának végét jelentette. Ez magában foglalta a szeptember 6-ával kezdődő időszakot, amikor is az ellenséges támadás Párizs ellen hirtelen megállott, majd ezt a mi előnyomásunk követte, amely az ellenséget az Aisne-ig vetette vissza.« Haig hadteste két napon keresztül 100 kilométeres arcvonalszakaszt tartott, két fontos haditényt hajtott végre, az egyiket Petit Morin-nál szeptember 8-án, a másikat szeptember 10-én Hautevesnes-

nél és Courchamp-nál; elfogott 1000 németet, zsákmányolt 2 ágyút, 6 géppuskát és egyéb hadianyagot. »Ha meggondoljuk, hogy ezeket a haditetteket közvetlenül egy hosszú és kimerítő visszavonulás után hajtotta végre, akkor ennek a rövid ideig szolgáló hadseregnek, különösen ha összehasonlítjuk az utóbbi század nagy állandó hadseregeivel, semmit sem kell szégyenkeznie.«

Az időjárás rossz volt, a szeptember nagyon hideg, szeles, az eső ömlött. 13-án reggel 8 órakor kezdődött meg a hadtest nagy részének a folyón való átvonulása. Mire az éj leszállt, már csaknem az egész hadtest az Aisne túlsó partján volt. Erős ágyútüzet kapott, de veszteségei nem voltak túlnagyok; az éjszakát a folyó északi partján töltötte.

Szeptember 14-én Haig hadteste olyan csatát vívott, amilyent még eddig nem ért meg, s ekkor szenvedte a legsúlyosabb veszteségeket. A csapatok előre ízelítőt kaptak azokból a nagy, hiábavaló erőfeszítésekből, amelyekből a következő évben oly nagy mértékben vették ki részüket.

A parancsok, melyeket előző este kapott, jellemzők a főhadiszálláson uralkodott optimizmusra. »A hadsereg reggel 6-kor folytatja az üldözést«, — így szól a parancs — »a visszavonuló ellenségnek teljes erővel nekimegy s az I. hadtest élcsapata el fogja érni a Laon—Suzy—Fresne-vonalat.« Utóbbi 20 kilométernyire volt északra az akkori állástól.

Az első hadosztály jóval napkelte előtt megindult. A tüzérség a paissy-i magaslatig haladt előre, abban a reményben, hogy ott alkalmas állást talál a tovább előnyomuló gyalogság támogatására. Szerencsétlenségre

a dombokat napfelkelte után is sűrű köd lepte el s ez megnehezítette az irány megtartását és lehetetlenné tette a gyalogság támogatását. Mindamellett a hadtest jelentékeny előhaladást tett, ámbár az ellenség szívesen ellenállt. Végül is az első hadosztály déltájban megvetette a lábát a Chemin des Dames-tól északra és az ellenség kitért előtte. A második hadosztály már nagyobb ellenállásra bukkant, de előnyomulása bár nem oly gyors, mégis kielégítő volt.

»A 15-ös huszároknak egy fiatal hadnagya« — írja Haig — »hozzám lovagolt és jelentette, hogy felderítő úton volt Ostel és Vailly községek felé a hatodik dandár balszárnyán, azt látta, hogy a brit gyalogság menekülésszerűen vonul vissza Vailly felé. Ez a gyalogság a harmadik hadosztályhoz tartozott és Chavonne-tól nyugatra erős ágyútűzbe került. A menekülők azt állították, hogy a hadosztályt a folyóig visszavetették. Parancsörtisztemet, Charterist, rögtön odaküldtem, nézze meg, mi a helyzet a balszárnyon, de magam is láttam, hogy az ellenséges gránátok hogy vagdálnak bele az egyik megszállt magaslatba, s ebből azt következtettem, hogy nem mennek jól a dolgok. Gyorsan odamentesztettem a hadosztály-lovassághoz tartozó 15-ös huszároknak egy szakaszát, amely éppen kéznél volt és a törzsőséget alkotó ír lovasságnak egy szakaszát, azzal a paranccsal, hogy a Vailly-tól nyugatra eső területet derítsék fel, küldjenek jelentést a helyzetről és foglaljanak védekező állást az én gárdadandárom jobbszárnyán. Egy tábori tüzérosztagot és két nehézágyút a folyón keresztül visszavontam a Vieil-Arcy melletti magaslatra, azzal a paranccsal, hogy a 4. dandár által

megszállt magaslattól nyugatra eső völgybe tüzeljenek.«

»Sir John French tábornagy és törzskara ebben az időben érkezett hozzám. Sir John meg volt elégedve hadtestem területnyereségével. Arra a helyre, ahol állottunk, gránátok kezdtek csapkodni. Nagy robajt keltő gránátok voltak, de a becsapódási helyet nem számítva, nem sok kárt tettek. A hadtest hadálláspontját a csatornahídtól távolabb, Bourg-tól körülbelül egy mérföldnyire tettem át.«

»Délután a 3 óra 30 perc és 4 óra között beérkezett jelentések szerint javulás jelei mutatkoznak. A negyedik dandár, miután az erdős vidéken nagy ellentállásra talált, előretört a nyílt terepig és 5 óra 30 perckor megtalálta az összeköttetést a szomszéd csapattal. Az erdőn való átvonulásban a tüzérség a gyalogságnak igen csekély támogatást nyújthatott. Az első hadosztály ellen irányuló ellentámadás meggyengült, jobbról pedig híreket kaptam arról, hogy a franciák Ailles felé nyomulnak. Rendkívül fontos volna, ha bedobhatnánk néhány pihent csapatot a tűzvonalba, ilyen azonban nincs. Mégis kiadtam a parancsot az előnyomulásra, abban a hiszemben, hogy a Chemin des Dames napfelkelte előtt birtokunkban lesz. Az előnyomulás naplemente után megkezdődött. Az emberek, ámbár kora reggel óta nagy harcban állottak, szívesen engedelmeskedtek a parancsoknak. Mindenütt heves puska- és ágyútűz fogadta őket.«

Amikor az éj leszállt a csatamezőn, Haig meglátogatta hadosztályparancsnokait. Monro bizakodónak látszott. Haig gratulált neki, hogy csapatai igen nehéz körülmények között megálltak helyüket.

»Lomaxot is meglátogattam. Moulin falu közelében találtam meg. Sötét volt, az öreg ember autójában pihent, mert az ellenség tűz alatt tartotta a falut, ahol az éjszakát kellett volna töltenie. Vidámnak látszott, noha fáradt volt; le volt verve a súlyos veszteségek miatt, amelyeket hadosztálya szenvedett. Megmagyarázta nekem a helyzetet. Csapatai mind a tűzvonalban voltak, tartaléka teljesen hiányzott. A helyzetet kritikusan látta, mert az ellenség friss csapatokat hozhatott a csatába. Parancsot adtam neki, hogy ássa be magát és tartson ki. Különbösen is intézkedtem, hogy a tőlem jobbra levő franciák és a balra levő brit erők holnap ismét támadást kezdjenek.«

»Ő elmondott egyetmást veszteségeiről. Az első dandárnak három ezredese részben elesett, részben megsebesült. Bulfin tábornok, a második dandár parancsnoka rendíthetetlen, »mindig vidám és nyugodt«. Jenkinson vezérőrnagy elesett. A sussexi ezred ezredese szintén hősi halált halt. Másrészt azonban milyen remekül verekedett a hadtest, annyi nehéz hét után, mind a visszavonulásnál, mind az előrenyomulásnál! Életüket adták, hogy megmentsék hazájukat. Alig találjuk a brit hadsereg annaleseiben a kitartásnak és vitézségnek felemelőbb példáját!«

Haig naplójának további részében az első hadtestnek szeptember 14-e utáni állapotát írja le.

»Az én két hadosztályom hadműveletei vagy három és fél kilométernyi területnyereséggel jártak, az Aisne-től északra. Az ottani hídfő eszményinek mondható, amely a további támadó műveleteknek kiinduló-

pontul szolgálhat. A hadtest 300 foglyot ejtett, 2 géppuskát, 12 tábori ágyút zsákmányolt. A veszteségek súlyosak voltak: közel 1600 tiszt, 3500 légénységi állományú esett el, egyik dandár négy parancsnokából hármat elvesztett. A fő nehézséget az erdős vidék okozta és a talaj meredek lejtője. Az ellenséges tüzéség igen pontosan és hatásosan tüzelt, a gyalogság azonban nem mérkőzhetett a mienkkel.«

»A szeptember 14-i csata után lassankint fel kellett adni azt a gondolatot, hogy a szövetséges seregek tovább vonuljanak északra, és azt a vonalat, melyet az első angol hadtest egyik támadó műveletben nyert, most már védelmi célra használták. Ennek a vonalnak egész hossza a második dandár jobbszárnyától, Chavonne-tól északra, a 166-os pontig közel 11 kilométert tett ki, ami igen hosszú két olyan hadosztály számára, amely súlyos veszteségeket szenvedett s hozzá az ellenség, amellyel szemben állnak, nagy erőket vont össze. Emiatt lehetetlenség volt felváltani a lövészárkokban levő légénységet, mert ha nem is támadták őket, éjjel-nappal erős gránáttűznek voltak kitéve.*

1914 szeptember 14-e sokkal fontosabb dátum a világháború történetében, mint azt a harcok résztvevői sejtették. Ettől az időponttól kezdve számíthatjuk a hosszú és tragikus történetű lövészárkháborút, melyre egyik hadsereg sem volt felkészülve és amelyet egyik fél katonai tekintélyei sem láttak előre.

Ugyanaznap Moltke lemondott és Falkenhayn lett a német hadsereg vezérkari főnöke.

Az elkövetkező hónapokban a brit hadsereg meg-

tanulta, mi a lövészárokháború. A tapasztalatot igen keserű körülmények között szerezte meg. Az ellenség a magasabban fekvő helyet foglalta el és bőségesen el volt látva nagykaliberű lövegekkel. »A mi tüzéségünknek« — írta Haig szeptember 1-án — »a némettel összehasonlítva, csekély a hatása, úgyhogy az ellenség tüzésége valósággal erkölcsi fölényt vívott ki a mi tüzéségünk fölött.« Sok öregebb tiszt csak lassan ismerte fel a légi fegyvernem jelentőségét és csak habozva vette igénybe az új találmányt. Haig azonban sohasem érzett iránta elfogultságot s az elsők között volt, kik a katonai repülés úttörőit a legnagyobb mértékben buzdították. A repülők összműködése a tüzéséggel már kezdetben elismerést aratott és Haig a következőket írta: »A repülő-megfigyelőket többször arra használtuk, hogy állapítsák meg az ellenség ágyúinak helyét, lövészárkait, irányítsák a mi tüzéségünk tüzét. A pilóták, gépükön drótnélküli táviróval, nagy sikereket mutattak fel, és a tapasztalat nap-nap után jobb eredményeket hozott. Tüzéségünk nap-nap után jobban leküzdi a németeket; a német tüzéség nem találja meg a mienket és a terep pásztázásával pocskéolja el lőszerét.«

A viszony az első angol hadtest és a jobboldalon levő franciák között, miután kölcsönösen megismerték egymást, rendkívül szívélyessé fejlődött. Amikor Haig meghallotta, hogy a marokkói csapatok élelmezési nehézségekkel küzdenek, rögtön át küldött 10.000 adagot a félig kiéhezett katonáknak és a legjobb kívánságait tolmácsoltatta. Maudhuy tábornokot ez a bajtársiasság rendkívül meghatotta és hálás köszönőlevelet küldött Haignek.

A levelet nemsokára egy láda pezsgő követte, és Haig a háború egész ideje alatt a legnagyobb tisztelettel viseltetett a vitéz és lovagias francia tábornok iránt. Igen jó benyomást tett Haigre Franchet d'Esperey, az ötödik hadsereg parancsnoka is, akit most látott először.

Haig szeptember végén a következőképpen jellemezte a helyzetet:

»Az ellenséges tüzérségi tűz kissé alábbhagyott. A legsúlyosabb harcból a 36. francia hadosztály vette ki a részét, amely a legszorosabb kapcsolatban van az én első hadosztállyal. A mi első és második hadosztályunk telefonösszeköttetésben áll és minden berendezkedés megvan a kölcsönös támogatás és együttműködés biztosítására. A közvetlenül szemben levő lövészárkokat a németek még nem ürítették ki és a légi felderítés sok ellenséges ágyút jelent a dombháton levő állásban. Ezért oktalanság volna lazítani az elővigyázati rendszabályokon. Lövészárkainkat állandóan javítjuk és tüskésdróttal megerősítjük. Az ellenség tevékenysége főleg abban nyilvánul, hogy messzehordó ágyúkkal lövi az Aisne folyóhoz és a délre vivő utakat. Az utak és a hidak tűz alatt tartása a német harcok egyik jellemvonása.«

»Szeptember utolsó napjai aránylag csendben teltek el. Október 1-én mindkét fél elfoglalta azt a vonalat, amely szeptember 14-ig birtokában volt. Az első hadtest önként feladott egy területet, Chivy-vÖlgy felső részénél. Egyébként olyan erős lövészárkok rendszer épült ki, hogy azt még nagyobb számú ellenség ellen is tartani lehet.«

Ha Haig megírta volna a világháború történetét,

a hadjárat első időszakáról szóló beszámolót bizonyára nem zárta volna le anélkül, hogy meg ne emlékezett volna arról a nagyszerű szerepről, melyet a lovasság játszott a lövészárokharc megkezdéséig. Hogy mennyire tudta volna ezt Haig méltatni, kitűnik naplójának következő soraiból:

»Ma este írtam Allenby tábornoknak, a lovasság parancsnokának, hogy megköszönjem azt a hathatós segítséget, melyet az I. hadtest a lovasságtól kapott. Szeptember 14-én, amikor az én balszárnyam a 3. hadosztály visszavonulása következtében védtelenül állott, két lovasbrigád hosszabbította meg az én balszárnyamat Chavonne-nál s tartotta a lövészárokharcban a negyedik brigád balszárnyán éjjel-nappal ezt az arcvonalszakaszt. Sokszor megtörtént, hogy a lovasok váltották fel a pihenésre szoruló gyalogságot a lövészárokharcban. Mindent összevéve, a mi lovasságunk kiváló szellemről tett tanúságot s bennünket úgy támogatott, hogy azt soha el nem felejttem.«

VII.

Ypern.

Szeptember vége előtt Sir John French főparancsnok, Joffre tábornokkal való megbeszélés érteimében az egész brit expedíciós hadsereget áttette arra a helyre, amelyet kezdetben szemeltek ki számára a szövetségesek csataterein, vagyis a szélsőbalszárnyra. A visszavonulás, az üldözés, a Marne melletti csata, a 6. francia hadsereg oldalmozdulata annyira eltérítette a

brit csapat helyzetét, hogy odakerült a centrumba. Nagyon kívánatos volt, hogy saját bázisaihoz olyan közel harcoljon, amint csak lehetséges, különösen most, amikor Angolországból nagy erősítések kezdtek érkezni. Lehetséges volt az is, hogy alkalmat találnak majd az együttműködésre a tengeri erőkkel.

Ilyen nagy csapatnak az átszállítása a harctér egyik részéről a másikra nehéz művelet volt. Hogy az ellenséges megfigyelőket félrevezessék, a csapatok csak éjjel meneteltek, a nappalt szálláshelyeiken töltötték. Az átcsoportosítás részben gyalogszerrel, részben vasúton történt. A brit expedíciós hadsereg most már három hadtestből állott. A harmadik hadtest, melyet eredetileg a negyedik hadosztályból és a 19-es dandárból alakítottak, augusztus 30-án W. P. Pultney altábornagy parancsnoksága alá került. Ennek a három hadtestnek visszavonása lépcsőzetesen történt. Kezdte a második a balszárnyon, végezte az első a jobbon. Október 16-án jelentették Haignek, hogy csapataink utolja az Aisne-től délre van. A másik két hadtestnél szolgáló bajtársak már elvonulás befejezte előtt több nappal heves harcban voltak új flandriai állásaikban.

Haig ezen a napon 320 kilométert utazott és este volt, amikor elérte St. Omer-t, a főhadiszállás székelyét.

»Megérkezésemkor jelentkeztem Sir John French-nél. Úgy látszott, meg volt elégedve az általános helyzettel. Azt mondta, hogy az ellenség gyengül és rövidesen abban a helyzetben leszünk, hogy felgöngyölítjük. Az I. hadtestet nem akarja addig tűzvonalba küldeni, amíg az összes kötelékek be nem érkeznek

és a csapatok néhány napi pihenőt kapnak, hogy kipihenjék a lövészárokharcok fáradságait.*

»Mi (Gough tábornok, Baird és én) bizonyos Aubert úrnál csinos házában kaptunk szállást. Egyik oldalon a régi St. bertini apátság romjaira nyílt a kilátás. Ebédet adott nekünk és maga is velünk ebédelt. Minden házi alkalmazottja elment a háborúba, csak a szakácsné maradt otthon. Kedves volt és vendégszerető, özvegy s nem lehetett több 53 évesnél. Az az érzésem, hogy az itteni lakosság szívesebben látott bennünket, mint az Aisne-melléki.«

A pihenés, melyet a fővezér az első hadtestnek adott, rövid ideig tartott és nem következett be az ellenség könnyű felgöngyölítése, mint azt a főparancsnok javíthatatlan optimizmusában hitte.

A hadtest másnap reggel a helyén volt; túlkorán — gondolta Haig — mert különösebb katonai cél nem volt, s a katonák egy hosszabb pihenőnek nagyon Örültek volna. Ő maga a Poperinghe-be vezető úton reggelizett s ott összetalálkozott egy sereg menekülttel, jólöltözött emberek voltak. Brüsszelből, illetve Charleroyból jöttek, kosárral a karjukon és ruhás batyukkal a hátukon, gyalogosan. Úgy láttam, hogy a nők jobban kitartottak, mint a csoport férfiai. Adtam nekik két tucat húsleveskockát, igen hálásak voltak érte.«

Poperinghe-ben találkozott Haig Rawlinsonnal, aki most vette át az újonnan megszervezett negyedik hadtest parancsnokságát. »Jókedvűnek látszott s égett a vágytól, hogy az ellenségnek ronthasson... Kellems lényegében nehéz helyzetekben nagy értéknek bizonyult.*

Mialatt Haig az Aisne-nél állott, French kísérletet tett arra, hogy a németek jobbszárnyát La Bassée-

nál benyomja. Ez a mozdulat azonban nem sikerült. A német jobbszárny sértetlen maradt és a tenger felé való rohanásban a németek egerutat nyertek. Csak egy mérföld választja el a két hadsereg legszélsőbb szárnyát a legyőzhetetlen akadálytól. Az I. hadtestnek az a feladat jutott, hogy egy végső erőfeszítéssel lehetőleg korán csikarja ki a győzelmet. A helyzet hasonló volt a német stratégiákra nézve is. ők is tudták, hogy a hadjárat tetőpontjára érkezett, itt a legfőbb pillanat: A most következő harcokban a háború történetében ritkán előforduló jelenség bontakozott ki. A nagy csaták legtöbbszörében az egyik fél át akarta törni a vonalat, a másik fél igyekezett azt tartani. Itt azonban felváltva: hol a szövetségesek, hol a németek indítottak támadást. Mindkét fél a döntés reményétől ösztönözve indult a támadásra.

Már október 19-én megkezdődött a csata a brit hadsereg jobbszárnyán és a centrumban, de az I. hadtest csak október 20-án avatkozott a harcba. Jobbra állott a harmadik lovashadosztály Byng alatt és a hetedik hadosztály Capper parancsnoksága alatt; ez a kettő alkotta a negyedik hadtestet. A baloldalon volt a II. francia lovashadtest Mitry tábornok parancsnoksága alatt. Ezen a napon az előnyomulás kevés akadályba ütközött. Haig nagyrészt Ypermben tartózkodott, várva az eseményeket s megbeszélve a tábornokokkal az események folyását.

A következő reggel 5 óra 30 perckor Haig elhagyta Poperinghet. Az említett két hadosztály parancsa az volt, hogy foglalja el Poelcappelle és Passchendaele községeket, majd nyomuljon tovább és foglalja el Schaapbaillie-t és Westroosbeke-t is. Azonban az elő-

nyomulást el kellett halasztani. Először azért, mert az utat teljesen megtömték a csapatok, azután azért, mert az ellenség ellentállt. »Úgy látszott, épp akkor kezdte meg az is az előnyomulást, amikor a mi támadásunk megkezdődött.« Mindamellett csapataink előbbre jutottak és Haig azon a véleményen volt, hogy minden remény megvan a sikeres előhaladásra, amikor délután kettő felé a francia lovashadtest minden előzetes figyelmeztetés nélkül azt a parancsot kapta, hogy vonuljon vissza a Csatornától nyugatra.

A visszavonulás okául azt mondták, hogy egy körülbelül hadosztályerős ellenséges csapat közeleg Clercken irányából. A közvetlenül balról álló francia lovashadosztály parancsnoka nem akart rögtön engedelmeskedni, különleges parancs, »une ordre formelle« nélkül nem akarta védtelenül hagyni a mi szárnyunkat. Valóban szokatlan eljárás volt csapatot visszavonni csata közben, amikor a szövetséges erők oldalát kellett védeni. Lomax kirendelt ennek a szárnynak védelmére néhány századot, de az ellenség egész délután nem intézett komoly támadást.

»Körülbelül ugyanabban az időben« — írja Haig — ^meglátogatott Rawlinson a Hotel Chatelaine-ben és jelentette, hogy nagyszámú ellenséges gyalogság és tüzérség nyomul elő Comines felől, az Ypern felé vivő csatornának mindkét partján, és ezen az oldalon már vissza is szorították Gough tábornok lovashadosztályát. Rendelkezésre álló tartalék csak egy kisebb csapat volt, Byng tábornok lovasdandárja Zonnebeke mellett. Közben Rawlinson dandárját szintén emellett a község mellett megtámadták, emberei elhagyták árkaikat és az arcvonalt hátrább húzódott.«

»Tekintettel a bizonytalanságra, az izgalomra, az aggodalmat keltő jelentésekre, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a támadást folytatni most már lehetetlen, ezért két gyaloghadosztályomnak azt a parancsot adtam, hogy feladatuknak csak felét oldják meg, azaz: Poelcappellét és Passchendaélet vegyék be, ezeket azután erősítsék meg, és küldjenek ki felderítő különítményeket.«

»Délután meglátogatott Sir John French fővezér az yperni szállóban. Kifejtette, hogy mennél előbb újra meg akarja indítani a támadást és helyeselte az én intézkedéseimet.«

Azokban a beszámolókbán, amelyeket Haig a háború most következő nehéz napjairól készített, — amelyek rögtön vagy közvetlenül a csaták után íródtak — feltűnő, hogy nem vonakodik megmondani az ellenség bátor magatartásáról sem az igazat és egyetlen sora sincs, melyet a divatos gyűlölet szelleme áthatna, amikor a németekről ír; sohasem használja az ízléstelen »hun« és »boche« kifejezéseket, amelyek a szövetségesek körében általában el voltak terjedve.

Amikor október 23-án leírja néhány elvesztett árok visszaszerzését, a következőket jegyzi meg:

»A támadásnak igen erősen ellenálltak és szuronyt is használtak. A németek végsőkig védték magukat és csak akkor hátráltak, amikor géppuskával oldalastuk az árkot.«

Október 24-én: »Este az ellenség egyik gárdeezredünk ellen ellentámadást intézett és visszavetette egészen a tartalékvonalig. Odébb, a jobbszárnyon, Langemarck közelében, az ötödik dandárt támadták. Az ellenség ötször intézett ellenünk tömegtámadást.

Az oxfordiak és Buck-ök vártak a tüzeléssel addig, míg az ellenség 50 yardnyira megközelítette őket, azután a szó betűszerinti értelmében lekaszálták őket. Az ellenség veszteségei rendkívül nagyok.«

Október 25-én: »Rising kapitány elmondta Landon tábornoknak azokat a tapasztalatokat, amelyeket emberei délután szereztek. A németek — egészen fiatal legények — a legbátrabban jöttek előre. Egy lovastiszt buzdította őket a támadásra, mígnem őt magát, a mi tűzvonalunktól három és félszáz méternyire, lelőtték. — Landon jelenti, hogy az ellenség tegnap az állást a 42-esekkel bombázta. A gránáttölcsérek nagyobbak voltak, mint az Aisne-nél. A kis város valósággal eltűnt a bombázás következtében.«

A csapatoknak egész héten keresztül nem jutott pihenés, a csata csaknem szünet nélkül tartott. Ha volt is valami csekély megállás, arra használták fel, hogy előkészítsék a legközelebbi támadást. 28-án megtudtuk, hogy nagy német támadás van készülőben, s ez délután 5 óra 30 perckor valóban meg is kezdődött. Az ellenség sűrű rajvonalban nyomult előre, nagyon erős tüzéségi tűztől támogatva. A fő-támadási pont Gheluvelt-től keletre egy mérföldnyire levő útkeresztezés volt, és 8 órakor sikerült az ellenségnek a mi arcvonalunkat visszaszorítani a Gheluvelt—Poezolhoek-vonaltól fél-mérföldnyire nyugatra. A délutáni jelentések arról számoltak be, hogy nagy ellenséges erők gyülekeznek a poezelhoeki kastélynál. Ekkor Haig bedobta ellentámadásra a második (Monro-féle) hadosztályt, amely eddig tartalékban volt a Routel mellett levő erdő sarkánál.

A nap hátralévő része a legsúlyosabb harcok közt

telt el. A veszteségek nagyok voltak. A Goldstream-gárdának például elválták egy zászlóalját s mindössze 40 ember maradt meg belőle.

Este Haig táviratot kapott French főparancsnoktól: »Az első hadtestben soha egy pillanatra sem kételkedtem. Szeretném, ha Önnél lehetnék. Ön győzni fog, úgy mint eddig.«

A következő napon reggel 7 óra 30 perckor az ellenség 260 nehéz ágyúval nyitotta meg a tüzet. A támadás célja Zandwoorde falu volt, melyet a hetedik lovasdandár védett. A dandár, hogy teljesen meg ne semmisüljön, kénytelen volt visszavonulni. Ennek az állásnak elfoglalása után az ellenség a hetedik hadosztály jobbszárnyát fenyegette.

»A helyzet ebben az időben — írja Haig — nagyon komoly volt. Kétségtelennek látszott, hogy a németek igen erősek. Éppen ezért 12 óra 30 perckor kiadtam a parancsot, hogy a Gheiuvelt-csatorna-vonalat minden áron tartani kell. A legnagyobb veszélyt annak lehetősége jelentette, hogy a németek Yperntől délre áttörnek és a szövetséges seregek hátsó összeköttetéseit elvágják.. «

A délutáni harcról Haig ezeket írta:

»A helyzet az esti támadás után némileg megjavult, de a holnapi napot (október 31) illetőleg még mindig nagy aggodalmaink vannak. Ypernben ebédeltem, de visszatértem a White Château-ba, hogy a csapatokhoz közelebb legyek.«

A következő napok eseményei a közeljövőt illetőleg teljesen igazolták Haig aggodalmait. Az éjszaka holdfényes volt, a reggel kellemes; az őszi köd csakhamar szétfoszlott a napfényben. Haignél először Moussy

francia tábornok jelent meg, annak a csapatnak a parancsnoka, melyet Dubois tábornok küldött a brit csapatok támogatására még a megelőző nap. Mossy parancsért jött és Haig arra utasította őt, hogy délkeletre nyomulva, a hollebekei kastélyt foglalja vissza. A 68. gyalogezred két zászlóalja 6 óra 45 perckor reggel megindult. Amikor kijutottak az erdőből, erős ágyútűz zúdult rájuk. Az egyik zászlóalj elvesztette parancsnokát, a másikat a csatornán túlról oldalazták. Ez a zászlóalj aztán délnek vonult és beásta magát. Ugyanakkor igen erős ágyútűzet kapott a 90. gyalogezred is, és kénytelen volt a falutól délre húzódni. Így a francia támadás teljesen megakadt és aznap nem haladt tovább.

7 órakor d'Urbal tábornok, az északi fronton harcoló összes francia csapatok vezére, jelent meg a főhadiszálláson. Haig nagy szál, jó külsejű, udvarias embernek írja le. Megbeszélték együtt azokat a rendszabályokat, melyeket az esetben alkalmaznak, ha a visszavonulás elkerülhetetlenné válnék.

Az első hadosztály napfelkelte óta erős harcban állt. Az angolok a számbeli fölényben levő ellenséggel kétségbeejtő szívóssággal harcoltak. Amikor a skót gárda első zászlóalja 58 bajort elfogott, nem volt ember a foglyok elkísérésére. Reggel 9 óra 30 perckor a walesi ezredet — írja a hivatalos hadikrónika — betűszerint »kisöpörték árkából«. 10 órakor Haig azt a jelentést kapta, hogy a helyzet a Gheluvelt-től délre és délkeletre levő árkokban végzetes. Ez az állítás egyáltalában nem volt túlzott, de ilyen távolságban a tűzvonal mögött nehéz volt megállapítani, hogy a csata mennyire haladt előre. Az összes telefonvezetékek ugyanis mind tönkrementek. A jelentésvivőket, alig hogy elhagyták

az árkot, lelőtték, mielőtt a jelentést eljuttatták volna. A támadók és a támadottak arányát i: 6-ra becsülték, sőt a németeké tüzéségi fölényük miatt még nagyobb volt. A német jelentések is elismeréssel nyilatkoznak ellenfeleikről. Érdekes, hogy az ő jelentéseik szerint »folyton akadályokba ütköztek, a friss brit csapatok pedig csak úgy tódultak a harcba*. A valóság ezzel szemben az, hogy az árkokon kívül akadályok nem voltak és angol részről aznap nem érkeztek friss csapatok. Ellenkezőleg, azok az emberek, akik a Gheluvelt falut védték, az első hadosztály maradványai voltak, katonák, akik két hónap óta állandóan a tűzvonalban harcoltak és akiket egyik hadszíntérről dobtak a másikra. Nevük elfelejthetetlenül él minden angol lelkében.

Közben zavaros, néha ellentmondó jelentések érkeztek az első hadtestnek a White Château-ban levő főparancsnokságához. Kora délután azt jelentették, hogy Gheluvelt elesett és később még nyugtalanítóbb hírek jöttek. Haig, hogy saját szemével meggyőződjék a helyzetről, kisietett Menin felé, a Hoogeba vivő útra, s ^megjelenése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy helyreálljon a csapatok bizalmad, — írja a hivatalos jelentés. De iszonyú látványban volt része, és visszatérve a főhadiszállásra, olyan jelentések várták, amelyek a leg-sötétebb várakozásokat is megerősítették. Mialatt ugyanis Haig útban volt Hooge felé, keletről a faluba érkezett Lomax s ott Monrot, a testvérhadosztálynak a parancsnokát ezzel a lakonikus kijelentéssel üdvözölte: »Az én vonalamat áttörték.« Ezt az értesülést kapta Haig, amikor szállására tért. De ami utána következett, még rosszabb volt.

Haig jelentésgyűjtő központját áttette White

Chateau-ba, hogy Lomax a Hooge-kastélyban berendezkedhessenek. Lomax és Monro azonnal megbeszélést tartottak törzstisztjeikkel. Egy alacsonyan szálló repülő áthaladt a kastély felett, bombát dobott le, de nem szakították meg a tanácskozásokat. A következő bomba azonban a tanácskozásszoba bejáratánál robbant fel. Hat tiszt rögtön halálát lelte. Monro tábornok megsüketült és Lomax, a hősies lelkű első hadosztálynak nyugodt, találékony, a végtelenségig megbízható parancsnoka, halálos sebet kapott. Haig délután kettőkor kapta meg a tragédiáról szóló hírt. Elhatározta, hogy újból kimegy a tűzvonalba s megtekinti a helyzetet, és hogy szükség esetén az első hadosztály vezetését személyesen veszi át.

Ebben a pillanatban érkezett meg Sir John French. Háláját fejezte ki a hadtestnek azért, amit a Franciaországba való érkezés napjától kezdve végbevitt. »Senki sem tudott volna ilyen válságos helyzetben ennyire kellemes lenni, de megerősítést nem tudott adni és a helyzetet igen komolynak ítélte« — írja róla Haig.

Azok a szavak, amelyeket a tábornagy a hadtestparancsnokhoz intézett, olyan szomorúan hangzottak, mint valami végbúcsú. De alig ért a tábornagy a kastély kapujához, megpillantotta Rice tábornokot, aki lélekszakadva vágatott hozzá: »Gheluveltet visszavettük. Az első hadosztály tartja!« — kiáltotta a tábornok magánkívül.

Nincs helyünk arra, hogy ennek a napnak szinte hihetetlen történetét felelevenítsük. Hogy egy worcestshirei zászlóalj egy csomó elmaradozott, eltévedt emberrel, lóápolókkal és szakácsokkal, kik hirtelen

összeverődtek Fitzclarence tábornok és Hankey őrnagy vezetésével, hogyan rontott át a nyílt mezőn, hogyan pusztult ott egy jó része, de a maradék mégis csak benyomult az égő faluba, és a meglepett ellenséget fejvesztett menekülésre kényszerítette ...

Haig olyan nyugodtan fogadta ezt a hírt, mintha rossz híreket hallott volna. »Előre lovagoltam«, — írja — »hogy közelebről lássam a helyzetet. Velthoek-ben megtaláltam Landont, Cappertet és Fitzclarencet, és úgy láttam, hogy Rice jelentése igaz volt: Gheluvéltet a worcesteriek visszafoglalták és az előbbi helyzet helyreállt. Az volt mindenki véleménye, hogy a csapatok teljesen el vannak csigázva. A két brigadéros — Landon és Fitzclarence — meggyőződéssel állították, hogyha az ellenség bárhol is áttör, embereink nem állják meg helyüket. A harcok nappal, a földmunkák éjjel az árkokban kimerítették őket. De az ellenség nem támadott és embereink helyükön maradtak.«

»Gheluveit elfoglalása felszabadította a hetedik lovasdandárt, amely addig az első hadosztály tartalékául szolgált. A dandár két ezrede rögtön azt a parancsot kapta, hogy tisztítsa meg a délkelet felé eső erdőt és zárja be a hetedik hadosztály és második dandár között támadt hézagot. Láttam néhány századot előrenyomulni. Nagy lendülettel mentek előre, egy részük lovon, más részük gyalog. Az ellenségnek, melyet megleptek, nagy része elesett. Délután 5 órakor francia lovasok érkeztek a Hooge-tól keletre eső útkeresztezéshez. Megfigyeltem ezeknek a kis, eleven embereknek elvonulását. Sokan elegáns csizmát viseltek, ami éppen nem való volt a flandriai sárba. Bátran nekirontottak a német gyalogságnak, pedig kis kara-

bélyuk alig ért többet, mint egy varjúíjesztő puska. Ez a magatartás a csata hevében igazi napóleoni hagyományokban gyökerezett.«

Haig Ypernbe ment ebédelni, aztán aludni a White Château-ba tért vissza. De a nehéz nap még nem ért véget. Tizenegy órakor érkezett oda Requin kapitány Foch tábornoktól. Haig ismerte még abból az időből, amikor Aldershotba volt vezényelve. A másnapi terveket beszélték meg. Amikor Requin elment, Vidal tábornok jelentkezett. Hat zászlóalj gyalogságból, három tüzérsztyályból álló különítménye volt. Meg akarta tudni Haigtól, miben lehet segítségére.

Az éj folyamán a régi arcvonal helyreállt. A nap a brit hadsereg, főleg az első hadosztály legdicsőségesebb napja volt, csak az volt a kérdés, vajjon a harcban kifáradt és megfogyatkozott csapatok, amelyeket itt-ott francia erősítésekkel foldoztak meg, ki tudnak-e még tartani? A jövő szomorúnak és kétségesnek látszott.

A következő reggel a White Château-t hevesen ágyúzták. Három ember meghalt és egy nagy csillár Haig dolgozószobájában az asztalra zuhant. Ezért eltette innét a főhadiszállását, ő maga Ypernben aludt »egy szép régi házban melynek néhány értékes régi bútordarabja volt. Tulajdonosa az elmúlt héten Angliába utazott, de házvezetónője és szakácsnője, két öreg cseléd, nagyon jól gondoskodott rólunk. Sajnáltam őket, mennyire nyugtalanok. Elláttak bennünket ebéddel, jó borral a lövöldözés dacára«. A következő napon a házat találat érte, majd Haig jelentésgyűjtő központját találták el; Markel ezredes, főszállásmester halálos sebet kapott. »Az ellenségnek biztosan kémei van-

nak,« — írja Haig — »akik a tüzérséget a tűz pontos irányításához segítik. Különben nem ágyúzták volna néhány napon belül harmadszor a főhadiszállást.«

November 25-én Haig Bailleul-ba ment gépkocsin, s együtt reggelizett Sir John French főparancsnokkal. »Egy patika hátsó szobájában terítettek asztalt. A találkozáson ott voltak a hadtestparancsnokok: Smith-Dorrien, Pulteney, Sir James Willcocks és Allenby. Elhatározták, hogy a második hadtest felváltja az én első hadtestemet, amely gyorsan csak lehet, s az én hadosztályaim pihenőre mehetnek.«

A következő napok aggasztóak voltak, nem egyszer válságosak. Az ellenség nyomása egy pillanatra sem enyhült. Haignek csaknem minden éjjel fel kellett kelnie, hogy átadhassák nekik a sürgős, gyakran nyugtalanító jelentéseket. Tisztjei csodálkoztak rugékony-ságán. Rögtön visszanyerte éberségét és teljes szellemi erejét, felismerte villámgyorsan az új helyzetet, kiadta az utasításokat, aztán ismét gyorsan elaludt. A gondolkodnitudásra s arra a képességre, hogy bármikor el tudjon aludni, sohasem volt olyan nagy szükség, mint a háborúnak ebben az időszakában. Olyan tulajdonság ez, amely csak a nagy katonákban van meg. A foglyok vallomásaiból egy vigasztaló körülményt tudtak meg, azt, hogy a viszonyok az ellenségnél sem jobbak. A foglyok elmondták, hogy vannak egységek, melyek három nap óta nem kaptak enni. November 8-án elfogtak egy tisztet, aki azt vallotta, hogy a csapatoknak mindennap kell valahol támadniok s hogy már kevés tisztt maradt és ha a dolgok így folynak tovább, egyetlenegy sem fog maradni. A foglyok között nagyon sok fiatalember van, akik alig lőttek el

negyven gyakorló töltenyt, mielőtt a harctérre jöttek volna.

Haig éjjel visszalovagolt Ypernbe. A ház, melyben lakott, valamint a Vanderpenbon-tér többi házai is mind romhalmazzá váltak. Úgy látszik, a németek el voltak mégis határozva arra, hogy az Ypernből a Csatornához vezető utat a legnagyobb erőfeszítés árán is megszerzik. November n-én hajnali 3 órakor Haige-t Urbal tábornok sürgős jelentésével keltették fel, amelyben a brit hadtestparancsnoknak alá rendelt három zuáv zászlóalj visszaküldését kéri.

»Az éjszaka« — írja Haig — »egészen nyugodt volt, de másnap 9 óra 30 perckor délelőtt erős támadás ért bennünket, melyet rendkívül heves ágyútűz előzött meg, minden kaliberű ágyúkból, az első hadosztály egész vonalán. Vonalunkat északról, a menini út felől, áttörték, ennek következtében a Royal Fusilier ezred oldaltűzbe került és súlyos veszteségeket is szenvedett. Ezredesük MacMahon elesett, s az egész ezred néhány alantas tisztre s vagy száz emberre zsugorodott össze. Egy ellentámadás, melyet a Royal Scots Fusilier-ek hajtottak végre, nagy veszteségek árán később helyreállította a vonalat.«

A britekre nézve igen válságos volt a helyzet november 12-én is, de szerencsére nem használták ki a németek. A délelőttöt Haig a hadosztály és a dandárparancsnokság meglátogatására fordította, várva a támadást, de az nem következett be.

Aznap napiparancsot adott ki, mely így kezdődik: »A főparancsnok megbízott azzal, hogy közvetítem a parancsnokságom alatt lévő csapatokkal az ő üdvözlét és köszönetét azért a fényes ellenállásért, melyet

a németekkel szemben tegnap tanúsítottak. Ezt a támadást a német gárdahadtest tizenkét friss zászlóalja hajtotta végre s ezért hozták őket ide, hogy elvégezzenek egy feladatot, mely annyi más hadtestnek sem sikerült: zúzzák szét a briteket és törjenek utat Ypern felé«.

»A hadtest, erre az arcvonalszakaszra érkezése óta, a harmadik lovashadosztálytól, a hetedik hadosztálytól és a második hadtest egyes részeitől támogatva visszavetette a XXIII., XXIV., XXVI. és XXVIII. német tartalék hadtesteket, a XV. hadtestet, végül a gárdahadtest erős csapatát. Joggal kérdezhetjük, vajjon a brit hadsereg évkönyvei mutatnak-e fel szebb sikert, mint ez?«

Végre a november 17-i csata után megvolt a lehetőség arra, hogy a csonttá lesoványodott I. hadtestnek pihenőt adjanak. A felváltás 21-én ért véget. Haig november 22-én öt napi szabadságra Angliába utazott. Felesége a Victoria-pályaudvaron várta. Ezt írta naplójába: »Úgy tűnt fel, hogy száz esztendő telt el azóta, hogy Dorristól Aldershotban elváltam«.

Lady Haig férjének háromhónapos távolléte alatt Farnboroughban Eugénia francia császárnénak, III. Napóleon özvegyének kórházában tevékenykedett. Az öreg hölgy, aki az utolsó nagy európai háborúval romantikus kapcsolatban volt, most nem volt olyan optimista, mint 1870-ben. Kétkedett abban, hogy sikerülni fog a köztársasági Franciaországnak az, ami a császári Franciaországnak nem sikerült.

Haig egész életében hozzá szokott ahhoz, hogy egyetlen nőhöz kapcsolódjék. Anyja halála után ez a nő nővére, Henrietta volt, most pedig a felesége. Nem-

csak írt neki minden lehető alkalommal mély szeretetből fakadó leveleket, hanem elküldte neki naplőfeljegyzéseit is, lemásolás és megőrzés végett. Ehhez nem csekély bátorság kellett, mert ha ezek az írások illetéktelen kezekbe jutnak, és tartalmuk nyilvánosságra kerül, kitette volna magát a legerősebb bíráló megjegyzéseknek. De a feleségében való hit korlátlan volt s valóban sosem csalódott benne.

Ezek a levelek felfedik jellemének egyik oldalát, amely kevés embertársa előtt volt ismert és amelyet sokan nem is sejtettek. Telve voltak felesége iránt való gyengédséggel, katonáival való együttérzéssel és kifejeződik bennük az az óhajtás, hogy legyen vége mielőbb a háborúnak, s ő ismét együtt lehessen családjával. Amikor hadtestét *áttették* az Aisne-től Flandriába ezt írta feleségének: »Boldog vagyok, mert érzem, hogy közelebb vagyok hozzád«.

Magánügyeinek intézésére nem ért rá, s mindent rábízott a feleségére. »Gratulálok ahhoz« — írja — amilyen remekül intézed pénzügyeimet, azaz helyesebben: pénzügyeinket. Mindenem, amim van, a tied is. Érzem, milyen keveset tettem eddig azért, hogy te boldog légy és az élet kellemesebb legyen számodra«. Közben a háború a szűkebb családi körbe is gyászt hozott. Lady Haig nemrég férjhez ment nővérének férje, Worsley lord elesett. Haig levelei sógornője iránt érzett mély részvétől tanúskodnak.

Szabadságideje alatt két órát töltött Kitchener-nél, megbeszélte vele az általános hadihelyzetet, főleg pedig a Franciaországban lévő haderők felszerelését és felfegyverzését. Látogatást tett a Marlborough House-ban Alexandra özvegy királynőnél. A következő napon

a király fogadta Haiget, »rendkívüli szívélyességgel. November 25-én a miniszterelnökkel tárgyalt, majd reggelin vett részt Eugénia császárnénál. Elutazása előtt megjelent a hadügyminisztériumban és Kitchenerrel folytatott megbeszélést. A következő nap visszatért a hadszíntérre.

Mialatt távol volt szabadságon, különösebb esemény nem történt. Az első hadtest tartalékban *volt*, a hadtest-főhadiszállást Hazebrouckban rendezték be és ott is maradt egészen karácsonyig. December elején a király meglátogatta a hadsereget; Haig az uralkodó és a walesi herceg között ült az ebéden. Az év vége felé elhatározták, hogy a brit expedíciós hadsereget két részre osztják. Az első hadseregnek a közben lovasági tábornokká kinevezett Haig lett a vezére. Az új hadsereg az I. hadtestből, a IV. hadtestből és az indiai hadtestből tevődött Össze. Az átszervezés december 25-én ment végbe.

VIII.

Neuve Chapelle.

Az 1915. esztendő kezdetén az a szomorú meggyőződés nehezedett azoknak lelkére, kik a háború vezetéséért felelősek voltak, hogy a nyugati harctéren gyors döntésre többé nincs remény. Ezzel egyidőben mindkét hadakozó félnél, mind a katonai, mind a polgári vezetőség körében, különböző stratégiai nézetek alakultak ki. Az egyik párt a hosszan tartó mérkőzés kilátásait sötétnek látta, azzal számolt, hogy a háború

olyan áldozatokkal jár, amilyeneket eddig senki sem sejtett és csak akkor ér véget, ha a küzdő felek egyikét a teljes kimerülés rákényszeríti a neki diktált feltételek elfogadására.

Voltak másrészt olyanok, kik ezt a félelmetes és lesújtó következtetést nem fogadták el. A háborúkat a múltban sem vívták ilyen borzalmas kíméletlenséggel, miért legyen a mostani háború kivétel? Az emberi szellem majd kitalál olyan utat-módot, amelyen a rövidlátó katonai szakértelem majd csődöt mond s a stratégák majd meglepődnek, ha egyszer csak megnyílik a biztos és könnyű út a győzelem felé. Az elkövetkező négy esztendőben ez a két nézet harcolt egymással az uralomért a háborús vezető körökben. A hivatásos katonák nagy része az előbbi elmélet felé hajolt, az utóbbinak a szélesebb látókörű politikusok között voltak hívei. Annyit ez utóbbiak is értettek a katonai dolgokhoz, hogy tisztában legyenek azzal, hogy az ellenfél legyűrése a stratégia célja. Tudván azt, hogy az Északi-tengertől Svájcig terjedő megmerevült arcvonalon döntés nem lehetséges, azt hitték, hogy akkor keleten kell azt kieroszakolni, aminek az lenne a következménye, hogy a központi hatalmak nem tudják tartani a nyugati frontot. Fisher lord lehetségesnek tartotta, hogy egy külön erre a célra megszervezett hajóhaddal a Balti-tengernél az ellenséges frontot ki lehetne sarkaiból forgatni. Ezt a soha komolyan nem vett tervet végleg akkor ejtették el, amikor Fisher 1915 májusban az admiralitástól megvált.

Azok ellen, akik ezeket a módszereket védték, azt hozták fel, hogy az ellenségnek rendkívül nagy előnye központi helyzetében rejlik, továbbá a közlekedő

vonalaknak aránylagos rövidségében és teljes biztonságában, ami lehetővé teszi, hogy a csapatokat egyik arcvonalról a másikra a legkisebb kockázattal gyorsan átvigyék.

Azok, kik a katonai kérdéseket mélyrehatóan tanulmányozták, rájöttek arra, hogy keleten nem lehet végleges győzelmet aratni addig, amíg a főellenség: a Franciaországban és Belgiumban beásott német hadsereg veretlen marad. Amíg az ottmarad, a szövetségesek nem lehetnek győztesek és mindaddig az erők gyengítése csak a szövetségesek vereségét idézi elő.

A történetírónak vigyáznia kell, hogy ezekben az ellentétekben állást ne foglaljon, mert ezek örök ellentétek maradnak, és vigyáznia kell, hogy ne próbálgassa megmagyarázni, hogy bizonyos feltételezett esetekben mi történt volna, mert utóbbi az mindig kétes. Ott is óvatosnak kell lennie a dicséretben vagy a bírálatban, ahol azokról a felfogásokról van szó, hogy mi a nemzeti jólét elérésének a legbölcsebb útja és módja. Mindazonáltal helyes figyelmeztetni az olvasót olyan tényekre, melyek megvilágítanak elméleteket, avagy utalnak olyan tapasztalatokra, melyekből tanulságokat lehet levonni. Két évszázadon keresztül megismerte a brit hadsereg azokat a veszedelmeket, amelyek a főhadiszíntérről való elterelődéssel járnak. Ez a tapasztalat a legutóbbi háborúban meggyarapodott és kibővült. Ha teljesen jogosult és helyes volna a mérlegelés, hogy vájjon ez vagy amaz a vállalkozás sikerülhetett volna-e, ha így és így jártunk volna el, teljesen helyénvaló az a válasz, hogy az a vállalkozás a valószínűségben megbukott. Azoknak, kik mindig arról beszélnek és írnak, hogy a nyugati véres küzdelem eredménytelen

volt, azt válaszolhatjuk, hogy a háborút nyugaton nyertük meg és ott végződött győzelemmel a tragikus élethalálharc.

Alig lehet kétséges, hogy Sir Douglas Haig a két ellentétes elmélet közül melyiket vallotta magáénak. Ő természeténél fogva orthodox volt. Mélyreható hadtörténeti és hadtudományi tanulmányai megerősítették hitét azokban a régi tantételekben, amelyek a nagy írók műveiben vannak lefektetve és amelyeket a múlt nagy hadvezérei gyakoroltak. *Cavalry Studies* (Lovasági tanulmányok) című, 1907-ben megjelent könyvében többek között idéz egy mondatot, melyet Napóleon 1794-ben Robespierre-hez intézett: »A háborút ugyanúgy kell tekinteni, mint az egyes ostromot: a tüzet ugyanarra a helyre kell összpontosítanunk; ha egy helyen rés támad, vége az egyensúlynak, a többi védelmi berendezkedés hiábavaló lesz és a vár elesik. A támadásokat sohasem szabad megosztani, hanem összpontosítani kell egyetlen helyre.«

Amikor Haignak tudtára adták, hogy Nagy-Britannia katonai erejét különböző hadszíntereken fel akarják használni, nem habozott véleményt mondani erről a tervről. Első ízben a január 4-én tartott hadseregparancsnoki értekezleten hallott róla. Sir John French felolvasta Kitchener levelét, melyben arról van szó, hogy a hadsereg jobban felhasználható máshol, mint a francia harctéren. Szó volt Olaszországgal vagy Görögországgal való együttműködésről. »Én azt mondtam«, — írja Haig — »hogy mi nem oszthatjuk meg katonai erőinket, hanem ellenkezőleg, összpontosítanunk kell őket egyetlen döntő helyen, a német főerőkkel szemben. Csak egy helyre koncentrált több

ágyúval, lőszerrel és csapattal tudják majd a szövetségesek a németeket megverni.« Emellett a nézete mellett négy esztendőn keresztül következetesen kitartott.

Sir John French egyetértett vele, ámbár nem tudta még, hogy ez mennyi veszteségbe, áldozatba, türelembe, kitartásba fog kerülni. Január 20-án egy londoni látogatása után, megkockáztatta azt az állítást, hogy az új brit hadsereg valószínűleg júniusra lesz készen, de akkorra a háborúnak is vége lesz.

Haig sohasem engedte át magát ilyen derűs illúzióknak. Újév óta egyéb dolgai között sokat foglalkozott azzal, hogy sajátmagának és vezérkarának nagyobb kényelmet biztosítson. Nem volt híve a fényűzésnek, sem az elpuhult életnek, de szerette a kényelmet, sokat adott arra, hogy környezete kedvező külső körülmények között éljen. Nem volt könnyű olyan szállást találni, amely követelményeinek megfelelt volna és, mint naplója mutatja, megválasztásánál másokra is igen nagy tekintettel volt. 1914 végén egy lillers-i házban lakott. Január 3-án egy kastélyba költözött, amely nem mesze esett az Aire-be vivő út és a vasút kereszteződésétől.

Ugyancsak januárban Sir William Robertson lett a birodalmi vezérkar főnöke, Sir Archibald Murray utóda. Haig viszonya Murrayhez továbbra is igen barátságos maradt, de nem sajnálta a változást, mert erre az állásra Robertson a legalkalmasabb embernek tartotta és az új vezérkari főnök iránt bizalommal viseltetett az egész hadsereg. A következő három esztendőben Haig és Robertson a legteljesebb harmóniában dolgozott együtt és nem volt együttműködés a

világháborúban, amelytől a végső siker annyira függött volna, mint a két emberétől.

Haiget a főparancsnokság február elején felszólította, hogy tegyen javaslatot új offenzívára. Válaszát 12-én küldte el. A következőket ajánlotta:

a) Az I. hadsereget meg kell erősíteni egy hadtesttel, minden használható nehéz ágyúval és mocsárral.

b) Neuve Chapelle ellen támadást kell intézni (tüzérségi előkészítés, roham).

c) Rögtön erőfeszítéseket kell tenni, hogy az ellenség vonalán támadt rés a Bois du Biez elfoglalásával és az Aubers falu és a magaslat felé való előretöréssel kiszélesedjék, és, ha lehet, el kell foglalni Tromelles falut és dombhátat és elérni az Illies-Herlies vonalat.

d) A franciákat fel kell hívni az együttműködésre oly módon, hogy délnyugatról Haisnes felé és La Bassée-tól délre előnyomulnának.

Sir John néhány nap múlva közölte Haiggal, hogy a terveket elfogadta. Haig február 15-én tanácskozást tartott három hadtestparancsnokával, előterjesztette az általános taktikai terveket és a minden egyes hadtestre váró részletes feladatokat.

Másnap beszélt elsősízből Trenchard őrnaggyal, a parancsnoksága alá rendelt repülőkülönítmény főnökével. — »Előadtam neki a tervet — írja Haig — »és felszólítottam, hogy a repülőknél a felderítésben és a tüzérségi megfigyelésre való felhasználását illetően tegyen előterjesztést.« A későbbi repülő-tábornagy, akkor még aránylag fiatal tiszt, meg volt hatva attól a nyíltságtól, mellyel hadseregparancsnoka tárgyalt

vele és attól, hogy mennyire értékeli a légihaderő fontosságát, amikor öregebb katonák hajlamosak voltak arra, hogy kevésre becsüljék.

Ettől fogva Haig minden percét az előkészületeknek szentelte. »Egy órákor hozzám jött a vezérkar főnöke« — írja — »s elmondotta, hogy a főparancsnok azokat a műveleteket, melyeket elgondoltam, teljes mértékben helyesli. Arra a kérdésre, hogy mi volna a támadás időpontja, azt feleltem, hogy az időjárástól függ. A múlt vasárnapi eső ismét feláztatta a földet és a hadműveletet egy héttel hátravetette. De — mondtam — március második hete valószínűleg készen talál bennünket és a talaj a támadásra alkalmas lesz. A vezérkari főnök elmondotta még, hogy Joffre tábornok ugyanazt a tervet akarja végrehajtani, mint én és ugyanabban az időpontban a francia hadsereg is előrenyomul Douai felé. Én ezt tudomásul vettem, csak azt tettem hozzá, hogy remélem Gough tábornokot, vezérkari főnökömet nem veszik el tőlem avégből, hogy egyik hadosztálynak az élére állítsák. Megígérte, hogy kívánságomat meg fogják fontolni.«

Gough tábornok röviddel később egy sokkal parancsolóbb felhívásnak engedelmessé vált. Amikor régi zászlóalját a tűzvonal közelében meglátogatta, egy arra tévedt golyó eltalálta és két nappal később meghalt. Haig nem csak bölcs tanácsadót veszített benne, hanem jóbarátot is. Délután még jelen lehetett a temetésen. »Gough a hadsereg egyik legkiválóbb tisztje volt. Egyszer használtam vele szemben erősebb hangnemet« — írja naplójában. — »A visszavonulás alatt történt, Mareuille-nél; Gough szemrehányást tett a visszavonulásért és én éles hangon ezt feleltem: Ez az egyet-

len módja a hadsereg megmentésének! Szegény, nagyon szomorú lett, de igen jóbarátok maradtunk. . .«

A következő napon Sir William Robertson látogatta meg Haiget, hogy megbeszélje vele a támadás időpontját. Elmondta többek között, hogy a francia parlament szorítja Joffre tábornokot, hogy menjen már előre, tegyen már valamit. Sir John elhatározta, hogy nekünk március 7-én akcióba kell lépnünk és az nagyszabású offenzíva lesz. Azt feleltem, hogy a talaj nedvessége miatt március 10-e lenne megfelelő nap az én támadásomra, és hogy mostani eszközeinkkel csak kisebb műveletet tudunk végrehajtani.«

Haig jóslata helyesnek bizonyult. A támadás március 10-én indult meg. Amint a dátum közeledett, meggyorsultak az előkészületek. Haig naponta meglátogatta a tiszteket, akiken a végrehajtás felelőssége nyugodott. Mindig nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy a reá váró feladatot minden alárendeltje pontosan ismerje. Minden este bejegyezte naplójába a véleményt, melyet a tisztek jelleméről és képességeiről alkotott.

Közben minden rendszabályt végrehajtottak, hogy megakadályozzák a támadásról szóló hírek kiszivárgását. Hogy a lakosságot megtévesszék és úgy tün- tessék fel, mintha a támadás Bethune-ből indulna ki La Bassée felé, Haig kiadta a parancsot, hogy a saját és vezérkarának szállásait Bethune-be helyezték át, ott rendezzék be a jelentéstgyűjtő központot és a főparancsnokságot jelző zászlókat is tűzzék ki a házakra.

Február 28-án Haig meglátogatta Maud'huy francia tábornokot, a jobboldalon levő 10. francia hadsereg parancsnokát. — »Igen melegen fogadott,« —

írja Haig — »már harcoltunk egymás mellett az Aisne-nél, leveleztünk is egymással, de ez volt az első találkozásunk. Kis, mozgékony ember, ötvennyolc év körül, homokszínű szőke hajjal. A régi francia típus, amilyen a XIV. Lajos korabeli festményeken látható. A francia tábornok csak a tüzérségi támogatást tudta megígérni, mert nem volt akkora gyalogsága, hogy támadólag felléphetett volna.«

Március 2-án Haig Merville-be ment gépkocsin és Sir Henry Rawlinson-nal tárgyalt. Az utolsó általános értekezletet a közelgő támadásról március 5-én tartották. Haiget új vezérkari főnöke, Butler tábornok kísérte el, Gough utóda, továbbá Mercer tábornok, a tüzérség főparancsnoka. Jelen voltak még a három hadtest parancsnokai, vezérkari tisztjeikkel, a 7. és 8. hadosztályok parancsnokai és a Meerut-hadosztály parancsnoka: összesen 24-en.

Haig összefoglalta előttük utasításait. Az első pont nagyjában így hangzik: Komoly, támadó mozdulat kezdetén állunk. Célunk a német vonalat áttörni. Nem arról van szó, hogy ezt vagy azt az árkot elfoglaljuk. Meg kell lepnünk a németeket és előre kell törnünk, amilyen gyorsan csak lehet, az Aubers-Haut-Pommerau vonalig; a sikert azután kizsákmányoljuk oly módon, hogy lovasokat dobunk előre és így északkelet felől La Bassée-t fenyegetjük, amelynek irányában erődítmények nincsenek. A tüzérségnek is támadóan kell fellépnie és meg kell kísérelnie, hogy az ellenséget oldalba kaphassa. A gyalogság előremegy először az ellenséges árkokig, azután előretör a falu mögé, a Bois Biez-ig és az Aubers mögötti dombhátig. A parancsnokok idejében gondoskodjanak a

tartalékok bevetéséről, hogy a támadás fennakadás nélkül menjen végbe.

Haig az utolsó parancsokat március 8-án este 9 órakor küldte szét a főhadiszállásról. Az utolsó két nehéz ágyú csak 9-én érkezett meg Angliából. Március 10-én, reggel 7 óra 30 perckor kezdődött meg a tüzérségi előkészítés.

A neuve chapelle-i tüzérségi előkészítés jelentéktelen volt azokhoz képest, amilyenek később a háború során végbementek, de mindedig a hadtörténet mégsem ismert hozzá hasonlót. Pontosan egyszerre 150 ágyú bömbölése törte meg a reggeli csendet. A következő 35 perc alatt 3000 gránát hullott a német állásokra, tépte szét a drótakadályokat, seperte el a mellvédeket és tette harcképtelenné a védők jelentékeny részét. Előre megállapított pillanatban a tűzövet még hátrább vitték, az ellenség vonala mögé, hogy ezzel a megmaradtak visszavonulásának útját elvágják, és a gyalogság előrenyomulhasson, s az összelőtt árkokban megmaradt ellenséget fogságba ejtse.

Két közbejött körülmény a támadás megkezdését megint feltartóztatta. Az indiai hadtesthez tartozó Gahrval-dandár egyik zászlóalja a jobboldalon irányt tévesztett és ahelyett, hogy előrement volna, betévedt egy jobbra levő árokszakasza. Így rés támadt közöttük és a balfelől előrehaladó csapat között. Két nehéz üteg pedig, amely csak a támadás előtti napon érkezett meg, nem tudja befejezni a beépítést és emiatt lehetetlenség volt pontosan tüzelnie. Így vagy 360 méternyi szélességben, mely nekik volt kiosztva, a német árkok sértetlenek maradtak, a brit gyalogság pedig nem tudott előrejutni.

A sereg zömének a támadás tökéletesen sikerült. Kilenc órakor jelentették Haignek, hogy Neuve Chappellet elfoglalták, de a késés, melyet a jobb- és a bal-szárnyon támadt nehézségek idézték elő, a további előrenyomulást lehetetlenné tette. Ezt az időközt a németek kihasználták, a váratlan bombázás okozta döbbenetből magukhoz tértek. Új vonalukat a védelemre berendezték és megerősítették. Estig a britek mégis előrehaladtak és három és fél kilométernyi szélességben elfoglalták az ellenség egész védelmi vonalrendszerét. A győztesek 748 foglyot ejtettek.

Másnapra Haig a támadás folytatását rendelte el, de az időjárási viszonyok kevésbé voltak kedvezőek és a sűrű, nehéz köd a levegőből való megfigyelést lehetetlenné tette. A németek felkészültek a harcra és nemcsak szívós ellenállást tanúsítottak, hanem erőteljes ellentámadást is hajtottak végre, amit a britek visszavertek ugyan, de a további előnyomulásukat megghiúsította. A következő napon még homályosabb volt a légkör; az előnyomulást, melyet 10 óra 30 percre tűztek ki, másnapra kellett halasztani. Közben a németek, a köd ellenére, ellentámadást kíséreltek meg, ezt a britek visszaverték, de előre megint nem juthattak.

A neuve chapelle-i csata — azt mondhatjuk — március 12-én véget ért. A lőszerhiány miatt egyelőre nem lehetett a támadást folytatni. De az itt nyert tapasztalat rendkívül értékes volt. Bebizonyult az ellenséges vonalba való betörés lehetősége, bebizonyult az is, hogy milyen nehéz a »betörést« »áttöréssé« átváltoztatni. Kitűnt, mily nagy szerepe van az időjárásnak, főleg a ködnek, amely Flandriában olyan gyakori.

A két nap eseményei nagy benyomást gyakoroltak mind az ellenségre, mind a szövetségesekre. A brit hadsereggel szemben levő német vonalat megerősítették, a franciáknál eloszlottak azok a kételyek, amelyeket a brit hadsereg harci értéke felől tápláltak. Maud'huy tábornok nyomban gratulált Haignek. Március 17-én Joffre főhadiszállásáról érkezett egy francia tiszt és üdvözölte őt az 1. hadsereg sikere alkalmából. »A siker« — mondotta — »politikailag is igen fontos. Bulgária hajlandó csatlakozni a szövetségesekhez és most már közel vagyunk Konstantinápolyhoz.«

Haig március végén ötnapi szabadságra utazott. Nem ment Londonba, nem látogatta meg sem a Downing Street-et, sem a hadügyminisztériumot. Nem tartotta szükségesnek, hogy jelentkezzék az előkelőségeknél, akik a brit birodalom sorsát intézték. Ezt az öt napot Folkstone-ban, felesége társaságában és golf-játékkal töltötte.

IX.

Az aubers-i magaslat és Festubert.

Amikor Haig Franciaországból visszatért, azt látta, hogy vezérkara fel van háborodva a neuve chapelle-i csatáról szóló hivatalos jelentés miatt, melyet a főparancsnok mint köriratot terjesztett.

Ez a jelentés természetesen az 1. hadsereg főhadiszállásán készült, Butler tábornok vezérkari főnök felügyelete mellett. Mégis, amikor a jelentés a fővezérséghez került, ezt a kifejezést: »az első hadsereget vezénylő tábornoka ezzel helyettesítették: »főparancs-

nok«, ami azt akarta mondani, hogy az egész tervet Sir John French dolgozta ki, holott nem volt benne neki a legkisebb része sem. Haig felfogására jellemző, mit írt az ügyről naplójába: »Az egész dolog olyan gyerekes, hogy magam sem hittem volna, ha nem látam volna papíron. Mégis a fődolog az, verjük meg mennél előbb a németeket és a brit közönség szolgálatainkat a békekötés után méltassa, kinek-kinek érdeme szerint.«

Néhány nappal később egy másik eset vetett ismét sajtóságot fényt Sir John gondolkodásmódjára. Haig levelet írt Sir William Robertsonnak, melyben azt indítványozta, hogy robbanó aknákkal és más egyéb módon nyugtalanítsák a németeket a legközelebbi hetekben. Azt is indítványozta, hogy a front közelében rendszeresen kiépített fedezékrendszerrel téveszszék meg az ellenséget a csapatok igazi helyét illetően és végül, hogy a 2. hadseregnél is készítsenek hasonló berendezéseket. A főparancsnok azt válaszolta, hogy Haig a maga dolgával törődjék és a jövőben csak olyan indítványokat tegyen, amelyek a neki alárendelt hadseregre vonatkoznak. »Azt hiszem, — írja naplójában Haig — hogy Sir John lelki egyensúlya megrendült. Sokan azt hiszik, hogy e mögött K.-val való súrlódások rejlenek. Mindenkinek meg kell tennie azt, amit jónak lát, hogy a háború befejeződjék.«

Ugyanebben az időben Haig megtudta Huguet tábornoktól, a francia küldöttség vezetőjétől, hogy Foch tábornok szeretné őt látni — »de ne idézzük fel Sir John French méltatlankodását, aki nem szereti, ha Foch a brit hadsereg vezetőivel találkozik, önmagát kivéve.«

Ha valaki folyton a saját jogkörét hangsúlyozza, ezzel bebizonyította, hogy nincs hivatása arra az állásra, amelyet betölt. French nem volt féltékeny Haigre. Sokkal jobb katona és sokkal jobb bajtárs volt, sem hogy kicsinyes féltékenység elhomályosította volna látását. De 62 éves korában jutott olyan állásba, melyre nem volt felkészülve és érezte, hogy ha tekintélyének látszatát elveszti, játékszerré válik azoknak az eseményeknek hullámain, melyeknek ellenőrzésére vagy irányítására gyenge volt. French úgy fogta fel a háborút, — mint a délafrikait is annak idején — mint valami közbejött eseményt, amely az ő katonai pályafutásához hozzátartozik. Április 10-én, amikor együtt mentek gépkocsin, azt kérdezte Haigtól, nem volna-e kedve Indiába menni főparancsnoknak. »Azt válaszoltam«, — írja Haig — »hogy mindenhová megyek, ahová a kormány küld, de előbb fejezzük be a háborút. Jó lesz megvárni a háború végét, mert lehet, hogy senki sem megy többé Indiába főparancsnoknak.«

Foch az nap együtt reggelizett Haiggal. Nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy megismerkedjék a francia hadsereg e kimagasló személyiségével és tapasztalatait közölje. A találkozóról ezeket írta naplójába:

»Foch tábornok, az Észak-Franciaországban levő francia csapatok parancsnoka, valamint vezérkari főnöke, Weygand tábornok és hadsegéde déli 12 órakor hozzám érkeztek. A reggeli után a tábornok behatóan megtudakolta tőlem a neuve chapelle-i támadásról való nézeteimet; Joffre utasította, hogy tanulmányozza a britek támadási módszerét. Egyébként az összes francia hadtestparancsnokok utasítást kaptak, hogy a történ-

teket tanulmányozzák. Foch tábornok, a »*Les Principes de la guerre*n (A háború alapelvei) című mű szerzője; a francia hadsereg legtehetségesebb tábornokának tartják. Hízogő volt rám nézve, hogy értesülése-kért jött hozzám; ez is mutatja, hogy a franciák a hadjárat kezdetén velünk szemben tanúsított viselke-désüket teljesen megváltoztatták. Akkoriban bennün-ket inkább »műkedvelők«-nek, mint »hivatásos« kato-náknak tekintettek.

Jövönkről beszélgetve, felhívtam figyelmét arra, hogy szükség volna, hogy a franciák megszorítsák az ellenséget Haisnes-nél és megakadályoznák abban, hogy a csatornától északra csapatokat küldjön. Foch nem ígért mást biztosan, csak annyit, hogy támogat engem néhány üteg ágyúval. Elmondotta még, hogy békében ő és a francia vezérkar sokat foglalkoztak a háború lehetőségével Franciaország minden részén, Flandria kivételével. Sohasem ötlött fel komolyan az a gondolat, hogy a francia hadsereg valaha itt fog harcolni.

Foch tábornok nem az egyetlen volt, akire a neuve chapelle-i csata nagy benyomást gyakorolt. Lord Esher, ki ebben az időben Franciaországban volt, elbeszélte, hogy a francia hadsereg tisztjei, kikkel össztalálkozott, »el voltak ragadtatva a mi Neuve-Chapelle melletti sikerünktől. Addig azt hitték, hogy a mi csapataink csak védelemre alkalmasok és nem támadásra«. Esher elmondta még, hogy a télen találko-zott egy amerikaival, ki Berlinből jött, ahol együtt ebédelt a császárral. A császár ekképpen nyilatkozott: a Douglas Haig vezérlete alatt levő i. hadsereg a leg-jobb a világon. Ez a belgiumi visszavonulás, az aisnei és yperni csaták után történt. Elmondta még Esher-

nek, hogy a császár agyonmagasztalta Haiget mint csapatvezért. »Az én véleményem szerint a vezetés igen nagy mértékben függ a vezérkartól, mellyel békében együtt dolgoztam s a csapatoktól, amelyeket magam képeztem ki Aldershotban.«

Április másodikán kezdődött meg a második yperni csata. Most használtak a németek először mérges gázt, sokkal nagyobb hatással, mint amilyenre ők maguk számítottak. Az első hadsereg ebben a csatában nem vett részt, hanem készült a támadásra, melyet ilyen vagy amolyan okból folyvást elhalasztgattak. Haig most nem szűkebbre korlátozott támadási céllal foglalkozott, mint Neuve Chapelle-nél, hanem azzal, hogy előre tör, amennyire a körülmények engedik. A támadást egyébként a 10. francia hadsereggel való együttműködésben tervezték, amely a brit hadseregtől jobbra volt. Az előbbi parancsnokát, Urbal tábornokot, Maud'huy-vel váltották fel; ezt Haig nagyon sajnálta, ámbár Maud'huy és ő a legjobb barátságban voltak egymással.

Május 9-én a hadtest- és hadosztályparancsnokokkal való sok megbeszélés és előre kidolgozott előkészületek után megkezdődött a támadás. A terv egyszerű volt. Az első hadtest a jobbszárnyon, az indiai hadtest a középben előrenyomulnak keleti irányban, ugyanakkor a baloldalon levő negyedik hadtest előretör délkeleten s egyesülve a hadsereg megmaradt részeivel, nagytömegű ellenséget leszakít.

Ez a támadás, amely Aubers magaslati csata néven ismeretes, teljes kudarccal végződött. A németek értékesítették Neuve Chapelle tanulságait és a közbeső időt arra használták fel, hogy az árkokat gránát-

mentes fedezékekké építsék ki és minden húsz méterre vagy még kisebb távolságra az első árok mellvédjébe védőpáncéllal ellátott géppuskákat építettek be. A tüzéségi előkészítés után a rohamra induló csapatokat gyilkos géppuskatűzzel fogadták, melynek semmi sem tudott ellenállni. Az első roham öt órakor kezdődött, a második 8 órakor, a harmadik délután 4 órakor. A csapatok a legvitézebbül viselkedtek, mégsem értek el sikert. Erre másnap a vállalkozást lefűjták.

A vereség főoka a német védelmi módszerek váratlan meg javulása volt, de Haig csapatait ezenkívül gyengítette a lőszer elégtelensége és rossz minősége is. Sir John French-nek az volt a szándéka, hogy nagy sajtótámadást rendez a kormány és Kitchener ellen, s a támadásnak a lőszerrel való ellátás elhanyagolása volt a künduló pontja. Kétségtelen, hogy a sajtóhadjárat-tal kapcsolatban volt az, hogy május 9-én Haig hadiszállására érkezett Brooke lord, Repington ezredesnek, a Times katonai levelezőjének kíséretében. A lord összeköttetésben volt French-csel.» Mikor azt kérte, hogy fogadjam«, — írja Haig naplójában — »azt feleltem, hogy sem nekem, sem vezérkaromnak nincs felhatalmazásunk, hogy napilapok levelezőit fogadjuk s minden értesítést újságja számára csak a főhadiszállástól kaphat. Guy Brooke-ot fogadtam és ismertettem vele a helyzetet. Ezzel vége is volt az esetnek.«

Haig belátta, hogy az a támadási módszer, amely Neuve Chapelle-nél bevált, az ellenség tökéletesedett védelmi eljárásai miatt többé szóba sem jöhet és a nemrég lezajlott vállalkozásoknak tanulságait a következőkben foglalta össze:

»1. Az ellenség védelmi berendezései olyan gondo-

sak, erősek és géppuskákkal úgy el vannak látva, hogy lerombolásukhoz hosszú, módszeres tüzérségi tűzre van szükség, mielőtt a gyalogság rohamra menne. 2. Minden egyes lövést meg kell figyelni és megbizonyosodni arról, vajjon az ellenség támaszpontja a földdel egyenlővé van-e téve. 3. Hogy az ellenség fizikai erejét megtörjük és a géppuskákat kezelő legénység idegeit felőröljük, éjjel-nappali ágyúzásra van szükség. Kezdetben a támadás látszatát kell kelteni, amivel lehetővé tesszük, hogy az ellenség az első árkot erősen megszállja. Azután az árkokat és a felvonuló utakat egész éjjel tűz alatt tartjuk s az ágyúzást másnap folytatjuk, mindaddig, míg az ellenség védelmi berendezkedéseit össze nem zúztuk. A roham csak akkor következhetik be, ha ennek sikerültét jelentik. Ágyúinknak teljesen le kell kötniök az ellenség tüzérségét. Azt a látszatot kelteni, hogy éjjel támadunk, nem helyes, mert az ellenség árkainkat löni fogja és meg fogja akadályozni csapatainknak a támadásra való felvonulását ...«

Május 13-án kora reggel a német állások ágyúzását ezek szerint az elvek szerint kezdték meg és folytatták két napon keresztül. Szerencsétlenségre az időjárás, amely a szövetségeseinknek az egész háború alatt rossz barátjuk volt, csökkentette a roppant erős tüzérségi tűz hatását. Azoknak a gránátoknak, melyek az esőtől felázott talajba csapódtak, kisebb volt a hatásuk, mint azoknak, melyek kemény talajba estek. A támadást, melynek május 14-én kellett volna megkezdődnie, ezért 24 órával elhalasztották.

Hogy a meglepetés előnyét se hagyják figyelmen kívül, Haig elrendelte, hogy a vállalkozást éjjeli tá-

madással nyissák meg és az május 15-én 11 óra 50 perckor kezdődjék. Ez egészen sikeresnek bizonyult. Ezt 2 óra 40 perckor egy félórás tüzéségi tűz követte, majd egy második részlettámadás egy másik ponton. Haig a napot azzal töltötte, hogy meglátogatta a hadosztályparancsnokokat, üdvözölte őket a sikerért és tanácsolta nekik a vállalkozás folytatását. A második és hetedik hadosztály tért nyert, de a két elfoglalt állás között bent maradt az ellenség, úgyhogy az angolok legelső vonala között rés támadt. A következő napot arra fordították, hogy ezt a rést kitöltsék. Szerencsétlenségre nem vették észre, hogy a németek voltaképpen visszatértek a második védelmi vonalra, az előbbi állásban csak egy kis különítményt hagyva, s a késedelmet arra használták fel, hogy az új védelmi vonalat megerősítsék.

Két hétig dühöngött a harc változó szerencsével. Ez volt a Festubert melletti küzdelem. Haig, akinek a végrehajtásban teljesen szabadkezet adtak, időről-időre üdvözlőket tartalmazó üzeneteket és bátorítást kapott a főparancsnoktól. »Sir John French május 17-én éjjel telefonhoz hívott« — írja Haig — »s azt mondotta, hogy addig nem térhet nyugalomra, amíg ki nem fejezi, milyen hálás az első hadsereg fényes sikereiért.« Másnap »meglátogatott Mérvüiében s áradozva mondott köszönetet a sikerekért, majd kijelentette, hogy semmikép sem kíván beleavatkozni az én terveimbe; az én tervem átkozottul jó terv.« Kifejezték szerencsekívánataikat Foch és Urbal francia tábornokok is.

A veszély, mely abból származott, hogy ujságtudósítók meglátogatták a harcteret, a harcok folya-

mán csakhamar kiderült. Május 21-én az a jelentés érkezett, hogy a nehéztüzérség La Couture-nél levő megfigyelő helyét erősen ágyúzza. Biztosnak látszott hogy ez a Times május 18-i számában megjelent »katonai munkatársunktól származó cikknek tulajdonítható. A cikk szerint La Couture-nél kitűnő bepillantást lehet nyerni a német állásokba, melyeket mi támadtunk, s a tudósító elbeszélte még, hogy hátrafelé jobbra egy nehéz üteg kitűnően működik. Haig rögtön a hadsereg vezérkari főnökéhez fordult azzal a kéréssel, hogy újságíróknak ne engedjék meg többé, hogy a tűzvonaltól közelébe menjenek.

Május 24-én ezeket írja: »Reggeli után Sir John French és Lord Esher jöttek hozzám. Mindketten jószímben és kitűnő hangulatban voltak. Sir John úgy gondolta, hogyha a franciák a Vimy feletti magaslatot elfoglalják, a németek kénytelenek lesznek visszahúzódní a Soissons és Reims mögötti dombhátra stb. Említette, hogy Joffre tábornok hozzám akar jönni s találkozni óhajt velem, hogy megköszönje az első hadsereg teljesítményeit. Előreláthatóan csütörtökön látogatja meg csapatainkat.«

A festuberti csata és a legközelebbi támadás között Haig különböző társadalmi állású látogatókat fogadott főhadiszállásán. Az első Joffre tábornok volt. Megszemlélte a hetedik hadosztályt, három dandár vonult fel előtte. Az első gránátos gárda és a második skót gárda még mutatósabbak voltak, mint békeidőben. E hadosztály vesztesége az elmúlt napokban 4000 főre rúgott. Joffre kifejezte megelégedését és hangsúlyozta, hogy a csapatok kitűnő színben vannak. Néhány nappal később Asquith miniszterelnök jött látogatóba.

Haig azon fáradt, hogy a miniszterelnöknek mindent megmutasson, ami őt érdekelheti. »El volt ragadtatva mindentől, amit látott. A búcsúzásnál arra kért, hogy írjak neki, valahányszor csak ráérek.« Haig erőt vett előítéletén, amelyet a politikus és a liberális ellenében táplált, erről azonban naplójában nem emlékszik meg, de viszont az is biztos, hogy ez a beszélgetés vezetett annak az őszinte elismerésnek és csodálatnak a megalapozására, mellyel Haig, a katona, az államférfi iránt viseltetett.

Haig néhány nap múlva ismét össze jött a főparancsnokkal. »Elmondotta, hogy a miniszterelnök az első hadseregnél való látogatásáról a legnagyobb megelégedéssel nyilatkozott, majd amikor összehasonlítás-képpen rátért a második hadseregére, lesújtó nyilatkozatot tett. Sir John a különbséget annak a bánásmódnak tulajdonította, amelyet Smith-Dorrien a dandárparancsnokokkal és más alárendeltjeivel szemben tanúsított, akik közül senki sem tudta, hogy ő mit akar tulajdonképpen. En hivatkoztam arra az előnyre, hogy két hadosztályom már Aldershotban az én parancsnokságom alatt szolgált. A nekem alárendelt parancsnokok ismerik a fegyelem értékét s azt megtartják.«

De Haig látogatói nemcsak tábornokok s a miniszterelnökök voltak. »Június 11-én Ben Tillet, a dokkmunkások és a sztrájkolok vezére jött hozzám« — írja Haig. — »Úgy látszott, felhagyott anarchista nézeteivel s át volt hatva attól a gondolattól, hogy a munkásosztálynak is segítenie kell a háború befejezésében. Azzal az elhatározással jött ki, hogy meglátogatja dokkmunkás barátait, akik most katonák és visszatérve Angliába, nagy beszédeket fog mondani. Miután

néhány csapatot meglátogatott, visszajött hozzám reggelizni egy francia szocialista vezér, Broule, társaságában, aki szélső francia hazafi. Tillet bevallotta nekem, milyen téves fogalmai voltak eddig a brit tisztekről. Első benyomásait képesújságokból és társadalmi folyóiratokból merítette; előkelősködő piperkőcöknek gondolta őket. Most elképedve kellett megállapítania, hogy dokkmunkásbarátai határtalan bizalommal viselkednek tiszteik iránt és semmit sem tesznek nélkülok. Érdekes tapasztalatokat szerzett a háborúelőtti Németországban a müncheni szocialista gyűlésen; ott látta, hogy a német munkás mindenek előtt német katona. Ben Tillet kicsiny, élénk ember, jó szónok s úgy látszik erős benne az elhatározás, hogy magára vállalt kötelezettségének megfeleljen. Nagyon örvendetesnek tartom, hogy a csapatokat a harctéren meglátogatta. Hangsúlyozta előttem, hogy nagyon hálás segítségemért. «

Ezekben a hetekben Haig buzgón készült a legközelebbi támadásra, hogy támogassa a franciák Artoisban tervezett offenzíváját. A brit vállalkozás szűk keretekben maradt volna. Hosszas halogatás után arra határozta el magát, hogy 48 órai tüzérségi előkészítés után június 15-én hajnalban, 6 órakor, megkezdje a csatát. Az eredmények korántsem voltak kielégítők. Az ellenséges tűzvonal a jó ideig tartó ágyúzás dacára rendíthetetlennek látszott; és jóllehet a roham szokatlan időben (6 órakor) következett be, az ellenség teljesen fel volt készülve. A következő délután a támadást megismételték, de az eredmény még kevésbé volt kielégítő, a veszteségek pedig még súlyosabbak voltak.

»Nagyon nehéz«—írja Haig naplójában—»a kudarc

okát megállapítani. A Scottish Rifles-ek a legnagyobb bátorsággal és lendülettel rohamoztak, ámde az ellenség elég erős volt arra, hogy felmorzsoljon minden támadást. Az van elterjedve, hogy az ellenség róka-lyukakat (gránátmentes fedezékeket) épített a talaj alatt 3—4 méter mélységben.«

Ebben az időben történt, hogy a kormány, melyet a hadműveletek fennakadása és a Dardanellák ellen intézett vállalkozás kudarca idegessé tett, megkérdezte French-et, hogy mi a nézete a legalkalmasabb visszavonulási vonalról. »Gyávák« — írta Robertson Haighez intézett levelében, majd nyomatékosan hangsúlyozta, mennyire szükséges a franciákkal való szoros együttműködés. Másik vélemény, melyet viszont Sir John French hangoztatott, az volt, hogy Angliára nézve a Csatorna kikötői életbevágóan fontosak s ezeket kell mindenáron védeni, még ha el is különülünk szövetségeseinktől. Kezdetől fogva ez volt a nyugati harctér legtöbbet vitatott stratégiai kérdése s ez is maradt a háború végéig.

Haig nézete ebben a kérdésben egészen világos volt: »Nyilvánvaló,« — írja — »hogy a Csatorna kikötőjének megszállása még nem dönti el a háború sorsát. De viszont nélkülök a mi hadműveleteink megbénulnak. Másrészt azonban, ha az ellenség a franciákra döntő csapást mér, Angolország szövetségese nélkül nem tud harcolni. Ezért a britek és a franciák együttműködése döntő jelentőségű. A német hadsereg akkor vallott kudarcot a két szövetséggel szemben, amikor jóval erősebb volt, mint most. Ha a brit hadsereg elkülönülne és Calais-nál és Boulogne-nál foglalna állást, biztos, hogy egyenkint megvernének ben-

nünket, mert minket aránylag kis erővel lekötve tartanak és főerejének tömegével a franciákra megsemmisítő csapást mérnének.«

Július 8-án Kitchener látogatta meg Haiget, s ugyanaz nap Asquith volt nála lunch-ön; utána egy óra hosszat tárgyaltak.

Haig július 9-én hatnapi szabadságra ment. Az volt a szándéka, hogy ezt az időt pihenéssel töltsi felesége társaságában a tengerparton. Kíméletes módon értesítették, hogy a király látni kívánja, ezért július 14-én Londonba utazott. Őfelségével megbeszélték a háború minden fázisát. Távozás előtt megkapta a Bath-rend nagykeresztjét a király kezéből.

Délután Kitchenert látogatta meg a hadügyminisztériumban. A beszélgetés igen barátságos volt. »A Flandriában szükségessé vált harci módról beszélgettünk. Úgy láttam, hogy az itt szükséges hadviselésről nem igen van tájékozva és semmit sem ért ahhoz, hogyan megy végbe a támadás és a tüzérségi előkészítés. Beismerte, hogy a hadviselésnek ez a módja előtte egészen új. Nem tudta, mi a zárótűz, nem is sejtette, hogyan alkalmazzák a tüzérséget a gyalogság és az ellenséges tüzérség ellen.«

X.

Loos.

»Lovassági tanulmányok« című, 1907-ben megjelent művében, melyre már hivatkoztunk, Haig ezeket írja: »A hadtörténet azt tanítja, hogy a szövetségesek-

kel való együttműködés nehézségekkel és veszedelmekkel jár.« Ezek a sűrűlódások, melyekre Haig céloz, már a háború első nyarán felmerültek.

Joffre francia tábornok nagyszabású tervet dolgozott ki, melyről ő maga ezt mondotta: »Az ellenséget a Meuse mögé való visszavonulásra kényszerítjük, esetleg végét vetjük a háborúnak.« Ez a terv két egymástól elkülönített előnyomulási vonalon alapult; az egyik nyugatról keletre, a másik délről északra haladt s találkozott volna egy meghatározott ponton. A térképre vetett pillantás azt mutatja, hogy a német arcvonal ekkoriban egyhelyen erősen kiszögellt. Joffre azt tervezte, hogy ezt a kiszögellést nyugaton Artois, délről pedig Champagne felől összeroppantja. Az volt a kívánsága, hogy a brit hadsereg a tizedik hadseregtől balra támadásba menjen át, részben Lenstől északra, részben a La Bassée csatornától délre. Haig, akit a főparancsnok megkérdezett, a terepviszonyokat gondosan szemügyre vette, hadtestparancsnokaival tanácskozott, majd azt felelte, hogy ez a lehető legkedvezőtlenebb.

»Arra a következtetésre jutottam,« — írja — »hogy az ellenség első árkait Loos mellett 1000 méternyi szélességben el lehet foglalni, de azon túl lehetetlenség előbbre jutni, mert a saját tüzérségünk nem támogat hat bennünket; a közvetlen előttünk fekvő terep ugyanis az arcvonal egyetlen pontjáról sem látható. Ugyanakkor az ellenséges tüzérségnek kitűnő megfigyelőhelyei vannak. Az ellenség védőművei olyan erősek, hogy azokat a most uralkodó lőszerhiány folytán tönkretenni lehetetlenség.«

Haig ezeket a nézeteit erélyes formában a had-

vezetőség előtt is hangoztatta. Ugyanakkor azt javasolta, hogy ha már az offenzíva elkerülhetetlen, a csatornától délre csak kisegítő támadást hajtsanak végre, a főttámadás részben a csatorna mellett két oldalról, részben tőle északra menjen végbe, azzal a céllal, hogy elfoglalják Auchy községet, majd Givenchitől keletre törve, elszakítsák Violaine-t és La Bassée várost.

Mint a hivatalos hadtörténet feljegyezte, szerencsétlenségre ezt az intelmet, noha igazsága kézzel fogható volt s később igazolták az események, nem vették figyelembe, hanem engedelmeskedtek a francia hadvezetőség nyomásának s elrendelték a támadást.

Igazságtalanság volna szemrehányást tenni Sir John French fővezérnek, hogy a francia főparancsnokságnak engedett. Eredeti — a kormánytól származó — utasításai ugyanis úgy szóltak, hogy a szövetségesek kívánságaihoz a lehetőség szerint alkalmazkodják. A French parancsa alá rendelt csapatok még mindig olyan kisszámúak voltak, hogy nem számított Joffre-ral egyenrangúnak. Es mindenek felett, a szívélyes viszony fenntartása a két nép között oly nagyfontosságú volt, hogy biztosítása még a kockázatot is igazoltta tette. Gemeau kapitány, a Haighez beosztott francia összekötő tiszt, Joffre-nál Chantilly-ban tett látogatása után meglepődve vette észre mind a francia polgári lakosságnál, mind a hadsereg körében, hogy sokan kételkednek abban, hogy a brit kormánynak megvan az erő és komoly elhatározása a győzelmes befejezésig vinni a háborút. A nemtetszést főleg az idézte elő, hogy az új brit hadsereg négy hadosztályát lőszerrel gazdagon

ellátva, levítették a Dardanellákhoz s ugyanakkor a Franciaországban levő brit hadsereg lőszerhiányban szenvedett.

»Elkezdték kritizálni a francia és brit hadvezetést az oroszok is« — írja Haig. — »Azt mondják, hogy mi itt a nyugati harctéren nem vagyunk eléggé támadó szelleműek, ennek aztán az az eredménye, hogy a németek innét az oroszok ellen vittek át csapatokat. Elégedetlenséget keltett az is, hogy az angolok és franciák nem tudták Oroszországot lőszerrel ellátni, mint azt megígérték volt. Az effajta veszekedéseket a szövetségesek között már várni lehetett. Fontos most az,« — jegyzi meg Haig — »hogy ne engedjük felülkerekedni a békepártot Franciaországban, mert a franciák különben már augusztusban megkötik a békét.«

El sem lehetett volna képzelni nagyobb veszedelmet, mint szakadást a szövetségesek között. Haig augusztus 7-én ezeket írja: »Részt vettem a St. Omerben tartott értekezleten, Sir John French-cselés Robertson vezérkari főnökkel együtt. Sir John előadta, hogy megbeszélést folytatott Foch és Joffre tábornokokkal, majd felolvasta az utóbbinak két levelét. Sir John teljesen egyetért azokkal a nézetekkel, melyeket én a július 23-i két jelentésemben kifejtettem, tudniillik, hogy a leghelyesebb az lenne, ha az én hadseregem támadna. Ezt ő Joffre előtt megismételte, majd azt is hangsúlyozta előtte, hogy hajlandó magát alávetni mindenben a francia hadvezetőség akaratának, ő (French) mégis azt kérte, hogy a brit hadsereg a la basséi csatorna és a mi Loossal szemben levő jobbszárnyunk között menjen át támadásba és foglalja el a 70-es számú magaslatot és a Hulluchtól északra fekvő domb-

hátat. Ilyen módon a vimy-i magaslatot támadó 10. francia hadsereg balszárnyát fedezni fogják.«

»Sir John úgy döntött, hogy teljesíti Joffre kívánságát, bár a tervvel nem értett egyet. Nekem most ki kell dolgoznom a terveket a vállalkozás végrehajtására. Főleg a tüzérséget fogom foglalkoztatni, mert nagyobb gyalogsági erőkkel való támadás olyan erős állások ellen csak az emberélet hiábavaló feláldozása lenne. Szóval: az én feladatomban, támogatni a franciákat azzal, hogy az ellenség tüzérségét lekössem, gyalogságát pedig visszatartsam a saját arcvonalomon. A támadásra való előkészületeknek szeptember első hetében be kell fejeződnie, de amennyire én a franciákat ismerem, nem lesznek előbb készen szeptember 15-nél.«

Haig augusztus 17-én együtt reggelizett French-csel és megbeszéltek a küszöbön álló támadást. Naplójának tanúsága szerint ragaszkodott ahhoz, hogy elegendő tartaléka legyen, hogy ily módon biztosítsák a támadás sikerét. A beszélgetés alkalmával French figyelmeztette őt, hogy semmit ne említsen a támadásról a harctérre érkező Kitchener előtt. Ha Kitchener megtudja, — mondotta Sir John — elbeszéli a kormány tagjainak és az egész London tudja. Így azután a készülő támadás fülükbe jut a németeknek is.

Hogy Frenchnek ily csekély bizalma volt Kitchener titoktartásában, kevésbé meglepő, mint az, hogy feltételezhette, hogy a hadügyminiszter előtt majd el lehet titkolni az eddig legnagyobb szabású angol-francia támadást. Kitchener mindenről tájékozva volt, ami készült és két nappal később, amikor az 1. hadsereget meglátogatta, Haiggal mindent megbeszél.

»Miután kezét megmosta«, — írja Haig — »fel-

jött az emeleten levő dolgozószobámba azzal, hogy szeretne velem néhány percnyi eszmecserét folytatni. Az oroszok — mondotta Kitchener — rosszul állnak és kérdés, hogy a német ütésnek sokáig ellent tudnak-e még állani. Ő a francia hadszíntéren az aktív védelem politikájának volt a híve, mindaddig, míg összes erőinket egy nagy támadásra összpontosítani tudjuk. Az oroszországi helyzet azonban ezeket a nézeteit megváltoztatta. Most úgy érzi, hogy a szövetségeseknek erélyes cselekvésre van szükségük, hogy az Oroszországra nehező nyomást enyhítsék. A franciákkal való beszélgetés közben olyasmit is hallott, hogy French a szeptemberre tervezett támadásnál nem akar velük együttműködni. Észrevette, hogy a franciák a balszárnyukon levő briteket aggódva figyelik, s neki meggyőződése az, hogy nekünk minden erőnkkel cselekednünk kell és végsőkig támogatnunk a franciákat még akkor is, ha e miatt súlyos veszteségek érnek bennünket. «

»Az én hadseregem, — válaszoltam — teljesen kész a támadásra. Csak lőszerre van szükségünk. Azt válaszolta: hogy rendelkezésünkre bocsát mindent, ami van.«

Augusztus 23-án Haig megkapta a parancsot, hogy a szeptember 8-ra kitűzött támadásra legyen készen s egyben közölték vele, hogy nem szabnak határt az elé, milyen mélyen nyomuljon be az ellenséges területre. Másnap French ment hozzá a részletek megbeszélése végett. Haig közölte vele, hogy ha az időjárás megengedi, mérges gázt is használnak, — első ízben a brit hadseregnél. A rendes szél az arcvonalnak ezen a szakaszán nyugati vagy délnyugati irányú, ami

a szövetségesek céljaira kedvezőnek volt mondható.

A támadásnak először augusztus 29-ére kitűzött időpontját a franciák szeptember 8-ról 15-re halasztották, de már néhány nap múlva eltolták szeptember 25-re. Ez az örökös halasztgatás, ami különben a szövetségesek legtöbb offenzívájának balvégzete lett, egyáltalában nem volt kívánatos, mert ha egy támadást folyton halasztgatnak, minden nap több lesz a valószínűsége annak, hogy az ellenség is megtudja. »Szeptember 6-án délelőtt 10 óra 30 perckor az összes hadtestparancsnokok, a tüzérség parancsnokai, a vezérkar idősebb tisztjei értekezletet tartottak, — írja Haig. összesen ötvenhármán voltunk. Ebédlőszobámban voltunk. Kifejtetem, hogy az oroszországi helyzet a szövetségeseket arra kényszeríti, hogy megszüntessék nyugaton eddig defenzív magatartásukat, még összes erőforrásaik megszervezése előtt; elmondottam még, hogy milyen parancsokat adtam ki és tudtommal milyen parancsokat fognak kiadni a franciák. Az egész arcvonalon általános támadás készül. Megtámadjuk a német arcvonalon a kiszögellő részt mind a két oldalon. Ügy tudom, hogy a jobbszárnyamon levő francia hadsereg, miután elérte Douai-t, Valenciennes felé s onnét keletre Liége felé vonul, s ez alatt az idő alatt a Reimsnél levő hadseregnek előre kell nyomulnia Hirson-Namur irányában. Parancsom úgy szólt, hogy az ellenséges arcvonalat törjem át és Pont à Vendint érjem el. A negyedik hadtest és az első hadtest a la basséi csatornától délre ugyanazzal a céllal indul harcba. A harmadik hadtestnek s az indiai hadtestnek is át kell mennie támadásba

és le kell kötnie annyi ellenséges erőt, amennyit tud, s ezzel meg kell akadályoznia, hogy az ellenséges csapatok balról és az első hadtest ellen ellentámadást indíthassanak. Ha az ellenség szilárdan tartja a vonalat, az összpontosított hadosztályoknak készen kell állniok az indulásra, hogy az első és a negyedik hadosztályt az előreláthatóan keletkező résnél megerősítsék. Mindennek legnagyobb eréllyel és határozottsággal kell végbemennie.

Szeptember 12-én Foch tábornok jelent meg Haig-nél, — Haig szerint — azért, hogy megtudja, vajjon a brit hadseregnek komoly szándéka-e harcolni vagy sem. Nem kis fáradtságába került meggyőznie s biztosítani, hogy Joffre parancsai ránézve ugyanúgy kötelező erejűek, akárcsak French-é.

Szeptember 18-án a nagy főhadiszálláson összejövetelt tartottak. Haig megbeszélte a főparancsnokkal a tartalékok rendkívül fontos kérdését. Sürgettem, hogy a hadseregtartalékot (mely a főparancsnoknak állott rendelkezésre) Noeux-les-Mines-be és Verquinbe helyezték, hogy 25-én reggel rendelkezésre álljanak.«

»A következő napon megérkeztek a készülő támadásról szóló írásos parancsok a fővezérségre. A tartalékok 24-én még nem érték el a Lillers-től délre lévő helyet. Ez már túl késő! Azonnal elküldtem levéllel Butiért a főhadiszállásra, s megismételtem mindazt, amit tegnap a tanácskozáson elmondtam. A tartalék-hadtest két vezető hadosztályának az éle Noeux-les-Mines-ben és Verquin-ben legyen szeptember 24-ről 25-re virradó éjszakán. Butler délután tért vissza és jelentette, hogy a hadosztályokat az én kívánságom szerint

állítják fel és hogy kimennek az erre vonatkozó parancsok. «

A tartalékok kérdésén kívül Haignek a legaggasztóbb gondot a mérges gázzal való támadás okozta. A hadseregnek első kísérlete olyan fegyvernemmel, melyet eddig még nem alkalmaztak, szükségképpen felkeltette benne a kétség és a bizonytalanság érzését; még súlyosabb volt az, hogy ezt a fegyvernemet csak akkor lehet alkalmazni, ha erős szél fúj a megfelelő irányból. Haig azt javasolta, hogy a támadás időpontját az időjárási viszonyoktól tegyék függővé, ezért 24-én, 25-én vagy 26-án kezdődjék; valószínű ugyanis, hogy a három nap valamelyikén az időjárási viszonyok kedvezőek lesznek. Javaslatát nem fogadták el s véglegesen úgy döntöttek, hogy akár használnak gázt, akár nem, szeptember 25-én megkezdik a támadást.

Haig ezeket jegyezte fel naplójában:

»1915 szeptember 25. A Loos melletti csata. Gondterhelt éjszakám volt. Azon törtem a fejem, milyen lesz az idő, lesz-e reggel szél? A világtörténet legnagyobb csatája kezdődik meg ma. 800.000 főnyi brit és francia csapat kezd ma támadást.«

»Hajnalban két órakor Butler jön be hálószobámba, Gold őrnagy idő járásszakértő a hadügyminisztérium sürgönyére vár, mielőtt prognózist mondana. A szél alábbhagyott«.

»Hajnalban 3 órakor beszéltem Mr. Golddal. A szél óránként egy mérfölddel lassult. Gold semmi biztosat nem tudott mondani, de mégis úgy gondolta, hogy napfelkeltekor (5 óra 30) a szél erősebb lesz, mint később, napközben. Az indiai hadtest két és félóra halasztást kér, mert aknát akarnak robbantani. Ezért

a kezdetet 5 óra 30 percben állapítottam meg, a főtámadást kezdetét 6 óra 30-ra tűztem ki«.

»Hajnalban 5 órakor kimentem. Csaknem teljes csend. Alán Fletcher rágyújt egy cigarettára és eregeti a füstöt északkeleti irányban. Minthogy csaknem teljes szélcsend volt, attól féltem, hogy a mérges gáz bent marad a saját árkunkban. 5 óra 15 perckor mégis kiadtam a parancsot: carry on! (rajta). Felmentem fából készült megfigyelő tornyunk tetejébe. A szél lassan jött délnyugatról; 5 óra 40 perckor erősebb lett. A nyárfák levelei zörögni kezdtek. Tehát, úgy látszik jó a helyzet. Mégis milyen merész vállalkozás volt! Hátha mégis visszaáramlik a gáz saját, összezúfoltan váró csapatainkra!«

Amikor Haig kiadta a parancsot ezzel a két rövidke szóval: »carry on!«, vállára vette a súlyos felelősséget a brit történet első gáztámadásáért. Még hozzá széles arcvonalon, változékony széllel. Nem maradt más számára, mint a legnagyobb nyugalommal megvárni a beérkező jelentéseket. Közben a gázálarccal ellátott gyalogság a sűrű hajnalban előcsúszott árkaiból, követve a sárga gázfelhőket és lassan küszött az ellenség felé.

Ebben az időben az első hadsereg négy hadtestből állott: az I., a III., a IV. és az indiai hadtestből. Az I. parancsnoka Gough tábornok volt, a III.-é Pulteney, a IV.-é Rawlinson, az indiai hadtestparancsnokságában pedig Sir Charles Anderson követte Willcocksot. Északról délre a hadtestek következőképpen sorakoztak egymás mellett: az első volt a III. hadtest, aztán jött az indiai, utána az I. és a IV. hadtest a szélső jobbszárnyon. Az északi oldalon a 2. hadsereg foglalt helyet, a délin a 10. francia hadsereg. A főtámadást

az I. és a IV. hadtestnek kellett végrehajtania Haisnes és Loos községek között. Nem volt meghatározva, mennyire mehetnek előre. A hadtestek a következő utasítást kapták: előre törni kelet felé Pont á Vendin irányában, a teljesítőképesség legvégső határáig.

A támadás első része feltűnően nagy sikerrel zajlott le. A IV. hadtest 6 óra 30 perckor indult el, 40 perccel a gáz kifújása után. Voltak, akik menet közben vidáman football-labdát rugdostak maguk előtt, mások a duda hangjánál lelkesedtek. Amikor a helyszínre érkeztek, üresen találták az árkokat, ahol pedig ellenállásra találtak, kevés nehézség árán le tudták győzni azt. Loos községnél az ellenséget teljesen meglepték. Aki nem tudott elmenekülni, a pincékbe rejtőzött.

A IV. hadtest szélső balszárnyán azonban komoly nehézségek támadtak. Egy makacs szél visszafújta a gázt a brit árkokba, még mielőtt a támadás megkezdődött és nagy veszteségeket idézett elő. Amellett a csapatok irányt is tévesztettek s az ellenség ellenállása itt jóval erősebb is volt, mint egyebütt. Az eredmény az lett, hogy az előnyomulás, amely egyébként simán végbe ment volna, jelentékeny késedelmet szenvedett.

Ugyanilyen szerencsétlenül járt a gázzal a IV. hadtesttel egyszerre támadó I. hadtest is, és a balszárnyat alkotó 2. hadosztály emiatt kénytelen volt visszamaradni. Mégis teljesítették feladatuk legnagyobb részét és a középben eléjük tornyosuló nagy akadályok dacára nagy irammal haladtak előre.

A szeptember 15-i támadás sikere azt bizonyítja, hogy Haig tervei nem hiú reményeken alapultak.

Nyilvánvaló, miért nem lehetett többet elérni. Mindkét hadtest arra kapott utasítást, hogy minden erejével csak támadjon, tekintet nélkül arra, van-e tartaléka vagy nincs. Az eredmény természetesen az lett, hogy amikor az első fényes sikerű erőfeszítés ellanyhiút s a veszteségek folytán a csapatkötelékek összeolvadtak, majd lélekzetet venni megállottak és körülnéztek, jönnek-e utánuk friss csapatok, kiderült, hogy a második támadó hullám, amely a teljesen megrendült védőket végleg elsöpörhette volna, nem volt sehol sem. Ezek a pihent csapatok akkor jelentek meg, amikor már késő volt s távolmaradásukat az okozta, hogy Haig intelmeit nem fogadták meg.

8 óra 45 perckor egy tiszt jött a főparancsnokságtól, hogy French üdvözlétét átadja. »Azzal küldtem vissza«, — írja Haig — »hogy kérje meg nevemben Sir Johnt, engedje át nekem Haking tábornok hadtestét: a tartalékokat gyorsan előre kell küldeni.« De a sürgős kérelem nem járt sikerrel, n óra 30 perckor maga French érkezett meg Haig főhadiszállására s elmondta, hogy Haking-nek csak két hadosztályát rendelheti Haig parancsnoksága alá. Ezek a csapatok csak nemrég (21-én és 24-én) érkeztek Franciaországból és nem volt elég harctéri tapasztalatuk. French csak a gárdahadosztályt tartotta vissza saját parancsnoksága alatt. Délután 2 óra volt, amikor Haig a parancsot Haking-hez továbbítani tudta. Rögtön elő kellett nyomulnia Hulluch és Cité St. Auguste között s elfoglalni a Pont a Vendin és az Harnes közötti magaslátot, s ettől a vonaltól keletre és délre megszállni a csatornaátjárót. A parancsok továbbadása a hadtestparancsnokságból a dandárparancsnokságig újabb kése-

delmet okozott s a hosszú menetelésben kifáradt csapatokra rájuk esteledett, mielőtt a csatamezőt elérték volna, úgyhogy aznap már nem tudtak az ütközetben résztvenni.

A következő nap eredményei még kevésbé voltak kielégítők. A németek éjjel behozták tartalékait, ellentámadásba mentek át, elvesztett állásaiknak jó nagy részét visszafoglalták. A 21. és 24. hadosztály teljesítménye (amely közben elvesztette idősebb tisztjeit, köztük egy dandárparancsnokot is, s a hosszú éjszakai menetelés után került tűzbe), kiábrándítólag hatott. A hadseregfőparancsnokságról kapott korábbi jelentések túlozták a sikereket és csökkentették a veszteségeket.

Haig érezte, hogy nagy alkalmat hagyott kihasználatlanul. Mindezt annak tulajdonította, hogy French megtagadta az ő kívánságának teljesítését. Közben a németek a tartalékállásokat erősen megszállták. Szerencsétlenségre« — írja Haig — »az ellenségnek ideje volt arra, hogy Pont à Vendin-nél védőállásokat emeljen. Ez a hely szombaton egészen védtelen volt s a második vonalban sem voltak ellenséges csapatok. Egészen biztos, hogy ha én csak egyetlen szorosan zárkózó hadosztályt kapok, egészen a második vonalig eljutottunk volna, és mostani újabb előkészületeink mind feleslegesek volnának. Ha a legfőbb hadvezetőség ilyen fontos dolgokban (mint a tartalékokkal való bánásmód) ennyire vak marad, nem érdemeljük meg, hogy győzzünk.«

Szavainak keserűségén nincs mit csodálkoznunk.

»Sir John French másnap beszélgetést folytatott velem s látszott rajta, hogy belefáradt a háborúba.

Azt mondotta többek között, hogy szerinte a legelső alkalmat meg kell ragadnunk a békekötésre, különben Angolország elpusztul. Én nem értettem vele egyet. Azt válaszoltam, hogy addig nem lehet békét kötünk, míg le nem győztük a németek katonai hatalmát.« Haig szeptember 29-én a következő levelet intézte Kitchener hadügyminiszterhez:

Kedves Lord Kitchener!

Bizonyára emlékezni fog rá, mennyire kértem önt, hogy az én támadó hadosztályaim számára nekem alárendelt, közel rendelkezésre álló, megfelelő tartalékokat biztosítson. Érdekelni fogja Önt, mi történt. Egyáltalában nem volt tartalékom. Támadásom — mint jelentették — teljes sikerrel járt. Az ellenségnek a második védővonalon nem volt csapata. A megnepszállt hátsó vonalat néhány bátor emberem elérte és nem talált ott ellenállásra. Foglyok vallják, hogy az ellenség kénytelen volt tisztiszolgákat, gyengélkedőket, stb. elzavarni Lensből, hogy második, a Loostól keletre lévő s a jo-es magaslaton áthúzódó vonalat tartani tudják.

Mikor az én sikeremről szóló jelentések a legfőbb hadvezetőséghez beérkeztek, a két tartalékhadosztályt rögtön útnak indították. Olyan gyorsan jöttek, ahogyan csak tudtak, de a szegény fickók a mi kiinduló árunkat csak 6-kor délután tudták elérni, holott Loost már 12 órával azelőtt elfoglaltuk, ön emlékezni fog, hogy a nagyfőhadiszállást mennyire kértem, hogy erről gondoskodjék. Robertson egy véleményen volt velem s ő is kívánta, hogy a tartalékokat rendelkezésemre bocsássák. De ez nem történt meg.

A végeredmény az lett, hogy időt engedtünk az ellen-

ségnek arra, hogy a második védelmi vonalat megerősítse, sőt valószínű, hogy még egy harmadik vonalat is készített.

Célszerűnek tartom, hogy Ön tisztában legyen azzal, mily drágán fizetjük meg ennek a háborúnak tanulságait. Olyan helyzetben voltunk, hogy a háborút fordulópontra vihettük volna. Én remélem, hogy ez mennél előbb meglesz, de most természetesen bosszankodom, hogy egy alkalmat elmulasztottunk.

Barátságos táviratának valamennyien nagyon örülünk.

*Igaz híve:
Douglas Haig*

A kisebb-nagyobb harcok a nagy vállalkozás után még néhány napig tartottak. Az ellenség megkísérelte, hogy ellentámadással visszavegye az elvesztett területet. A IV. és a XI. hadtest október 13-án erélyes támadást hajtott végre, hogy a Haisnes-től délre a 8-as számú árok és a kőbánya közötti állást visszafoglalják. Az eredmény jelentékeny volt, de nem teljes.

A Loos melletti csata ezzel voltaképpen véget ért. De a mérleget nehéz volt felállítani. Egyrészt kimutatható, hogy több mint 40.000 brit katona feláldozásával a szövetségesek csak azt érték el, hogy rövid ideig közelebb álltak a győzelemhez, mint eddig bármikor. Másrészt az is tagadhatatlan, hogy a német arcvonalból több mint 7 kilométer hosszúságnyt elfoglaltak, a brit gyalogság némely helyen 3 kilométernyire haladt előre és sikerült elfoglalnia a németeknek nagy ügyességgel és leleménnyel elkészített támaszpontjait.

Láttuk, — és ez sajnálatra méltó — hogy a viszonyt Haig és French között nem annak a teljes és

kölcsönös bizalomnak szelleme hatotta át, aminek meg kellett volna lennie a főparancsnok és alattasa között, és ami megvolt közöttük a délafrikai háború folyamán s akkor annyi dicsőséget hozott. A tartalékok kérdése a loosi csatában most élére állította a dolgokat. Az egész francia hadsereg erről beszélt, sőt odahaza a civilek is ezt tárgyalták.

Október 9-én Haldane lord meglátogatta Haiget, és kérte, mondja el nézeteit a tartalékok ügyéről. Haig részletes felvilágosítással szolgált neki. Egy héttel később fontos megbeszélése volt Robertsonnal, aki éppen akkor tért vissza Londonból, ahol a főparancsnok képességeiről a legmagasabb körök kértek tőle véleményt, ő és Haig nehéz helyzetben voltak. Mitévők legyenek? Robertson Haig vezérkari főnöke volt. Ezt az állást valamikor Haig töltötte be French mellett Dél-Afrikában. Mindkettőjüket erősen kötötte az a kötelességtudat, mellyel a katona feljebbvalójának tartozik. Ámde ők többek voltak, mint alárendeltek. Mindketten nagy felelősséggel járó állást töltöttek be. Es ha országuk kormánya az akkori veszélyes viszonyok közepette katonai kérdésben véleményt kért tőlük, nagy kötelességmulasztást követnek el, ha nem mondanak igazat.

Robertson londoni tartózkodása alatt nem akart ebben a kérdésben határozott nyilatkozatot tenni; akarta tudni előbb, egyetért-e vele Haig. Azért jött most hozzá.

Haig így írja le beszélgetésüket:

»Elmondottam neki, hogy French-csel szemben eddig a leglojálisabb voltam, mind őt magát, mind módszereit illetőleg minden bírálattól tartózkodtam. Most azonban, tekintettel arra, ami a legutóbbi csatában a

tartalékokkal történt, továbbá tekintettel a komoly harctéri helyzetre, arra a következtetésre jutottam, hogy a birodalomnak nem érdeke többé French főparancsnoksága. Tábornokaim között Frenchről egyiknek sincs jó véleménye s tény az, hogy nem bíznak benne. Robertson azzal vált el tőlem, hogy meg fogja tenni, amit tennie kell. Megjegyezte még, hogy a kormány tagjai, akik French felváltását eddig ellenezték, most már szintén más véleményen vannak. «

Eközben French fővezér elküldte Londonba a loosi csatáról szóló hírt és ez nyilvánosságra került a Times november 2-i számában. Két olyan állítást tartalmazott, melyről Haig úgy érezte, hogy kötelességszerűen állást keli vele szemben foglalnia. A szeptember 25-i események leírásánál French ezt írta: »Dél előtt 9 óra 30 perckor a 21. és 24-ik hadosztályt az első hadsereg rendelkezésére bocsátottam és parancsnokaik rögtön azt az utasítást kapták, hogy a csapatokat a támadás megerősítésére előre vigyék.« Azután így folytatja: »Délután 6 órakor megérkezett a gárdahadosztály Noeux-les-Minesbe; 26-án reggel ezt is az első hadsereg rendelkezésére bocsátottam.«

Haig írásban hívta fel a hadvezetőség figyelmét arra, hogy a két állítás egyike sem felel meg a tényeknek. A parancs-másodpéldányok és egyéb források alapján helyreigazítást követelt.

A legfőbb hadvezetőség kitért a világos válaszáds alól, úgyhogy Haignek meg kellett ismételnie panaszát. Ekkor azonban fontosabb dologra terelődött az érdekeltek figyelve. Kitchener ellátogatott a Közelkeletre, hogy ott a Dardanelláknál és Szalonikiben történekről értesüléseket szerezzen. Sokan hitték és néhányan remél-

ték, hogy nem fog többé visszatérni a hadügyminisztériumba. Haigben megvolt a katona természetes ellen-szenve a politika iránt. Mindezideig elérte azt a célját, hogy a politikától magát távoltartsa. De ahogyan állása fontosságban növekedett s ugyanakkor presztízse megnőtt, mind gyakrabban kértek tőle tanácsot olyanok, kiknek irányításra volt szükségük. Lord Esher, öreg barátja, akinek a kulisszák mögött sokkal nagyobb befolyása volt, mint bárki másnak, meglátogatta novemberben és közölte vele a helyzetet. Haig nagy szükségét érezte egy szervezőképes politikai hadvezetésnek. A birodalmi nagy vezérkar, melyet annak idején ő és Haldane szerveztek meg, nem működött már. Haig remélte, hogy új életerőt lehetne beleönteni, ha Robertsont Franciaországból Londonba tennék át. Tudta róla, hogy az összes angol politikusok minden ékes-szólása sem tudja őt egy arasznyira sem eltéríteni attól, amit egyszer helyesnek ismert. Ha Kitchenernek mennie kell, ami most már valószínű volt, India alkirálya lehetne belőle; azt az indítványt, hogy bízzák meg a Közelkeleten levő csapatok fővezérségével, Haig elutasította. Lord Esher mindenben helyeselte Haig fel-fogását és megígérte, hogy Londonban támogatni fogja. Ezt nagy sikerrel el is intézte. Haig, midőn néhány nappal később szabadságra utazott, megtudta, hogy Robertson kinevezése már többé-kevésbé el van határozva. Beszélgetett az esetről egy reggeli alkalmával Asquith miniszterelnökkel is. Kitchener távozásával maga Asquith vette át a hadügyminisztérium vezetését és igen fontos döntésre határozta el magát. Addig, míg bizalmát nem veszítette el, igen jó barátságban volt French tábornaggyal, mihelyt azonban ez a bizalom

French katonai képességei iránt megrendült, elhatározta, hogy állásától felmenti. Asquith életrajzíróitól tudjuk, hogy sohasem volt nagyra azzal, hogy egy vagy más alkalommal milyen fontos szerepet játszott, de azt gyakran hangsúlyozta, hogy a főparancsnoknak a helyettesítése Haiggel teljesen az ő személyes műve volt.

Haig november 25-én tudta meg Robertsontól, hogy French felváltása küszöbön áll. A következő napon elutazott családjához Walesbe. Visszatérése után több beszélgetést folytatott a közben ismét Angliába érkező Kitchenerral, akinek egyebek között előterjesztette az Egyiptom védelmére vonatkozó kimerítő tervvezetét. Ennél a beszélgetésnél megtudta, hogy neki szánták a hadseregfőparancsnoki állást, de kinevezését szolgálati úton csak december 4-én fogja megkapni, amikor Franciaországba visszatér. Elutazása előtt Kitchenér ismét hangsúlyozta annak fontosságát, hogy mennyire jóviszonyban kell lenni a franciákkal, és el kell ismerni Joffre tábornokot a nyugati front főparancsnokának.

A kinevezésről szóló első végleges hírt régi barátjától, Rothschild Lipóttól tudta meg, akivel állandó levelezésben állt. 7-én Rothschild közölte Londonból, hogy minden rendben van.

Másnap levelet kapott a miniszterelnöktől:

Titkos.

1915. december 8.

Kedves és nagyrabecsült Sir Douglas!

Sir John French folyamodványt intézett hozzám, hogy a Franciaországban lévő haderők parancsnokságától mentsem fel őt.

Abban a reményben, hogy a király hozzájárulását megkapom, azt az indítványt teszem Önnek, legyen az utóda.

Meggyőződésem, hogy ez mind a hadsereg, mind az ország számára a legjobb megoldás.

A legbizalmasabban még azt fűzhetem hozzá, hogy Sir William Robertson valószínűleg Londonba jön és itt fog fontos állást betölteni és hogy akkor felmerül az ő franciaországi utódának nehéz kérdése is.

Nagyon örülnék, ha erre vonatkozó nézeteit velem közölné.

Egyelőre minden változást titokban kell tartani.

Fogadja stb.

H. H. Asquith.

Haig naplójában röviden ezt írja: »Rögtön válaszoltam, hogy a kinevezést elfogadom.«

Több nap telt el, amíg kinevezése hivatalosan megérkezett. De már a 16-án befutó üdvözlő táviratokból látta, hogy Londonban a döntés valóban megtörtént és reggel már olvasta is a hírt egy 24 órával azelőtt megjelent újságban.

December 19-ig, amíg új állását elfoglalta, csak egyetlen egyszer látta még az addigi főparancsnokot. A találkozás formai volt és hideg. Katonai dolgokon kívül semmi egyéb nem került szóba. Így vált el ez a két ember. Azok a szavak, amelyeket Johnson irodalomtörténész egy más alkalomra írt, tökéletesen ide illenek:

»Minden olvasó sajnálni fogja, hogy ez a két híres barát a kölcsönös bizalom és szívélyes viszony annyi esztendeje után végül is a legkeserűbb ellenségeskedésbe

került egymással. Vájjon nem tudott volna a viszály más tárgyat találni? Íme, az emberi lét bizonytalanságával együtt kénytelenek vagyunk a barátság bizonytalan voltáról is megemlékezni.«

XI.

Haig mint hadseregfőparancsnok.

Vasárnap, 1915 december 19-én Haig ezeket írta naplójába: »Kellemes, napfényes, fagyos reggel. Délben 12 órakor átvettem a Franciaországban és Flandriában harcoló brit expedíciós haderők főparancsnokságát.« Nem érezte magát indítatva arra, hogy ezt a rövidke feljegyzést még magyarázattal is megtoldja. Nincs katona a brit történetben, akit valaha ilyen roppant hatáskörrel ruháztak volna fel. Már tizennyolc hónappal azelőtt is mélyen átérezte a nagy felelősséget, pedig akkor csak egy hadtest parancsnoksága nehezedett rá. Parancsnoksága alá került három hadsereg, mely később ötre növekedett s mindegyik négy-négy hadtestből állott. Mindig hitt a győzelemben, ámbar sohasem volt könnyelműen optimista, de számolt a vereség lehetőségével is. Tudta azt is, hogy tőle függ annak a birodalomnak jövője, melyet egész életén keresztül szolgált. És a nagy megpróbáltatásoknak ebben az időszakában mély vallásos hite volt a támasza. A vallásos hit, amelyben felnőtt, most létének valóságos összetartó kapcsa lett.

Amíg tisztán katonai kérdésekről volt szó, éppen olyan hivatottnak érezte magát, mint a brit biroda-

lomnak akármely más tisztje. Senki sem tanulta meg alaposabban ezt a hivatást, senki úgy el nem mélyedt a katonai tudományokban, és háborús tapasztalata sem volt nagyobb senkinek. Csakhogy abban az állásban, melyet most elfoglalt, a katonai tudomány még nem volt magában elég. Nemcsak az ellenséggel volt dolga, hanem a szövetségesekkel és a politikai hatalmakkal is. Alig van két nép a világon, amely nehezebben érti meg egymást, mint az angol és a francia. Néhány mérföldnyi sós víz még nem gyakorolt olyan elkülönítő befolyást, mint a doweri szoros. Még sincsen semmiféle ellenszenv a két nemzet között és a sok évszázados háborúk nem fejlesztették ki bennük a gyűlölet szellemét. De csaknem lehetetlenség megérteniük egymást. Minden kérdést más álláspontonról közelítenek meg, és még ha ugyanarra a következtetésre jutnak is, más úton érnek oda. A rejtély megoldásának kulcsa talán az a tény lesz, hogy mindegyiknek azonos tulajdonsága a mélyen gyökerező fölényesség; s ez sokkal tudatosabb, semhogy hangosan előtörjön, de mindkét ország lakóinak lelke mélyén ott él az a meggyőződés, hogy ő a föld minden népénél különb. Ezért nem is törekszenek arra, hogy külföldön megértsék őket, mert ők másoktól nem tanulhatnak. Az angolt nem lehet eltántorítani attól, hogy a franciában valami komikusot ne lásson, viszont a francia meg van győződve arról, hogy minden átlag-angol ostoba.

Katonai téren ezek a nehézségek nemhogy csökkentek volna, hanem ellenkezőleg, növekedtek. Az angol tiszt bizonyára nem türelmetlenebb, mint civil honfitársa, de katonai nevelésének hagyományai kitörték nála és nehezebbé esett elhinni, hogy egy pocakos

kis ember, aki legtöbbször szemüveget is hord s aki nem sokat ad formaruhájának szabására, a sport iránt pedig közömbös, jó katona lehet és pláne, hogy elismerheti őt vezetőjének. Viszont a franciák előtt bizonyos tulajdonságok, például az, hogy az angol nagy fontosságot tulajdonít a külsejének, az angol lovas- és játékszenvedélye, a kiképzési formák aprólékossága, a formaruha és a felszerelés betegeesen gondos tisztántartása, — mániának tűntek fel, amelyeknek a katonai kiválósághoz kevés, vagy éppen semmi közük sincs.

Haig fájának és osztályának tökéletes képviselője volt. Többször megfordult Franciaországban, a francia nyelvet folyékonyan beszélte, de még honfitársaival sem barátkozott egykönnyen, ellentétben Henry Wilsonnal; franciával pedig nem volt még megközelítőleg bizalmas viszonya sem. Ha jellemében több kozmopolita vonás lett volna és hajlamos lett volna arra, hogy mindenkivel baráti viszonyba lépjen, sok súrlódást el lehetett volna kerülni.

Említettük, hogy Haig már a háború előtt látta azokat a nehézségeket, melyek a szövetséggel való együttműködésből származnak és sejtette, hogy ezek a bajok fokozódnak, ha a harcok a szövetséges területén folynak. Az a tény, hogy a francia főparancsnok számbeli fölényvel dicsekedhetett és ő volt az idősebbik fél, a helyzeten nem könnyebbített. Az utasítások amelyeket nemsokára azután, hogy a főparancsnokságot átvette, kézhez kapott, bizonyos tekintetben különböztek az elődjének adott utasításoktól. Frenchnek ezt mondták: »A legszívélyesebb egyetértés szövetségesünk terveivel és kívánságaival.« Haig utasítása így szólt: »A legszorosabb együttműködés a francia és brit had-

sereg között és ez legyen az egyesült hadsereg irányító elve.« French tábornoknak ezt mondták: »Ön semmiképpen sem lehet egyetlen esetben sem idegen tábornokoknak alárendeltje.« Haignek ezt parancsolták: »Ön nem lehet a szövetséges tábornokoknak alárendeltje, csak addig a mértékig, ameddig azt a szövetségeseikkel való együttműködés megköveteli.«

Haig, mint főparancsnok, december 23-án tartotta az első megbeszélést Joffre-ral, Chantillyban, a főhadiszálláson.

Naplójában így emlékezik meg róla:

»Joffre tábornok telve van reménnyel. Azt mondja, hogy a hadsereget tavaszig ellátják határtalan mennyiségű lőszerrel és szerinte áprilisban hátra tudjuk szorítani az ellenséget. Csak félóraig akartam nála maradni, mert 11 órakor reggelizni szokott, s már féltizenkettő volt, amikor távozni készültem. Az öregúr láthatólag nagyon meg volt elégedve látogatásommal, kikísért a kertajtóban levő kocsimig, kezemet kétszer is igen barátságosan megrázta, s olyan sokáig tartotta az övében, hogy azt hittem, már el sem akar engedni. — A beszélgetés mindenesetre nagyon kielégítő módon folyt le.« A következő héten Chantilly még fontosabb összeövetelnek lett a színhelye. Poincaré, köztársasági elnök érkezett oda Briand-nal, a miniszterelnökkel és Galliénnel, a hadügyminiszterrel. A találkozás nagyon kellemesen folyt le. A katonai vezetők teljesen egyetértettek mindenben s egyhangúan úgy nyilatkoztak, hogy meg vannak elégedve a hadsereg helyzetével. Egyik francia tábornok panaszkodott, hogy nincs elég francia gázálc. Haig rögtön felajánlotta, hogy naponkint tízezer darabot fognak szállítani mindaddig, míg az

új modellt ki nem próbálják. A beszélgetést rendkívül szívélyes hangulatú reggeli követte. Haig Briand-t »elragadó és rendkívül eleven szellemű« embernek találta. Briand kijelentette, hogy ha a mostani szívélyes viszony kezdettől fogva meg lett volna közöttünk, a helyzet egészen másként alakult volna.«

»Az idő múltott s mialatt több tábornokkal tárgyaltam, észrevettem, hogy a miniszterek az asztal sarkán egymással suttognak. Később Poincaré elnök mosolyogva hozzám jött, azt mondotta, hogy nagy öröme, hogy kinevezhet a »Becsületrend vállszalagjának« tulajdonosává.«

»A miniszterek elutaztak. A katonák még egy kis megbeszélést folytattak Joffre-ral. Úgy találtam, hogy Langle de Carey tábornok ízig-vérig gentleman és kitűnő katona. Foch délvidéki ember, és szeret sokat beszélni. Sokat emlegeti a saját könyvét, a »*Principes de la Guerre-t*«.

Huguet tábornokot, a brit főhadiszálláson levő francia küldöttség fejét az év végén des Vallières ezredessel helyettesítették. Január elsején foglalta el állását. Haig a reggeli órákban magához kérte. »A háború előtt« — írja róla naplójában — »a gyalogsági taktika tanára volt a francia törzstiszti iskolában, a szeptemberi harcokban pedig egy dandárt vezetett Champagne-ban. Megmutattam neki a hadügyminisztertől és a kormánytól kapott utasításaimat. Hangsúlyoztam, hogy Joffre főparancsnoknak nem vagyok alárendelve. Ez nem jelent ellentétet, mert én, amikor saját parancsaimat kiadom, alávetem magam stratégiai kérdésekben Joffre kívánságának. Kifejtettem előtte taktikai nézeteimet, amelyeket irányadóknak tekintek

a jövőre nézve, ő egyetértett megállapításaimmal, melyeknek szükségképpen az ellenség végleges leveretése a céljuk. Elfogadta nézeteimet s úgy látszott, örült az én nyílt és egyszerű tárgyalási módomnak.«

Haig még aznap levelet írt Kitchenernek, boldog újévet kívánva neki, s levelét így zárja: »Az ön megbízatása értelmében mindent megtettem, hogy egyen- gessem a franciákkal való barátságos megértés útját. Azt hiszem, jól tettem.«

A francia tábornokokkal való beszélgetésekről Rothschildnak a következőket írta: »Azt hiszem, az össze- jövetel mind a tábornokok, mind a kormány szempont- jából egyaránt jót tett. A francia tábornokok bizonyos korban hajlamosak arra, hogy elveszítsék szellemük erejét és lemondanak arról, hogy a modern tudomány nyújtotta előnyöket kihasználják. A polgári minisz- terek ebben a tekintetben jó hatást gyakoroltak. Mindazok, kik ott voltak Chantillyban, barátságosan viselkedtek, s úgy érzem, viszonyunk a francia fővezér- sseggel súrlódásmentes lesz.«

A másik nagy kérdés — ami a hadseregfőparancs- nokot eddig nem érintette — a barátságos és bizalmas viszony fenntartása a polgári hatalom képviselőivel volt. Asquith-t nagyrabecsülte, s bár a politika iránt bizonyos természetes veleszületett bizalmatlanságot érzett, Asquithról való jó véleménye időközben még inkább megnövekedett. A hadügyminisztériumban a megváltozott körülmények folytán két katonai szemé- lységgel volt dolga. Robertson kinevezése folytán a hadügyminiszter szerepe csökkent a birodalmi vezérkar főnöke javára. Robertson lett a nélkülözhetetlen össze- kötő kapocs a hadseregfőparancsnok és a kormány

között. Állásának jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Tipikus példája annak az önmagával ellentmondó szellemnek, amely az angol közéletet áthatja, hogy éppen ezt az embert hívták meg erre az állásra. Itt tág tér nyílt volna egy született diplomata számára, aki járatos a katonai ügyekben, ért a politikához, aki elvegyül mind a két világban, közvetíteni tud a kettő között és aki hosszú gyakorlata folytán elnéző a butaságokkal szemben s hozzászólt ahhoz, hogy félreértéseket, súrlódásokat eligazítson. Viszont az az ember, akit erre az állásra kiszemeltek, katona volt és nem értett máshoz, csak ahhoz, amit katonai pályáján tanult. A siker, mellyel Sir William Robertson fontos pozícióját betöltötte, nem mindennapi képességeinek a bizonyítéka; éleslátása, szándékának tisztasága pótolta nála a polgári tudomány és a diplomáciai gyakorlat hiányát. De a választás mégsem volt helyes, és ha hiba történt, annak oka nem az ember, hanem a rendszer volt.

S a rendszer hibái bizony csakhamar kiviláglottak. A brit alkotmány, amely a világtól való elszigeteltség évszázadaiban fejlődött, csodálatos összhangban volt békés időszakok kérdéseivel, de siralmasan hiányosnak mutatkozott egy nagyarányú háborúban. A miniszterelnöknek a háború kezdetétől a végéig az volt a nehézsége, hogy választani kellett a lassúhatású, egyszerű, de költséges stratégia között, melyet szűkszavú katonák tettek magukévá és vagy féltucat különböző, fényesnek látszó terv között, melyek állítólag villámgyorsan meghozták volna a megsemmisítő hatást, de ezeket csak lángoló ékesszólású és őszinte meggyőződésű prókátorok vették komolyan,

kiknek minden nagyszerű képesítésük megvolt, kivéve a katonai ismereteket és tapasztalatot.

Robertson tudatában volt a helyzet árnyoldalainak. »Sürgős szükségünk van egy legfőbb háborús vezetésre« — írja. — »Eddig haragkitörések nélkül boldogultam a kormánnyal. Az utóbbi tanácskozáson azonban Balfour azzal az indítvánnyal állt elő, hogy mivel a nyugati front elég erős, küldjünk csapatokat Oroszországba és keletre. Nem találtam szavakat, hogy a kellő feleletet megadjam. Elvesztettem az önuralmamat.«

A katonák és a politikusok ugyanazt a célt tartották szem előtt: a háború győzelmes befejezését. De neveltetésük annyira különböző volt, az eszköz annyira más-más utakon járt, olyan nehezen értették meg egymást, mintha más népfajhoz tartozó egyének lettek volna. Haig ugyanazokat a nehézségeket látta és tapasztalta, mint Robertson, de mint naplójegyzetei mutatják: amikor feketekabátos, politikusra-gyanús egyénnel akadt össze, azt csakis érdemei szerint ítélte meg s minden előítéletet félretett.

1916 januárjában közelebről megismerkedett Lloyd George-dzsal, kivel már azelőtt is gyakrabban találkozott. Az, hogy ez a két ember nem tudta egymást megérteni és nem tudott harmonikusan együtt dolgozni, olyan tény, amelyre csak sajnálattal emlékezhetünk vissza. Haig a látogatás után ezt írta naplójába:

»Mr. Bonar Law egyenes és tiszteletreméltó ember... Lloyd George ravasznak, kétszínűnek látszik. Sok benne az akaraterő, de én mégis ármánykodó és megbízhatatlan embernek tartom. Igyekezett szeretetreméltónak látszani és el volt ragadtatva, mikor

két fiának megengedtem, hogy őt üdvözljk. Azok különben igen rendes fiatalemberek.«

Haig Lloyd George-ra kellemes hatást gyakorolt. A nagyfőhadiszálláson való látogatása után Riddell lordnak ezeket írta: »Most minden józanabb módon megy, mint French idejében. Egészen új szellem uralkodik. Úgylátszik, Haig rendkívül lelkiismeretes, ezenkívül kitűnő vezérkara van.« Ezután néhány sort írt az új főparancsnoknak: »őszintén köszönöm a szeretetreméltóságot, melyet a főhadiszálláson való tanulságos látogatásom alkalmával tanúsított. Különös módon meghatott fiaim iránt tanúsított jóindulata. Ha így szabad magam kifejeznem: a látogatás azt a benyomást tette rám, hogy a dolgok az ön működési körén belül a legjobban mennek. Akár győzünk, akár alulmaradunk, az a meggyőződésem, hogy megtörtént minden, ami egy katona kitartásától, gondosságától, körültekintő megfontoltságától kitelhet.«

A levélnek ezek a szavai nem voltak üres, udvariasági szólások. Annál sajnálatraméltóbb, hogy Lloyd George-nak felfogása Haigról később megváltozott. Haigé viszont később is ugyanaz maradt.

Egy közbejött eset, amely épp a látogatás alkalmából zajlott le, alkalmat adott Haignek arra, hogy a politikusok természetét tanulmányozza, ő maga naplójában ezeket írja:

»9 óra 30 perc körül Lloyd George és Bonar Law Hazebrouck-ba utaztak, hogy az ottani gyárat megnézzék. Winston Churchill, aki a 8. hadosztály egyik zászlóaljának parancsnoka volt, találkozott velük és elmondott nekik egy történetet, amely tegnap este játszódott le. Sir E. F. Smith, a főállamügyész, a kor-

mány tagja, minden igazolvány nélkül Boulogne-ba érkezett; s úgy látszik az volt a szándéka, hogy Winston Churchill-lel találkozzék. Tény az, hogy átment az ellenőrző posztokon a szükséges útlevel nélkül. Ezt rögtön jelentették, és rögtön parancs érkezett, hogy le kell tartóztatni és a nagyfőhadiszállásra kísérni. Smith-t, aki főhadnagyi formaruhában volt, ebéd után St. Omerbe kísérték. Éjfél után 2 órakor érkezett meg és mint letartóztatottat, a Hotel Commerce-ban őrizték. Természetesen nagyon fel volt háborodva. Főhadsegédem ma reggel korán beszélt vele. Sajnálatát fejezte ki, de hozzátette, hogy mindezt önmagának köszönheti, mert igazolvány nélkül hadműveleti területre lépett. Alig hogy Lloyd George és Bonar Law meghallották a dolgot, megmásították tervüket és reggelire ismét megjelentek nálam, nyilvánvalóan abban a hiszemben, hogy minisztertársukat még a fogságban találják. Bonar Law kijelentette, hogy az esetben, ha az ügy nyilvánosságra kerül és a katonai hatóságok nem kérnek bocsánatot tőle, Smith-nek le kell mondania; ő maga például nem maradna meg állásában. Én azt mondtam, hogy szolgálati úton még semmit sem tudtam meg az esetről, az igazolvány ügyekben való szigorú eljárás az én parancsomra történt és hogy Smith nyilvánvalóan súlyos mulasztást követett el, amikor az ellenőrző őrségeken keresztüljött. Egyébként az a felfogásom, hogy főhadsegédem már elintézte az ügyet.«

Bonar Law örült ennek a hírnek, majd kifejezte azt a reményét, hogy Smith-t meghívom teára. Ezt azonnal megtettem. El is jött és ott ült mellettem balfelől az asztalnál. A reggeli után Smith kérésére mind a három úr felkeresett a szobámban. Smith előadást tartott,

melyet én három vagy négy percig türelemmel hallgattam, majd megkérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen mi is a kívánsága. Bocsánatot kért, hogy terhemre volt, s mind a hárman egyetértettek velem abban, hogy legjobb lesz, ha nem bolygatják tovább az ügyet. A főhadsegéd még ki fogja fejezni írásban is a letartóztatás miatt való sajnálkozását. A történetet olyan titokban kell tartani, ahogyan csak lehetséges, s meg kell akadályozni, hogy az újságokba kerüljön. F. C. Smith úgy látszik attól félt, hogy barátai előtt nevetségessé válik. A többiek láthatóan örültek, hogy kollégájuk ilyen könnyen kilábolt a bajból. Én magam annak örültem, hogy a társaságtól megszabadultam és hozzá láthattam munkámhoz.«

A politikusokkal való bánás Haignek nem mellékes, hanem napi foglalkozása lett. Ideje teljesen le volt foglalva. Nagykiterjedésű levelezést kellett elintéznie. Aztán következtek a gyakori megbeszélések a francia főparancsnokkal és a saját tisztjeivel. Egyik legelső intézkedése az volt, hogy hetenkinti összejövetelt rendelt el hadseregpáncsnokaival. Ezt felváltva tartották az egyes főhadiszállásokon.

Haig kívánsága az volt, hogy Butler tábornokot, aki John Gough halála után mellé került, megtarthassa mint vezérkari főnököt, de a hadügyminisztérium túlfiatalnak találta erre az állásra. Ezért Kiggell tábornokot nevezték ki és Butlert beosztották mellé segédnek.

A főparancsnokság átvétele alkalmával a brit csapatok elhelyezkedése a következő volt: a Plumer tábornok vezetése alatt levő második hadsereg a bal szárnyon állott és ez tartotta az arcvonalat Yperatől Armantiéres-ig déli irányban. Azután következett az

első (Rawlinson-féle) hadsereg, melynek jobbszárnya Loosig ért. Jobbra zárkózott a tizedik francia hadsereg, azután következett a Pulteney parancsnoksága alatt levő harmadik angol hadsereg. Joffre első kérése az volt, hogy Haig az első hadsereg jobbszárnyának kiterjesztésével tegye szabaddá a tizedik francia hadsereg egyes részeit. Ezt a főparancsnok ellenvetés nélkül teljesítette.

A szövetségesek a nyárra egyidőben végbemenő támadást terveztek az összes frontokon. Joffre kívánsága az volt, hogy a németek ellenállását egy sereg helyi, de erőteljes támadással felőröljék. Haig hajlandó lett volna résztvenni az általános támadásban, de attól félt, hogy ezek az úgynevezett felőrölő műveletek (*batailles d'usure*) sokkal több kárral, mint esetleges előnnyel járnak. A valódi célt nem lehetett a világ orrára kötni, e nélkül pedig ezek a vállalkozások úgy tűntek fel, mintha semmiféle értelmük nem lett volna, viszont a hibákat mindenki vereségnek fogná fel

Mint mindig, az angol főparancsnok keze most is meg volt kötve. Ismét az volt a kötelessége, hogy a francia kívánságoknak a lehetőségek határáig eleget tegyen. Tudták, hogy Franciaország embertartalékban kimerülőben van és hogy a franciák már csak egynéhány nagyszabású támadó műveletben tudnak résztvenni. De számot kellett vetni Oroszország fenyegető összeomlásával is. A szövetségesek állandóan attól féltek, hogy a németek nagy csapattömegeket visznek keletre, ott legfontosabb ellenfelüket végleg legyűrik és különbéke kötésére kényszerítik. Minthogy ilyen hírek szál-lingóztak, rögtön tenni kellett valamit.

Január 14-én a francia hadvezetőségél tartóz-

kodó összekötőtiszt, Cavendish őrnagy, jelent meg Haignél. Előadta a francia hadvezetőség akkori nézeteit:

1. Oroszország július vége előtt nem készül fel a támadásra.

2. Az emberanyagban való hiány miatt a franciák még csak néhány nagy támadásban tudnak résztvenni. Ezért igen fontosnak tartják megvárni, míg Oroszország a támadásra felkészül.

3. A franciák remélik, hogy Angolország és Olaszország támadásokat rendeznek az ellenség kifárasztására, addig, míg az oroszok felkészülnek. Ezeknek az előretöréseknek a tavasz folyamán, áprilisban és májusban meg kell kezdődni, ők — a franciák — hét hadosztályt tudnak ilyen támadás céljaira előállítani. A többi támadást azonban átengedik az angoloknak és az olaszoknak. A francia legfőbb hadvezetőség nézete szerint a nagy döntő offenzíva kezdetéig körülbelül egy hónapig szünetet kell tartani. Ennek a nagy támadásnak céljaira a franciák 50 hadosztályt tudnak bedobni.

»Ez a nézet« — írja Haig — »lényegében annak a mása, melyet nekem Gemeau kapitány közvetített. A pótláskérdés a franciáknál, úgylátszik, fenyegetővé vált. Kétségbe vonom, hogy még egy második téli hadjáratban ki tudjanak tartani. Szilárd meggyőződésem, hogy a háborút a brit birodalom csapatainak kell megnyerniök. Célszerűnek tartom a következő tenni-valókat:

1. »Téli sport«, azaz olyan vállalkozások, melyeknek a tavasz folyamán végbe kell menniök, azzal a céllal, hogy birtokba vegyük az ellenség egyes árok-részeit.

2. Felőrlési célt szolgáló előretörések, melyek hasonlítanak az előbbiekhöz, de nagyobb arányban kell őket végrehajtani. (Az ellenséges tartalékoknak bevonásához körülbelül három hónapra van szükség.)

3. Döntő támadások különböző helyeken, áttörési céllal. A szükséges lőszer mennyiség mindenesetre igen nagy lesz.«

Január 19-én Haig Kitchenerhez a következő levelet intézte:

*Nagy főhadiszállás.
1916. január 19.*

Kedves Lord Kitchener!

14-i szíves soraira azért nem válaszoltam, mivel azt reméltem, hogy lesz alkalmunk személyes megbeszélésre.

Teljesen tudatában vagyok a korai kezdet szükségességének és gondoskodni fogok arról, hogy a vállalkozások lőszerkészletünknek megfelelően előkészítettessenek. Joffre tábornok holnap meg fog nálam jelenni, én kifejtem előtte, mit tart ön ebben a kérdésben időszerűnek.

Értesültem arról, hogy a franciák az angoloktól és az oroszoktól egyaránt elvárják, hogy bevezető hadműveleteket vagy úgynevezett felőrlő harcokat kezdeményezzenek, melyeknek az lenne a céljuk, hogy az ellenséges tartalékokat előrevonják és felőröljék, mielőtt a fő és döntő csata, melynek győzelemhez kell vezetnie, megkezdődhetnék.

A francia hadsereget (a hatodik és hetedik hadosztály kivételével) a vállalkozás utolsó időszakára tartogatják.

Mindez eddig csak közvetve jutott füleimhez, de minden okom megvan arra, hogy elhiggyem, hogy ez a francia hadvezetőségnek valódi szándéka. Kétségtelen, hogy Joffretól holnap világos választ kapok. Az is bizonyos, hogy a

francia újonctartalékok annyira hiányosak, hogy a francia hadsereg valószínűleg még csak egyetlen nagy erőfeszítésre képes.

Az én felfogásom szerint a »felőrlő harcoknak« jobbról folytatódva az orosz szárnyon s Itálián keresztül, arcvonalunk balszárnyáig kell végbemennie, s mi a döntő csapást előbb ne hajtsuk végre, míg az ellenséges tartalékok a tűzvonalba előre nem jöttek. Ezeket az alapelveket Joffre tábornagnak már előadtam s ő azokat elvileg el is fogadta.

Holnap a mellett akarok érveket felhozni, hogy ezekben a felőrlő harcokban a franciáknak megfelelő módon részt kell venniök, különben annak vagyunk kitéve, hogy a harcok a szövetségeseket fogják majd egyenkint felőrlöni. Ezekben a vállalkozásokban a veszteségek nem lesznek oly nagyok, hogy azok a francia hadsereg harcierejét a végső nagy harcig lecsökkentének. Egyébként a franciák harciereje akkor is csökken, ha a tavaszt tétlenül töltjük el. Én csak egy lehetőséget látok a tavasszal, azt, hogy mindenütt cselekvőleg lépünk fel és a szövetségeseknek a legnagyobb nyomást egyidőben kell kifejteniök.

Douglas Haig

A következő napon Haig nézete Joffre tábornok látogatása és a vele való beszélgetés alkalmával helyesnek bizonyult. »Joffre nagyon őszinte volt« — írja Haig — »s elmondta nekem, mennyire érezhető Franciaországban az emberanyag hiánya és hogy milyen rosszul állnak ők lőszerellátás dolgában. Az az érzésem támadt, hogy Joffre szerint a francia hadsereg már semmiféle követelménynek nem felel meg többé.«

A beszélgetés legbarátságosabb hangulatban folyt le, s utána ünnepélyes rend jeladományozások következtek.

A főbb kérdések, melyekben mindkét hadvezér egyetértett, valamint az egyetlen kérdés, amelyben nézeteltéréseik támadtak, egy nagyobb levélben nyertek kifejezést, melyet Haig néhány nappal később a francia főparancsnokhoz intézett. Ebben többek közt azt írja:

»Megvan annak is a lehetősége, hogy az ellenség a tavasszal (áprilisban vagy május elején) támadólag lép majd fel Oroszország ellen. Ebben az esetben a francia, a brit és — remélhetőleg — az olasz harci erők a legnagyobb erőfeszítéssel azonnal nagy támadást kezdenek. Én a Somme-nál fogom megtenni az előkészületeket s ott készen áll a tavaszra körülbelül huszonöt hadosztály.«

Legjobb volna, ha az előzetes támadásokat az általános offenzíva előtt tíz-tizennégy nappal előbb megkezdénék. Ez elegendő lenne arra, hogy az ellenség tartalékait bevonjuk a harcba, anélkül, hogy újakkal tudná őket helyettesíteni. A »felmorzsoló csatáknak, melyeknek az ön kívánsága szerint áprilisban és bizonyos föltételek mellett májusban meg kell kezdődniük, nem lesz egyforma sikerük, mert a németeknek elég idejük marad arra, hogy a támadt hézagokat saját tartalékaikból kitöltsék s a tartalékot újjá szervezzék, mielőtt a mi nagy általános támadásunk (két hónappal később) megkezdődik. Éppen ezért félek, hogy az ilyen, az általános támadás előtt megkezdett felmorzsoló csatákkal csak csekély sikert érünk el.«

Azon a napon, amikor ezt az írást elküldte, megjelent a francia katonai misszió feje, Vallières ezredes, hogy a fölvetett kérdéseket Haiggal megbeszélje és kifejtette a következőket:

A németeknek a nyugati arcvonal mögött 25 hadosztály tartalékuk van. Semmiféle támadás nem számíthat addig döntő sikerre, amíg ezek a tartalékok fel nem őrlődnek. A franciáknak nincs elegendő csapatuk, hogy az ellenséget felmorzsolják és utána egy erőteljes előretörésre képesek legyenek. Ez okból Joffre tábornok arra határozta el magát, hogy francia hadsereget addig nem dob ütközetbe, amíg a német tartalékok el nem tűnnek, akár úgy, hogy átviszik őket Oroszországba, akár pedig az angolok támadásai folytán felmorzsolódnának. Megjegyezte még, hogy Franciaország számára nem lenne jó, ha a békekötéskor már nem lenne elegendő hadserege. A franciák erősek akarnak lenni, amikor a béketárgyalások ideje elérkezik.

»ÉN«— írja Haig naplójában — »utaltam azokra az előnyökre, amelyekkel a szövetségesek együttes támadása járna s arra a hatásra is, amit egy kisebb (nem áttörést célzó) támadás nemcsak a csapatok moráljára, hanem a hangulatra is gyakorolna mind a szövetséges országokban, mind Németországban. Ha ezt nem tesszük, hitelünk is megsínyli. Ez utóbbi nagyon fontos, mert az arany már kezd fogytán lenni. Én nem engedtem, de mégis barátságosan váltunk el, s az ezredes megígérte, hogy fejtegetéseihöz még érvekkel fog szolgálni.*

Ezt az írásos eszmecserét azután folytatták, majd február 14-én összeültek Chantillyban, hogy a végleges döntést meghozzák. Haig továbbra is rendületlenül kitartott nézetei mellett s végre Joffre beleegyezett abba, hogy a nagy offenzívát előkészítő részletvállalkozások tíz vagy tizennégy nappal előbb megkezdődjenek.

A legközelebbi összejövetelel Joffre azt vetette

fel, hogy a tizedik francia hadsereg egész eddigi arcvonalszakaszát az angolok szállják meg. Haig makacsul ellenszegült ennek a szándéknak és csak hosszú, de barátságos formában lezajlott vita után («szilárdnak kellett lennem, anélkül, hogy goromba lettem volna») juttatta álláspontját mégis győzelemre.

Mialatt a szövetségesek ezeket a terveket főzték, az ellenség sem maradt tétlen. Néhány nappal később fogadta Haig Castelnau tábornok látogatását. A francia katona gondterhesnek és gondolataival elfoglaltnak látszott. Ismét szóba hozta a tizedik francia hadsereg felváltását. Azzal érvelt, hogy Verdunnél egy nagy német támadás lehetőségei bontakoznak ki.

Amikor Haig emlékeztette arra, hogy Joffre néhány nappal előbb azt a meggyőződését hangoztatta, hogy a németek legközelebbi nagy támadása Oroszország ellen fog irányulni, Castelnau nem mondott ellent, hanem csak mormogott: *»C'est très logique«*n Aggodalmait később teljesen igazolódta.

Február 21-én elvetették a kockát. Ehhez hasonlót a világháború eddig még nem mutatott fel. A német katonai szellemnek, a német technikai találékonyságnak összesített ereje, egybekapcsolva a német bátorsággal, áldozatkészséggel, fegyelemmel, buzgalommal, irtózatossal erő kifejtéssel rávetette magát a francia arcvonalnak arra a szakaszára, amely minden időknél emlékeztetőben Verdun nevével van összekapcsolva. Ez volt Németország második nagy kísérlete, hogy a háborút megnyerje. És ez volt a francia hősiességnek, a francia kitartásnak is a legnagyobb tűzpróbája; próba, amelyből Franciaország vérezve és meggyengülve, de győzelmesen került ki.

1918 márciusában, amikor a nagy támadás az angolok ellen megindult, a franciák nem akartak segítségükre menni. A február 27-i eseményekről Haig ezt írja naplójában: »Telefonon felhívtam Joffre tábornokot s elmondtam, hogy mindent előkészítettem a tizedik hadsereg felváltására s holnap megyek Chantillyba, hogy megrázzam a kezét és csapataimat rendelkezésére bocsássam.«

XII.

A somme-i csaták előtt.

1916 március 1-én kelt életre hivatalosan az új 4. brit hadsereg. Sir Henry Rawlinson-t szemelték ki parancsnokának. A háború kezdetén Haig nem bízott Rawlinsonban teljesen; Rawlinson bizalmas barátja volt Henry Wilsonnak, és megegyezett vele több jellembeli sajátságban. Remek és készséges beszélő volt, telve becsvággal; azzal gyanúsították, hogy intrikákra is hajlamos. Mindezek olyan tulajdonságok voltak, melyek Haig bizalmatlanságát felkeltették, de ez a bizalmatlanság később gyorsan csökkent, mígnem teljes bizalommal alakult át.

Március első napjaiban a 10. francia hadsereg felváltása befejeződött, a 3. brit hadsereg kiterjesztette balszárnyát észak felé és kapcsolatba lépett az 1. hadsereg jobbszárnyával, mely délfelé nyúlt. Az új 4. hadsereg a 3. hadsereg jobboldalára került és ezt az arcvonalszakaszt a brit csapatok tartották megszakítás nélkül az Yser partjától a Somme partjáig.

Az alatt a négy hónap alatt, amely a verduni nagy német támadást követte, a brit hadsereg főparancsnokának az volt a kötelessége, hogy éberrel figyelje a szörnyű küzdelem menetét és készüljön el arra, hogy négy hadseregének egész súlyával bele kell vetnie magát a csatába, ha az alkalmas pillanat elérkezik. De készen kellett állnia arra a veszedelmes eshetőségre is, hogy esetleg kénytelen lesz a szövetségesnek kétségbeejtő helyzete miatt támadásba átmenni, mielőtt még előkészületei befejeződnenek.

Mint már említettük, Haig eredeti terve az volt, hogy támadni kell a Lys folyótól északra. Az ő felfogása szerint stratégiai szempontból ez volt az alkalmas hely a támadásra, és ebben a felfogásban szilárdan megmaradt. Amikor végre a támadás 1917-ben megindult, s első kezdeteiben sikerrel járt, de igazi célját nem sikerült elérnie. A körülmények sokkal kedvezőbbek lettek volna, ha 1916-ban itt kezdődik meg a támadás, — úgy ahogy Haig kívánta. A német védelmi rendszer ezen az arcvonalszakaszon gyengébb volt, nem volt annyi betonfedezék, amely olyan rendkívül nehéz akadályokat szolgáltatott, és a talajviszonyok is jobbak voltak. Haig titokban támadási tervet készített elő a Nieuport-tól Ostendéig terjedő part hosszában, mely össze volt kapcsolva csapatok esetleges partraszállításával s a hajóhad támogatásával. Ha ez a hadművelet sikerül, felgöngyölítette volna az ellenség egyik szárnyát és a harc talán már 1916-ban eldőlni látható a szövetségesek javára.

Március 5-én Haig levelet kapott Joffre-tól, amelyben támadási előkészületeket sürget a Somme-tól északra, hogy megkönnyítsék a Verdunre gyakorolt

nyomást. »Az én véleményem szerint« — írta Haig naplójában — »az ilyen támadásnak a végrehajtása függ az időjárástól és attól, hol vannak elhelyezve a franciák tartalékai. Májusban abban a helyzetben leszünk, hogy tudunk hadműveletet végrehajtani a Lystól északra eső területen. Egy aránylag kis támadás a Sommetól északra, melyet francia támadás a folyótól délre nem támogat, nem járhat nagyobb hatással. Egy hasonló módon előkészített támadás Roulers felé, brit szempontból sokkal hatásosabb lenne. Valószínűnek látszik (ha Joffre jóslata helyes és a németek teljes erejükkel a franciákra mennek), hogy a francia csapatok a Sommetól délre most nem tudnak támadni. Ebben az esetben és ha nekünk időt adnak, — mondjuk április végéig — abban a kedvező helyzetben leszek, hogy támadhatok a Lystól északra. Másrészről nekünk a támadásra háromheti időre van szükségünk április folyamán. Emiatt a lehetőség miatt a negyedik hadsereg parancsnokságának (Sir H. Rawlinsonnak) kiadtam a parancsot, hogy tegye meg a támadásra az előkészületeket mennél gyorsabban.«

Március 12-én és 13-án a végső nagy tárgyalás volt Chantillyban, melyen résztvettek a szövetségesek összes katonai vezetői és amelyet egy nagy összejövetel követett a külügyminisztériumban, Parisban.

Április elsején a nagy főhadiszállást Château Beaurepaire-be, tették át, egy jól berendezett, kényelmes házba, Montreuiltől négy kilométernyire délkeletre. Ez maradt Haignek és közvetlen vezérkarának az otthona a háború végéig.

A közelgő támadás tervei gyorsan készültek. Április 5-én Haig Rawlinsonnal tárgyalt, akinek had-

seregéről elsősorban volt szó. Azt tervezte, hogy támadást intéz a németek ellen egyidőben nyugatról és délről — nyugatról a Fricourt-vonaltól Thiepvalig és délről a Fricourt-vonaltól Montaubánig.

Április 7-én délután Joifre érkezett meg Chateau Beaurepaire-ba, hogy ott megbeszélje a terveket. »Tea előtt egyedül beszélgettünk a tervbe vett műveletekről. Úgy gondoltam, hogy itt három dolgot kell tisztázni: a kitűzött célt, a két haderő között elhatároló vonalat és támadásaink időpontjának kitűzését. Kifejtettem nézeteimet, de úgy láttam, hogy Joffre nem képes túllátni a francia hadsereg balszárnyán. Azt mondtam, hogy nekem a montau báni magaslatról északra kell támadnom s ezalatt a francia csapatok Maricourt-tól keletre támadnak. Felhívtam a figyelmét a Maricourt-tól északkeletre levő magaslatokra és rámutattam arra, hogy a tervbe vett mozdulat lehetlenség volt addig, amíg ezek a szóban levő magaslatok birtokunkban nincsenek és a támadás nyugatról szorososan hozzá nem zárkózik.«

Észrevettem, hogy az öregúr olyan részletekről beszél, amelyeket a valóságban nem értett. Én múlt év januárja óta apró részletekig tanulmányoztam ezt a kérdést, ismertem a térképet és felderítettem a terepet. Arra a következtetésre jutottam, hogy időpocsékolás volt folytatni vele a tárgyalást. Meghívtam azután teára. Észrevettem, hogy aláírna mindent, amit eléje tesznek és taktikai, valamint stratégiai nézetei egyformán elavultak. Joffre hadmérnök volt.«

A következő héten Haig Angliába utazott, hogy a kormánnyal szándékait közölje és megkapja terveizhez a beleegyezést. Az első beszélgetést Kitchener

lorddal és Sir William Robertsonnal folytatta. »Végleges választ kértem,« — írja — »hogy öfelsége kormánya helyesli-e azt a tervemet, hogy a franciákkal együtt általános támadást indítsunk még ezen a nyáron? A kormány arra az álláspontra jutott, hogy nincs más hátra, mint folytatni a harcot és legtöbben sürgették a győzelmet a németek fölött, főleg Grey külügyminiszter és MacKenna pénzügyminiszter.«

Másnap kormánybizottsági ülésen vett részt, ahol az általános védkötelezettség került szóba, amely akkoriban nagyon felverte a politikai élet légkörét, sőt kormányválsággal is fenyegetett. Katonai szempontból a kérdés felette egyszerűnek látszott és a megoldás annyira magától értetődött, hogy Haig, aki nem tudott behelyezkedni a parlament gondolatvilágába, nehezen értette meg, miért nem jutnak e kérdésben döntésre. »A végleges határozatot későbbre halasztottuk. Különösnek találtam, hogy egy nagy birodalom kormányában ennyire hiányozzék a hazafiság és az elhatározás.«

Ugyancsak ez alkalommal előadta a vezetőségnek, hogy a legközelebbi csatákban szükséges lenne a most feltalált tankokat alkalmazni.

Nemsokára Franciaországból való visszatérése után Haig értesítést kapott Clemenceau-tól, hogy szeretné meglátogatni. Minthogy tudta, hogy Clemenceau mily erősen bírálja Joffre-t, jónak látta őt értesíteni, mielőtt Clemenceau-t fogadta volna. Május 2-án áthajtatott Joffrehoz. »Az öregúr el volt ragadtatva, hogy meglátogattam. Amikor megjegyeztem, hogy az időjárás kezd derülni, ezt mondotta: *»Il fait toujours beau temps, quand vous venez me voir.«* (Mindig szép idő van,

amikor ön meglátogat.) Ez alkalommal is a legfontosabb döntésre váró kérdéstről beszélgettek: a készülő támadásnak időpontjáról. Július 1-ről volt szó és sok halasztgatás után ez az időpont maradt végleges.

Két nappal később Haig Clemenceau-t fogadta. »Clemenceau a szenátus katonai bizottságának elnöke« — írja naplójában — »és ebben a minőségben látogatja a francia frontot. Jó órahosszáig megvitattuk az egész helyzetet. Szemelláthatóan jól van értesülve mindarról, ami a háború színterén végbemegy. Látogatásának célja az volt, hogy hatást gyakoroljon rám: mérsekelyem Joffre tábornokot és akadályozzak meg egy nagyszabású offenzívát, mielőtt össze nem szedjük minden erőnket. Nem számíthatunk arra, hogy Oroszország nagyobb segítséget nyújt, ezért teljesen a magunk erejére vagyunk utalva. Ha támadunk és vereséget szenvedünk, — mondotta Clemenceau — ennek igen nagy hatása lenne a francia népre. Sokan lennének, akik békét követelnének, a francia kormány pedig bizonyára megbuknék és Caillaux kerülne Briand helyére, ő azon a véleményen van, hogy a halogatással semmit sem veszünk. A francia nép most jó hangulatban van, de vereség esetén nehéz volna megtartani ebben a lelkiállapotában. Viszont Briand és a mostani kormány Joffre-nál a cselekvést sürgeti.«

»Biztosítottam őt, hogy nem szándékom idő előtt belemenni egy nagy csatába, de mindig kész vagyok a támadásra és támogatom Franciaországot abban az esetben, ha olyanszerű katasztrófa érné, mint Verdunnél, bár a mostani helyzetben erre nincs kilátás. Az én hadosztályaim — mondtam neki — még alapos kiképzésre szorulnak, mielőtt a siker reményével táma-

dást kezdhethénk. Megjegyeztem azt is, hogy a terve-
kért csak egyetlenegy személyt tehetünk felelőssé.
Én minden tőlem telhetőt megteszek, hogy Joffre-ral
vállvetve dolgozzak, ámbár én közben a brit csapatok
felhasználásáért vagyok felelős és ha valami csapás
ér minket, engem vonnak számadásra és nem őt.
Clemenceau meggyőződéssel állította, hogy neki csak
egyetlen kívánsága van, hazáját szolgálni és győze-
lemre segíteni a szövetségeseket. Saját szavai szerint
már hetvenöt esztendő, de rendkívül erőteljes benyo-
mást tesz az emberre; ma két teljes órát töltött a
lövészárkokban. Igen érdekes embernek találtam s a
legjobb barátságban váltunk el egymástól. Azt az
indítványomat, hogy meglátogathatná Joffre-t, azzal
az indokolással utasította el, hogy Joffre nem fogja
fogadni, mert ő — Clemenceau — támadta a sajtóban.«

»25-én Robertson időzött a nagy főhadiszálláson.
Többek között arról beszélgettünk, vajjon a brit had-
sereg a francia generalisszimusz kívánságának meg-
feleljen-e s készen legyen-e júliusban a támadásra,
vagy pedig várjon augusztus 15-ig, mert addig az idő-
pontig még sokkal erősebbek leszünk, mint most.
Feltettem a kérdést, mi történnék akkor, ha nem men-
nének a franciák segítségére? Végre azonban arra a
meggyőződésre jutottunk, hogy segítenünk kell szö-
vetségeinket. Robertson ellenvetés nélkül csatlako-
zott nézetemhez.«

A két katonának ez a szükszavú elhatározása
döntő fontosságú volt a háború további folyására nézve.
A politikusok dagályos beszédekkel mondtak és szíve-
sen emlékeztek meg »vitéz szövetségeinkről«, mert ez
a kifejezőmód kevésbe került nekik és semmit sem

jelentett. De volt két ember, aki teljesen tudatában volt az elhatározások jelentőségének. Nem voltak lelkes franciabarátok, mint például Henry Wüson. Robertsonnak még inkább nehezebb esett, mint Haignek, megérteni az idegeneket. Minthogy az angol hadseregek nap-nap után gyarapodtak, a franciák meg ugyanakkor folyton fogytak, feltételezhatték, hogy eljön majd az óra, amikor ők irányítják a háborút korlátlan hatalommal, nem pedig előírásoknak engedelmességgel.

A következő napon Joffre és Castelnau látogatták meg Haiget és megkezdődött a négy tábornok tanácskozása. Haig erről a következőket jegyezte fel naplójában:

»Joffre tábornok elmagyarázta az általános helyzetet. A perc most rendkívül kedvező egy orosz offenzívára, mert mind a németek, mind az osztrákok elvontak csapatokat Oroszországból. Éppen ezért az oroszok úgy gondolták, hogy június 15-én támadnak. Az olaszok tudatták, hogy sokat szenvednek és segítséget kértek. A franciák jó negyed esztendőn keresztül szenvedték a Verdunnél lezajló német támadások dühét. Veszteségeik súlyosak voltak, a hónap végéig 200.000 emberre rúgtak. Ha ez tovább így megy, a francia hadsereg elvérzik! Ezért ő — már mint Joffre — úgy gondolja, hogy július elseje legyen a brit-francia támadás kezdetének legszélsőbb határnapja. Azt feleltem, hogy mielőtt ezt az időpontot illetőleg elhatározom magam, csapataim felkészültségének fokát még egyszer szemügyre akarom venni. Éppen ezért azt javasoltam, hogy a döntő nap ne elseje, hanem július 15-e legyen, esetleg augusztus elseje vagy 15-e. Abban a pillanatban, amikor augusztus 15-ét kimondtam, Joffre nagy ha-

ragra lobbant és azt kiabálta, hogy a francia hadsereg lassanként elpusztul, ha mi addig semmit sem csinálunk. Tudomásul vettük ezt az érzelmi kitörést, majd azt válaszoltam, hogy én, jóllehet a brit hadsereg szempontjából augusztus 15-ét tartom a legalkalmasabb határidőnek, arra való tekintettel, amit a francia hadsereg siralmas állapotáról mondott, beleegyezem abba, hogy a hadműveleteket július 1-én megkezdjük. Castelnau mindent elkövetett, hogy Joffret fékezze. Végezetül még arra kértem őket, hogy az egyszer megállapított határidőt az utolsó pillanatban ne halasszák el, mint az Foch tábornokkal az előző esztendőben háromszor is megtörtént. Megegyeztünk abban, hogy a pontos határidőt a támadás megkezdése előtt három héttel megállapítjuk.«

Május 31-én Duryben, néhány kilométernyire délre Amiens-től, még sokkal fontosabb összejövetel volt. Itt találkozott Haig a köztársasági elnökön kívül Briand miniszterelnökkel, Rocques tábornok hadügyminiszterrel, Joffre, Foch és Castelnau tábornokokkal. A megbeszélést a Parisból érkezett miniszterek különvonatján tartották. Haig ezeket jegyezte fel róla:

»Castelnau tábornok felolvasott egy memorandumot, amelyről én tegnap este másolatot kaptam. Óvást emeltem egy mondat ellen, melyben arról volt szó, hogy a brit hadsereg nem ment át támadásba, majd hangsúlyoztam, hogy a mi veszteségeink december óta halottakban, sebesültekben 83.000-re emelkedtek. Ugyanez alatt az idő alatt 653 aknát robbantottunk. Castelnau úgy vélte, hogy a mondat csak azt akarja jelenteni, hogy az angolokat nem támadták olyan módon, mint a franciákat Verdunnél. Beszélgetésünk

főtárgya az volt, vajjon szükséges-e korai dátumot kitűzni a támadás megkezdésére. Poincaré azt mondta, hogy ő éppen Verdimtől jön, ahol beszélgetést folytatott a legidősebb tábornokokkal, Pétain-nel, Nivelle-lel és a többiekkel s azok váltig azt hangoztatták előtte, hogy »*Verdun sem prise*« (Verdim elesik). Okvetlenül szükség van az ott működő ellenséges erőknek valamegyes gyengítésére. Véleményt kért tőlem, mire én kifejtettem, hogy már a februári londoni látogatásom alkalmával megkaptam a kormány beleegyezését arra, hogy amint a harcok Verdunnél megkezdődtek, megtörténnek az előkészületek a franciák szükség esetén való támogatására.«

»Meghánytuk-vetettük azt is, mennyi időre elegendők a franciák tartalékai. Majd beszélünk arról, hogy a francia nehéz lövegek hatása nem elegendő s szükség van arra, hogy Verdunt mindennel ellássák, amire szüksége van. Én hangsúlyoztam azután azt az álláspontomat, hogy a brit támadás elősegítésére a legnagyobb mértékben kívánatos, hogy a szövetségeseknek Szalonikiben lévő hadosztályait haladéktalanul visszahozzák Franciaországba. Nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy a döntésnek a hadszíntér e részén kell bekövetkeznie és hogy nekünk minden rendelkezésre álló hadosztályt a döntés pillanatára kell készen tartanunk. A végső sikert csak az összes erőknek összpontosítása hozza meg. Ha a németeket nyugaton megverjük, akkor tetszés szerint diktálhatjuk békefeltételeinket.«

Június első napjaiban érkezett meg a hír a skageraki tengeri csatáról és Kitchener lord haláláról. Benne Haig nemcsak barátját veszítette el, hanem szövetség-

társát is. Most Robertsonnal együtt attól féltek, hogy a nehézségek egy nem-katonának a hadügyminisztériumba való bevonásával csak fokozódni fognak.

Kitchener kapcsolatai minisztertársaihoz nem voltak éppen szerencsések. Tudta, hogy sokan törekednek arra, hogy megszabaduljanak tőle. Legutolsó harctéri látogatása alkalmából Haignek erről egészen őszintén nyilatkozott. »Joggal-e vagy nem,« — mondotta — »a nép bízik bennem. Mindenesetre én vagyok az, akitől a politikusok félnek; vagyis inkább attól félnek, hogy a nép mit fog mondani, ha nekem távoznom kell.«

»Megírta nekem,« — írja Haig — »hogy a politikusok hogyan áskálódnak egymás ellen és hogyan közeledtek hozzá, hogy őt is Asquith ellenségévé tegyék. De ő minden ilyen kísérletet következetesen elutasított, mert az volt a véleménye, hogy Asquith a miniszterelnöki méltóságra mindenkinél alkalmasabb és mert tapasztalatból is tudta, hogy Asquitban meg lehet bízni; a többiekben nem bízott.«

Most az Északi-tenger hullámai megtették azt, amit minisztertársai nem mertek vállalni: megszabadította őket Kitchenertől. Asquith is azzal a gondolatmal foglalkozott, hogy megválik állásától és Lloyd George-ot ajánlotta utódjául.

Ebben az időben az angol és a francia kormányok között feszültség támadt, mert a francia kormány kitartott szándéka mellett, hogy támadásba megy át Szalonikinál. A brit kormány — talán Lloyd George kivételével — ezt a vállalkozást nem támogatta nagy lelkesedéssel és nehezen tudott a franciák álláspontjához alkalmazkodni, akik, jóllehet a nyugati fronton gyors segítségért esdekeltek, ugyanakkor nagy mennyi-

ségű csapatot és löszert küldtek a Balkánra, ahol erre semmiféle sürgős szükség nem volt.

Június 7-én Haig minisztertanácson vett részt Londonban.

»A szaloniki-i helyzet volt a megbeszélés tárgya« — írja. — »Sarrail tábornok, úgy látszik, magához véve egy angol hadosztályt, előrenyomult. A mi vezénylő tábornokunknak (Milne-nek) azt mondta, hogy kormányától parancsot kapott a támadás megkezdésére. Ez teljesen ellentmond a két kormány között létrejött egyességnak. Mindenki tisztában volt azzal, hogy ebből az eljárásból igen komoly helyzet fog keletkezni. Ezért táviratot küldtek Parisba, hogy a francia kormánnyal tudassák, mi történt Szalonikiban, s megtudják, vajjon Sarrail támadása megkapta-e a párisi kormány hivatalos beleegyezését. Én közvetlenül Balfour mellett ültem, Kitchener lord helyén. A tanácskozás vége felé a miniszterelnök közölte velem, hogy a kormány teljes bizalommal van irántam, de azért szeretne feltenni néhány kérdést. Ezek a kérdések elsősorban az yperni arcvonalszakaszra vonatkoznak és az ottani harcmódra. Az uraknak könnyűszerrel tudtam válaszolni s kifejtettem annak szükségességét, hogy az yperni kiszögellést tartani kell. Azután a kanadaiak veszteségeiről adtam felvilágosításokat.«

Két nappal később minisztertanácsot tartottak, amelyen a francia kormány tagjai is részt vettek.

A megnyitás előtt érkezett oda a mi párisi nagykövetünk távirata. Azt jelentette, hogy a franciák Szalonikiban szinte ultimátumszerűen léptek fel, s ki nyilatkoztatták, hogy a szándékolt támadást végrehajtják, akár az angolokkal, akár pedig nélkülük.

»A miniszterelnök beszédben üdvözölte Briand-t; utóbbi azonnal válaszolt. Azután a mi premierünk megkérdezte, vajjon a franciák meg vannak-e elégedve azzal, amit a nyugati harctéren levő angol hadseregek teljesítettek Franciaország érdekében. Joffre azt válaszolta, hogy a nyugati arcvonalat nem lehet a többi arcvonalaktól elszakítva tárgyalni, és rögtön ráterelte a beszédet a szaloniki-i kérdésre. Itt egy kissé dühbe is gurult, s e miatt a miniszterelnök a beszélgetést Görögországra irányította. Cambon felolvasott egy távirat-tervet, amelynek tartalma közel járt az ultimátumhoz. Követelte a görög kormány lemondását, a hadsereg mozgósítását és egyebeket. Miután Balfour néhány ellenvetést tett, a szöveget gyorsan elfogadták.«

»Reggeli után Briand kíséretével együtt a Buckingham-palotába ment át. Mi (a tárgyalás angol résztvevői) összeültünk s megállapítottuk azt a magatartást, melyet az értekezlet folytatásakor fogunk tanúsítani.«

»3 óra 15 perckor kezdődött a második ülés. Balfour remek beszédet tartott, melyben kifejtette a brit álláspontot: annak szükségességét, hogy minden mozgatható embert, minden töltnyt Franciaországba kell vinni, majd szóvátette a hajótérhiányt stb. ő utána Curzon lord következett, aki részleteket adott elő a balkáni offenzívához szükséges hajótérről. Utána Robertson tábornok szólalt fel. Az ő fejtegetései különböző katonai részletkérdésekről szóltak. Briand és Joffre adtak neki választ. De ők nem tudtak előhozni semmi lényegbevágót. Majd Lloyd George, Cambon és Sir Edward Grey vettek részt a vitában s végül Asquith fejtette ki nézeteit a franciák előtt egy fényes beszédben. Eddig nagy türelmet tanúsított; minthogy azon-

ban a franciák úgy akarták a dolgot feltüntetni, mintha az egész szaloniki-i ügy eredetileg angol elgondolás lett volna, most bizonyítékok alapján kimutatta ennek éppen az ellenkezőjét. Briand mindamellet megköze-líthetetlen maradt és a gyűlés délután 6 óra 30 perckor végetért.«

»Néhányan tovább ottmaradtunk, hogy annak a jegyzéknek megfogalmazásában segítsünk, amely a brit ellenvetések főbb pontjait tartalmazza. Néhány percig Joffre-ral beszélgettem. Említettem neki, hogy láttam, hogy az angolok szilárd magatartása miatt szemmel-láthatólag bosszankodott, de ő azt a felvilágosítást adta, hogy ha Briand negatív eredménnyel tér vissza Parisba, kormánya megrendül. Én belsőleg meg voltam arról győződve, hogy Joffre a szaloniki-i offenzívát katonai szempontból elveti, de a politikai indokolással egyetért.«

Ez alatt az idő alatt Haig a hadszíntéren folyvást olyan jelentéseket kapott, melyek figyelmét a helyzet komolyságára hívták fel. Június 3-án, mielőtt Angliába utazott, Joffre azt írta neki, hogy a támadások Verdun-nél nagy hevességgel folynak s neki az a kívánsága, hogy a brit gyalogság július elsejéig támadásra készen legyen és aznap ne csak a tüzérségi előkészületeket kezdjék meg. Tizedikén Castelnau Londonba küldött táviratában azt kérte, hogy gyorsítsák meg a táma-dási előkészületeket.

Három nappal később a hírek még aggasztóbban hangzottak. »Valliéres tábornok jelenti, hogy a helyzet Verdunnél komoly. Nemcsak a csapatok, hanem a tábornokok és vezérkarok is elérkeztek erejük végéhez és idegeskednek. Joffre tábornok azt követeli, hogy

a mi gyalogsági támadásunk június 25-én kezdődjék. Ezért tüzéségünknek már 20-án meg kell nyitnia a tüzet. Biztosítottam őt, hogy természetszerűleg mindent megteszek, hogy a francia hadsereget támogassam, de a mi támadásunk már késő lesz ahhoz, hogy egy Verdunnél újból kezdődő ellenséges előretörést eltorlaszolja. Az erre szánt német csapatok már egész biztosan készen állnak a támadásra.«

»Ezután írásos jelentést intéztem Joffre-hoz, melyben megmagyaráztam, hogy mi a tervben megbeszélt napra készen állunk, mindamellettt kívánatos volna még négy nap haladék, hogy az előkészületeket teljesen befejezhessük. Tudtommal a tőlünk jobbra álló huszadik francia hadtest nem lesz teljesen készen június 25-ére.«

A kritikusok gyakorta hajlamosak arra, hogy a hadvezérek elhatározásait a hidegen számító sakkjátékos szemeivel ítélik meg, aki előtt ott van az egész tábla és nyugodtan mérlegeli a következő lépést. A hadvezért össze lehet a sakkjátékosslal hasonlítani, csak-hogy ő a sakkjáblának a felét sem tekintheti át és még hozzá mellette ül egy ideges ismerőse, aki minden pillanatban megrántja a kabátját s biztosítván őt arról, hogy veszít, ha azonnal nem lép. A régi idők hadvezérének, aki paripáján ülve áttekintette az egész csatamezőt, gyakran csak percek álltak rendelkezésére, hogy elhatározását meghozza, és a harcosoknak tízezrei jöttek mozgásba. Nem kevésbbé volt nehéz az elhatározás, amely előtt a világháború tábornokai állottak, akkor, amikor néhány órán belül csapatmozdulatokat kellett megállítaniuk, vagy mozgásba hozniok, amitől millióknak a sorsa függött. Ha elképzeljük, milyen

gépezet volt az, amely a francia földön álló angol sereg előnyomulását irányította, — a brit sereg ereje ebben az időpontban 1,369.100 főre rúgott — akkor meg tudjuk érteni, hogy nem csekély elhatározásról volt szó, midőn Haig a szövetségesek sürgető kéréseinek engedve, a támadás időpontját június 1. helyett június 25-re tette.

Miután ezt az időpontot megállapították és az előkészületek a támadás megkezdésére mind megtörténtek, Joffre június 16-án este telefonon azt kérte, hogy a támadást 29-re, sőt július 1-re halasszák el. Haig rögtön beleegyezett a 29-ére való halasztásba, de több napot nem akart hozzáadni, mert a negyedik hadseregnek már számos *ütege* útban volt.

Joffre a következő napon megjelent a főhadiszálláson. Ez alkalommal végleg megállapították június 29-ében az offenzíva kezdetét, azzal a korlátozással, hogy Rawlinson, továbbá Foch, aki az angoloktól jobbra álló francia hadsereg parancsnoka volt, felhatalmazást kap, hogy a támadást elhalaszthatja abban az esetben, ha azt rossz időjárás szükségessé tenné.

Június 23-án Foch sürgősen azt kérte, hogy halasszák el a támadást két nappal, de Haig azt válaszolta, hogy erre az időpontra nézve már Joffre-ral megegyeztek és hogy csak a generalisszimusz kívánságára megy bele a változtatásba.

Június 28-án Haig ezeket írta naplójába: »10 óra 30 perckor Rawlinson felhívott és jelentette, hogy az eső miatt az ágyúzás lehetetlenség. Szükségesnek látja a gyalogsági támadásnak 24 órával való elhalasztását. Én azt válaszoltam, hogy déli 12 óráig várjon a dön-

téssel. Ha azt látjuk, hogy nem derült ki, akkor beleegyezem abba, hogy elhalasszuk a támadás kezdetét. De teljes erővel zuhogott. Rawlinson egy óra körül, miután hadtestparancsnokait megkérdezte, elhatározta, hogy a támadást 48 órával később kezdi meg, mert a talaj fel van ázva és az aknavetőök talapzatai mély vízben állanak.«

Június 30-án éjjel Haig így végzi naplójegyzetét: »Időjárási viszonyok holnapra jóknak látszanak. Isten segítségével tele vagyok reménnyel. A csapatoknál kitűnő hangulat uralkodik. Sokan azt mondják, hogy egy készülő hadműveletnek a módjáról még soha ilyen jól ki nem oktatták őket. Sohasem volt még ilyen gondos tüzérségi előkészület. Magam beszéltem az összes hadtestparancsnokokkal és valamennyien bizalommal vannak eltelve.«

XIII.

A Somme melletti csata.

Hét napon keresztül tartott a pergőtűz. Csak a brit lövegek 1,600.000 gránátot szórtak a németek állásaira; a francia tüzérségi előkészítés nem kevésbé heves volt. Amit az ellenség elszenvedett, a saját bevallása szerint, felülmúlt minden eddigi tapasztalatot és túlszárnyalta a képzelet határát. A különböző arcvonalszakaszokon ezen a három napon keresztül lehetetlen volt élelmet előrevinni. A csapatok nemcsak a legvégső esetre megtakarított húskonzervet fogyasztották el, hanem kénytelenek voltak napokon át éhezni.

Tudták, hogy a nagy támadásnak jönnie kell, és jött is, gyorsan, amint remélték.

Rawlinson azt a kívánságát fejezte ki, hogy a csapatok napfelkelte előtt kezdjék a támadást, hogy észrevétlenül át lehessen lépni a »senki földjét«. De a franciák más véleményen voltak s ebben ők döntöttek. A támadás helye, napja, órája, mind a franciáktól függött. Végre azután július i-én 7 óra 30 perckor délelőtt az akadályokat elhárították az útból és a brit gyalogság 26 kilométeres arcvonal szélességben kiugrott az árkokból és rohamra indult. A feltűzött szuronyokon a nyári reggel korai napfénye csillogott.

Haig a Vallion-kastélyban, Beauquesnay-tól nem messze, ahová a főhadiszállást előretette, a telefonnál ült, várva a jelentéseket. Az első, körülbelül 8 órakor beérkező híradás kedvező volt. Az angol gyalogság mindenütt áthatolt az ellenség első árkain. Lassanként azonban a hadvezetőségnek arról kellett meggyőződnie, hogy a csapatok néhány helyen nem jutottak előre. Az első jelentések közül néhányat visszavontak. Fricourt, a német állások támaszpontja, még erősen tartja magát. A délután folyamán Haig átment Rawlinsonhoz, hogy megbeszéljék a harci helyzetet.

Az előzetes feltevés az volt, hogy a szörnyű pergőtűz nemcsak a német állásokat teszi földdel egyenlővé, hanem a megszállva tartó csapatok lelkierejét is annyira megrendíti, hogy képtelenek lesznek önmagukat védeni. A szövetségesek még nem tudták azt, hogy az ellenség mily nagy mértékben tökéletesítette földalatti berendezkedéseit. A helyenként kétemelet mélységben kiépített fedezékek lehetővé tették, hogy az árkot védő csapatok a pergőtűz alatt a föld alatt maradjanak és

amint a tűz megszűnik, rögtön előjöjjenek s egykettőre ott teremjenek a géppuskáknál, még mielőtt a támadók odaérkeznek.

Haignek az volt a terve, hogy a rohamozó csapatok számára árkokat ásat, melyek kétszáz méternyire fogják megközelíteni az ellenség állását. Több hadosztályparancsnok óvást emelt ellene, azzal az indokolással, hogy az ilyen földmunkák felkeltenék az ellenség figyelmét. Hosszú tanácskozások után a döntést a vezénylő tábornokokra bízta. Kétségtelen, hogy sokkal jobb eredményeket lehetett volna elérni, ha a távolság a tervezett árkok révén a támadók kiindulóállásai és a német árkok között rövidebb lett volna, mert ez lehetővé tette volna a rohamozóknak, hogy elérjék a német állást, mielőtt az ellenség időt nyerne arra, hogy fedezékeiből elősiessen és az állás épségben maradt részét megszállja. Az eredmény más lett volna, s nem igazolta volna egy amerikai tábornok megjegyzését, aki azt mondta, hogy a somme-i csata három perc alatt elveszett.

Kitűnt az is, hogy az ellenséges drótakadályokat nem semmisítették meg olyan mértékben, mint azt kezdetben hitték. Több helyt támadtak ugyan rések, s ezeken keresztül el lehetett volna érni az állásokat, csakhogy a támadók kénytelenek voltak az ilyen betörési helyeken összenyomulni és természetesen kitűnő célpontot nyújtottak a védők tüzeinek.

Haig kívánsága az volt, hogy a gyalogság kis csoportokban ugrásszerűen haladjon előre, azonban a hadseregparancsnokok más előnyomulási módnak adtak előnyt. Ennek az volt a lényege, hogy a csapatok a lövészárokból kiinduló szabályos nagy hullámokban

nyomultak elő. Nem lehet kétséges, hogy azok a modern alakulatok, amelyek ma minden gyakorlati szabályzatba fel vannak véve, eredményesebbek lettek volna és nem idéztek volna elő annyira súlyos veszteségeket. Az első csatanap mérsékelt sikerének ezek voltak az okai. De nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a legtöbb katona, akár tisztokról, akár legénységről van szó, tizennyolc hónappal azelőtt még civil volt, akinek minden katonai kiképzése hiányzott, és hogy a legjobb, a legkitűnőbbben kiképzett harcosokból összetevődött küzdő erővel állottak szemben, melyet valaha az elszántság és zsenialitás a harctérre küldött.

Következő nap vasárnap volt. »A reggel 8 óra körül beérkezett jelentések nem valami kedvezően hangzottak« írja Haig. — »Nem tekintve néhány napfelkeltekor végrehajtott ellentámadást, tartottuk Montaubant. Ez örvendetes ugyan, csakhogy az ellenség még bent van Fricourt-ban, La Boisselle-ben és Thiepvalban. Ez azt is jelenti, hogy zászlóaljaink közül a »sváb árokban« Thiepvaltól északra kettőt leszakítottak és hogy a VIII. hadtest egyes részei Serre-nél hasonló helyzetben vannak.«

»9 óra 30-kor« — írja tovább Haig naplójában — »részt vettem egy Bauquesne közelében tartott tábori istentiszteleten. Duncan lelkész szép prédikációt mondott, a következő alapige szerint: »*Legyetek Istennek munkásai!*« Utána vezérkari főnökömmel, Kiggellel, Querlieu-be mentem, ahol Rawlinsonnal találkoztam. Felszólítottam, hogy minden erejét vesse latba Fricourt és a szomszédos falvak elfoglalása végett, azután haladjon előre a második ellenséges vonal ellen. Megkérdeztem, mi a nézete a Montau-ban felé való elő-

nyomulásról. Úgy látszik, ezt a tervet nem tartotta gyakorlatilag kivihetőnek.«

Délután Haig Gough tábornokot látogatta meg, aki a Rawlinson-hadsereg VIII. és X. hadtestéből álló balszárnyát vezette.

Másnap nem éppen szerencsés találkozása volt Joffre-ral. Minthogy erről különböző hamis híradások jelentek meg, legjobban lesz, ha Haig saját szavait ideiktatjuk:

»Három óra tájban délután fogadtam Joffre és Foch tábornokokat. A találkozás célja a további rendszabályok megbeszélése volt. Joffre azzal kezdte, hogy hivatkozott a thiepvali magaslat elfoglalásának fontosságára. Azt válaszoltam, hogy tekintettel az én jobbszárnyam Montauban vidékén tett előhaladására és az ellenségnek épp itten megállapítható megrendülésére, kívánatosnak tartanám, hogy a támadást Longueval ellen folytassuk. Ez okból nagyon szeretném megtudni, vajjon a franciák ilyen esetben Guillemontot megtámadnák-e? Erre a szóra Joffre tábornok dührohamot kapott, ő ebbe nem egyezhetik bele, azt parancsolja nekem, hogy Thiepval-t és Poziérest támadjam. Ha én Longueval ellen megyek, akkor őt megverik, stb. stb... . Nyugodtan megvártam, amíg készen volt. Vérpiros volt az arca és nehezen lélekezett. Joffre-on és rajtam kívül még Kiggell, Foch, Renouard és Weygand, Foch vezérkari főnöke vett részt a megbeszélésen, de csak Joffre, Foch és én jutottunk szóhoz. Amikor Joffre magához tért, én nyugodtan előadtam az én álláspontomat s hangsúlyoztam, hogy a brit hadsereg tevékenységéért kizárólag a brit kormánynak vagyok felelős. Ha el is fogadom a tervet, azt

alkalmaznom kell a csata közben megváltozott helyzet-hez. Joffre megjegyezte, hogy ő elkövetett egy hibát s most megpróbált nekem hízelegni: ez főleg az angolok csatája és Franciaország nagy dolgokat vár tőlem. Szavait megköszöntem s közben hivatkoztam arra, hogy csak egyetlen célt ismerek: Németországot legyőzni. Franciaország és Angolország egymás oldalán haladnak és ezért a francia csapatoknak a győzelme engem ugyanolyan örömmel tölt el, mint a saját csapataimé. Végezetül még barátságos megbeszélés volt közöttem és Foch között. Azután átmentem Joffre-ral a kertbe, ahol a francia hadseregfőparancsnok vezérkari főnökömnek (Kiggell tábornoknak) átnyújtotta a becsületrend tiszti nagykeresztjét, Davidson pedig a rend következő fokozatát kapta. Én megnyugtattam az öreg urat, aki kisiklását úgy látszik nagyon szégyellette. Azután ő és Foch Amiens-be távoztak. Mindazok, akik ennél a jelenetnél ott voltak, sajnálkoztak a tábornok magatartásán. Nyilvánvaló, hogy ugyanilyen bánásmódot tanúsított Gillinszkij orosz tábornokkal is, aki nekem Joffre türelmetlensége miatt panaszkodott. Mindamellett megvoltak a maga előnyei is. Csodálom bátorságát, melyet nehéz viszonyok között is megőrzött és szeretem őt. Azzal hogy nyugal-mamat megőriztem, bizonyos fölényt vívtam ki vele szemben. A francia hadvezetőség az én nézeteimhez csatlakozott. Davidson holnap Duryben Fochnál reggelizik és meg fogják tanácskozni, hogy Longueval meghódítására mi a teendő?«

A szokatlanul parancsoló hangnem, melyet Joffre ez alkalommal használt, annak tulajdonítható, hogy az angoloktól jobbra előnyomuló francia csapatok a

júliusi elseji támadásnál jelentékenyen nagyobb sikert arattak, mint szövetségeseik. Ezt részben azzal magyarázták, hogy ők a modern támadási módot — a kis csoportokban való előmenetelt — alkalmazták, és részben azzal, hogy az előkészítő tüzérségi tüzet az ellenséges árkoknak bizonyos pontjaira összpontosították. Ezenkívül a németek meg voltak győződve arról, hogy a franciák a Verdunnél szenvedett veszteségek miatt egyáltalában nem fognak támadni.

A készülődések közepette Haig táviratot kapott Esher lordtól, aki bizonyos mértékben Angolországban nem hivatalos képviselője volt Parisban, s aki közölte vele, hogy Repington ezredes, a Times katonai munkatársa, Parisban időzik. Indítványozta, hogy az ezredest hívja meg az arcvonal meglátogatására. A sajtó kedvében járni ellentétben volt Haig alapelveivel és szokásaival. Körülbelül egy héttel azelőtt Robertson kérte, hogy hívjon magához néhányat a legbefolyásosabb újságtulajdonosok közül. Akkoriban sikerült neki a készülő csatára való előkészülettel kimentenie magát. Mostan Repingtont, kiről személyesen nem volt valami jó véleménnyel, eredetileg hírszolgálati osztályának főnökéhez, Charterishez utasította, azzal a meghagyással, hogy ne bánjon vele másképpen, mint a többi haditudósítókkal. Charteris azonban, aki Repingtonnak s az általa képviselt hírlapnak jelentőségét ismerte, kieszközlte, hogy az mégis intervjút kapott magától a főparancsnoktól. Haig a látogatót nagyon tartózkodva fogadta és igazi érzelmeiből nem csinált titkot. Repington ugyanis a látogatásról szóló beszámolóját a következő szavakkal fejezi be: »Nem tudom, ki örült közülünk jobban amikor elváltunk, én-e vagy ő.«

Július 6. »Foch és Weygand vezérkari főnök jött hozzám reggelire. Előbb rövid megbeszélést folytattam velük. A holnapra tervezett hadműveletre, s a XX. francia és a mi XIII. hadtestünk együttműködésére nézve minden előkészület megtörtént. A franciák el fogják foglalni Hardecourt-t és a tőle északra levő magaslatot, azután a Guillemont melletti záró állást veszik birtokukba. Ami most már a legközelebbi teendőm illeti, ha mi Longuevalt és a tőle északra levő Bazentinle-Petit-t támadjuk, akkor Fochnak nincsen helyben elegendő csapata, hogy Maurepas-t megrohamozza, mivel a folyótól északra fekvő összekötő útjai csak a most ott lévő csapatok élelmezésének lebonyolítására valók. Támogatni fog még bennünket abban, hogy az ellenséges tüzérseget, amennyire lehetséges, lekötve tartsa. Azután, mihelyt mi Guillemont felé előrenyomulunk, ő állását kelet felé kiterjeszti, Maurepas-t beveszi, azután a Somme balpartján, az amiens—saint quentin-i útnál levő Villers Carbonnel falut megtámadja. Ennek gyorsan végbe kell mennie. A további előnyomulás közben Ginchy-t és Morval-t fogjuk bevenni. Az elválasztó vonal a Combles melletti szakadék lesz.«

»Én megújítottam azt az ígéretet, melyet már többször megtettünk, hogy az összeköttetést az Albert-Baupaume úttól délre gyorsan szabaddá tesszük, mihelyt a Poziéres-Longueval melletti magaslat birtokában leszünk. Foch biztosított arról, hogy minden lehetőet megtesz, hogy bennünket az előbbi dombhát meghódításában segítsen.«

Ezekben a napokban a csata változatlan heveséssel folyt tovább. Egyszer a britek fáradtak azon, hogy elfoglalt állásaikat kiegyenlítsék, majd a németek

fogtak szokatlanul heves ellentámadáshoz, s így hül-lámzott a harc ide-oda.

Július 10. Reggeli után elmentem Querrieu-be, ott Rawlinsonnal és vezérkari főnökével Montgomery-vel tárgyaltam. Megkérdeztem, hogyan gondolja a longuevali magaslat felé való előnyomulást? Azt a felvilágosítást adta, hogy két hadosztály az éjszaka leple alatt előkészül, azután a Bazentin-le-Grand—Longueval arcvonalszakaszt a nyílt terepen keresztül meg fogják támadni. Innét nyugatra a támadást a XV. hadosztály fogja végrehajtania

»Az első nap tűzérési előkészületét illetőleg felhívtam a figyelmet arra, hogy a Mametz melletti erdőnek és Contalmaison-nak a mi birtokunkban kell lenni, hogy a mi jobbszárnyunkat fedezze, s ugyanakkor a jobbszárnyon a Trönes melletti erdőt nekünk kell tartanunk. Most az ellenség a trönes-i erdőben rejtőzik, de az erdőt még ma éjjel megtisztítjuk. Az előnyomulás a mametzi erdőben kielégítő módon halad előre. Contalmaison remélhetőleg a délután folyamán birtokunkba kerül.«

Haig bizakodása nem volt alaptalan, mert a következő nap a németeket a tronesi erdőből kiűzték, majd Contalmaison és a mametzi erdő nagy része az angolok birtokába jutott.

A főparancsnok komolyan kételkedett Rawlinson amaz elhatározásának helyességében, hogy hajnalban támad. Attól félt, hogy két hadosztálynak az éjhomályban végrehajtott felvonulása a »senkihez sem tartozó területen« a csapatok hiányos kiképzése miatt zűrzavarhoz fog vezetni. De a vezérkari főnök támogatta Rawlinsont és nézeteit olyan határozottan hang-

súlyozta, hogy nagyon csekély változtatással, Haig végre hozzájárult. Valóban, a támadás igen nagy sikerrel járt.

1916 július 14, péntek: »Igen erős tűzérzési tűz 2 óra 30 perc körül; ez megújult 3 óra 30-kor. Az ég felhős. Este az első hadosztály Contalmaison-t elfoglalta.«

»Hajnali 3 óra 25 perckor öt perccig tartó, de igen erős ágyútűz után négy hadosztállyal megtámadtuk az ellenséges vonalt a Bazentin-le-Petit melletti erdőtől nyugatra Longuevalig. A támadást szünet nélkül folytattuk és délelőtt 9 óra tájban Bazentin-le-Petit falut a hasonlónevű erdősarok mellett birtokba vettük. Ugyanakkor elfoglaltuk Bazentin-le-Grand-t és az erdőt is. Longuevaltól északra még egy kis rész az ellenség birtokában van. Elfoglaltuk a Deville erdőt és a trónesi erdő legnagyobb részét. Délelőtt 7 óra 40 perckor avatkozott be a lovasság, de a talaj nedves volt, úgyhogy csak nehezen jutottak előre. Macandrew hadosztályparancsnok kétszer rohmozott. A harc egész nap hevesen folyt és délelőtti sikereinket ki tudtuk egészíteni. Az ellenség Bazentin-le-Petit-t megrohmozta, de a 7. hadosztály ismét visszavettem

»Reggeli után meglátogattam Rawlinson tábornokot és üdvözöltem őt a 4. hadsereg fényes teljesítményei alkalmából. Elkértem tőle a Nyugat-kenti ezredhez tartozó száz embernek a nevét, aki a trónesi erdőt 48 órán keresztül tartotta. Intézkedtem, hogy megemlítsék neveiket a hadijelentésben és kitüntetésekkel adtam nekik. Querrieu-ben Foch tábornokkal beszéltem, aki rendkívüli módon meg volt elégedve a mi támadásunk sikereivel. A francia főhadiszálláson

nyíltan hangoztatták, hogy szövetségeseink csapatai nem tudtak volna ilyen támadást végrehajtani, még a XX. hadtest sem.«

E nagy harcok napjaiban Haignek alkalma nyílt arra, hogy a neki alárendelt ausztráliai csapatoknak kiváló tulajdonságait méltassa. Ámbár azt a tüzérségi tüzet és azokat a harcokat, amelyekkel azok Gallipolinál ismerkedtek meg, az itteniek sokszorososan felülmúlták, és ámbár a németek összehasonlíthatatlanul borzasztóbb ellenfél voltak, mint a törökök, bátorságuk és kitartásuk rendíthetetlen maradt. Nehezen lehetett a csapatok veszteségeit megállapítani, mert a tűzvonalat csak ellenkezés után hagyták ott. Egy ilyen alkalommal jelentették, hogy az ausztráliaiak az utolsó pillanatban kijelentették, hogy tüzérségi támogatás nélkül is támadni akarnak. A gépfegyvertűzre nem sokat adtak. Egyetlen hibájuk az volt, hogy a veszélyt nem egyszer lekicsinyelték.

A csata egész augusztusban tartott. Támadás — ellentámadás — egy kis tényeres — annak elveszítése — az elvesztett terület visszafoglalása, — majd ismét veszteség: az egész a tetterőnek, a szenvedésnek, a lemondásnak, a dicsőségnek hőskölteménye. Haig napról-napra mindent leírt, amit fontosnak tartott: hogyan szereztek vissza nagy véráldozattal egy kis sávocskát, hogyan veszítették el azt ismét. Napról-napra felkereste a csatatűzben álló csapatok tábornokait. Rawlinsonnal s a többiekkel megbeszélte a jövőre vonatkozó terveket. A hónap kezdetén tudta meg, hogy Monrot, aki a hadjárat kezdetétől fogva oldala mellett állott s aki az első hadsereget vezette, indiai főparancsnokká nevezték ki. Hakingnak kellett

egyelőre helyettesítenie, minthogy Home, aki a tűzvonalban lévő XV. hadtestet vezényelte, ebben az időben mint hadtestparancsnok, nélkülözhetetlen volt.

Ezidőtáiban egyszerre zúgolódni kezdtek azok, akik nem a harcoló csapatokért, hanem az otthonmaradtakért viselték a felelősséget. »Kezdenek az emberek kissé nyugtalankodni a helyzet miatt« — írta Robertson július végén. — »A veszteségek emelkednek és az emberek azt kérdik magukban, vajjon a dolog kifizetődik-e.«

A kormány tagjainak voltaképpen nem lehetett szemrehányást tenni aggodalmaikért. Hogyha a miniszterek diktátorok lettek volna, akkor szabadon megbízhattak volna a tábornokokban és nem kellett volna sokat törődniük a közvéleménnyel. De így, amikor hivatalban maradásuk a nép választott képviselőinek támogatásától függött, kénytelenek voltak a nemtetszést nyilvánító nyilatkozatokat is meghallgatni. Demokratikus módon kormányzott országban nem lehet a minisztertől rossznéven venni, ha a nép szavától befolyásoltatni engedi magát.

Haig a kormány hozzá intézett kérdéseire igen határozottan felelt. Rámutatott arra, hogy sikerült a Verdunre gyakorolt ellenséges nyomást megszüntetnie, majd hozzátette, hogy az orosz támadások jelentékeny sikere — ez lesz a háború utolsó orosz sikere! — csakhamar semmivé vált volna, ha megengedik az ellenségnek, hogy csapatait a nyugati arcvonalról átvigye keletre. Közben nemcsak hogy óriási veszteségeket okoztak az ellenségnek, hanem az is bebizonyult, hogy a legjobb német csapatok

a legjobban kiépített s a legnagyobb energiával védelt állásokban sem legyőzhetetlenek és hogy az új önkéntesekből álló brit hadsereg abban a helyzetben van, hogy a világ bármely katonájával meg tud mérközni, sőt azt le is tudja győzni.

Augusztus 8-án a »War Committee« egyhangúlag elhatározta, hogy Sir Douglas Haignek a birodalmi vezérkari főnök útján tudtára adja, hogy a haza részéről a legodaadóbb támogatásra számíthat.

Ugyanígy meglepéssel vehette tudomásul legközelebb azt is, hogy visszaállott a jóviszony közte és Joífre tábornok között.

Augusztus 6. »Délután kettő és három óra között fogadtam Joffre tábornok látogatását. Most feltűnően jobb hangulatban volt, mint július 3-án. Közel sem volt olyan fáradt, mint akkor. Négynapos szakállat viselt. Úgy látszott, hogy a mi addigi teljesítményeinkkel igen nagy mértékben meg van elégedve, mert engem hízelgő kifejezésekkel halmozott el. Örült azoknak a szavaimnak, melyeket én a hadüzenet harmadik évfordulóján intéztem a francia nemzethez és amelyek az ő személyéhez szóltak. Ez a nyilatkozatom a *Matin* augusztus 2-i számában jelent meg. Joffre hozott magával ötven hadikitüntetést, hogy azokat tetszés szerint osszam szét. Ez kedves figyelmesség volt részéről, mintegy békeajánlat a július 3-i viharos összekapásra. Sikerült rögtön tíz tisztet összeszednem, aki a tűzvonalban kitüntette magát és akinek a keresztet Joffre személyesen adta át.«

Augusztus hónapban a király újból látogatást tett Franciaországban, bátorította megjelenésével a csapatokat és bizalmával a főparancsnokot. Londonba

való visszatérése alkalmából Haignek sajátkezűleg a következő levelet írta:

*Buckingham palota
1616 augusztus 16.
Kedves Haigem,*

*hazaérkeztem s nem mulaszthatom el, hogy ne tudas-
sam önnel, mily nagyon megörvendeztetett engem az
ön fényes hadseregénél tett látogatásom. Igen nagy örö-
mömre szolgált látnom, hogy ön iránt való teljes bizalmam
mennyire áthatja az egész parancsnokságot.*

*Az odaadásnak a szelleme, mely a hadsereg minden
részét egyesíti, fokozza az ön kezében lévő erőt; hallom is
minden oldalról, mennyire meglegedett a hadsereg.*

*Mélyen meghatott minden, amit láttam, csak az volt
a kívánságom, hogy még tovább ott maradhatnék. Nem
akarom ismételni azokat a kijelentéseimet, melyeket
tegnapi legfelsőbb parancsomban kifejeztem.*

*Őszintén köszönöm önnek a kedves vendégszeretetet
és azt is, hogy rendelkezésemre bocsátotta Thompson
őrnagyot, aki nemcsak elragadó útitárs volt, hanem nagy
segítségemre volt napi programmom elkészítésében, amely-
nek részletei neki sok munkába és fáradságba kerültek.
8 nap alatt 687 mérföldet tettem meg gépkocsin.*

*Abban a reményben, hogy minden jól megy,
ön iránt Őszinte barátsággal*

György.

A kormánynak iránta megnyilvánult támogatá-
sával, a francia főparancsnok barátságával, uralkodó-
jának bizalmával így megerősödve, Haig úgy érezte,
hogy folytathatja a Somme melletti rettenetes csatát,

A király, mielőtt Franciaországot elhagyta, beszélgetést folytatott a francia köztársaság elnökével. Ennél a beszélgetésnél Haig is jelen volt. »A király ezeket mondta: Poincaré hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az ellenséget továbbra is erőteljesen sakkban kell tartani. Az ő véleménye szerint meg kell kezdeni, amilyen gyorsan csak lehetséges, egy széles alapú, általános támadást. En egyetértettem vele, azzal a korlátozással, hogy a franciáknak előbb ki kell magukat pihenniök. Egyébként Foch tábornok jövődöbeli terveivel teljesen egyetértek. Más részről hallom, hogy az oroszok Poincarének a csekély mértékű francia előrehaladásért szemrehányásokat tettek, továbbá azért is, mert a németeknek lehetővé tették három hadosztálynak az orosz harctérre való átszállítását. Poincaré különben a szövetségesek helyzetét igen kedvezőnek látta, csak amiatt merültek fel aggodalmai, hogy az angol és a francia nép megnyugtatása érdekében a tél beállta előtt nem tudunk döntő előretörést kezdeni.«

Lloyd George rövid látogatást tett a nagyfőhadiszálláson. Biztosította a főparancsnokot, hogy csak egyetlen törekvése van: őt segíteni. Azt az ajánlatot tette, küldjék Sir Eric Geddest Franciaországba, hogy a csatornántúli és inneni szállítási ügyet teljes egészében tanulmányozza. Egy makacs katona visszautasította volna a civilek beavatkozását olyan dolgokba, amelyek egy tehetséges tábornok ellenőrzése alatt állottak. Haig azonban, aki a buzgóságot az illetékeségnél többre becsülte, Sir Eric megérkezését örömmel üdvözölte és két esztendőn keresztül a legjobb egyetértésben együtt dolgozott vele. Mint mindig, most is

érdemei szerint becsülte meg az embert és Sir Eric az első pillanatra megnyerte tetszését.

Ezenközben a kisebb részlettámadások tovább tartottak és tervbevettek nagyobbakat is.

Augusztus 16. »Délután kettő és három között Foch tábornok jelent meg nálam. A 18-ról és 22-re tervezett támadások célját illetőleg egyetértésre jutotunk. De mi fog történni? Weygand tábornok előmutatta Joffre egy írását, amely bizonyos irányelveket tartalmazott. Azt mondtam, hogy helyesebbnek tartom, ha az adott helyzettel számolunk, mintha feltételeznénk, hogy ezt és ezt az állást meghódítjuk, és terveket kovácsolunk, amelyeket azután a bekövetkező események miatt kénytelen leszünk megváltoztatni. Erre az alapelvre támaszkodva megegyeztünk abban, hogy ha a franciák azt az ellenséges vonalat támadják, amely Frégicourt-tól a Somme partjáig Clérytől keletre vonul, akkor mi a magunk részéről Ginchy felé és a leuze-i erdő mellett lévő ellenséges árkok felé előretörünk. Foch azt is elmondta még, hogy az oroszok segítségért jajveszékelnék és panaszkodnak a franciák csekélymértékű tevékenysége miatt. Elbeszélte, hogy az osztrákok a poroszok nézete szerint szeptemberig teljesen kimerülnek. Az oroszok azonban félnek, hogy a németeknek sikerülni fog nehéz lövegeiket átvinni Franciaországból keletre s az orosz előny omulást ily módon megállíthatják.«

A Haig és Foch között megkezdődött kapcsolatok mind jobbra változtak, és a két hadseregvezér mind jobban megismerte egymást. Nem találtak gyorsan egymásra, mert Foch épp olyan tizenhárompróbás francia volt, mint amilyen skót volt Haig. Haig azonban

kezdetől fogva átérezte annak szükségét, hogy a szövetségesekkel barátságos lábon kell állani és semmit el nem mulasztott, hogy ezt a célt elérje.

Az augusztus második felében lezajlott támadások jelentékeny sikerrel jártak. Augusztus 27-én a salex-i állomáson álló vonatban fontos tanácskozást tartottak és a jövő hadműveleteit beszélték meg. A francia köztársasági elnök, miniszterelnöke, a hadügyminiszter voltak ott, azonkívül Joffre és Castelnau tábornokok, valamint három hadseregcsoportharagcsnok: Foch, Pétain, Franchet d'Esperey. Haig egymaga képviselte Nagy-Britanniát.

»Kidolgoztak egy memorandumot, mely azt tartalmazta, hogy az egyes szövetségesnek, valamint az ellenséges országoknak mennyijük van emberanyagban és lövegekben. A jelentésnek minden egyes pontját meghánytuk-vetettük. A főkérdés a francia hadsereg újjászervezése volt: hadosztályai ezentúl három ezredből állottak. Erre a rendszabályra az emberanyagban való hiány miatt volt szükség. Megegyeztünk még a hadosztálykötelékhez szükséges lövegek számára nézve is. Briand hivatkozott azokra a nagy nehézségekre, melyek az ország északkeleti részének ellenséges megszállása következtében álltak elő. Annyi löveget fognak előállítani, — mondta — amennyi lehetséges, és számítanak arra, hogy Angolország nemcsak a saját szükségletét fedezi, hanem löveganyag tekintetében is rendelkezésre fog majd állani. A közös cél az volt, hogy a jövő tavaszra a lehető legerősebbek legyünk.«

Poincaré említette, hogy a pápától származó értesülés szerint az ellenség októberben kénytelen lesz fegyverszünetet kérni; szerinte erre a felelet csak az

lehet, ami egykor a rómaiaké volt: Szó sem lehet addig békéről, amíg egyetlen ellenség áll a köztársaság földjén.

»12 óra 30 perc táján megreggeliztünk, hogy azután folytassuk a tanácskozásokat. Reggeli alatt Joffre tábornokkal ültem szemben egy kis asztalnál. Mondta, hogy várja az írásos indítványára adott feleletemet, melyben arról van szó, hogy a brit hadsereg szeptember 6-án támadjon. Szívesen beszélne most velem erről a kérdésről. Megegyeztünk abban, hogy pénteken, szeptember i-én összejövünk az én főhadiszállásomon. Hivatkoztam arra, hogy szeptember 15-e előtt támadásra nem vagyunk készen, mire Joffre ezt válaszolta: »*C'est trop tard. C'est la mort.*« (Ez nagyon késő. Ez a halál); de állítását nem tudta indokolnia

»A megbeszélések további folyamán Foch felvilágosítást adott a köztársasági elnököknek a legközelebbi műveletek terjedelméről. Aztán kerültem én sorra. Kijelentettem, hogy 30-án együtt megyek előre Foch tíz hadosztályával, azután elő kell készülni egy nagy támadásra, amelyet én tizennégy hadosztállyal szeretnék végrehajtani, tizennégynapos szünet után. Ettől biztos sikert várok, azonban szükségesnek tartom elegendő francia tartalék készenlétét, hogy az a kivívott előnyöket ki tudja majd használni. Poincaré és Briand kijelentették, hogy ez rendkívül fontos. Joffre azt a nézetét hangoztatta, hogy a tervezett támadást előbb végre kell hajtani, de én előadtam kifogásaimat. A köztársasági elnök úgy gondolta, hogy a támadásnak, tekintettel az őszi napéjegyenlőségre, legkésőbb szeptember 15-én meg kell kezdődni, mert az időjárás 25-e táján rendszeresen megváltozik és heteken keresz-

tül állandó marad. Én azt válaszoltam, hogy minden tőlem telhetőt megteszek, hogy ezt az időpontot el ne halasszuk. Poincaré ezután Eux-be ment, hogy meglátogassa a 20. hadosztályt és kitüntetésekét osszon szét. A legbarátságosabban búcsúztunk el egymástól. Briand kifejezte azt a reményét, hogy nemsokára újból meg fog látogathatni. Mindent összevéve, jól folyt le a találkozása

Mint eddig is, ismét a franciák voltak azok, akik amidőn a támadási időpont közelgett, halasztást kértek, úgyhogy az offenzíva nem augusztus 30-án, hanem szeptember 3-án kezdődött meg. A Gough-hadseregnek volt ebben főszerepe. Ez a hadsereg az Ancre két partján szemmel látható sikerrel támadott, s főleg a 20. hadosztály ejtett nagyszámú foglyot.

Joffre Haignélnél reggelizett és az általános hadihelyzet fölött való nagy meglepődését hangoztatta. Aznap délután a két hadvezér Saint Riquier-be rándult és jelen volt tizenegy tank és két zászlóalj gyakorlótánál. »Látszott, hogy Joffre-ra nagy befolyással voltak a tankok alkalmazásában rejlő lehetőségek; rövid lábaival annyit futkosott ide-oda, hogy teljesen átizzadt.«

Szeptember 9-én részlettámadás zajlott le, amely új területnyeréssel járt. Ginchy-t bevették. John Buchan a »*History of the War*« című munkájában ekként ír róla; »Szeptember 10-én a britek a németeknek egykori második vonalát nagyrészt birtokukba vették s elérték a domblánc peremét; ugyanakkor a franciák az ő szakaszukon Péronne kapujáig érkeztek. Ez a pillanat valóban befejezését jelentette a Sommesata első és kritikus részének. A hatalmas megerősi-

tett állások jelentették Németország számára két esztendőnek felhalmozott tőkáját».

Időközben Haig számos látogatót kapott. Felkeresték francia tábornokok, angol politikusok és újságírók. Valamennyit a megszokott nyíltsággal és szívéllyel fogadta.

Egy napon a 18. hadosztály parancsnokló tábornoka, Maxse tábornok jelentkezett nála. »Leó nevű testvérétől, a National Review főszerkesztőjétől azt hallotta, hogy bizonyos politikusok szövetkeztek abból a célból, hogy a Franciaországban lévő csapatok főparancsnokságától való felmentésemet kieszközöljék. Maxse tábornok tudni akarta, vájjon kívánatosnak tartom-e, hogy testvére ebben az ügyben tegyen valamit. En vezérkari főnököm jelenlétében beszéltem vele, s hangsúlyoztam, hogy a sajtóval nincsenek személyes kapcsolataim. Mindig az volt a törekvésem, hogy a sajtónak mennél több szabadkezet engedjenek, hogy azt írhasson, amit akar, csak katonai titkokat ne áruljon el. Nem érzem szükségét ebben az esetben sem annak, hogy szokásomtól eltérjek. Ha testvére Franciaországba jön s meg akarja a hadsereget látogatni, hogy meggyőződést szerezzen arról, vájjon ezek az állítások igazak-e vagy sem, mindenben rendelkezésre állok. Én, ami engem illet, sajtókampányban nem akarok résztvenni, bárki ellen irányuljon is. Egész időmet arra szentelem, hogy utakat s módokat találjak arra, hogy ellenségeinket, a németeket, legyőzzük«.

Montagu Edwint, Lloyd George utódját a »muni-ciósi miniszterségben«, Haig tehetséges és személyileg kellemes embernek tartotta, aki érti az ő feladatát,

annak ellenére, hogy csak rövid idő óta van hivatalában. »Szemmel láthatólag azon fáradt, hogy a hadseregnek minden erejével segítsen.«

A tragikus emlékü Barthouról azt jegyezte meg, hogy szeretetreméltó kis ember. »Egyetlen fia mingyárt a háború kezdetén elesett. Hosszabb ideig beszélgettünk s hangoztatta azt a meggyőződését, hogy a legvégsőkig ki kell tartanunk.«

Nem lehet általánosítani azt az állítást, hogy Haig a politikusok iránt kiirthatatlan ellenszenvvel viseltetett; egy politikusban azonban sajnos nem tudott bízni és ez maga a hadügyminiszter volt. Viszont nem látjuk, hogy Lloyd George vele szemben rosszindulatú lett volna. Augusztus 29-én Robertsontól egy beszélgetésről értesült, melynek folyamán Lloyd George megismételte a már gyakran mondottakat, hangsúlyozván azt a meggyőződését, hogy Haig a kellő ember a kellő helyen. Ez akkor történt, amikor a somme-i csata már egy hónapja tartott.

Ha a Robertson-féle közléseknek igazolásra van szükségük, akkor ime, itt vannak Lloyd George-nak saját szavai, melyeket három héttel később használt a főparancsnokhoz intézett levelében:

1916 szeptember 21.

Kedves Tábournokom I

Franciaországból visszatérve, olyan halom munka várt rám, hogy eddig nem állt módomban önnek írnom és megmondanom, mily nagy meglepedést éreztem az önnél tett látogatásom alkalmával, mily örömteljesek voltak a benyomások, amelyeket mind az új támadás előké-

születet, mind a csapatok szelleme tekintetében szereztem. Rendkívül örülök főleg annak, hogy az elgondolás s maga a munka, amelyek egy mai feltételek mellett végrehajtott támadásnak sikerét alkotják, Önnek és vezérkarának megelégedésre jogos alapot nyújtanak.

Mind a saját nevemben, mind pedig miniszterársaim nevében azt mondhatom, hogy az utolsó napok bátorító hírei várakozásainkat és reményeinket megerősítették és lehetségesnek tartjuk, hogy a végső fordulat a mi javunkra fog bekövetkezni.

őszintén üdvözlöm Önt terveinek ügyes kidolgozásáért és csapatainak rendíthetetlen bátorságáért. Csak az ilyen összetalálkozás nyújt kilátásokat további sikerekre, ámbar én még nem tudom áttekinteni a nehézségeket, melyeket ezentúl kell leküzdeni.

A tankok ügye nagyon érdekel és a legnagyobb mértékben felkeltette az általános figyelmet.

Igaz barátsággal köszönti:

D. Lloyd George

Remélem, hogy még alkalmat nyújt nekem, hogy felkeressem legújabb diadalainak színhelyeit.

Ez az elismerés különösen hangzik annak az embernek szájából, aki azóta »a szörnyű és haszontalan mészárlásról« írt s azt állítja, hogy kezdettől fogva ellene nyilatkozott. De a szavak nem győzték meg őszinteségükről azt, akihez íródtak. Asquith és Lloyd George kevéssel előbb a főhadiszálláson tartózkodtak; Haig így ír erről az esetről feleségének:

»Az elmúlt két napon nálam tartózkodott Asquith és Lloyd George. Alkalmam volt ennek a két ember-

nek jellembeli különbségeit megfigyelnem és megállapítanom, hogy Asquith mennyivel különb minden tekintetben Lloyd George-nál. Jóllehet az utóbbival nem kerültem soha ellentétbe s mindig azon volt, hogy ahol teheti, nekem segítsen, én fantasztának tartom. Terveket gyárt s ezeket épp úgy, mint véleményét, folyton változtatja. Amellett rettentően pontatlan (csak akkor tesz kivételt, ha engem látogat meg). Foch tábornokhoz volt reggelire hivatalos és másfél órát késett. Thomas beszéli, hogy ugyanilyen volt akkor is, amikor Verdunt és a franciákat látogatta meg. Ellentéte Asquith, aki világos és kiegyensúlyozott értelmű.«

»Látogatása szolgálati természetű volt; de Lloyd George az egészet óriási kéjutazásnak tekintette. Reggeli az újságírókkal, pózok a mozgófény kép-felvevő előtt, — mindez jobban tetszik neki, mint minden más. Kétségtelen célja az, hogy gyűjtse a szavazók voksait. Abból, amit itt most neked megírtam, azt a benyomást merítheted, hogy én Lloyd George irányában akár az embert, akár a vezetőt vesszük, semmiféle nagyrabecsüléssel nem vagyok.«

Ezt a levelet Haig szeptember 13-án küldte el. Néhány nappal később alapos bizonyítékot kapott afelől, hogy bizalmatlansága mennyire nem volt igaztalan. 17-én megjelent nála Foch. Rövid és a háborús kérdéseket tárgyaló beszélgetés után arra kérte az angol főparancsnokot, menjen le vele a kertbe. »Lloyd George-nak legutóbbi, a francia főhadiszálláson tett látogatásáról beszélt velem. A reggeli fel volt táalva, amikor Lloyd George jelentette, hogy ő néhány kísérőt hoz magával. Csakugyan meg is jelent 1 óra 45 perckor,

nyolc emberből álló kíséretével. Később beszélgetést folytatott a francia tábornokkal. Azzal a kijelentéssel kezdte, hogy ő mint angol miniszter igényt tart arra, hogy az igazságot meghallja. Azt kívánta tudni, miként lehetséges az, hogy az angoloknak, akik ugyanannyi, vagy talán több területet hódítottak, mint a franciák, olyan súlyos veszteségeik vannak? Foch azt válaszolta, hogy a francia gyalogság levonta az 1914. esztendő tapasztalataiból a tanulságokat és a támadásoknál nagyon elővigyázatos; ő maga gyakran kívánta, hogy bárcsak kevésbé volna tapasztalt a gyalogság, mert akkor sokkal gyorsabban nyomulna előre.«

»Arra a kérdésre, hogy milyen a mi tüzérségünk, Foch azt a felvilágosítást adta, hogy a britek az ő véleménye szerint valóságos csodákat műveltek. Azután Lloyd George megkérdezte a francia tábornoknak a brit katonai vezetőkről való véleményét. Lloyd George volt annyira jó hazafi, hogy a főparancsnokot illetőleg nem gyakorolt kritikát, ámbár az angol tábornokokról általában nem nagy meglepődéssel beszélt. Foch azt válaszolta, hogy nincs abban a helyzetben, hogy erre vonatkozólag véleményt nyilvánítson. Ha ezeket a dolgokat nem magától Foch tábornoktól hallottam volna, nem tartottam volna lehetségesnek, hogy egy brit miniszter annyira lovagiatlan lehessen, hogy külföldihez forduljon vélemény végett alárendeltjeiről.«

Egyébként Fochnak az az állítása, hogy a hadügy-miniszter a főparancsnok személyét nem bírálta, ellentmond annak, amit Henry Wilson beszélt el s amit ő naplójában megírt. Mint ott olvashatjuk, Lloyd George azt mondta Fochnak, hogy ő elegendő csapatot,

löveget, lőszertömeget bocsátott Haig rendelkezésére, és mégsem történt semmi. Foch megjegyezte, hogy Lloyd George »nagyon dühös« (*trés monté*) volt Haig-re; úgy hogy ő nem hiszi, hogy Haig állása túlságosan erős.

Október elején Haiget magánúton arról értesítették, hogy Sir John French a legközelebbi napokban Franciaországba érkezik, hogy Joffre-t és a francia hadsereget meglátogassa. »Másnap tudtam meg Lord Derbytől, aki akkor nálam időzött, hogy ez a látogatás a mi hadügyminiszterünk üzelmeinek a következménye, aki ilyenmódon akar a francia tüzérségről és a francia taktikáról értesülést szerezni. Milyen nehézre teszük nekem az én honfitársaim azt a törekvésemet, hogy fáradozásaimat csupán az ellenség megverésére fordítsam. Ha Lloyd George meg akar valamit tudni a francia tüzérségről s a franciák harcimódjáról, akkor engem kell megkérdeznie. Különben is ismeri az én megindokolt nézetemet, de úgy látszik, mást akar hallani.«

Haig kiadta a parancsot, hogy French-et franciaországi tartózkodása alatt azzal a tisztelettel kell körülvenni, ami neki mint brit tábornagynak kijár. Díszszázadot küldött Boulogne-ba és meghívta őt a nagy főhadiszállásra, de a meghívást French udvariasan elutasította.

French-et, amikor a főparancsnokságról lemondott, a tisztelet összes külső jeleivel elhalmozták. Mindent megtettek, hogy a hazának tett szolgálatait elismerjék, de a tényállás mégis csak az volt, hogy Franciaországot annak idején a bukás félreismerhetetlen bélyegével hagyta el. Őt most ismét átküldeni azzal a fel-

adattal, hogy adatokat gyűjtsön egy jelentés számára, amit utóda már előterjesztett, mindkét érdekeltre nézve kissé megalázó volt. Az a kifogás, hogy nem volt más szakértő, aki a francia tüzérségre vonatkozó jelentést elkészíthette volna, egyenesen nevetséges, mert French nem volt tüzér. Nem; az indító ok erre az eljárásra egészen nyilvánvaló. Lloyd George ürügyet keresett, hogy Haiget kiemelhesse helyéről. És vájjon ki alkalmasabb erre, mint az az ember, akinek ő helyére lépett?

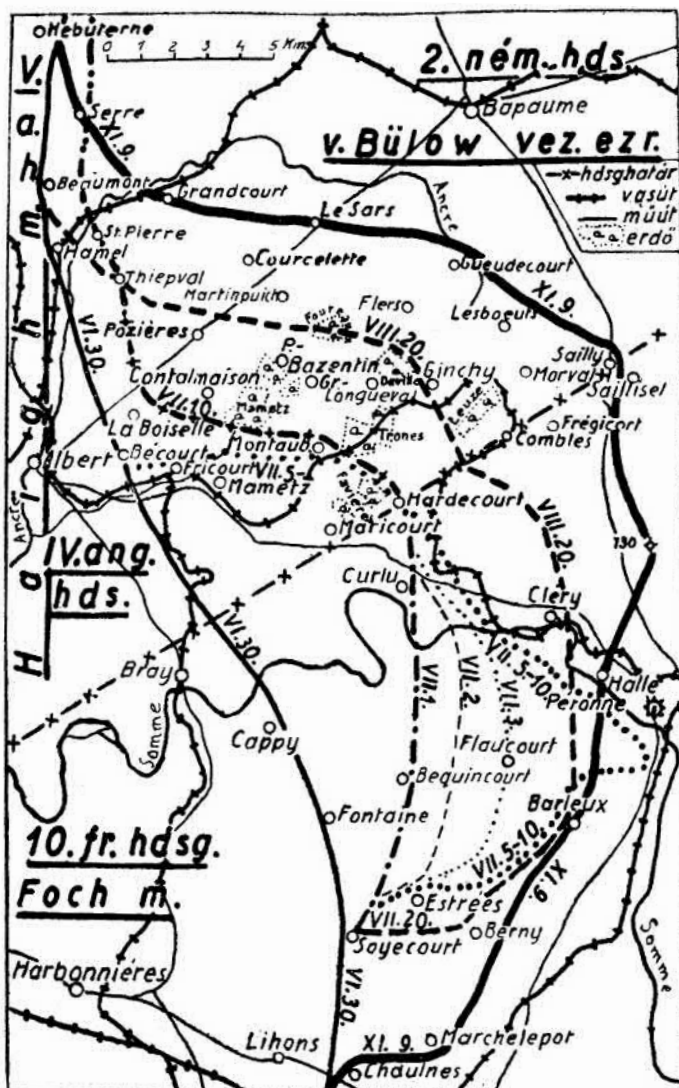
Szeptember 15-én történt az egész Somme-csata legfontosabb előretöréseinek egyike. Courcellette-t és Martinpuiche-t bevették. Az első falut a kanadaiak, a másodikat a skótok foglalták el. Július i-én a jobbszárnynak volt döntő sikere, most pedig a balszárnynak, amely az újonnan felállított 5. hadsereghez tartozott.

Ezen a napon láttak a hadtörténetben először tankokat a csatamezőn. Haig, kiben megvolt a hajlam arra, hogy új találmányokat azonnal felismerjen, lelkesítette a tervezőket, hogy hozzák a tűzvonalba a harci kocsikat. Még kevéssel azelőtt Robertson nagyon gyanakodva nyilatkozott róluk, s egy levelében »egészen bukott újításoknak« nevezte őket. Swinton tábornok, akinek kezdeményezése és kitartása a legtöbbet tett abban, hogy a hadviselésben forradalmat jelentő találmány a gyakorlatban bevált, kifejtette a nehézségeket, amelyeket útjába gördítettek, és rámutatott a bizalmatlanságra, mellyel hivatalos helyeken az újonnan felmerült eszméket általában fogadni szokták. A törzstisztek még a tankok tűzpróbája után sem szóltak egy elismerő szót sem Swinton tábornokhoz.

Amikor a nagy főhadiszálláson fogadtatást kért, ezt a kérést egyik vezérkari tiszt udvarias formában elutasította.

Swinton tábornok azt hitte, — és sokan egyetértettek vele — hogy igen nagy hibát követtek el akkor, amikor a harci kocsikat fejlődésüknek ilyen korai időszakában, amikor még kevésbé lehetett alkalmazni őket, a tűzvonalba dobták. Úgy látszik, ezt a nézetét nem tárhatta a főparancsnok elé, akinek felfogását ismerte s akivel a nyár folyamán több ízben találkozott. Azonban Winston Churchill, gyors felfogóképességével és tetterejével többet tett az új találmány érdekében, mint bármely más államférfi: szót emelt a tankok mellett, azzal érvelve, hogy sietni kell, mielőtt az ellenségnek ezt a döntő jelentőségű fegyvernemet elárulják. Minthogy Churchillnek akkoriban hivatalos alkalmaztatása nem volt, Asquith udvariasan meghallgatta, anélkül azonban, hogy ellenvetéseinek nagyobb figyelmet szentelt volna.

Igaza volt-e Haignek, vagy nem, amikor a csata-kocsikat alkalmazta, vitás kérdés marad. Azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy várhattak volna a tankok alkalmazásával addig, amíg ezerszámra vagy még nagyobb mennyiségben dobhatják őket ütközetbe; hatásuk így szörnyű lett volna, feltéve természetesen, hogy sikerül a gépeket egy bizonyos időpontig tökéletesíteni, a legénységet begyakorolni, a gyalogsággal való összeműködésüket kifejleszteni, ezenkívül a találmányt titokban tartani. Ilyen fegyvernem értékét lehetetlen előre megállapítani, mielőtt a háborúban ki nem próbálták. Hiába vet számot a feltaláló minden elképzelhető eshetőséggel. Ütközetben előfordulhat

A Somme-menti csaták, 1916 július 1-től november 9-ig.
 A fontosabb eredményeket a dátumokkal ellátott vonalak mutatják.

olyasmi, amit ember előre nem láthatott, és a találmányt egyetlen kis rejtett hiba tönkre teheti.

Haig eközben folytatta a támadást. Szeptember 25-én sikerült rendkívül eredményes betörést intéznie az ellenségtől védett területre. Vagy 10 kilométernyi szélességben nyomultak előre a támadók körülbelül másfél kilométert. Morváit, Les Boeufs-öt, Combles-t bevették. A baloldalon az 5. hadsereg meghódította Thiepvalt és Zollern sáncait. Jobboldalon a franciák hasonló sikert mutattak fel. Az ellenséget egészen a negyedik vonalig szorították hátra. Soha még nem történt meg, hogy a szövetségesek helyzete ilyen feszült várakozásokat ébresztett volna. Ha sikerül a védőkre ezzel az erővel még hathetes nyomást gyakorolni, akkor számítani lehetett volna arra, hogy az oly hón óhajtott döntés még a tél kezdete előtt bekövetkezik. Minden az időjárástól függött. Ez pedig az egész hadjárat folyamán igen rosszindulatú szövetségesnek bizonyult.

Haig minden reggel megkérdezte a légsúlymérő állását és rendszeresen feljegyezte. Kétséges, vajjon az az állítás, amely szerint az állandó nehéz tüzérségi tűz esőt idéz elő, tudományosan tartható-e, de azt viszont nem lehet kétségbevonni, hogy ebben a négy esztendőben az eső mindig közbejött, valahányszor a legkevésbé kellett. Szeptember 27-én Haig ezt írta: »A légsúlymérő esik.« És ritkán derült ki az egész ősz folyamán.

A csata októberben is kis megszakításokkal tartott. 21-én átmenetileg derűs, fagyos idő következett; a németek megkísérelték visszafoglalni a »sváb sáncot«. Nemcsak súlyos veszteségek mellett verték őket vissza, hanem meg is kellett hátrálniuk az angoloknak ered-

ményesen végrehajtott támadása elől. Az 5. hadsereg egy széles arcvonalszakaszt hódított el és több mint ezer foglyot ejtett.

A november 13-án végrehajtott utolsó előretörés fejezte be a somme-i csatákat. Ez még nagyobb sikerekkel járt, mint valamennyi korábbi. Az 5. hadsereg az Ancre két partján előrehaladt és mindent maga előtt hajtott.

Haig ezeket írja:

»A támadást hét különböző hadosztályhoz tartozó 43 zászlóaljjal hajtottuk végre. Nagytömegű tüzérséget vontunk össze. A Beaumont-Hamel melletti magaslatok ugyanannyi löveg tüzében állottak, mint amennyit július 1-én az egész arcvonalszakaszon felállítottak. Délután felé Gough tábornok tizennyolcfontosai negyedmillió gránátot lőttek el. Az eredmény kielégítő volt; mert nem tekintve a felázott talajt, csapataink a kijelölt állásokat különösebb nehézségek nélkül elérték és az ellenség könnyebben megadta magát, mint azt a korábbi alkalmakkor tette. Állása azonban nagyon meg volt erősítve, különösen Beaumont-Hamel falunál, Beaucourt-nál, az Ancre-nál és Saint Pierre-Divionnál. Este hét óráig 67 tiszti és 3227 legénységi foglyot jelentettek. Ez több, mint amennyit Loosnál ejtettünk két nap leforgása alatt. A mi veszteségeinket 5—6000 emberre becsülik.«

»Reggeli után az 5. hadsereghez lovagoltam, hogy Goughnak és vezérkarának köszönetet mondjak. A siker éppen jókor jött. Találkoztam Jacob tábornokkal, a második hadtest parancsnokával. Jelentette, hogy az Ancre-től délre éppen ezer foglyot hoztak be. Saint Pierre Divion mögött kigördült egy tank

s az ellenség körülfogta. Láttuk, hogy egy tiszt és két ember a harcikocsit elhagyták. A tiszt közben megsebesült. Az altiszt és a benmaradt legénység azonban folytatták a harcot. Kiküldtek a tankból egy postagalambot azzal a hírral, hogy nehéz helyzetben vannak. Csakhamar megjelent a Notts- és a Derbyezrednek egy-egy zászlóalja, a németeket elűzték és a tank legénységét felszabadították. A tankben igen szűk a hely és emellett gyilkos a hőség.«

»Joffre tábornok válaszolt levelemre, amelyben egy szélesebb arcvonalszakasz átvételét kértem. Azt kívánja, hogy az átvétel december i. helyett január i-én történjék. Én beleegyeztem, azzal a feltétellel, hogy a Sailly Saillisel melletti állás addig az ideig védelemre képes állapotban marad.«

A következő napokon a támadás növekvő sikerrel folytatódott és növekedett a behozott foglyok és a zsákmányolt géppuskák mennyisége is. 18-án az időjárás mindent megállított és a hadtörténet leghosszabb csatája ezzel véget ért.

Arra a kérdésre, vajjon bölcs dolog vagy oktalanság volt-e az 1916 július elseji offenzívát a Somme mentén megkezdeni, csak egyetlen feleletet adhatunk: ha elmarad, akkor Verdun sorsára hagyták volna s ez a brit-francia együttműködés összeomlásával lett volna egyenlő. Amikor Falkenhayn a Verdun elleni rohamot megkezdte, úgy gondolta, hogy Franciaországot szíven találja és az erődítmények elestével ennek a szívnek dobogása megszűnik. Ki állítaná, hogy nem volt igaza? Alig van valaki, ki jobban ismerné a francia népet, mint Clemenceau, s mint már említettük: attól félt, hogy egy kismértékű katasztrófa is kormányra emeli

a békepártot és a hadjárat dicstelen véget ér. Így folytathatjuk: ha Verdun elesik, — és ha hiába hoznak 200.000 főnyi áldozatot, — mit tartott volna Franciaország arról a szövetségeséről, amely tétlenül áll mellette és süketen elengedi a füle mellett sürgető, szenvedélyes segély kiáltozását? Az összes katonai írók egyetértenek abban, hogy a somme-i csata megmentette Verdunt. És hogyha egyéb igazolását nem találnák is, ez egymagában teljesen elegendő volna.

De a Somme ennél sokkal többet is tett. A brit hadsereg, amely július i-én oly nagy bizalommal lépett harcba, polgárhadsereg volt és a háborúhoz keveset értett. Az életbenmaradtak, kik november közepén még kint voltak a tűzvonalban, már veteránoknak számítottak, hivatásos katonáknak, mint amilyenek a délafrikai hadjáratból, a krími és a spanyolországi hadjáratokból ismert elődeik voltak.

Másrészt a német hadsereg súlyos megrázkódtatást szenvedett. Egy német hadtörténész ekként ír: »A somme-i csatának nagy tragikuma az volt, hogy nekünk legjobb katonáinkba, legerőteljesebb embereinkbe került. Számszerűen pótolni tudtuk őket, de erkölcsi erejüket többé nem helyettesíthettük.«

A legmeggyőzőbb mégis talán Ludendorff ítélete, aki háborús emlékirataiban a következőket mondja: »Az esztendő erőfeszítései nagyok voltak. A csapatok ellenálló ereje a védelem mozdulatlanságában, a hatalmas tüzérségi tűz alatt és a veszteségek következtében alábbszállt. A nyugati harctéren teljesen kimerültünk!«

A Haig vezérlete alatt lezajlott első nagy csata eredményei tehát ezek voltak: Verdun megmenekült,

az angol-francia hadvezetőség együttes munkáját biztosították, a britek megtanultak harcolni, a német hadsereg pedig súlyos sebet kapott.

XIV.

Az új vezetők.

Wellington herceg szokta volt mondani, hogy a háború fő kérdése: megtudakolni, mi megy végbe a domb másik oldalán. Ha a levegő meghódítása ennek a szónak betűszerinti jelentését csökkentette is, elvont értelemben még mindig nagyjelentőségű maradt. Egy nagy csata után az a kérdés vetődik fel, mi módon ismerjük meg a lelki hatásokat, amelyeket az az ellenségre gyakorolt. Milyen súlyosan érte a vereség, mi történik »a domb másik oldalán« nemcsak az árkokban lévő emberek szívében, hanem a vezérkaroknál és a kormányok tanácskozó termeiben.

A véleménykülönbségek, amelyek ezidőtájt az emberek között támadtak, többször hosszú ideig tartó és felőrlő súrlódásoknak forrásaivá lettek. Akadtak egyesek, kik azt állították, hogy semmi mást nem nyertünk, csak néhány négyszögmérföld elpusztított földterületet s ennek révén néhány azelőtt jelentéktelen falunak a neve ismeretessé lett. Ezt a nyomorúságos sikert pedig szörnyű veszteségek árán értük el. Ebből a premisszából kiindulva azt a következtetést vonták le, hogy a háborút eddig rosszul vezették és hogy más módszerekre kell áttérni.

Mások, éppen ellenkezően, azt hitték, hogy a német hadsereg hősies ellentállás közben szörnyű ütést kapott. Az óriás megingott és ha sikerül rá, mielőtt egyensúlyát visszanyerné, hasonló csapást mérni, földre fog hullni.

Hogy ez az utolsó nézet volt a találó, ezt ma a legtöbb elfogulatlan történetíró tanúsítja. Három tény szilárdítja meg ezt az állítást. A somme-i csata után a németek változtatást vittek végbe a legfőbb hadvezetésben, ugyanúgy, mint azt már a marne-i csata után megtették. Önként visszavonultak, hogy nyomodon ezt az arcvonalat megrövidítsék és most tettek békeajánlatot a hadjárat kezdete óta először. Jobb hadvezérekre találtak; de a visszavonulás révén megerősítették állásukat s az általuk felajánlott békefeltételek bizonyára nem egy legyőzött nemzeté voltak. Viszont ezek a tényezők közreműködtek abban, hogy beoltsák a lakosságba a félelem érzését, s megrendítsék azt a hitet, hogy a legyőzhetetlen hadsereg rendíthetetlenül halad a végső győzelem felé, s egy végleg legyőzött ellenfélnek diktálhatja majd a békét.

Haig és Joffre sokáig bizonytalanságban voltak a valóban elért hatások felől, de katonai ösztönük azt súgta nekik, hogy az ellenségbe erősen beletaláltak és most az a kötelességük, hogy kiaknázzák az offenzíva sikerét.

Még mielőtt a csata véget ért volna, megegyeztek egymással a jövőévi rendszabályokra vonatkozólag. November 1-én Joffre terjedelmes írást nyújtott át Haignek, melyben terveit vázolta. Lényegében a következő pontokról volt szó:

A francia és az angol támadásokat egyidőben és a legszélesebb arcvonalon kell folytatni. Az angolok célja Bapaume és Vimy, ugyanakkor a franciáké előremenni az Oise és a Somme völgyében. Ilyen módon egy jó széles rés fog támadni a szövetségesek támadási szakaszai között, ahol defenzívára kell berendezkedni. Föltételezték, hogy mindkét támadásnak sikere lesz, az ellenséget visszavonulásra kényszerítik azért, hogy a saját centrumát ne tegye ki a kettészakítás veszedelmének. Az ellenségnek nem szabad nyugtot hagyni. Egy pillanatra se pihenhessen, hogy ezt ki ne használhassa arra, hogy idegeit megnyugtassa és gondolatait összeszedje.

Haignek Joffre írására adott válasza igen nagy jelentőségű, mert amint az elhunyt Mangin tábornok a *Revue des Deux Mondes*-ben megjelent cikkében kifejtette, Haig nem volt hajlandó Joffre tervének megfelelően cselekedni és az angol hadsereg állapota a somme-i csatában elért sikernek kihasználását lehetetlenné tette. Az írás tartalma mégis azt mutatja, hogy Haig azonosította magát Joffre nézeteivel.

November 15-én Chantillyban összejövetel volt, amelyen a szövetségesek katonai vezetői vettek részt. Civilek egyáltalában nem voltak jelen. Haig ezt írja: »A főkérdés a balkáni ügyek megbeszélése volt. Éppen ezért a szót főleg románok, olaszok és a szerbek vitték. Az oroszok támogatták őket. Azt követelték, hogy mennél több csapatot küldjünk Szalonikiba. Joffre ennek az óhajtásnak még erélyesebben ellene szegült, mint azt az angolok tették.«

A következő napon az értekezletet még egy darabig

folytatták, majd az összes résztvevők Párizsba utaztak, hogy ott résztvegyenek a Quay d'Orsayn Briand úr reggelijén.

»En ott ültem« — írja Haig — »Ribot, a 80 esztendőös pénzügyminiszter és Kasics szerb tábornok között. A reggeli sokáig tartott. Két óra tizenöt perc tájon Lloyd George-dzsal félórás sétát tettünk, azután elmentünk a szállodába, ahol a miniszterelnökkel folytattunk tárgyalást. Három órakor ismét a Quay d'Orsayn voltunk. Megjelentek: Angolország képviselői (Asquith, Lloyd George, Lord Bertie, Robertson és én), Franciaország képviselői (Briand, Joffre, Lacaze tengernagy), Olaszország képviselői (az olasz pénzügyminiszter és Porro vezérkari főnök). Orosz részről Izvolszkij nagykövet volt jelen. Joffre tábornok felolvasta a Chantillyban megfogalmazott határozatokat. Lloyd George több kérdést tett fel, melyek arra az indítványra vonatkoztak, hogy több csapatot küldjenek Szalonikiba. Indítványait azonban részben a franciák, azonkívül Robertson is, a balkáni közlekedési viszonyokra való hivatkozással, lehengettek. Még Porro tábornok is kivételesen igen okosan beszélt s azt magyarázta, hogy az ottlévő olasz tábornok jelentése szerint az ellátás legfeljebb csak egy dandár számára biztosítható. Az olasz pénzügyminiszter tett még gyenge kísérletet, hogy segítséget kérjen. Mr. Asquith minderre remekül válaszolt. Hivatkozott arra, hogy valamenynyien megszenvednénk. Nagy-Britannia az összes szövetségeseket pénzeli és Olaszország, ha arra akar számítani, hogy segítséget nyújtsanak neki, kövessen el mindent. Ugyanebben a keretben mozogtak Briand fejtegetései is. A chantilly-i határozatok

azzal fejeződtek be, hogy a cár is hasonló értekezletet fog összehívni.«

»8 órakor« — írja Haig — »együtt ebédeltem Poincaré-val és feleségével az Elysée-palotában. A köztársasági elnök felesége volt negyven férfi között az egyetlen nő. Én pontosan megjelentem és a vendéglátók nagy szeretettel fogadtak. Poincaré az asszonynak harmadik férje. Nem tudtam megérteni, hogy mik a kiváló tulajdonságai. Kicsiny, nagyon kövér és csúnya. Azonkívül szégyenlősnek és félszegnek látszott, amint a nagy terem közepén a köztársasági elnök oldalán a vendégeket fogadta.«

»Én Viviani (aki a háború elején miniszterelnök volt) és az említett szerb tábornok közt ültem. Vivianit nagyon érdekesnek találtam. Miután az asztaltól felkeltünk s a vendégek átmentek a dohányzóterembe, odahívta a köztársasági elnök titkárát, aki engem végigvezetett az összes termeken, amelyekben valamikor I. Napóleon lakott. Megmutatta nekem a fürdőszobát, melyet a császár Waterlootól való visszatérésekor használt és más egyebeket.«

A chantilly-i határozatokat a következő pontokban foglalták össze:

1. Az összes résztvevők egyetértenek abban, hogy a nyugati hadiszíntér a legfontosabb és hogy a mellék-hadiszínterekre szállítandó anyagot a lehetőség szerint csökkenteni kell.

2. Az összes szövetségesek a tél folyamán sakkban fogják tartani az ellenséget, amennyire azt az időjárási viszonyok lehetővé teszik.

3. Ha a szövetségesek valamelyikét megtámadják, a többiek rögtön offenzívába kezdenek, hogy az

egyesre eső nyomást enyhítsék. Ebből a célból elhatározzák, hogy megteszik az összes előkészületeket a hadműveletek korai megkezdésére.

4. Ha az ellenség a kezdeményezést a szövetségeseknek engedi át, akkor az általános támadás időpontját később a hadihelyzetnek megfelelően fogják megállapítani. A különböző főparancsnokok ezért egymással szoros kapcsolatban maradnak.

Haig ettől függetlenül támadás lehetőségével foglalkozott az északi szárnyon. A hírek, melyeket ebben az időben kapott, az ilyen támadást látszólag nagyon kívánatosá tették. November 20-án naplójában így ír: »Bacon admirális Doverből átjött, hogy meglátogasson. Elmondotta, hogy a helyzet a Csatornán jóval kevésbé kielégítő, mint előbb volt. A német tengereszek sokat tanultak és legutóbbi előretörésük megmutatta nekik, hogy nagyobb veszély és nehézség nélkül zavarhatják a mi összeköttetéseinket. Ebből azt következtetem, hogy a mi tengeri uralmunk a Csatornán bizonytalan lábon áll és a jövőben számolnunk kell kikötőink gyakoribb elzárásával. A következő három pont látszik fontosnak:

1. A hírszolgálat megjavítása, hogy a tengernagyot idejében értesítsék ellenséges tengeri erők összevonásáról.

2. Nagyobb tömegű torpedóromboló készenlétbelyezése a Csatorna biztosítására.

3. Megfelelő hadseregtartalékok felállítása francia földön.

Ha a belga partokon ki találnak kötni, biztosítottam a tengernagyot, hogy én őt értesíteni fogom, hogy milyen fajta hajóra lesz szükségem. Egyelőre

az acélhiányra való tekintettel jobbnak tartanám, ha különleges járóműveket nem vennénk igénybe.«

Haig két nappal később Londonban volt, ahol november 23-án egy megerőltető napot töltött el. Azután résztvett 11 óra 30 perckor délelőtt a »War Committee« gyűlésén.

»A hajótérhiány miatt heves vitára került a sor, melynek folyamán Runciman (kereskedelmi miniszter) keveselte a haditengerészet és a hadügyminisztérium rendszabályait. Lloyd George sikeresen megvédte a hadügyminisztérium álláspontját, majd hangsúlyozta, hogy a kívülről behozott áru fogyasztásának korlátozásával lehet a hajótérhiányon segíteni.«

Ezekben a ködös napokban és szomorú éjszakákon sok minden történt Londonban. Két esztendő óta viselte már az angol nép a háború terhét. Számptalan család szenvedett fájdalmas veszteségeket, és egyre tünedezett az a remény, hogy a háborúnak gyors befejezése lesz. Nem vágott össze a brit jellemmel, hogy ilyen esetekben a katonáknak tegyenek szemrehányást, hanem inkább a kormánynak. Az elégedetlenséget, amely minden néprétegben észrevehetővé vált, a Northcliffe sajtó hatalmas propagandája lázas állapotá csigázta. A kormánynak ebben az időben 23 tagja volt. Egy reggel látni lehetett mindenütt az egyik Northcliffe-ujság falakra ragasztott lapját, a következő felirattal: »Mit kívánunk? Huszonhárom kötelet!«

A kormány kebelében mindenféle torzalkodások zajlottak le. A főtámadást a miniszterelnök ellen intézték. Munkatársai közül néhányan elégedetlenek voltak az ő vezetésével. Haig november 26-án tudta meg Derby lordtól, hogy a politikai helyzet komoly

és hogy a kormányhoz tartozó embereknek nagy része meg van győződve arról, hogy teljes erővel meg kell valamit kezdeni.

A csatákban valóban szünet állott be. Mind a két fél arra törekedett, hogy a Verdinnél és a Sommenál elszenvedett csapások után ismét lélekzetvételhez jusson. Válságos pillanat volt, mert a gyengeségnek egyetlen jele veszedelmes lehetett volna. A nézők feszült figyelemmel szemléltek az aréna sarkaiban egymással szemben álló küzdő feleket. Akadtak Angolországban egyesek, kik azt látták jónak, hogy foglalkozni kell a németek békeajánlatával. Lloyd George beszélt el Haignek, hogy az akkoriban a kabinethez tartozó Lansdowne lord egy aggodalmaskodó hangú memorandumot fogalmazott, melyben azt tanácsolja, hogy békét kell kötni, minthogy mind a katonai, mind a gazdasági vezetők nem biztosak abban, hogy a jövő őszig kicsikarjuk a győzelmet.

Ez a memorandum, amely Lansdowne visszalépése után mint nyílt levél a Daily Telegraphban jelent meg, jellemző volt különböző emberek gondolkodásmódjára. Lansdowne lord kiváló, hosszú tapasztalattal bíró államférfi volt. Ő is hitte, amit mások is sokan elhittek, hogy a két szemben álló fél közül egyik sem fog teljes győzelmet aratni, s ha volt most egy kompromisszum, s összetákolhatják a békét, mire való akkor a céltalan mézárslást még egy napig is folytatni?

Mások bizalomteljesen néztek a jövőbe. Robertson, akitől a kormány azt a véleményt kérte, hogy szó lehet-e egy »knock out blow«-ról, véleményét a következő szavakban fejtette ki: »Minden tisztelettel csak annyit mondhatok, hogy engem már a kérdés feltevése is fe-

lette meglep. Eddig még nekem eszembe sem jutott, hogy őfelsége kormányának egy tagja ezt egyáltalában kétségbe vonhassa.«'

Lloyd George a somme-i csata eredményeivel nem volt túlságosan megelégedve és néha abban sem volt egészen biztos, hogy a német seregekre döntő csapást mérhetünk; mindamellett sohasem kételkedett a szövetségeseeknek abban a képességében, hogy a háborút megnyerik. Northcliffe éppen így tele volt reménnyel és megtagadta Lansdowne levelének a Times-ban való közlését. Ez a két ember, Lloyd George és Lansdowne együtt dolgoztak és igen erős támogatást kaptak Sir Edward Carzontól és a Morning Post-tól. Mialatt Haig Londonban tartózkodott, folytak az üzemek, amelyek a legközelebbi hónapnak a kezdetén Asquith bukását idézték elő. Haig, nem tekintve azt az intelmet, melyet Derby lordtól kapott, semmit sem tudott arról, ami a kulisszák mögött zajlott le. December 6-án ezeket írta feleségének: »Ügylátszik, hogy odahaza az új kormány megalakítása nagy feltűnést keltett. A jó öreg Asquith-t személyesen nagyon sajnálom. Nehéz idők vannak mögötte s több tehetsége, több értelme volt, mint a többiek közül bárkinek.«

Haig felfogása szerint az újításban a legszerencsésebb az volt, hogy a hadügyminiszter Lord Derby lett, akivel szoros barátságban volt. Nincsen bizonyítékunk abban a tekintetben, hogy ezekben az időkben az új miniszterelnökhöz való viszonya megrosszabbodott volna. Tudjuk azt, hogy az első benyomás, melyet Lloyd George-ról nyert, éppenséggel nem volt kedvező s nyilvánvaló az is, hogy Lloyd George kiütököző tulajdonságai nem olyan természetűek voltak,

hogy Haiget csodálattal avagy bizalommal töltötték volna el. Eddig barátságos viszonyban voltak egymással s úgy látszik Haig tudatosan tett kísérletet arra, hogy ezeket a viszonyokat javítsa. Egy alkalommal így ír feleségének:

»Én és Lloyd George jól megférünk egymással. Tegnap szóbahozta Foch tábornokkal való beszélgetését, amit naplómban is említek. Csakhamar félbeszakítottam öt azzal a megjegyzéssel, hogy a dolgot soha a legkisebb figyelemre sem méltattam. Egyébként számíthat arra, hogy én a legvégsőkig megteszek mindent, hogy öt segítsem. Ő idézte Olivérnek (az angol történésznek és filozófusnak) szavait, amelyek szerint bizonyos emberek arra törekszenek, hogy éket verjenek ő közé és a katonák közé. Panaszkodott amiatt is, hogy a birodalmi vezérkari főnök öt nem avatja be mindenbe, csak annyit ad tudtára, amennyi az ő véleménye szerint szükséges. Ez természetesen egészen hamis és én beszélek erről a dologról Robertsonnal, aki ma este nálam lesz.«

Lloyd George-ot Haig a következő hónapban a főhadiszállásra is meghívta. A találkozással nagyon meg volt elégedve. Nemsokára ismét Párizsban találkoztak és Haig azt jegyezte meg naplójában, hogy Lloyd George »igen jó formában« volt az ebédnél. Az esztendő utolsó napján egy alkalommal összejött a Párizsban időző Lord Esherrel és az új miniszterelnök jelleme került szóba. Lord Esher a változást »veszedelmes kísérletnek« nevezte, majd ezt a kérdést intézte Haighez: »Rá bízna Ön leányainak nevelését, vagy akármelyik üzleti ügyének elintézését?« Mire Haig azt felelte, hogy ő sem Asquith-re, sem sok elődére, például

Disraelira, sem bírta volna gyermekeinek nevelését, jóllehet, ettől eltekintve tűrhető miniszterelnökök voltak.

Nem Asquith volt az egyetlen, akire ez a hónap önkénytelen nyugalmat hozott. Már régóta panaszkodtak Párizsban Joffre-ra, hatalmaskodó magatartása miatt s végre letételét keresztülvitték. December 12-én mutatta be Briand új kormányát, amelyben a hadügy-miniszeri állást Lyautey tábornokra ruházták. Haig két nagyfontosságú ismeretséget szerzett.

Az első benyomás, melyet Nivellem-ről, Joffre utódáról szerzett, nagyon kedvező volt. A két hadvezér december 20-án találkozott Casselban. »Két teljes órahosszáig beszélgettünk. Nivellem az én érzésem szerint igen tisztességes és katonás ember. Ami a készülő hadműveleteket illeti, tudtomra adta, hogy nincsen abban a helyzetben, hogy a Joffre által kidolgozott terveket átvegye. Ő reményteljesen várja, hogy az ellenség erkölcsi erejének megrendülése után az át-törés sikerrel jár, de a támadást gyorsan és 24 órán belül kell megkezdeni, hogy célt érjünk. Egyébként át vagyunk hatva a meglepetés szükségességének érzetétől. A Somme-nál az volt a célunk, hogy Verdunt felmentsük és az ellenséges erőket felmorzsoljuk, hogy azután, ha majd a német tartalékok felőrlődtek, véghez vigyük a döntő csapást. Általában Nivellem-lel való első találkozásom nagyon kielégített. Hatvanegy esztendő, de szellemileg igen eleven s igen gazdag, elsősorban tüzérségi tapasztalatai vannak. Egymásután volt hadosztály-, hadtest- és hadseregparancsnok. Nézeteit írásban is közli majd velem. Nivellem elmondta többek között, hogy Lloyd George említette neki Ver-

dunnél, hogy a britek egyáltalán nem katonás nép. En azt válaszoltam, hogy Lloyd George a mi hadtörténetünket sohasem tanulmányozta.«

Néhány nappal később Haig ezeket írta: »Nagyon sajnálom szegény öreg Joffre-t, de Nivelle, amennyire én eddig megismertem, azt hiszem, sokkal energikusabb ember.«

Joffre-tól az alábbi levelet kapta:

Kedves Tábornokom!

Mély sajnálattal hagyom ott a francia hadsereg főparancsnokságát és nem leszek többé Önnek közvetlen munkatársa. Mindig örömmel fogok visszaemlékezni rendkívül kellemes és barátságos kapcsolatainkra. Rég megismertem önben a lojális érzésű bajtársat s magammal viszem az Ön és alárendeltjei meghatódással vegyes emlékét.

Közzetítse ezt a Franciaországban levő brit hadsereg összes tisztjeinek és legénységének. Mindig büszke leszek arra, hogy oldaluk mellett lehettem főparancsnok és remény-nyel eltelve várom a sikert, melyet az ön csapatai bizonyára mennél előbb ki fognak vívni.

Az a hónap, mely oly sok közszereplő bukását látta, Haignek meghozta a legnagyobb méltóságot, melyet brit katona valaha elérhet. December 27-én V. György király a következő sajtókezű levelet intézte hozzá:

*Buckingham palota
1916 december 27.
Kedves Haigem,*

igen nagy örömömrre és elégtételemrre szolgál, hogy közölhetem önnel azt az elhatározásomat, hogy Önt had-

seregem tábornagyává kineveztem. Rendkívül nagy érdemeivel teljesen megszolgálta ezt az előléptetést. Tudom, hogy ezt örömmel üdvözli az egész francia földön álló hadsereg, melynek bizalmát Ön teljes mértékben megnyerte.

Remélem azt is, hogy ön kinevezését úgy fogja tekinteni, mint a hazától és tőlem kapott újévi ajándékot.

Legyen meggyőződve az én igaz barátságomról.

György R. I.

Az 1916-ik esztendő utolsó napján Haig nagyon el volt foglalva. Reggel vezérkari főnökével, Kiggellel együtt Chantillyba hajtott, ahol megbeszélése volt Nivelle-lel. Ő maga ezeket írja: »Megállapítom, hogy én az ő hadművelati nézeteivel teljesen egyetértek. Valóban megfelelnek ezek azoknak a javaslatoknak, amelyeket én tettem Joffre-nak egy évvel ezelőtt a brit hadműveletekre nézve. Megmondottam azt is, hogy sikerükben hiszek. De mégis lehetséges, hogy ő nem tud annyira előrenyomulni, mint reméli. Az ellenségnek kiterjedt vasúti hálózata van és nekünk előnyomulás közben helyre kell állítanunk a mi vonalainkat. Fennakadás esetén gyors elhatározásra van szükség és minden erőfeszítést arra kell irányítani, hogy az ellenség arcvonalát északon áttörjük.«

»Azután kifejtettem, mi módon lehetséges az ő csapatainak felváltása. Január 15-én kell megkezdennünk és a felváltásnak február elején az Amiens—Villers—Bretonneux-út közelében be kell fejeződnie. Amit én azután tehetek, nagyrészt attól függ, hogy mennyi lesz a rendelkezésemre álló új hadosztályok száma.«

»Nivelle később beszélgetés közben megemlítette,

hogy március vége vagy április eleje teljesen elegendő lesz a felváltás befejezésére.«

»Együtt reggeliztünk; jó kiadós reggeli volt. Egy óra 30 perckor Párizsba utaztam, a hadügyminisztériumba mentem, ahol Lyautey tábornok fogadott, aki éppen akkor érkezett vissza Marokkóból. Azzal a felvilágosítással kezdte a beszélgetést, hogy egy kissé rosszul ismeri a helyzetet és érzi, mily nagy felelősség nyugszik vállain, de reméli, hogy én támogatni fogom őt tanáccsal és tettel egyaránt. Én nekem ugyanis nagy és minden oldalról elismert tapasztalataim vannak. Azonkívül biztosított engem, hogy Nivelles, a franciaországi hadseregek új főparancsnoka teljesen szabad kezet fog kapni.«

»Azután a háború vezetését irányító szövetséges tanácsról beszélt, amelyet nem tart a gyakorlatban célravezetőnek; indítványozza, hogy a T. O. E.-nek (*Théâtres des opérations étrangères*) legyen egy osztálya Párizsban. Beleegyezem-e? Én azt mondtam, nincs ellene kifogásom, csak arra kell vigyázni, hogy a tagok a katonai titkokat ki ne fecseggék.«

»Azután Szalonikira terelődött a beszélgetés. Szilárdan kitartottam a mellett a nézetem mellett, hogy amennyi csapatot csak lehet, — franciát és britet—vissza kell vonni erről a hadiszíntérről haladéktalanul, ő erre azt válaszolta, hogy az ottani vezetők véleménye szerint a csapatok visszavonása már késő. Ekkor megkérdezte, nem akarok-e beszélni Requinnel, aki ott volt a legközelebbi szobában? Azt mondtam, igen, erre Requin bejött és előadta, hogy vannak politikai okok, amelyek a csapatoknak Szalonikiban való maradását szükségessé teszik. Én egész őszintén

beszéltem. Kijelentettem, hogy kiváló véleménnyel vagyok Requiről, hiszen nagyszerű szolgáltatokat tett a háborúban, főleg Ypernnél, 1914-ben, ha azonban ezt a véleményét elfogadjuk, kockáztatni fogjuk a nyugati harctér sikerét. A háború sikerét csak az biztosítja, ha minden hadosztályt Franciaországba hozunk, olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak lehet. Észrevettem, hogy Lyautey nekem ad igazat, s megjegyezte, hogy az én nézetemnek a lehető legnagyobb figyelmet fogja szentelni, de természetesen nem tőle függ a rögtöni döntés ebben az annyira fontos kérdésben. Két teljes óra hosszáig voltam együtt vele. Körülbelül 63 éves, folyton dohányzik, ideges, de nagy kitartású katona benyomását keltette bennem. Balfülére kissé süket. Nagyon megnyerte tetszésemet. Eleveneszű ember s úgy látom, igen erős elhatározású és mindezen felül még gentleman.«

Lyautey után Haig Bertie lordot, a párizsi angol nagykövetet látogatta meg, akivel különböző ügyekről tárgyalt. Azután együtt ebédelt Esher lorddal, beszámolt neki addigi tárgyalásairól, majd mielőtt ágyba került volna, levelet írt Robertsonnak és ismertette vele aznap végzett munkáját.

Két ténynek volt szerencsétlen hatása a háborús műveletek folytatására. Angolország miniszterelnöke mostantól kezdve semmiféle bizalommal nem viseltetett a saját hadseregfőparancsnoka iránt és teljesen elvetette azokat a stratégiai alapelveket, melyekre nézve a két kormány között megegyezés jött létre és amelyekhez azok továbbra is ragaszkodtak. Hogy a miniszterelnök egy nagy háború válságának közepette megtart olyan főparancsnokot állásában, akiben nem

bízik és ahelyett, hogy lemondana, részese lesz annyi emberélet feláldozásának, ami az ő véleménye szerint kárhozatos tervek végrehajtásának következménye — olyan kérdések, amelyekre a politikai morállal foglalkozóknak kell megfelelniük. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Lloyd George a főparancsnokot kétségtelenül elbocsátotta volna, ha erre elég erős lett volna, és hogy hivatalbalépésének kezdetétől fogva egészen a végéig semmitől sem riadt vissza, hogy a szövetségesek energiáit más vágányokra terelje. Arra, hogy Haiget nem bocsátotta el, kétféle magyarázatot talált. Először azt, hogy ha Haig rossz hadvezér is, a birodalom nem tud nála jobbat felmutatni.¹ A brit birodalomra nézve kiállított ilyen szegénységi bizonyítványt aligha lehet komolyan venni. A második és hihetőbb mentség az volt, hogy a kormány tagjai, a sajtó és a közvélemény, nem egyeztek volna bele. Ezen nem változtat az a tény, hogy háborús emlékiratainak egy másik helyén ezt írja: »Ha Haig és Robertson visszaléptek volna, a harcoló csapatok az arcvonal egyik végétől a másikig megkönnyebbülést éreztek volna.«² Lloyd George-ban a személyes bátorság sohasem hiányzott. De ha mégsem volt annyira merész, hogy a várható viharral szembeszálljon, akkor meg lehetünk győződve a felől, hogy többről volt szó, mint egyszerű viharról. Tény az, hogy a brit nép, amelyet éleslátása sohasem szokott elhagyni, jobban bízott egy »buta« katonában, mint egy »éleseszű« politikusban.

A siránkozó elkeseredés, amely Lloyd George háborús emlékirataiból élénk tárul, annak a ténynek

¹ War Memoirs, IV. 2267.

² U. o. 2271.

tulajdonítható, hogy jóllehet az ő miniszterelnöksége alatt nyertük meg a háborút, azt a stratégiát, melyet ő követelt, nem fogadták el és a generalisszimust, aki ellen harcolt, nem tették le. Most nehezebbre esik azt látni, hogy a háborút más eszközökkel és más vezetőkkel nyerték meg.

Már szólottunk arról, hogy a Somme-menti csatával kapcsolatban két különböző nézet támadt. Egyes kritikusok úgy gondolták, hogy a somme-i csatát igazolta a siker, mások viszont azon a véleményen voltak, hogy ott egyáltalában semmit sem értek el. Ezen az utóbbi irányzaton belül két alosztály támadt, melynek képviselői közül az egyik fél rögtöni békekötést követelt, mások viszont azt a meggyőződésüket hangoztatták, hogy a végső győzelmet más úton-módon érjük el. Ehhez a második csoporthoz tartozott Lloyd George. Amikor felelősséggel járó új hivatalát átvette, rögtön ennek az útnak kipuhatolására fordította figyelmét.

A valóság iránt érzéketlen stratégáknak a fejében már a háború elején megfogant egy túl egyszerű, de szellemes gondolat. Röviden következőről volt szó: a hadviselésnek alapvető szabálya szerint az ellenség legyőzésének legbiztosabb útja és módja az átkarolás.

Nyugaton lehetetlenség a németeket körülfárni, mert egyik szárnyuk az Északi-tenger, a másik pedig a svájci Alpokat érinti. A szövetségeseknek ennél fogva messzebb kell menniök keletre s ezt az átfogó mozdulatot, mi a sikernek egyedüli feltétele, úgy kell végrehajtani, hogy az egész német arcvonalat kiemeljék sarkaiból Itália, a Balkán és a Dardanellák felől.

Ha ezek az érvek terített asztalnál hangzanak el,

nem igen lehet ellenük ellenvetést tenni. Ezek az elméleti stratégiák, kiknél a gyakorlati tapasztalat hiányzott, elfelejtették azt, hogy minden eljárásnak egy célja van: az, hogy vagy visszavonulásra kényszerítsük az ellenséget, vagy arra, hogy a csatát megsebezhető oldalán rákényszerítsük. De a keleten kikényszerített siker nem fogja a német nyugati hadsereget arra indítani, hogy talpalatnyi teret is feláldozzon, viszont a szövetségeseknek minden nyugatra küldött katonája a nyugati német hadsereg előnyomulásának veszélyét fokozta. Ha az összes, Olaszországban és a Balkánon végrehajtott részletoffenzívák elérték volna céljukat, ha sikerült volna Törökországot legyőzni, és az Osztrák-magyar monarchiát letéperni, ezáltal az Északi-tenger és a Svájc között elterülő német arcvonal még semmiféle veszteséget nem szenvedett volna. Nehezen kerültek volna a szövetségesek abba a helyzetbe, hogy a Brenner-szorostól északra nyúló erőiket a német déli határ fenyegetésére felvonultathatták volna.

Amit itt elmondtunk, nem vonatkozik a Gallipoli melletti támadásra. Ha a Dardanella-hadjárat 1915-ben sikerrel járt volna, átláthatatlanok lettek volna a következmények, mind az ellenségre való hatást, mind a semlegesekre gyakorolt befolyást tekintve. Ez a siker lehetővé tette volna a szövetségeseknek, hogy kezet nyújtsanak Oroszországnak. Ámde 1917 elején a Gallipoli-félszigetet már rég kiürítették, Oroszországnak mint háborús tényezőnek napjai pedig meg voltak számlálva.

Lloyd George a Dardanella-expedíciónak sohasem volt valami lelkes szószólója, viszont hajlamos volt

egy balkáni hadjáratnak előnyben részesítésére. De új méltóságának elfoglalása után ezt a nézetét úgylátszik gyorsan megváltoztatta, mert Robertson december 12-én Haignek ezeket írta: »Új miniszterelnökünk nagyon buzgó. Végre meggyőzte magát arról, hogy nincs mit tenni Szalonikival és ezt a legközelebbi héten Briand-nak is el fogja mondani. De ha Szalonikit el is ejtette, Egyiptomnak a gondolatát vette a fejébe és most Jeruzsálem felé csapong. És ez okból két francia hadosztályt kér és ezeket a télre szeretné megkapni. Önnek pedig ugyanakkor néhány nehéz üteget kellene Olaszországnak ajándékoznia. Én ugyancsak a lelkére beszéltem és nem kételkedem abban, hogy itt az Ön támogatására is számíthatok. Azt akarom, hogy a hadosztályokat hazahozzák Szalonikiból, csak-hogy ennek meglesznek a maga nehézségei és tiltakoznak ellene összes szövetségeseink.«

A francia kormány a balkáni hadjárat gondolatát sokkal erőteljesebben támogatta, mint az angol. Egyetlen politizáló tábornokuk, Sarrail, parancsnokolt a Balkánon, és Franciaországra nézve ennek az ügynek elsősorban politikai jelentősége volt. Robertson december 28-án ezeket jelentette a főparancsnoknak: »Az elmúlt napok folyamán éltem át az egész esztendő leggonoszabb idejét; a franciák folyton rohamoznak bennünket, hogy két hadosztályt küldjünk Szalonikiba. Ribot és Thomas voltak itt, hogy ennek a kívánságnak nyomatékot adjanak. A stratégiai tényezőket Ön ugyanolyan jól ismeri, mint én és nincs szükség azoknak ismétlésére. Mostanában attól félnek, hogy a németek erős offenzívát terveznek Macedónia ellen, hogy a görögökkel egyesüljenek és minket kiverjenek

Monasztirból, s ennek az lesz a következménye, hogy a szerbek elvesztik a játékot. Kétségtelen, hogy ez a francia kormány bukására fog vezetni s éppoly kevésbé kételkedem abban, hogy ez az, ami a francia minisztereket aggodalommal tölti el.«

Haig január 1-én a kora reggeli órákban elhagyta Párizst és felkereste Nivellet Chantillyban, hogy vele a Lyautey-val folytatott megbeszélések eredményét közölje. »Lyautey már fel is hívta őt telefonon. Neki is mondtotta, hogy látogatásomnak nagyon örül s azt a kívánságomat, hogy a csapatokat Szalonikiból visszavonják, a legnagyobb mértékben támogatja. Azonban kételkedik abban, hogy a francia politikusok ebbe beleegyezzenek.«

A délfraanciaországi találkozás, melyről Robertson említést tett, nem jött létre és Robertson, mint Lloyd George kísézője, Rómába utazott. Az ott tartott szövetségi konferencián Lloyd George sikerrel ellentállt Briand ékesszólásának, aki azt kívánta, hogy küldjenek megerősítő hadosztályt Szalonikiba. De ugyanakkor kevesebb szerencséje volt a saját indítványával, amelyben egy Ausztria elleni együttes támadásról volt szó. Még Cadornát, az olasz fővezért sem lehetett az indítvány támogatására megnyerni és Lloyd George azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy igen nagy alkalmat mulasztottak el.

Amidőn Lloyd George Londonba visszatért, Haig éppen szabadságon volt. Robertson összehozott egy megbeszélést a miniszterelnök és Haig vezérkari főnöke, Kiggel tábornok között. Kiggell erről a találkozásról a következőkben számolt be a főparancsnoknak:

»Lloyd George azzal kezdte, hogy előszámlálta

a különböző frontok előnyeit, majd többek között azt állította, hogy a Somme mellett elszenvedett vereségek nagy része felesleges volt, a nép ezt nem fogja sokáig tűrni stb. Elég az hozzá, hogy élém találta a tévelygő amatőrstratégiának egész sereg állítását s eszeágában sem volt, hogy a mi hadseregünknek teljesítményeit elismerje. Engem egészen dühbe hozott, kikeltem magamból s attól félek, nem adtam meg a magas állásnak járó *tiszteletet*. Jobb lesz azonnal békét kötni, — mondtam — ha ő azon a véleményen van, hogy ezek a veszteségek tovább nem tűrhetők. Minden, amit saját igényeink teljes kielégülése nélkül más harctérre küldünk, a háború győzelmes befejezésének kilátásait csökkenti. Az eszmecsere igen heves folyt le, de nem hiszem, hogy valamennyire is meggyőztem volna. Robertsontól hallom, hogy ezt a fecsegést neki nap-nap után végig kell hallgatnia; ugyan minden erejével szembeszáll velük, de attól fél, hogy az erejét túlbecsüljük. Egyébként azt hiszi, hogy hevességgemmel inkább használtam, mint ártottam. Remélhetőleg igaza van! Robertson különben abban látja saját főfeladatát, hogy tétovázással a döntések ártó hatását enyhítse és minket pedig értesítsen, mielőtt a miniszterelnök a dolgokat helytelen vágányra terelné.«

Most fellépett a nyugaton tervezett offenzívának egy kiváló és igen jó beszélőképességgel megáldott védelmezője. Nivelle-nek, az új francia fővezérnek sok olyan tulajdonsága volt, amely a Lloyd George-fajta államférfiaknak tetszett. Nivelle a háború kezdetén ezredes volt és nagyszerűen kitüntette magát. Neki tulajdonították nemrégiben a verduni Douaumont-

erődítmény nagy feltűnést keltő visszavételét. Vezérkara szenvedélyesen bízott benne, mint általában a nagy vezérekben szoktak. Ő maga meg volt győződve arról, hogy nagy arányokban megismételheti azt, ami kicsinyben sikerült neki és a német hadsereget 48 órán belül legyőzi. Előadásában volt valami magával ragadó; jó szónok volt és folyékonyan beszélt angolul.

Nivelle december 17-én átvette a főparancsnokságot és három nappal később megismerkedett Haiggal. 21-én közölte vele világos és határozott szavakban megfogalmazott hadműveleti tervét. Mint már említettük, Haig és Joffre teljesen egyetértettek abban, hogy a közös offenzívát mennél előbb meg kell kezdeni: az angolok a vimy-bapaume-i szakaszon támadnak, a franciák pedig az Oise és a Somme völgyében nyomulnak előre. A közbeeső arcvonaldarab védekező állásban marad.

A Nivelle által tervezett fő változás lényege egy »lendítő csoport« alkalmazása volt. Ez három hadseregből tevődött össze és hogy az egységes vezetést biztosítsák, tiszta francia volt mind a három. Az az offenzíva, melyet Haig és Joffre eredetileg tervezett, úgy maradt ugyan, amint kitervezték, de jelentőségének nagy részét az új francia terv folytán elveszítette s csak úgy tekintették, mint előjátékát annak a főműveletnek, melytől az ellenség felmorzsolását remélték.

Haig karácsonykor válaszolt a francia fővezér írására. »Elvben egyetértek az Ön előterjesztéseivel s az a kívánságom, hogy minden rendelkezésre álló erőmmel segítsék önnek. A segítségnek mértéke természetesen azoknak a hadosztályoknak a számától függ, amelyeket a legközelebbi két vagy három hónap folya-

mán Szalonikiból és máshonnét ideküldenek. De erre vonatkozólag most még nincs végérvényes értesülésem. A közbeeső idő alatt nem tehetek mást, mint hogy az ön csapatait az amiens—st. quentin-i útig felváltom; ezt február i-én megkezdhetem. Sajnos, ezt a felváltást korábbi időpontban megkezdeni nem tudom.«

Nivelle-nek ismételt sürgető kívánságára Haig végre hajlandó volt arra, hogy a Somme-tól északra levő franciákat január 15-én felváltja.

Nivelle úgy gondolta, hogy a nagy csatát három részre osztja. 1. A britek és az északi francia hadsereg-csoport támadása. 2. A francia »masse de manoeuvre« áttörő kísérlete. 3. Az áttörési hely kiszélesítése minden rendelkezésre álló erővel. Haig naplójában megjegyzéseket fűz Nivelle írásához és az eseményeknek abban vázolt lefolyásához. »ő — már mint Nivelle — említést sem tett egy negyedik lehetőségről, amely esetleg akkor fog jelentkezni, ha a francia támadás nem hozza meg a várt sikert! Erre az esetre úgy egyeztünk meg egymás között, hogy fel fog váltani jelentékeny angol csapatokat, hogy azután egy új angol támadó hadsereg kezdjen támadást valahol a Lys-től északra.«

Ez utóbbi nézetét Haig hosszabb levélben fejtette ki, melyet január 6-án intézett Nivelle-hez. A választ január 13-án kapta meg. Ekkor már szabadságon volt Londonban. Mint naplójában megjegyzi, a francia fővezérrel minden fontos kérdésben egyetértettek.

A következő napon, hétfőn délelőtt Haig a miniszterelnökkel jött össze. Lloyd George megismételte azokat, amiket már Kiggellnek, Haig vezérkari főnökének mondott. Az angol hadsereget össze sem lehet

hasonlíttani a franciával. Kritizálta a somme-i csatát és biztosította a főparancsnokot, hogy az ország ennek a megismétlését nem fogja tűrni. Haig türelmesen végighallgatta, de aztán megvédte az angol hadsereget Lloyd George szemrehányásai ellen, hangsúlyozva, hogy a somme-i csatát azért kezdték meg és hajtották végre, hogy a Verdinnél szorongatott franciákat ilymódon tehermentesítsék.

Délután a tábornagy ismét a Downing Streeten volt. Erről a következőket írja:

»A háborús bizottság (War Committee) rövid ülést tartott, amelyen rajtam és Robertson tábornokon kívül Balfour külügyminiszter is résztvett. A War Committee a következő személyekből állott: Lloyd George miniszterelnök, Millner lord tárcanélküli miniszter, Curzon lord tárcanélküli miniszter, Henderson munkaügyi miniszter, Bonar Law az alsóház megbízottja. Ismertettem arcvonalunk állapotát; összehasonlítottam azzal a frontszakasszal, melyet a franciák tartanak, majd számadatokat adtam elő a saját és a velünk szemben álló ellenséges hadosztályokról.«

»3 óra 33 perckor lépett be Nivelles tábornok, a francia nagykövettől, négy vezérkari tiszttől és több hadsegédetől kísérvé. Alaposan kifejtette előttünk saját nézeteit. Követelte, hogy a francia csapatokat az Amiens—Roye-útig váltsák fel, hogy ezáltal elegendő erőt nyerjen francia hadosztályokkal tervezett támadásának végrehajtására. Bejelentette, hogy a nagy támadás február 15-én fog kezdődni.«

»Polgári minisztereink hosszasan beszéltek Nivelles-lel, aki a francia hadvezetőség tervbe vett rendszabályairól tájékoztatta őket. Elmondottam, hogy érett meg-

fontolás után arra a meggyőződésre jutottam, hogy védelmi állásomat, amely Villers-Bretonneux-tól délre közel 5 kilométernyire húzódik, 27 hadosztálynál kevesebbel nem tudom tartani. A Nivelles tábornokkal kötött megegyezés értelmében a támadáshoz 35 hadosztályra van szükség. Az én szárnyamnak az amiens—roye-i út felé való kiterjesztéséhez még négy vagy öt hadosztályra van szüksége. Ezeket vagy átküldi Anglia, vagy pedig kénytelen leszek támadó erőimet csökkenteni. A siker különben is igen nagymértékben függ attól, hogy a támadásra kiszemelt csapatok ki vannak-e célszerűen képezve.«

»A következő nap délelőtt 11 órakor a War Committee ismét gyűlést tartott, Robertson és az én bevonásommal. A miniszterelnök előadta, hogy a kormány tegnap este ismét megvitatta az összes felmerülő kérdéseket. Azon a véleményen van, hogy nekünk a francia kívánságokat teljesítenünk kell és át kell vennünk a roye-i útig terjedő arcvonalszakaszt, a következő okokból: 1. A sürgető francia kérelmet nem vesszük figyelembe és Szalonikiba nem küldünk megerősítéseket. 2. Franciaországban harcolunk. Ha tehát a francia generalisszimusz kidolgozott egy tervet, annak sikeréhez minden tőlünk telhető módon hozzá kell járulnunk. 3. A francia hadsereg a legerősebb harci tényező.«

11 óra 30 körül jelent meg Nivelles tábornok tiszteivel. 12 óra 30-kor az értekezlet angol tagjai külön tanácskozásra vonultak vissza. Majd visszatérve az ülésterembe, a miniszterelnök kinyilatkoztatta a kormánynak azt az elhatározását, hogy Nivelles előterjesztéseihez, igen csekély korlátozásokkal, hozzájárul. Ez után az ülés véget ért.

Új módszerek.

Nivelle új támadási terve kezdettől fogva nem nyerte meg teljesen Haig és Robertson elismerését, de mindketten készen voltak arra, hogy minden rendelkezésükre álló erővel együttműködjenek a franciákkal. Helyesen ismerték fel azt is, hogy Nivelle-nek olyanféle szándéka is van a terveivel, hogy a háború eldöntésének dicsőségét a francia hadsereg számára biztosítsa. De ez a körülmény szerintük nem játszott különösebb szerepet, hiszen a végső győzelem kivívásáról volt szó. Haig február 7-én naplójába ezeket írta: »Természetesen a franciákkal szemben alárendelt szerepünk van; ez azt jelenti, hogy mi csak azért támadunk, hogy az ellenség tartalékait magunkra vonjuk s ilyen módon a szövetségeseink feladatát megkönnyítsük. Nekünk mindenképpen súlyos veszteségeink lesznek, anélkül, hogy azok szemmel látható sikert hoznának. Viszont a franciák a döntő támadást kezdzhetnek és a legnagyobb valószínűség szerint learatják a győzelem gyümölcsét.«

Haig főleg attól félt, hogy Nivelle heveskedése a francia vezetőséget arra fogja ragadtatni, hogy a tervbe vett támadást az előkészületek befejezése előtt megkezdje, pedig ezek az előkészületek a francia vasutak leromlása miatt állandóan késedelmet szenvedtek. Ezt a félelmet a február 26-án tartott tanácskozás lényegesen enyhítette. A francia tábornok délután érkezett meg D'Alengon ezredessel a nagy főhadiszállásra. Haig ezt mondja az ezredesről: »Az ezredes-

nek, úgy látszik, nagy befolyása van Nivelle-re, érzelmi tekintetben sajnos, nagyon angolellenes.«

A tanácskozásról ezeket jegyezte fel naplójába:

»Tea után hosszas beszélgetést folytattam Nivelle-lel s ez igen kielégítő módon folyt le. A francia tábornok igen őszinte volt. Megtárgyaltuk a vasút-kérdést s én kifejtettem neki a mi nehézségeinket. Naponként 70 vonatot kapunk, holott 200-ra volna szükségünk, hogy a közelgő támadáshoz szükséges hadianyagot a tűzvonalba szállítsuk. Rögtön feladott a francia kormánynak egy élehangú sürgönyt, melyben azt követelte, hogy az északi vasúttársaságot alaposan szidják le. A támadás napjára vonatkozólag elismerte, hogy az teljesen a vasúttól függ és teljesen egyetértett velem abban, hogy addig ne támadjunk, míg minden szükséges együtt nincs.«

Február 26-án megbeszélést tartottak CaJais-ban, melyet Haig kezdeményezett. Jelen volt a brit miniszterelnök is és a francia főparancsnok jelenlétében főleg a francia vasutak nehéz helyzetéről tárgyaltak. Haig így folytatja naplóját:

»10 óra 45 perckor vonatra ültem Geddes-del, a mi közlekedési ügyünk főnökével. Kitűnően összeállította az összes kérdéseket, melyeket meg kellett beszélnünk. Útközben mindent megtárgyaltunk és Calais-ba való megérkezésünk után gyalogsétát tettünk. Egy óra 15 perckor odajött a Londonból érkező miniszterelnök, Robertson tábornok és még mások. Briand, Lyautey tábornok és Nivelle szintén jelen voltak. Reggelineél Lloyd George mellett ültem. Azt mondta, hogy az értekezlet előtt szeretne velem és Geddes-del a vasút-ügyről egy negyedórát beszélni. De alig hogy a reggeli

véget ért, Briand-hoz sietett, mint mondotta, azért, hogy a napirendet vele megállapítsa. Több mint harminc percig tartózkodott nála, majd megüzente, hogy az ülésre kell sietnie és így a tervbevett előzetes megbeszélés elmarad. Kétségtelen, hogy közben Briand-nal megegyezett az értekezleten való magatartásáról.*

»A vasúti szállodának egy kis földszinti termében gyűltünk össze. Rajtam kívül ott voltak még a következő urak: Lloyd George, Robertson tábornok, Geddes, Briand, Nivelles tábornok, Lyautey tábornok (hadügyminiszter), Clavelle (közlekedésügyi miniszter), Ragueneau tábornok, azonkívül még a titkárok és Manton, a tolmács.«

»Lloyd George bevezető szavai után Geddes-det felszólították, hogy a rá tartozó kérdéseket adja elő. Geddes kifejtette, mekkora tonnatérre és mennyi kocsi, mozdonyra stb. van szükségünk. Ragueneau és Clavelle válaszoltak, majd megkezdődött a technikai részletek tárgyalása. Egyszerre csak Lloyd George félbeszakította a tárgyalást, arra hivatkozva, hogy jobb volna, ha a vasúti szakértők külön tárgyalnának, mi pedig rögtön hozzáfognánk a katonai tervek fontosabb kérdésének megbeszélésére. Ezt a fordulatot nem vártuk. Úgy látszik, hogy már az értekezlet kezdetén így főzték ezt ki Briand-nal.«

»A szállítási ügyekkel foglalkozó értekezlet egy óra múlva véget ért. Teát szolgáltak fel és néhány perc múlva megkezdődött a titkos ülés, amelyen Angolország részéről Lloyd George, Robertson és Haig, Franciaország részéről pedig Briand, Lyautey és Nivelles vett részt.«

»Lloyd George felkérésére Nivelles térképpel a kezé-

ben megmagyarázta hadműveleti tervét; azzal fejezte be fejtegetését, hogy minden kérdésre felelni fog, amit Lloyd George hozzá intéz. Lloyd George mégis ezt mondta: »Ez nem minden. En mindent akarok tudni.« Majd Briand-hoz fordulva, így folytatta: »Mondja meg Ön neki, hogy semmit se hallgasson el. Még azt se, hogy milyen nézeteltérések voltak közte és Haig tábornagy között.« Ezek a szavak megleptek engem és láthatólag meglepték Nivelle tábornokot is. Nivelle azt válaszolta, hogy közöttünk csak egyetlen vitás pont van: az én előkészületem az Arras melletti támadásra.«

»En aztán francia nyelven előadtam az uraknak, hogy minden tőlem telhetőt megteszek, hogy Nivelle stratégiai követelményeinek megfelelhessenek, csak az alkalmazandó taktika kérdésében térek el tőle. Lloyd George rögtön azt felelte, hogy ő taktikához és stratégiához semmit sem ért, ő csak a kétoldali felelősség felől kíván tisztában lenni. Közben délután 6 óra 45 perc lett. Arra kérte ezért a franciákat, hogy szíveskedjenek a hadműveletek közös vezetésére vonatkozó indítványaikat ebéd előtt előterjeszteni, mert ebéd után Robertsonnal és velem akar tárgyalni; a végérvényes megfogalmazás csak holnap délelőtt történik meg, a francia kormánnyal együtt tartandó értekezleten. Az indítványt elfogadták.«

»Lloyd George nem jött az asztalhoz, azt hozva fel mentségül, hogy nem érzi jól magát. Ebéd után átmentem Robertson szobájába. Szörnyen felháborodva találtam, egy gépirásos papiros miatt, Lloyd George nyújtotta át neki: a francia indítványokat tartalmazta. Röviden arról volt benne szó, hogy a brit vezérkart alá kell rendelni a francia nagyfőhadiszállás-

nak. Ha ez megtörténik, az angol főparancsnoknak nem lesz más dolga, mint a légénység kiképzését ellenőrizni és a pótlásról gondoskodnia

»Robertson és én rögtön átmentünk Lloyd George-hoz, aki közölte velünk a kormánynak azt az elmúlt héten történt döntését, hogy az angol hadsereget a francia főparancsnokság parancsainak rendelik alá. Kérdezte, hogyan vélekedem erről.«

»Azt feleltem, hogy szerintem esztelenség a brit haderőket a franciáknak alárendelni és nem is hiszem, hogy a mi csapataink francia vezetés alatt hajlandók lennének harcolni. A háború elején a hadseregben nagy elégedetlenség uralkodott a hadvezetőséggel szemben, mivel sokan azt hitték, hogy a brit érdekeket feláldozzák a szövetségesek érdekeinek. Erre Lloyd George azt mondta, hogy a francia kívánságok igen messze mennének és mi — Robertson és én — gondolkozunk olyan tervetelenen, amely megfelelne a kormány kívánságának.«

»Visszakísértem Robertsont szobájába. Látszott, hogy a miniszterelnök magatartása miatt fel van háborodva. Hankey ezredes, a War Committee titkára, még fokozta elégedetlenségünket azzal a megjegyzéssel, hogy Lloyd George a kormánytól nem kapott felhatalmazást arra, hogy úgy cselekedjék, amint cselekszik.«

»Kiggell tábornok is résztvett megbeszéléseinken. Abban egyeztünk meg, hogy inkább haditörvényszék elé kerülünk, de nem áruljuk el a hadsereget azzal, hogy beleegyezőnk a francia főparancsnokság alá rendelésünkbe. Robertson ugyanúgy gondolkozott: sokkal jobb lesz, mondta, ha beadjuk lemondásunkat, sem-

hogy ilyen dologban bűntársak legyünk. Mélyen megundorodva kormányunktól és politikusainktól, tértünk ezután pihenőre.«

1917 február 27-én Haig ezeket jegyezte naplójába: »A délelőtti folyamán, mielőtt az értekezlet összeült volna, Lyautey személyes hadsegédjét hozzám küldte azzal a kéréssel, fáradjak át hozzá, mivel igen fontos dolgot akar velem közölni. Nála találtam Nivellet is. Mindkét úr arról a sérelemről beszélt, amelyet Briand velem szemben és a brit hadsereggel szemben elkövetett. Biztosítottak engem, hogy ezt az indítványt először ők maguk is szemügyre veszik. Egészen bizonyos azonban az, hogy az írást Lloyd George hozzájárulásával és Briand támogatásával fogalmazták meg Párizsban.«

»Miután mind a franciák indítványait, mind pedig a mi kormányunk döntését megfontoltam, a legjobbnak azt tartottam, hogy véleményemet írásba foglaljam és eljuttassam a birodalmi vezérkarnak. Így is tettem és másnap reggel az írást átadtam Robertsonnak azzal a kéréssel, hogy terjessze Lloyd George elé. Mondja meg ugyanakkor azt is Lloyd Georgenak, hogy csak akkor megyek hozzá, hogy ha ő kéret.«

Calais

Titkos!

1917 február 27.

A Birodalmi Vezérkar Főnökének.

A rendelkezésemre álló rövid idő alatt megfontoltam a Lloyd George által tegnap este tudomásomra hozott kormánydöntést, amely szerint a Franciaországban lévő brit hadsereget ezentúl a francia főparancsnokságnak

rendelik alá, s ugyancsak megfontoltam az erről szóló francia indítványokat is.

Véleményem szerint csak kétféle lehetőség van:

- 1. Marad minden úgy, mint eddig volt, — vagy*
- 2. az egész Franciaországban lévő brit hadsereget a francia hadvezetőségnek kell alárendelni.*

Az utóbbinak az angol főparancsnokság és vezérkara eltűnése lenne a következménye. A további változás szükségszerűen a francia hadvezetőségtől és a francia kormánytól függ, amelynek az előbbi alá van rendelve. Ilyen döntő jelentőségű rendszerváltozás olyan pillanatban, amikor nagyvonalú hadműveletek kezdődnek, szerintem igen nagy veszélyeket rejt magában.

*D. Haig
tábornagy,
a franciaországi brit hadsereg
parancsnoka.*

Lloyd George írásos válasza rövidesen megérkezett. Úgy szólt, hogy a rendszerváltozásban két időszakot kell megkülönböztetni. Az elsőben Haignek követnie kell Nivelle-nek a csata előkészületére vonatkozó rendelkezéseit, de ekkor még fenntartják neki azt, hogy azoktól eltérjen, ha a hadsereg biztonsága veszélyben forog és ilyen módon a győzelem kérdésessé válik. Viszont a második időszakban a hadsereget teljesen Nivelle parancsainak rendelik alá.

»A Lloyd George-dzsal való beszélgetés alkalmával« — írja később Haig — »ez ellen óvást emeltem s azt kívántam, hogy adjanak szabad kezet abban, mikor vessem be a brit csapatokat a francia főparancsnok által eredetileg megállapított támadási szakaszon.

Nivelle ehhez hozzájárult. A megegyezést írásbelileg is megerősítettük. A valóságban ilyen módon a franciákkal való együttműködés módja semmit sem változott. Mindig tekintetbe vettem Joffre »általános utasításait«, amikor azonban parancsról volt szó, mindig teljes szabadságot kaptam a végrehajtásra. Nivelle mostani előterjesztésének megfelelően mind a most előkészülő csata terveitől való felelősségtől, mind pedig a terv végrehajtásának felelősségétől fel vagyok mentve. Úgy számítanak, hogy a csata tizennégy napig fog tartani és azután az együttműködésnek normális állapota ismét visszatér.«

»A vasutak tekintetében a francia kormány felelős a gördülő anyagnak készenlétbe helyezéséért. Nivelle-nek az volt a véleménye, hogy a brit igények a francia igényeket felülmúlják. Én erre azt a felvilágosítást adtam, hogy nekünk nincsen jogunk Franciaországban rekvirálni, ellenben a franciáknak joguk van a mi hadtápunkon.«

»Már majdnem 12 óra 30 perc volt, amikor az értekezlet rátért a szaloniki-ügyre és én eltávoztam. Briand meghívott, hogy vele ebédeljek, de én úgy éreztem, hogy éppen eleget voltunk már együtt és rögtön elutaztam.«

Haiget és Robertsont is, a calais-i tapasztalatok meggyőzték arról, hogy az újonnan bevezetett módszerek ellenük szólnak. Az értekezletet megelőző vasárnap este Robertsont arról értesítették, hogy megjelenése a háborús bizottság ülésén nem szükséges, amiből Robertson természetesen azt következtette,

hogy a vitában katonai kérdésekről nem lesz szó. És mégis, ezen az értekezleten azt a messze kiható határozatot hozták, hogy az egész brit hadsereget egy francia tisztnek rendeljék alá, aki nemcsak hogy fiatalabb volt, mint a brit főparancsnok, hanem az a tapasztalata sem volt, ami ilyen nagyszabású tervnek véghezviteléhez szükséges. Minthogy a miniszterelnök katonai tanácsadójának meghallgatása teljesen katonai természetű döntést hozott, eltitkolt egy fontos ügyet a birodalmi vezérkar főnöke előtt, akit a főparancsnokkal együtt úgy hívott meg az értekezletre, hogy azok a szóba kerülő dolgokról egyáltalán nem voltak tájékozva. Azonkívül a hátuk mögött megegyezett a francia vezetőséggel. Már említettük, hogy Haig őszintén igyekezett a miniszterelnökkel lojális módon együtt dolgozni, annak ellenére, hogy az első benyomás, melyet Lloyd George-ról szerzett, kedvezőtlen volt. Ez az együttműködés Calais-ban súlyos csapást szenvedett. Ott, ahol a bizalom hiányzik, a közös munka nem lehet eredményes. Nivelle rövidesen tudtára adta Haignek, hogy milyen szellemben akarja a határozatokat végrehajtani. A nagyfőhadiszállásra visszatérése után levelet intézett az angol főparancsnokhoz. Ez a levél olyan hangnemben volt megfogalmazva, amilyent a neki alárendelt hadseregparancsnokokkal szemben szokott használni. Például azt parancsolta Haignek, hogy necsak az egyes hadseregparancsnokoknak szóló utasítások másolatát küldje el neki, hanem ő azt is tudni akarja, hogy az egyes hadseregparancsnokok ezeket az utasításokat mi módon hajtották végre. Haignek nem volt szokása az egyes hadtestek és had-

osztályok dolgaiba mélyebben beletekinteni. Azt is követelte még Nivelle, hogy Henry Wilson kerüljön a nagyfőhadiszálláson időző katonai bizottság élére. Ezenkívül még parancsokat adott az egyes angol csapattestek felosztására vonatkozólag.

»Olyan írás ez«, — jegyezte meg Haig — »amelyet egy gentleman sohasem gondolhatott ki s egészen bizonyos az is, hogy az angol hadseregnek nincs olyan főparancsnoka, aki azt ellenmondás nélkül elfogadta volna. A calais-i határozatok értelmében úgy volt, hogy én a csata kezdetén Nivelle parancsnoksága alá kerülök, de csak egy bizonyos arcvonalszakaszon tervezett hadműveletet illetőleg. Az volt a szándékom, hogy a levél másolatát az én megjegyzéseimmel együtt elküldöm a háborús bizottságnak és fölvetem azt a kérdést, vajjon valóban megfelel-e az ő szándékuknak az, hogy az angol hadsereg főparancsnoka egy fiatalabb idegen tisztnek alá legyen rendelve. Csak mélyen sajnálkozhatunk azon, hogy válságos időkben nemcsak az ellenség ellen kell harcolni, hanem meg kell küzdeni saját szövetségesünkkel, sőt azonkívül saját kormányunkkal is.«

A dolgok tragikus iróniája volt az, hogy Lloyd George rendszabályainak, ámbar tisztességes és dicséretreméltó szándékkal igyekezett velük egy nagyobb egységet megvalósítani, eredménye az addigi egység összezúzása lett. És egyúttal a bizalmatlanság olyan légkörét teremtette meg, amely csakhamar kellemetlenül mutatkozott, katonák és politikusok között egyaránt.

Február 28-án Robertson ezeket írta Haignek: »A történet, melyet Lloyd George ma délelőtt a

háborús kormány ülésén elbeszélte, egészen különös benyomást gyakorolt ránk. Azzal vádolta a franciákat, hogy lehetetlen követeléseket támasztanak, viszont ön éppen olyan jól tudja, mint én, hogy az egész dolog mögött ő maga rejtőzik. Azt hiszem, hogy a kormányt alaposan félrevezette. Ma reggel Lord Derby igen férfiasan kiállt Ön mellett és azt indítványozta, hogy fejezzék ki Önnek bizalmukat. Ezt az írást már a legközelebbi napokban meg fogja kapni. Közben imádkozni fogok azért, hogy ön Neville-lel megférjen. Ilyenféle dolgok minden háborúban előfordulnak. Most mindenesetre rosszabb a helyzet, mint máskor. Különben is nem igen tudom elhinni, hogy olyan ember, mint Lloyd George sokáig megmaradhatna a kormány élén. Mert legkevesebb, amit követelhetünk tőle, a tisztesség és igazságszeretet.« Lord Derby, a hadügyminiszter, Lloyd George-nak a calais-i értekezleten nyilvánított szándékaival éppoly kevésbé volt tisztában, mint Robertson, a birodalmi vezérkar főnöke. Március 3-án Lord Derby ezeket írta Haignek: »Ha tudtam volna valamit arról a szándékaról, hogy Önt és hadseregét a franciák vezetésének rendelik alá, ez ellen a leghatározottabban tiltakoztam volna, önt is tudatni kellett volna arról, hogy a valóságban mi történik. A franciák terve nyilvánvalóan esztelen. Ki volt a kezdeményezője, nem tudnám megmondani. Én csak annyit tudok, hogy Robertson meg ön a forrást Angolországban keresik. Minden attól függ, hogy vájjon ennek a szónak »együttműködés«, milyen értelmet adnak. Ha az azt jelenti, hogy a jóváhagyott terveket együttesen hajtják végre, úgy azonban, hogy azokat a körülményeknek meg-

felelően módosítják, akkor minden rendben van. Azonban ha ön a kiadott parancsoknak engedelmeskedni köteles, akkor azt hiszem, hogy a megegyezés messze túl lőtt a célon. Akkor Ön és hadserege közvetlen francia befolyás alá került és akkor a franciák a mi hadseregünkkel azt tehetik, amit akarnak.«

Nivelle tábornok február 27-i levele igazolta Derby lord aggodalmait és azt is megmutatta, hogy Haignek a reményei a jó egyetértést illetően hiábavalóak. Az esetet sohasem világították meg kellőképpen; Haig életírói előtt máig rejtélyes maradt. Egészen a calais-i értekezletig úgy látszott, hogy Nivelle jó érzésű, odaadó, alkalmazkodni tudó bajtárs. Ettől a naptól kezdve azonban kétszínű, érzékeny, akadékoskodó és hatalmaskodó lett. Lehetséges, hogy ez Alencon ezredes befolyásának tulajdonítható, de az is elképzelhető, hogy későn jött rá arra, hogy olyan feladatot vállalt, mely túl nagy volt neki és lelkiállapotát ez a felismerés befolyásolta. Bármint legyen is, egészen biztos az, hogy az lehetne a sírfelirata, amit Tacitus szánt Galba-nak: *Omnium consensu capax imperii nisi tperasset.*

Derby lord most ugyanolyan helyzetbe került, mint Haig. A legkönnyebb az lett volna mindkettőjükre nézve, ha visszalépnek. Ám mindketten úgy védekeztek, hogy kötelességük helyükön maradni. Haig elkeseredését naplójának következő szavai mutatják: »Minden könnyen menne, ha az embernek csak a németekkel volna dolga!«

Ezenközben az ellenség nem maradt tétlen. A németek sikeresen befejezték stratégiai visszavonulásukat az előre elkészített állásba, amely nemcsak arc-

vonalukat rövidítette meg, hanem ellenállóképességüket is nagy mértékben emelte. A lépcsőzetesen való visszavonulás február 23-án kezdődött meg, a bapaumei-i szakasz kiürítésével és március 16-án, a Hindenburg-állásba való visszavonulással végződött. Azt a frontszakaszt, melyet Nivelles fő támadási pontnak szemelt ki, ez csak annyiban érintette, hogy az arcvonalszakasz megrövidítése megkönnyítette az ellenségnek, hogy a fenyegetett pontra dobhassa megerősítéseit. A német visszavonulás nem terjedt ki az Arrastól északra eső vidékre, úgyhogy a Vimy-magaslat mint eddig, most is támadási pont volt. Ezért minden további magyarázat nélkül azt mondhatjuk, hogy a szövetséges hadvezetőség egy alapjaiban megváltozott katonai helyzet előtt állott. Nivelles mindamellett el volt határozva, hogy ugyanúgy, mint eddig, keresi a megoldást és erre összpontosította minden figyelmét.

A calais-i értekezlet egy másik értekezletet szült. Minthogy bizonytalanság támadt és szükség volt különböző magyarázatokra, új összejövetelet indítványoztak. Ez az értekezlet március 12-én kezdődött meg, Londonban.

Haig előtte való este megérkezett és azonnal Robertsonhoz ment, akit a calais-i események úgy feldúltak, hogy ágyának esett. Mielőtt azonban a két tábornok megbeszélhette volna a helyzetet, Haiget a Buckingham-palotába hívták. Ez megnyugvást nyújtott neki a felől, hogy az uralkodó teljes bizalmát még mindig bírja.

Egy emlékiratban, melyet másnap a háborús kabinetnek átnyújtott, részletesen kifejtette összes aggodalmait. Főképpen azokat az erkölcsi veszedel-

meket hangsúlyozta, amelyek abból származhatnak, ha a brit csapatokat a francia parancsnokságnak rendelik alá.

indítványoztam ezért, hogy a franciákat fel kell világosítani a következőkről: A brit főparancsnok hozzájárulása nélkül a francia hadvezetőség nincs feljogosítva arra, hogy szolgálati úton a parancsnokokkal, a csapattestekkel vagy akár egyes emberekkel is összekötetésbe lépjen. A felelőség az egyes utasítások végrehajtásáért teljesen a brit főparancsnokság kezében marad. A francia főparancsnokság nincs feljogosítva arra, hogy szolgálati minőségben brit csapatoknál *szemlét* tartson, vagy őket meglátogassa, még akkor sem, ha ebbe a brit hadvezetőség beleegyezik. A brit főparancsnoknak kötelessége a szövetséges hadvezetőséget nagy általánosságban tájékoztatni arról, hogy az együttes műveleteket mi módon fogja végrehajtani; a francia hadseregpáncsnokságnak azonban nincs joga másolatokat kérni a parancsokról, melyeket a brit hadsereg keretében a kiadott utasításokkal kapcsolatban végrehajtottak. A francia főparancsnok nem jogosult arra, hogy a brit főparancsnok engedélye nélkül csapatokat vagy *egyes* embereket az illetékes főparancsnokság vezénylete alól kivonjon, vagy megkísérelje azt, hogy brit csapatokat önmagának közvetlenül alárendeljen. Az elkülönített csapat továbbra is a brit hadvezetőség parancsnoksága alatt áll.«

»A Calais-ban létrejött megegyezés csakis pontosan körvonalazott hadműveletekre vonatkozott. A francia főparancsnoknak azonban nem jár ki az a jog, hogy a brit főparancsnokot gyámsága alatt tartsa

olyan dolgokban, melyek egyéb támadó cselekményekre, avagy olyan kérdésekre vonatkoznak, melyek az egyéb arcvonalszakaszok védelmét érintik. Kétséges esetekben a brit kabinetnek megvan az a joga, hogy döntsön arról, vajjon a szóban levő ügy a calais-i megegyezések keretébe tartozik-e vagy nem. Minden szolgálati iratot Nivelles tábornoknak személyesen kell aláírnia. Vezérkarához tartozó tiszt aláírása nem elég.«

Április 12-én korai délelőtt a hadügyminiszter kereste fel Kaiget. »Úgy látszott,« — írja Haig — »hogy Derby lordnak a calais-i értekezlet eredményei még több fejtörést okoztak, mint Robertsonnak. Nagy részvétellel beszélt a dologról s nem titkolta azt a véleményét, hogy a kormány velem gyalázatosan bánt. Ezt magam részéről elismertem, de biztosítottam őt, hogy e miatt egyáltalában nem haragszom. Ha a kormánynak az a szándéka, hogy engem másvalahol helyettesítsen, rögtön megteheti. Akkor nekem csak az a gondom lesz, hogy tisztességes módon, visszavonuljak a nélkül, hogy a kormánynak vagy az országnak nehézségeket okoznék. Lord Derby hangsúlyozta még, hogy a király az én visszaléptemet semmi körülmény között sem kívánja.«

»A délelőtt azzal telt el, hogy én és Robertson kicseréltük értesüléseinket. Tizenkettő és i óra között Sir Henry Wilsonnal beszéltem. Arra a belátásra jutottam, hogy benne megbízhatok és hogy számomra is az lesz a legjobb, ha őt nevezem ki az újonnan megszervezett katonai bizottság fejevé. Még arra kértem őt, álljon rögtön Lord Milner rendelkezésére, világossítsa fel őt a franciák valódi szándékairól és győzze

meg annak szükségességéről, hogy ezekkel a szándékokkal szembe kell szállni.«

»Otthonunkban elköltött ebéd után este 9 óra 30 perckor a francia nagykövetségre mentem, ahová magamat előzőleg bejelentettem. En voltam ott az egyetlen angol. Nagy szívéllyel üdvözöltek. Lloyd George a nagykövet meghívását nem fogadta el. Lyautey-val és Thomassal beszélgettem és előadtam nekik, hogy a calais-i értekezlet után sok fiatal francia tiszt már úgy viselkedett, mintha a brit hadsereg a franciának alárendelt csapat volna. Ha a francia hadügyminisztérium és hadvezetőség még nem tette meg ebben az irányban a szükséges lépéseket, a súrlódásoknak messzeható következményei lehetnek.«

»Kis idő múlva Lyautey-val együtt külön szobába vonultunk vissza. Bizalmasan azt kérdezte tőlem, hogy a francia nagy főhadiszállás tisztjeivel mennyire vagyok megelégedve? Azt válaszoltam, hogy D'Alancon ezredes, Nivelles személyes hadsegéde, a bajok főforrása, mert az angolokat ki nem állhatja. Lyautey hozzátette, hogy D'Alencont ő sem nagyon szereti. A legjobb barátságban váltunk el egymástól. A nagykövet egész a kapuig lekísért. Már körülbelül negyedtizenkettőre járt az idő. Tudtam, hogy valami egészen különöset cselekedtem: csak a francia hadsereggel együtt való végső győzelem szükségessége indíthatott arra, hogy a nagykövetség küszöbét átlépjem.«

»Másnap — március 13-án — gyalog a Downing Streetre mentem, Doris és Sassoun kíséretében. Az ülés 10 óra 30-kor kezdődött. Lloyd George, aki a francia kiküldötteket reggelin látta vendégül, közölte velem, hogy a nagykövetségen tett tegnapi látogatá-

somtól valamennyien el voltak ragadtatva s úgy vélekednek, hogy, ha Nivelle-lel valami történnék, én vegyem át a főparancsnokságot. Természetesen ezt egyszerű szólaltnak fogtam föl, bizonyosságul annak, hogy a franciák egy kis udvariasságnak mily nagy értéket tulajdonítanak.«

»Délben lunch-re mentünk a Buckingham-palotába. En Lord Farquhar és Lord Kenyon között ültem. A reggeli végeztével Őfelségéik beszélgetni kezdtek velünk, majd később, mikor a vendégek eltávoztak, a király és királyné felszólítottak, hogy kövessem őket magánlakosztályukba; ott vagy félórát beszélgettünk egymással. A király meg volt elégedve az értekezlet eredményeivel és nyomatékosan közölte velem azt az elhatározását, hogy engem minden tőle telhető módon támogat.«

»Délután 6 órakor Sir Henry Wilson és Kiggell tábornokokat fogadtam lakásomon. Wilson egész nyíltan elém tárta az okokat, hogy miért van az ellen, hogy mint a katonai bizottság főnöke, a francia főhadiszállásra menjen; mert ő biztos arról, hogy mindaz, ami ott végbemegy, nem egyéb, mint az angol főparancsnok személye ellen intézett intrika. Azt válaszoltam, hogy ő iránta katonai dolgokban feltétlen bizalommal viseltetem. Tekintettel a jövőre s annak lehetőségére, hogy Nivelle tervei nem járnak majd teljesen a várt sikerrel, nagyon kíváncsún tartom, hogy Nivelle főhadiszállásán magasabbrangú angol tiszt legyen, kiből a franciák megbíznak. Megegyeztünk azután abban, hogy ő Beauvaisba indul.«

Az a megegyezés, melyben végre megállapodtak

s amelyet a két hadseregfőparancsnok aláírt, Haiget korántsem elégítette ki. Amikor aláírta, a következő megjegyzéseket fűzte hozzá: »Kijelentem, hogy a fentebbiekkel azzal a feltétellel értek egyet, hogy szilárd elhatározásom ugyan, hogy a calais-i megegyezést betű szerint végrehajtom, ha a brit hadsereget és annak főparancsnokát Nivelles tábornok, mint szövetségesét, nem pedig mint alárendeltjét tekinti.*

Így végződött a londoni értekezlet, melynek egyes határozatai hozzájárultak ahhoz, hogy a Calaisban elkövetett hibákat kiküszöböljék.

Március 15-én Nivelles ezt írta Haignek:

»Olvastam az utóiratot, melyet ön jónak látott hozzáfűzni az 1917 március 13-i megállapodáshoz. En nem tehetek ellene semmiféle ellenvetést sem, mivel csak egy meglévő állapot megerősítéséről van szó. Egyébként nem volt tudomásom arról, hogy a brit főparancsnokkal és a brit hadsereggel szemben olyan magatartást tanúsítottam volna, hogy arra a félelemre adott volna alkalmat, mintha én nem szövetségeseimnek, hanem alárendeltjeimnek tekinteném őket. őszintén remélem, hogy mostanában nem kell megint részt vennem hasonló értekezleten. Elégtétel nekem, ha önt biztosíthatom afelől, hogy sem a francia kormány, sem pedig én az utóbbi két értekezlet határozataiért nem vagyunk felelősségre vonhatók. Három táviratra s egy igen sürgős írásos felszólításra volt szükség, hogy mi a londoni értekezleten való megjelenésre elhatározzuk magunkat. Nagyon örülnék, ha önt mennél előbb láthatnám.«

Mennyire voltak őszinték Nivelle szavai, az a legnagyobb mértékben kérdéses. De a tisztesség Haig jellemének olyan szilárd alkotórésze volt, hogy ennek a tulajdonságnak a hiányát nehezen képzelte el másoknál. Ezért nem habozott, hogy a legnyíltabb s a legbarátságosabb módon adja meg válaszát. És hogy ez a levél az ő igazi szándékait és azt a készségét árulja el, hogy mindent megbocsát és elfelejt, az kitűnik öt nappal későbbben megírt naplójegyzeteiből. Haig a találkozásról így ír:

»Nivelle tábornok délelőtt 8 óra 40 perckor érkezett hozzám és majdnem tíz óráig maradt nálam. Beszélgetésünknel jelen voltak Wilson és des Vallières tábornokok is. Nivelle rendkívül kedves volt. Egyenes embernek tartom őt. A hadműveletekre nézve alapjában egyet értünk s a támadásoknak a megbeszélés módokon kell végbemenniök. Az esetben, ha az ellenség visszavonul, üldözőbe vesszük s egyidőben előretörést kezdünk egy másik arcvonalszakaszon.«

»Azután des Vallières-t felkértük, hogy vonuljon vissza s ekkor Nivelle közölte velem, hogy őt egy hadosztály élére akarja állítani. Azt válaszoltam, hogy nagyon sajnálnám, ha őt mint fő összekötő tisztet elveszíteném, de természetesen távol van tőlem, hogy pályáján való emelkedésének elébe álljak. Mint utódot Nivelle Ballaigue de Bougas-t javasolta. Készségesen beleegyeztem, csak azt jegyeztem meg, hogy nekem a katonai misszióhoz tartozó összes tisztek nagyon rokonszenvesek. «

Beszélgetésünk azután Lyautey tábornokra tereledött. Nivelle elmondta, hogy a tábornok Párizsban időzik és rettentő módon fel van háborodva azért, hogy

a hadügyminiszterségről letették.« Szegény Lyautey sokkal inkább gentleman, semhogy a mostani francia képviselőkkel és politikusokkal dűlőre juthatott volna. Sajnos, nagyon érzékeny s az elismerésnek nagy fontosságot tulajdonít.«

»Amikor Wilson elhagyott bennünket, Nivelle-lel a belgiumi kikötőkről beszélgettem. Úgy látszik, a belgák attól félnek, hogy Angolország az ő országukat el akarja foglalni. Én hivatkoztam arra, hogy a kikötőket mennél előbb használhatóvá kell tenni annyira, hogy a legközelebbi Belgiumba való bevonuláskor utánpótlást odaszállíthassunk. Ebben egyetértett velem. Egy szó mint száz, Nivelle nekem tetszik, csak úgy látszik, nagyon a befolyása alá került D'Alencon ezredesnek, aki a briteket utálja.«

Nem lehetetlen, hogy Nivelle azért lett hozzáférhetőbb, mert állásában nem érezte magát nagyon biztosnak. Briand volt az ő legerősebb támogatója, de március 17-én a Briand-kormány megbukott. Ribot alakította meg az új kormányt, Painlevével, mint hadügyminiszterrel. Painlevé elhatározta, hogy mennél előbb tisztában lesz a harctéren uralkodó helyzettel és március 24-én megjelent Haig hadiszállásán.

»Ebéd után«— írja Haig — »hosszasabban beszélgettem Painlevével. Kellemes, köpcös kis ember. Kiváló matematikus és radikális szocialista. Mint mondja, az angolokkal való jóviszonynak a lehető legnagyobb fontosságot tulajdonítja, azért tette ezt a látogatást, mingyárt hivatalba lépése után való napon. Ezt nagyon kedvesnek találtam és szintén barátságos

* Lyautey-t a képviselők lehurrogták a kamarában s emiatt lemondott.

oldalamról mutatkoztam neki. Nagyon tudakolta, hogy mi a nézetem Nivelle személyéről. Óvatosan azt válaszoltam, hogy rám azt a benyomást teszi, hogy vezetésre alkalmas, de én magától értetődőleg kész vagyok együtt dolgozni mindenkivel, akit a francia kormány a katonai főparancsnokságra kijelölt. Az én kapcsolataim Nivellehez ettől fogva kitűnőek voltak. Az elhibázott calais-i értekezletben nem ő volt a bűnös.«

»Még sokáig beszélgettünk. Szerencsétlenségre az estét választottuk ki a hosszadalmas beszélgetésre. A nyári időszámítás miatt ugyanis az órákat n órakeretbe előreigazították és így én egy órával kevesebbet aludtam.«

A hónap utolsó napján Haig Rawlinson, Kiggell és Montgomery tábornokok kíséretében meglátogatta a somme-i csatateret, megnézte az elpusztított szántófeldeket, annyi dicsőségének színhelyét.

XVI.

Nivelle bukása.

Az 1917-ik esztendő tavasza nagy eseményekkel lepte meg a világot. Csaknek egyidőben az történt, hogy Oroszország forradalomba zuhant, az Egyesült Államok békeszerető köztársasága pedig a pacifista elnök alatt elhatározta, hogy beavatkozik az európai háborúba. Mindkét esemény nagyban befolyásolta a stratégiai helyzetet nyugaton. Két különböző felfogás került szembe egymással. Voltak, kik azt állították, hogy miután most már rendelkezésre áll az Egyesült

Államok hatalmas méretű gazdasága és emberanyaga, a szövetségesek legokosabban teszik, ha mindaddig védelmi állásban maradnak, amíg a gazdasági erőgyarapodás súlya érezhető nem lesz és a csapatokat át nem hozzák a hadszíntérre. Viszont akadtak mások, akik azt hitték, — mint későbbben kiderült, teljes joggal, — hogy Oroszország nem csinálhat egyidőben forradalmat és háborút s azt állították, hogy Németországnak a keleti, nagykiterjedésű arcvonalat védő csapatai rövidesen felszabadulnak s megerősíthetik a nyugati harcteret; ezért a szövetségeseknek támadniok kell, olyan gyorsan és olyan erővel, ahogy csak tudnak.

Meg kell említenünk, hogy a franciák veszteségei ebben az időben az angol veszteségeket százezrekkel múlták felül. A Somme melletti csatákban ők viselték a fő háborús terhet és a verduni győzelem a nemzetnek roppant véráldozatába került. Az új hadügyminiszter, Painlevé, matematikus volt, őt Nivelles tábornok büszke önbizalma nem tudta meggyőzni. Nivelles túlsókáig és túlsókat dicsekedett azzal, hogy a német hadsereget negyvennyolc óra alatt megsemmisíti. Tudatosan lemondott a titoktartásról, hogy hízelegjen a nyilvánosságnak. Tudta ő is, ugyanúgy, mint mások, hogy a francia hadsereg mily közel van teljesítőképességének végső határához, de azt hitte, hogy a legénységet fel kell világosítani arról, hogy már csak egyetlen nagy csata választ el a győzelemtől és a békétől. Ezért a közelgő támadásról a lövészárkokban és az egész arcvonalon mindenütt az emberek egész nyütan beszéltek. A németek ennek folytán mindenről értesültek s a támadás különben is annyszor elhalasztódott, hogy éppen elegendő idejük volt megfelelő módon előkészülni.

Így történt azután, hogy amikor a támadás áprilisban és nem februárban, amint azt Joffre tervezte, megkezdődött, 66 német hadosztály állott ott, ahol két hónappal azelőtt még csak 21 volt és a tulajdonképpeni támadási szakaszon a régebbi tízet 43 hadosztályra emelték. Minderről a francia legfőbb hadvezetőségnek nem volt tudomása, noha közben meg kellett volna győződnie arról, hogy a készülő vállalkozásnak a nyilvánosság előtt való feltárása és a halogatása mindent elárult s az ellenségnek ideje lesz arra, hogy betekintsen a tervekbe s ebben az esetben a saját ellenintézkedéseit végrehajthatja. Ha Nivelles ezekre a megfontolásokra nem is jött rá, a rendkívül makacs embert visszatántoríthatta volna az a tény, hogy nemcsak a párizsi kormánynak, hanem saját harctéri tábornokainak bizalmát is elveszítette; mindez azonban nem volt rá hatással. A három hadseregszoport vezérei: Pétain, Micheler, Franchet d'Esperey — közül egyik sem hitt abban, hogy a generalisszimusz végre tudja hajtani azt, amit vállalt. Messimy képviselő, a korábbi hadügyminiszter, hivatásos katona, most egyik dandárnak a parancsnoka, felterjesztést intézett a főparancsnoksághoz és azt a minisztereknek is átadta. Az eredmény az lett, hogy értekezletet hívtak össze Compiègne-ban, amelyen a miniszterelnök, a tábornokok és a köztársaság elnöke vettek részt. Itt mindenki előadta súlyos aggodalmait, kivéve a főparancsnokot, és a kormány, főleg az elnök befolyására úgy döntött, hogy az eredeti terv szerint jár el.

Eközben a brit hadsereg, melynek sorsa most a francia politikusok döntésétől függött, a kapott utasításokat engedelmesen végrehajtotta. Keserűen kiáltott

fel Nivelle ezekben a gondterhes napokban, hogy bár csak saját francia alantosaitól megkapta volna ugyanazt az odaadó támogatást, amelyben Haigtól részesült. Már a campiégne-i értekezlet alatt megkezdődött a pergőtűz, mint a készülő brit támadás előhírnöke. Haig az elmúlt hetekben is hű maradt ahhoz a felfogásához, hogy az ellenségnek nem hagy nyugtot. Csapatái március első napjaiban a visszavonuló németeket mindenütt nyomom követték. Április i-én a St. Quentinhez négy mérföldre levő Savy falut foglalták el és a következő napok folyamán újabb előhaladást tettek. Haig Caix-be tette át főhadiszállását, hogy a csatatérhez közelebb legyen, s harmadik és a negyedik hadsereg április 4-én sikeres támadást hajtott végre.

Április 5-én találkozott Nivelle-lel Montdidier-ben. A tanácskozáson angol részről Wilson és Davidson tábornokok és Renouard ezredes vettek részt. Nivelle kifejtette, hogy a rossz időjárás miatt Micheler 48 órai halasztást kért. Végre április 9-én megkezdődött a tervbe vett támadás. Húsvét hétfő volt és kellemetlen hideg. Hóval vegyes eső esett, amikor az angol katonák reggel 5 óra 30 perckor kiugrottak árkaikból; később az idő megjavult, az eső elállt, de az éles hideg megmaradt. Még nem volt délelőtt nyolc óra, amikor Haig azt a jelentést kapta, hogy a négy kanadai hadosztály és a VI. hadtest jól haladnak előre és első céljukat elérték. A reggel beérkező jelentések is arról szóltak, hogy minden rendben megy.

Délután Haig St. Pol-ba ment, a 3. hadsereg főhadiszállására, hogy meglátogassa Allenby tábornokot. Az odaérkező jelentések is mind kedvezően hangzottak. A következő napokon a kanadaiak elfoglalták

az erősen védelmezett vimy-i dombhátat, Haig támadó terve tehát teljesen igazolódott. Éppen ezen a ponton tért el az ő véleménye Nivelle-étől, aki azt hitte, hogy a németek vagy kiürítik a vimy-i magaslatot a maguk elhatározásából, vagy ha ezt nem teszik, a magaslat bevehetetlennek bizonyul.

Április 10. és n-én tovább tartott az elkeseredett küzdelem és jelentékeny sikereket értünk el, de ennek kizsákmányolását meggátolta leggonoszabb ellenségünk, az idő. A hó folyton esett, a talaj fel volt ázva s hosszas, keserves munkába került a nehéz lövegek ide-oda szállítása.

Nivelle április 13-án azt az üzenetet közölte az angol főparancsnokkal, hogy a francia hadseregcsoportvezetőknek aggodalmaik vannak a nagytámadás másnapra való elhalasztása miatt, de ő ehhez a tervhez nem járulhat hozzá mindaddig, amíg Haig is bele nem egyezik. Nivelle eljárása helyes volt, de egészen szokatlan. A csata idejére a brit főparancsnokot az ő parancsának rendelték alá és most mégis megkérdezte alantasának véleményét, mielőtt fontos stratégiai döntésre határozta volna el magát. Nem lehet csodálkozni azon, hogyha Haig úgy érezte, hogy Nivelle rá akarja hárítani a felelősséget. Különböznél úgy gondolta, hogy a franciák szemrehányásokat tennének neki, ha a támadás, melyet ő javasol, balul ütne ki és éppen ezért minden halasztásba beleegyezett, amit Nivelle javasolt.

Meg kell jegyeznünk, hogy két-három hónappal azelőtt, amikor a támadási terveket kidolgozták, rendszerint a franciák voltak azok, akik a korábbi támadási időpontot követelték és Haig, aki igen jól meghánytvetett minden szükséges előkészületet, akkoriban a

halasztás mellett döntött. Amikor azután a végrehajtásra sor került, Haig rendszerint napra és órára elkészült, a franciák viszont egészen biztosan az időpont elhalasztását kérték. Nem érdektelen megfigyelni azt sem, mennyire más szempontból ítélték meg Haig és Henry Wilson Nivelle terveit. Henry Wilson, a francia főhadiszálláson levő brit katonai misszió vezetője, mind Nivellet, mind Haiget odaadással szolgálta. Wilson felfogása szerint Nivelle részéről »gyengédség« volt, hogy Haig közreműködését azzal is elismerje, hogy az elhalasztásba is beleegyezését kérje, de Haighez intézett levelében *ezt* jegyezte meg: »Ez az elhalasztás szerencsétlenség, de mégis azt hiszem, hogy elkerülhetetlen. Bizonyos tekintetben nem baj, mert Nivelle önnel szemben ha nem is teljesen alárendelt helyzetbe, de mégis olyan helyzetbe került, hogy magát igazolja, aminek a haszna későbbben fog megmutatkozni.*

Wilson gyengéje az volt, hogy túlsókat adott a személyi természetű tényezőre s amikor fontos döntésről volt szó, mindig arra gondolt, miképpen érinti az bizonyos emberek érzékenységét. Másképpen gondolkozott azonban Haig. őt minden jelenség csak abból az egyetlen szempontból érdekelt, milyen hatással lesz az a háború sorsára. Egy levélből derül ez ki, melyet Robertsonnak írt, még akkor, mikor a csata még javában tartott. Április 14-én Robertson ezt írta neki: »Most szedem össze saját érveimet, hogy miképpen nyerhessük vissza saját ellenőrző hatalmunkat a saját hadseregünk felett. Igen súlyos eset az, hogy a francia kormány visszaretent a támadás megkezdésétől, mellyel hónapokon keresztül gyötört bennünket.

Smuts tábornok a főhadiszállásról igen jó ötletekkel tért vissza hozzánk. Öt is bosszantja, hogy annyi időn keresztül valósággal ide-oda táncoltunk a franciák körül.« Erre Haig így válaszolt: «Egyetértek Önnel abban, hogy a brit kormány ismét teljes ellenőrzést gyakoroljon a Franciaországban lévő expedíciós hadsereg felett. De ez a kérdés csak akkor oldható meg, ha a pillanat kedvező. Csak felesleges sűrlődést okozna és többet ártana a közös ügynek, mint használna, ha a kérdést mostan vetnék fel, amikor minden simán megy.»

Vége április 16-án megkezdődött az oly régen beharangozott és annyiszor elhalasztódott nagy offenzíva. S ámbár a franciák a csata első napján számos ponton jelentékeny sikereket vívtak ki, már az este folyamán bizonyult, hogy Nivelles kérései jóslatai sohasem fognak beteljesülni. Haig este ezeket jegyezte fel naplójában:

»A franciák ma korán reggel megkezdték az Aisne-néi az annyiszor elhalasztott táraadást 40 kilométer szélességben. Három hadsereg vett részt benne. Azt mondják, hogy az 5. hadsereg a jobboldalon jól halad előre s a 6. hadsereg, amely baloldról zárkózott hozzá, elfoglalta az ellenség legelső árkait, de ott, ahol a 3. hadsereg ment át támadásba, úgy látszik nem értek el semmit. A jelentések kezdetben igen kedvezően hangzottak, később úgy szóltak, hogy az ellenség igen erős ellentámadásba ment át és az elfoglalt területeket visszaszerezte. A franciák ugyan 10.000 foglyot ejtettek, de azért a vezérkaromhoz beosztott francia tisztek viselkedése azt árulja el, hogy éppenséggel nincsenek megelégedve, nem sikerült kivívniok

a győzelmet, melyről oly sokat beszéltek. Csak sajnálni lehet., hogy Nivelle az ellenséges vonal áttörését illetőleg annyira optimista volt.«

Másnap reggel Haig Wilson tábornoknak ezeket írta:

»Miután a helyzetet távcsövön órahosszákon át figyeltem, arra a következtetésre jutottam, hogy Condée-erődtől Thoyonig terjedő arcvonalszakasz (Chemines des Dames) egyszerűen bevehetetlen mindaddig, míg a németek harciereje nem csökken. Ezért a támadás ott nem ajánlatos. Ön saját tapasztalataiból ismeri ezt a területet, de nem egykönnyen tud fogalmat alkotni arról, hogy ott a németek két és fél esztendőn keresztül mekkora munkát végeztek, hogy az állást megerősítsék.«

A franciák három napon keresztül folyton támadtak, de számottevő sikert sehol sem értek el. A csatát, ha az előbbi vállalkozásokra alkalmazott alapelvek szerint ítéljük meg, mégsem mondhatjuk sikertelennek. Csakhogy a francia kormány és a francia nép sokkal többet várt az arcvonal egyszerű behajlításánál és bizonyos számú fogolynál. A hadvezetőség nem kevesebbet ígért, mint teljes győzelmet, s most már szemmel látható lett, hogy nem teljesül ez az ígélet. Haig joggal félt attól, hogy megerősödik majd az a felfogás, amelyek szerint az amerikai csapatok megérkezéséig időt kell nyerni. Április 18-án ezeket írta: »Meg kell mindenekelőtt állapítanom, hogy az esztelenség teteje volna, ha a franciák éppen mostan állnának meg, amikor a németek elkövették azt a nagy hibát, hogy visszavonulással akarták a csatát kikerülni és amikor akarattuk ellenére kényszerítették rá őket a

harcra. Az ellenséget a szövetségeseknek szorítaniok kell mindenütt, szakadatlanul. Ha Franciaország a támadó műveleteket megszünteti, az ellenségnek módot nyújt arra, hogy kiheverje a Sommenál, Verdunnél, Arrasnál és az imént az Aisenél elszenvedett vereségeket. Azonkívül lehetővé tesszük neki azt is, hogy csapatait más hadszíntérre küldje, ez viszont a mi részünkről megfelelő ellenrendszabályokat tenne szükségessé. Ismét több hajóra lenne szükségünk a csapat és hadianyag szállítására, ez pedig a németek számára még több alkalmat nyújtana a tengeralattjáróharcra.«

Sir F. Maurice vezérőrnagy, a nagyvezérkar hadműveleti osztályának főnöke, este a nagyfőhadiszálláson időzött. Lloyd George miniszterelnököt kísérte el Párizsba s azt a megbízatást kapta, hogy közben ismerje meg Haig nézeteit. A találkozás a következő levélváltásra vezetett:

*A francia földön levő brit csapatok
főparancsnokához.*

A miniszterelnök ma közölte velem, hogy beszélgetést folytatott Thomas úrral, a francia lőszerellátásügyi miniszterrel. Utóbbi kijelentette, hogy a francia kormány nem fog a somme-i csatára emlékeztető hosszú harcba belemenni még akkor sem, ha a folyamatban lévő francia hadműveletek az első napokban nagy térnyereségre nyújtanának is reményt.

A miniszterelnök értésemre adta, hogy az emberanyagpótlás jelenlegi állása a francia kormány felfogása szerint további veszteségeket nem enged meg és hogy az idő most a szövetséges hatalmak mellett dolgozik, mert lehetséges lesz, hogy az oroszok a forradalom következményeitől

magukhoz térnek és az amerikaiak nagy erőkei tudnak majd a harctérre küldeni. A miniszterelnök április 20-án jön össze a francia kormány tagjaival, de mégis szeretné tudni, mik az ön nézete szerint a következményei annak, ha a francia kormány Nivelle tábornoknak rövidesen a támadás megszüntetési parancsolja.

*Maurice vezérőrnagy
a nagyvezérkar hadműveleti osztályának főnöke.*

Haig válasza ez volt:

A birodalmi vezérkar főnökéhez.

1917. április 19.

Válaszom a hozzám intézett kérdésre a következő:

Az én felfogásom szerint az az elhatározás, hogy a támadási műveleteket megszüntessék mindaddig, amíg Oroszország és Amerika (sejthetőleg csak a legközelebbi esztendő tavaszán) támogathat minket, a legnagyobb esztelenség.

A harc mostan rendes mederben folyik. A háborúban nagy eredményekre sohasem számítottunk addig, amíg az ellenség ellenálló erejét meg nem törjük. Ez pedig egy ellenséggel szemben, amely nagy arcvonalakon nagyszámú csapattal dolgozik, az időnek és kitartó harcoknak a kérdése.

Az eddig elért eredmények azt igazolják, hogy további erőfeszítéseinkkel jelentékenyen gyengítettük az ellenség ellentálló erejét. Legújabb tapasztalataink reménykeltőek, A mostani csata egész kielégítő módon fejlődik tovább. Ha a sikerre való jó kilátásainkat nem vesszük figyelembe, ez csak lesújtó hatást gyakorolna saját csapatainkra s

bátorítólag hatna az ellenségre, melynek alkalmat nyújtánánk arra, hogy újból összeszedje magát és vagy ezen, vagy pedig egy másik hadszíntéren magához ragadja a kezdeményezést.

Ha késlekedünk és nem kényszerítjük ki a döntést, növekszik az a veszély, mely hajózásunkat a tengeralattjárók révén fenyegeti. Ennek pedig az lenne a következménye, hogy a szövetségesek a legközelebbi évben képtelenek lesznek teljes erejüket kifejteni.

Én azt remélem, hogy ennek az esztendőnek sikerei ha nem csüggedünk, nagyon kedvezőek lesznek. Meggyőződésem, hogy oktalanság lenne abbahagyni a támadási műveleteket, mert valószínű, hogy a támadás folytatása később jóval több vérbe és pénzbe kerülne.

Ellenkezőleg — minden erőnket arra kell összpontosítanunk és szövetségeseinket abban az irányban kell befolyásolnunk, hogy megtegyünk minden lehető, hogy az ellenséget lekötve tartsuk, úgy, amint erre nézve a múlt évben a Chantillyban tartott értekezleten megegyeztünk.

D. H.

tábornagy,

*a franciaországi brit haderők
főparancsnoka.*

Április 21. »Maurice tábornok azt sürgönyözte Párizsból, hogy a tegnapi összejövetelnél kifejtett nézeteim kedvező fogadtatásra találtak; egyetért velem főleg Lloyd George, aki a francia támadás megszüntetéséről szóló nézeteit megváltoztatta.«

A következő napon Gemeau tábornok jelent meg Haig főhadiszállásán. »Közölte velem,« — írja Haig — »hogy a franciák hogyan látják a helyzetet. Nivelle-

nek, Micheler-nek és a hadvezetőségnek az volt a szándéka, hogy áttörnek és Laont a második csatánapon elérik. Természetesen kitűztek még sok egyéb célt, amelyeket az előnyomulás folyamán a csapatoknak el kellett volna érniök. A valóság az, hogy ezek közül a célok közül alig értek el valamit. Én azt hangoztattam, hogy habár az előkészületeknél az áttörést tűzzük ki célul, dőreség volna az eredményt egészen biztosra venni. Nézetem még mindig az, hogy a harcműveletek rendes mederben folynak. Megmutattam Gemeaunak a birodalmi vezérkar főnökéhez intézett levelemet s annak tartalmával teljesen egyetértett. Azt mondta, hogy én azt mint katona írtam és hogy a hadihelyzetről való helyes felfogást tudtára kell adni a francia kormánynak.«

Április 24-én Haignek találkozója volt Nivelle-lel, Amiens-ban. »Előbb« — írja Haig naplójában — »Henry Wilsonnal beszéltem, aki ecsetelte előttem hogy mily nehézségek közepette kell Nivelle-nek folytatnia a hadműveleteket: szóbeszéddek, megcsökkent bizalom a köztársasági elnök és egyes kormánytagok részéről, a versengő francia tábornokok túlbuzgalma stb. Ha Nivelle-t most mással cserélik fel, utóda két hónapon belül ugyanolyan helyzetbe kerül. Távíratot kaptam a Párizsban időző Esher lordtól: a hadügyminisztériumnak szilárd az elhatározása; hogy a magasabb állásokban gyökeres változásokat fog életbe léptetni. . . Nivelle eljött a Gloriette-utcába, ahol én egy csöndes házat foglaltattam le összejövete-lünk céljára. Egy csomó tisztet hozott magával, köztük Pont tábornokot (vezérkari főnökét), Franchet d'Esperey-t (az északi hadsereg csoportparancsnokát),

des Vallières-t, D'Alencon ezredezt és másokat. Jónak láttam, hogy egyedül beszéljek Nivelle-lel. Felmentünk az emeleten lévő kis szobába s ott előadtam a helyzetről való felfogásomat a következőkben:

1. A francia kormány a brit miniszterelnök. előtt úgy nyilatkozott, hogy az esetben, ha az első napokban az Aisne melletti támadásnak nem lesz döntő sikere, megszünteti a támadást.

2. A tengeralattjáró-háború miatt felettébb szükséges, hogy a belgiumi kikötőket az ellenségtől megtisztítsuk lehetőleg még az ősz előtt.

3. Ez vagy úgy történik, hogy támadást intézünk Ypern ellen, vagy előrenyomulunk Charleroy és Liège felé.

4. En most a második tervnek végrehajtásával foglalkozom. Kész vagyok minden erőmet a Hindenburg-állás áttörésére összpontosítani és Cambrai-t bevenni. Hogy azonban ezek a fáradozások sikeresek legyenek, szükséges, hogy a francia hadsereg folytassa a támadást.

5. Azt az ígéretet kérem, hogy a francia hadseregek továbbra is erélyesen előrenyomuljanak, mivel attól félek, hogy a francia kormány esetleg olyan időpontban rendeli el majd a hadműveletek beszüntetését, amikor a brit hadsereg kimerül abban a fáradozásában, hogy Nivelle terveinek sikerét előmozdítsa. Ez esetben nem tudom majd a másik tervet (az északi kikötők elfoglalását) végrehaj tani.«

»Nivelle biztosított arról, hogy sem neki, sem kormányának nincs szándékában a támadást megszüntetni. Előadta tervét, azt tudniillik, hogy az Aisne melletti hadműveleteket egészen Reims bizto-

sításáig folytatni fogja. Ezenkívül Franchet d'Esperey balszárnya mögött tartalékhadsereget fog felállítani, amely szükség esetén nekem is rendelkezésre áll. Franchet erre a célra jelentékeny számú tüzérséget kap.«

»Másnap reggel 10 órakor gépkocsin Párizsba mentem és 2 óra 30-kor a Crillon-szállodába érkeztem. Ott találtam egy francia vezérkari tisztet és Le Roy Lewis ezredest, a mi katonai attasénkat. Láthatólag izgatottak voltak. Azt mondták, hogy rögtön Painlevéhez kell mennem, a hadügyminisztériumba, még mielőtt 3 órakor a Quai d'Orsay-n Ribot-val tárgyalnék. De mégis úgy kell tennem, mintha a Painlevé-nél való látogatás saját kezdeményezésemből történék. Semmiképpen sem szabad azt mondanom, hogy ezt ő, a vezérkari tiszt, kívánta tőlem.«

»Monsieur Painlevé rendkívül módon örült, hogy láthat, de mégis egész izgatottnak látszott. Szavaiból kivettem, hogy az ő érzése szerint a franciákat az Aisne-nél megverték. Ennek ellenére biztosított engem, hogy a francia kormány hű marad kötelező ígéreteihez a brit hadsereggel szemben, a tervekben nem lesz változás, a támadást folytatják. Észrevettem, hogy szeretné Nivellet Pétain-nel kicserélni és remélte, hogy én is kifejezem azt a kívánságomat, hogy Nivellet felváltsák. Ezért akart a miniszterelnökkel való találkozásom előtt velem beszélni.«

»Délután 3 órakor találkoztam a Quai D'Orsay-n Ribot-val. Ribot nagytermetű, 80 éves ember, szeretetreméltó aggastyán, de túl idős ahhoz, hogy a fondorlatos francia politikusokkal együttműködjék. Beszélte a tábornokok vetélkedéseiről és a legutóbbi aisne-i és champagne-i támadásokkal kapcsolatban

felmerült panaszokról. Már eddig 95.000 sebesültet szállítottak az átmeneti kórházakba és 115.000 főnyi összes veszteséggel kell számolni. Az ő véleménye szerint ez az időpont a főparancsnokságban való változásra nem kedvező. Mit szólok én hozzá? Egyet-értettem vele abban, hogy a változást a csata folyamán kerülni kell; de azt is megmondtam, nem tudom, Nivelle mennyiben nem felelt meg s hogy én szívesen működök együtt minden tábornokkal, akit a francia kormány főparancsnoknak kinevez. Később kérdezte véleményemet Pétain érdemeiről. Én természetesen nem engedtem, hogy belevigyen ebbe a tárgykörbe, azért csak annyit jegyeztem meg, hogy csak felületesen ismerem és még nem volt alkalmam arra, hogy megítéljem katonai képességeit.«

»Mégkérdteztem, biztosíthat-e engem arról, hogy semmiféle olyan szándék nincs, hogy a folyamatban lévő hadműveleteket félbeszakítják és a terveket megváltoztassák. Erre nyomatékosan megkért, hogy közöljem kormányommal: a tervek véghezvitelében semmiféle változás nem fog történni és hogy Nivelle-t illetőleg semmi döntés nem történt, ő, a maga részéről, amellet van, hogy Nivelle megmaradjon állásában.«

»Egy szóval, nehéz napom volt, de meggyőződtem arról, hogy Painlevében és Ribot-ban is él a győzelemben való hit és hogy a Nivelle iránt való bizalmuk alapján véve nem csökkent. Viszonyomat a francia hadügyminiszterhez mégsem akarom elmélyíteni, mert ahhoz, hogy a hadműveleteket sikerrel folytassuk, inkább a francia hadvezetőséggel kell jólábon lennem, mintsem a francia politikusokkal.«

Röviddel később Haig táviratot kapott Robert-

sontól, a birodalmi vezérkar főnökétől, amelyben felvilágosítást kértek tőle, miért tartotta szükségesnek, hogy Párizsban a francia kormányelnökkel tárgyaljon? Robertsonnak Franciaország katonai helyzete miatt aggodalmi voltak és szerette volna tudni Haig nézeteit mind erről a dologról, mind néhány technikai kérdéstről. »Én semmit sem említettem neki arról a gyanúmról,«— írja Haig a válaszában — »hogya Painlevé azt remélte, hogy támogatni fogom Nivelle felmentésére irányuló fáradozásában.«

A helyzet valóban a sors iróniája volt. Két hónappal ezelőtt a francia kormány, a brit miniszterelnök lelkes hozzájárulásával, arról akarta a brit hadsereg-főparancsnokot meggyőzni, hogy akarattalan eszközként kell magát alávetnie egy több tehetséggel megáldott francia bajtárs Isten kegyelméből való vezetésének. Es most a francia hadügyminiszter ugyanazt a brit főparancsnokot szinte térdenállva kérte, hogy lássa őt el adatokkal, melyek lehetővé tennék, hogy ugyanattól a francia bajtárstól megszabadítsa.

Az események teljes mértékben Haiget igazolták. Ő hitt a Somme-nál alkalmazott módszereinek helyességében, amelyek szerint kitartóan kell támadni, de csak korlátozott célokkal. Még jobban meggyőződött ennek a harci módszernek helyességéről az Arras melletti hadműveleteknél.

Ezt az alkalmat sokan arra használták volna fel, hogy az elszenvedett sérelmeket visszafizessék. De Haignek ilyesmi eszéágában sem volt. Sem naplójában, sem magánlevelezéseiben nincs a kárörömnek még csak nyoma sem. Egyetlenegy gondolata volt csak: ha Nivelle marad, a francia támadásokat foly-

tatják; ha távozik, a támadások megszüntetésére kell számítani. A múltat elfelejtette, személyes sérelmet nem ismert. A háborút meg kellett nyerni. Haig emelkedett jelleméből hiányzott a bosszúvágy.

XVII.

*Passchendaele előzményei.**

Mint az iniént már láttuk, Haig elméje régebb idő óta foglalkozott egy északon végrehajtandó támadás tervével. Már 1916 nyarán is ott akart támadni, de Verdim fenyegetett helyzete és Joffre szorultsága akkor a tervéről való lemondásra kényszerítette.

Érthető, hogy Haig most ismét felvetette ezt a gondolatot, hiszen az első pillanattól kezdve helyesnek tartotta. A Somme,-nál vagy Arrasnál a siker legfeljebb az ellenséges arcvonalt behajlítását és pusztává lett földek vagy szétlőtt falvak meghódítását jelentette. Viszont, ha egy nagy támadás Flandriában sikerrel zajlik le, az ellenségnek ezt az egész szárnyát veszélybe lehet hozni és nemcsak Zeebrügge és Ostende annyira fontos kikötőit lehet visszavenni, hanem valószínűleg ki lehet üzni a németeket Belgiumból s elvenni tőlük az annyira értékes kézizálogot. A korlátlan tengeralattjáróharc miatt fenyegető veszély ezt az indokolást most még megerősítette. Ha a tengeralattjáróharc eléri a célt, amit a németek reméltek, akkor Amerika belépése a háborúba már nem fog sokat használni, mert Angolországot kiéheztetik, még mielőtt az ameri-

* A szerző által »Passchendaelei csatának nevezett ütközeteket hadtörténeti irodalmunk »Flandriai csata« néven ismeri. (Ford.)

kal csapatokat kiképezhetnék. De különben sem lenne elég hajótér, hogy a katonákat Európába szállítsák.

A korlátlan tengeralattjáróharc első hónapjai elég sikeresek voltak ahhoz, hogy felkeltsék az állandóan csökkenő hajótér miatt való félelmet. Valamennyi között a legrosszabb 1917 áprilisa volt. Négy hajó közül, melyek Angolországot elhagyták, akkoriban csak három tért vissza. 28-án Robertson Haignek ezeket írta:

»A helyzet a tengeren a lehető legkomolyabb. Még soha ennyire fenyegető nem volt és Jellicoe napról napra azt mondja, hogy reménytelen. Idehaza rövidesen érezhetővé válik az élelmiszerhiány, ami az összes hadiszíntereken meggondolásokra ad okot. Ha most a harcot abbahagyjuk, az bevallása lesz a veregségnek és módot adunk az ellenségnek arra, hogy azt tegye velünk, amit akar.« Haig teljesen egy véleményen volt a vezérkari főnökkel s így válaszolt: »Elérkezettnek látom az időt, hogy a »pót-terv« végrehajtásával komolyan foglalkozzunk. Erre a célra el kellene járnunk a franciáknál, hogy a jobb szárnyon néhány hadosztályunkat váltsák fel. De közben nem szabad félbehagyni a német hadsereggyakorolt nyomást sem. Szerintem ez a föltétele annak, hogy szándékaink sikerüljenek.«

Május első tizennégy napjában Haig nehézségei azzal szaporodtak meg, hogy a francia hadsereg főparancsnok személyére nézve senki sem tudott biztosat. Április végén Pétaint olyan állással ruházták fel, amely körülbelül megfelelt a brit birodalom vezérkari főnökségének. Eddig ez az állás hiányzott Franciaországban; a hadügyminiszternek nem volt magas-

rangú katonai tanácsadója és nem volt összekötő embere közte és a hadsereg között. Ugyanakkor azonban Nivelles még megmaradt a hadsereg főparancsnokság élén és egész május 16-áig ő viselte a főparancsnoki címet.

Haig sietett megismerkedni az új vezetővel. Május 2-án Párizsba utazott. Naplójában így ír a találkozóról: »Másnap reggel 10 óra 30 perckor meglátogattam Pétain tábornokot a Hotel des Invalides-ban lévő dolgozószobájában. Ugyanaz a hely volt az ahol 1914 júniusában, közvetlenül a világháború kitörése előtt, Joffre tábornok fogadott. Pétain tegnap foglalta el új állását a nagyvezérkar élén. Nivelles a valóságban félreállították. Egyelőre Pétaintől kapja parancsait, míg egy neki való állásba nem kerül, valószínűleg Oroszországban. Hosszabb beszélgetésem volt Pétainnal. Régebben a gyalogsági taktika tanára volt a hadiakadémián s mindenki azt mondja róla, hogy tehetséges katona. Ami a saját dolgomat illeti, megkérdeztem tőle, helyesli-e szintén, hogy az ellenséget, mielőtt döntő csapást mérnénk rá s üldözése megkezdődhetnék, egyelőre fárasztani kell? A módszerrel pedig előadtam: Tervem az, hogy Drocourt-Quéant-vonallal és Hindenburg-állással szemben csapataimat úgy állítom fel, hogy rögtön támadásba mehessenek át, ha a franciáknak meglesz a módjuk és szándékuk mostani tervük végrehajtására. Ha a csatát nem tudnák folytatni, más tervet kell kidolgozunk Pétain erre megmutatta nekem legutóbbi jelentéseit. Ezidőszerint csak 35.000 ember van a hadkiegészítő kerületekben. Ez azt jelenti, hogy minden hónapban egy-egy francia hadosztály tűnik el, még

akkor is, ha az amerikaiak küldenének embereket, hogy azokat beosszák a francia hadseregbe. Erre elmondtam neki saját szándékaimat s hangsúlyoztam azt a reményemet, hogy a franciák támogatni fognak, vagy úgy, hogy felváltanak hat angol hadosztályt, vagy azzal, hogy további nyomást gyakorolnak az ellen-ségre, azt lekötik és így lehetetlenné teszik, hogy a brit támadás ellen nagy tartalékokat sorakoztassanak fel.«

»Pétain azt válaszolta, hogy fejtegetéseimmel teljesen egyetért. Egyetlenegy nehézség van csak s ez a legénység utánpótlásának kérdése, de erről is gondolkozni fog még és írásban juttatja el hozzám válaszáat. Mindenesetre segítségemre lesz minden elképzelhető módon.«

»Úgy láttam, hogy Pétain nagyon világos értelmű ember és könnyű vele tárgyalni.«

»12 óra 30-kor a hadügyminisztériumba mentem, hogy ott együtt reggelizzem Painlevével. Rajtunk kívül még Pétain és Le Roy Lewis ezredes voltak jelen. A hadügyminisztérium épülete szép, régi építészeti mű, termei dicső, nagy multat és gazdagságot tükröznek vissza. Kellemesen töltöttük el az időt; 2 óra 20 perc volt, amikor távoztam. Allan Fletcherrel együtt kimentem Versailles-be sétálni. 6 óra 15 perckor tértem vissza s Nivelles tábornokkal találkoztam, aki szállodámban meglátogatott. Szegény ember holtfáradt volt. Mégis azt mondta, hogy örül, hogy most Pétain ott van a hadügyminiszter mellett, akit ő »*absolument low*«-nak (teljesen bolondnak) nevezett.«

»Amikor az asztalhoz ültem, megjelent Lloyd George huszonnyolc emberből álló kíséretével. Fél-tízkor este együtt voltam vele és Robertsonnal. Lloyd

George attól fél, hogy a francia kormány a támadással nem törődik többé. Azért van itt, hogy a tervet, melyre nézve én és Robertson megegyeztünk, mindenáron keresztülvigye. Magatartása a calais-i értekezlet óta egészen megváltozott.«

Haignek ezt az utóbbi megjegyzését kiegészíti K-sher lordnak április 21-én hozzá intézett levele. A levélben a lord többek közt ezeket írja:

»Tegnap pár órát töltöttem Lloyd George társágában. A Hotel Crillon erkélyén reggeliztünk, gyönyörű napfényben. A csapatvezetésről s a főparancsnokok szolgálatairól alkotott nézeteit teljesen megváltoztatta. Szinte komikus látni, hogy ebben milyen messzire ment. Lloyd George gondolkodásának ez a változékonysága nagy gyengeség. Roppant életerejű és törhetetlen életkedve veszélynek a forrása is. Szellemi túlrugékonyságban szenved. Szerencsére azonban bizonyos célok elérésében sohasem ingadozik.«

Május 4-én katonai értekezlet volt Pétairi dolgozószobájában. Haig, Robertson, Maurice és Kiggell voltak jelen. Megegyeztek abban, hogy a mostani offenzívát, ameddig csak lehetséges, folytatni kell, mindaddig, amíg egy északon végrehajtható támadás terve lehetségessé nem válik. A főtámadást az angoloknak kell végrehajtaniuk, a franciák támogatják őket úgy, hogy a brit arcvonal egy részét átveszik és támadnak a saját frontjukon. »A Quai d'Orsay-n végbement teljes ülésen« — olvassuk Haig naplójában — »Nagybritanniát Lloyd George, Róbert Cecil lord, Robertson tábornok, Jellicoe tengernagy és én képviseltük, Franciaországot Ribot, Painlevé, Bourgeois, Lacaze tengernagy, Pétain és Nivelles. Lloyd George

két remek beszédet mondott. Hangsúlyozta, hogy nem akarja a stratégiát adni s ezt a dolgot inkább *rábízta*, katonai tanácsadóira. Nekem, mint főparancsnoknak, a Franciaországban levő brit haderők felett korlátlan hatalmam van, támadhatok, ahol akarok és amikor jónak látom. Nem kívánja, hogy őt beavassák a tervekbe. Nagyon örülne, ha a francia kormány katonai vezetőivel szemben ugyanilyen módon járna el. Beszéde kiváló volt.«

»Ribot válaszában teljesen egyetértett velem, de hivatkozott mégis azokra a nagy veszteségekre, melyeket a francia hadsereg a háború kezdete óta szenvedett. Közben Painlevé is szót emelt, azt mondván, hogy az ő nézeteit egészen hamisan fogták fel. Ő is teljesen az offenzív módszer mellett van. Az értekezlet rendkívül barátságos szellemben folyt le. Az összes résztvevők megállapították, hogy egyek abban az elhatározásban, hogy támadni kell a legnagyobb erővel s a háborút »*jusqu' au bout*« (mindvégig) folytatni kell.«

Az értekezlet után Haig igen jó hangulatban tért vissza főhadiszállására. A franciák nemcsak támogatásukat ígérték meg, hanem érezte azt is, hogy végre egyszer kiérdemelte miniszterelnöke bizalmát. Hogy ez a nagystílű szellem mennyire elfelejtette a személyes természetű sérelmeket, kitűnik egy levélből, melyet még aznap feleségéhez intézett:

»Nagyon meg voltam elégedve a móddal, ahogyan Lloyd George tegnap a Párizsban tartott értekezleten a katonai kérdést tárgyalta. Azokért a rendkívül elismerő szavakért, melyeket a Franciaországban harcoló angol hadseregről mondott, megbocsátom neki eddigi helytelen tetteit.«

Meg kell jegyeznünk, hogy Lloyd George Haig szívét nem személyes hízelkedéseivel, hanem azokkal a dicsérő szavakkal nyerte meg, amelyeket a brit hadsereg teljesítményeiről mondott; szavakkal, amelyek a miniszterelnöknek oly könnyen, a tábornagnak pedig oly nehezen jöttek ajkaira, de szavak, melyek éppen ezért, ebben az esetben sokat jelentettek Haig számára. Visszatérésekor Lloyd George először a nagyfőhadiszálláson időzött. Haig azt írta, hogy igen jól megértették egymást. »Lloyd George el volt ragadtatva a látogatástól.«

Sajnos a béke csak rövid ideig tartott közöttük.

Hogy Haig megkezdhesse terveinek végrehajtását, szükséges volt, hogy a franciák az ő arcvonalából vagy nyolc kilométert átvegyenek és hogy beleegyezzenek a belga partokon lévő hadtest felváltásába. A francia fővezérleti viszonyok ezidőben oly bizonytalanok voltak, hogy az angol főparancsnok szükségesnek látta, hogy ebben az ügyben először Pétainnel, majd pedig Nivelle-lel tárgyaljon.

Május 16-án a vezéri hatalom már nem volt többé Nivelle kezében.

Ebben az időben Haig Wilsontól a következő meglepő levelet kapta:

»Kedves Tábornagy!

Sajnálom, hogy önt olyan időben, mint a mostani, személyes természetű ügyel zaklatom. De úgy érzem, hogy nem tartanám magam a londoni megállapodásunkhoz, ha nem közölném önnek egész nyíltsággal gondolataimat.

Az az érzésem, hogy április 24 óta, amikor Nivelle tábornokkal utolsó megbeszélését tartotta, ismeretlen okból

elvesztettem az Ön bizalmát. Ezt nem azért mondom, mintha panaszkodnék, vagy bírálatot akarnék gyakorolni, hanem azért, mert annak ellenére, hogy a francia hadvezetőség komoly és veszedelmes válságot élt át, ön sem véleményemet nem kérdezte, sem nem vette az én segítségemet igénybe. Ebből úgy látom, hogy nem élvezem többé az ön teljes bizalmát és ha nekem az az érzésem, hogy az ön nézetem a francia katonai helyzetről és felfogásom a jövőről önre nézve értéktelen, akkor az a leghelyesebb, hogy olyan gyorsan, amint csak lehet, visszatérjek Angolországba.

Ezt még azzal egészíthetem ki, hogy önnek azóta, hogy vezérkarába beléptem, hübb alárendeltje nem volt nálamnál s az a gondolat, hogy bizalmát elvesztettem, annyira kínoz, hogy nem is találok szavakat kifejezésére.

*önnek mindig őszinte tisztelője
Henry Wilson«*

Haig válasza egész rövid volt.

Kedves *Henryml*
Ne bolondozzon I Elvárom, hogy ma este meglátogasson. Már előbb kérhettem volna, hogy jöjjön hozzám, de nem akartam, hogy rendkívül fontos helyét elhagyja, mielőtt a szövetségesek teljesítették azt a kérésemet, hogy csapatainkat váltsák fel.

D. H.

Haig ugyanebben az időben elveszítette Sir Eric Geddes-t, szállítási osztályának főnökét, aki Franciaországban való tartózkodása alatt a zűrzavarban rendet teremtett és megoldott olyan kérdést, amely már

komoly következményekkel fenyegetett. Haig a távozóhoz levelet intézett, melyben szívélyes hangon mondott neki köszönetet szolgálataiért.

Május 16-án a főparancsnok a birodalmi vezérkari főnökhöz emlékiratot intézett, melyben röviden vázolta hadműveleti terveit. A legfontosabb az volt benne, hogy elhatározása szerint a belga partok megtisztítását két szakaszon kell végrehajtani. »Az elsőnek célja az, hogy bevegünk egyes, a tulajdonképpeni arcvonal előtt fekvő, uralkodó pontokat, melyeknek birtoka mind a támadás, mind a védelem szempontjából nagy előnyökkel jár. Az előkészületek a harcnak erre a fázisára már messze előrehaladtak. A második fázist több héttel később és csak akkor kezdjük meg, ha a helyzet addig egészen kedvezően fejlődött. Addig az is ki fog tűnni, hogy szándékaim nem rejtenek-e túlzott merészséget magukban és teljesen alkalmazkodnak-e a helyzet mostani fejlődéséhez.«

Május 18-án Haig Amiens-ben beszélgetést folytatott Pétainnel.

»Jól kikérdeztem a felől, hogy a franciák ki akarnak-e teljesen tartani a párizsi értekezleten vállalt kötelezettségek mellett? Számíthatok-e én készséges együttműködésükre? Pétain egészen nyíltan beszélt s szilárd ígéretet tett, hogy a francia hadsereg harcolni fog és az angolokat minden elképzelhető módon támogatja. Május 5-i, írásban felvetett kérdéseimre azt felelte, hogy én a tengerparti szakaszt vegyem át és hogy a felváltó két francia hadosztállyal legjobb belátásom szerint rendelkezzem.«

»Ahhoz a kívánságomhoz, hogy az én Havrincourt-tól délre levő csapataimat váltsa fel, nem járult

hozzá. Erre a célra ő négy hadosztályerősségű hadtestet akart a belgiumi hadműveletek céljaira készenlétebe helyezni. Ilyenformán a két partvidéki hadosztállal és a hat belgiumival ez az egész haderő 12 hadosztályra rúgott volna. Ezeket a belga király parancsnoksága alá rendelték volna, aki mellé egy francia vezérkari főnököt és francia tüzérségi parancsnokot adnak. A vezérkari főnöki állásra Anthoine és Hely d'Oissel tábornokokat javasolta; azt választhatom közülük, aki nekem tetszik. De én inkább rábíztam a választást. A vezérkari főnök mindenképpen azt az utasítást kapja, hogy az én parancsaimat végrehajtsa. Ami Pétain-t illeti, buzgó és tanalt embernek találtam. Keveset szokott beszélni.«

A megbeszélés alkalmával Haig térképpel a kezében beható felvilágosítást nyújtott a francia tábornoknak a támadásról, melyet a Lys-től északra akart végrehajtani. Pétain sem akkor, sem más alkalommal nem nyilatkozott róla kedvezőtlenül. Azonban később, beszéd közben Wilson előtt nem titkolta azt a kétegyét, hogy Zeebrügget és Ostendét, mint végső célt, el lehessen érni.

Május 27-én Pétain levelet írt Haignek. A belga király elhatározta, hogy csapatainak a most elkövetkező támadásban való részvételét a Dixmuiden elleni támadásra fogja korlátozni és hogy ez csak akkor fog megtörténni, ha a főtámadás eléggé előrehaladt. Annak az időpontnak meghatározását, hogy ez mikor következzen be, a király fenntartotta magának.

»Ilyen körülmények között« — írta Pétain — »kénytelenek vagyunk a május 18-án Amiens-ben megfogalmazott határozatainkat, amennyiben azok a francia-

belga csapatok alkalmazására és a parancsnokság megszervezésére vonatkoznak, megváltoztatni.« Pétain azt indítványozta még, hogy a megegyezést foglalják írásba és így hozzák a belgák tudomására.

Haig erre az írásra azt jegyezte meg, hogy nagyon meg van vele elégedve s az írás annak a bizonyítéka, hogy a francia tábornok a legkészségesebben együtt akar ö vele működni.

Mialatt Haig létre akarta hozni a végleges megegyezést, nyugtalanító híreket kapott. Június 2-án Debeney tábornok hozta neki, aki Pétain írásával érkezett a nagyfőhadiszállásra. A francia hadvezetőségtől felhatalmazást kapott arra, hogy Haig előtt ecsetelje a franciák helyzetét és semmit el ne titkoljon. Hogy a beszélgetés folyamán mi került szóba, titok maradt. Talán Debeney, érthető okokból, kitért az elől, hogy a lázadásokról beszéljen, vagy talán Haig nem akarta ezeket az értesüléseit naplójára rábízni. Csak azt tudjuk, hogy Debeney előadása szerint a francia katonák a szabadságolások régóta tartó szüneteltetése miatt elégedetlenkedtek és hogy a szabadságok zárlatát rögtön meg kell szüntetni. E miatt Pétain képtelen volt a megegyezés értelmében június 10-én támadni.

Haig minden elkerülhetetlent a filozófus nyugalmával vett tudomásul; közben teljes erővel készült tovább a saját offenzívájára. Ennek a támadásnak a messines-i magaslat ellen irányuló rohammal kellett megkezdődnie s a támadási parancsot a Plumer tábornok vezetése alatt álló második hadsereg hajtotta volna végre. Május 23-án felkereste Haig a hadseregparancsnokságot és igen kedvező benyomást nyert

mind Plumerről, mind pedig vezérkari főnökéről, Haringtonról. Egyik hadtesttől a másikhoz hajtatt és ahol alkalma nyílt, nemcsak a vezénylő tábornokokkal, hanem a hadosztályparancsnokokkal és több brigadérossal is beszélt. Az előkészületeket mindenütt gondosan megszemlélte, egyes helyeken bírálatot is gyakorolt, módosításokat javasolva.

Június 6-a a különböző hadtestparancsnokoknál történt látogatásokkal telt el. A következő napon kellett a támadásnak Yperntől délre megkezdődnie.

»Este 6 óra felé foglaltam el helyemet vonatomon« — írja Haig. — »A vonat egy erre a célra készített mellékvágányon állt, Godewaersvelde-től északra és a repülők elől jól el voltak rejtve. Kényelmesen volt berendezve; tisztak voltak rajta kisebb számban.«

Bármily nagy volt is a kényelem, kétségbe kell vonnunk, hogy Haig aludni tudott volna ezen az éjszakan. Mindjárt kezdetben heves zivatar támadt, mennydörgéstől kísérvé, de éjfél felé kivilágosodott, majd fél három felé feltűnt a hold, vékony felhőfoszlánnyal borítva. 3 óra után 10 perccel — éppen pitymallani kezdett — a levegőt irtózatossá, mennydörgésszerű robbanás rázkódtatta meg, amilyent emberi kezek a világon még sohasem idéztek elő. Két esztendeig tartó türelmes s veszedelmes földalatti munka volt szükséges ahhoz, hogy egy majdnem 8 kilométeres alagútban 19 különböző, közel félmillió kilogrammnyi robbanóanyaggal megtöltött aknákat erre a szörnyű pillanatra előkészítsenek. Ugyanakkor a támadási szakaszon 2500 löveg kezdte ontani a tüzet az ellenséges állásokra és e mögött az acélfal mögött a pokoli zajtól csaknem megsüketülve, indult rohamra az angol gyalogság.

Plumer tábornok és a második hadtest többi tisztjének reményei nem voltak alaptalanok. A Messines melletti ütközetet tekinthetjük a háború legjobban előkészített és végrehajtott haditényének. Haig vasútkocsijába egész délelőtt folyamán futottak be a győzelmi jelentések. Sehol sem volt sem fennakadás, sem ellentámadás.

Később Haig felkereste Plumer tábornokot, hogy üdvözlje. Naplójába ezt írta: »Az öreg úr minden dicséretet megérdemel, mert két és fél esztendőn keresztül védte rendíthetetlenül az yperni kiszögellést s nagyon jól tudta, hogy engem rá akartak venni arra, hogy őt a hadsereg vezetésétől felmentsem. Mielőtt délután 5 óra felé elbúcsúztam tőle, megkapta a jelentést, hogy az Ostaverne-vonal, az ő végső célja, a mi kezünkbe jutott.«

A messines-i és wytschaete-i dombhát elfoglalása kétségtelenül nagy sikert jelentett. Egy Messinesnél elfogott német tiszt vallotta, hogy hadvezetőségük sohasem várta, hogy mi az annyira megerősített Wytschaete-t megtámadjuk. Azt hitte, hogy ez az állás bevehetetlen; most, hogy ez a magaslat elveszett, sohasem tudják többé visszavenni.

»Még ugyanaznap este« — írja Haig — találkoztam Pétain tábornokkal a casseli állomáson álló vonatán. Ma korán reggel a belga királlyal beszéltem és most visszatérőben van Gompiégne-be. Beszélgetésünk kielégítő módon folyt le. A belga király képviselőjében Rocquoy tábornok volt jelen. Pétain egy iratot hozott magával, amely az előkészületben lévő flandriai hadműveletekről szólt és mindazt magában foglalta, amire nézve már megegyeztünk egymással. Felolvastam

a jegyzőkönyvet, majd mind a hárman aláírtuk. Az Anthoine tábornok vezetése alatt lévő hat hadosztályt teljesen az én parancsnokságomnak rendelték alá. Mindazt, ami még kétséges volt, az én döntésemre bízták. Pétain szemmel láthatólag azon fáradt, hogy segítsen nekem; valóban buzgónak találtam.«

»Ezután négy szemközti beszélgetést tartottunk. Pétain elbeszélte nekem, hogy két hadosztály nem akarta az első vonalban lévő csapatokat felváltani, mert az emberek nem kaptak szabadságot. Néhányat haditörvényszék elé állítottak és agyonlőttek. A francia kormány azonosította magát Pétain rendszabályaival, minthogy azt sem tűrte meg, hogy a francia szocialisták vezetői Stockholmba utazzanak és ott találkozzanak a német szociáldemokratákkal. Ebben az időben a francia hadsereg helyzete igen fenyegető volt, de közben javult valamelyest. A fegyelemnek ez a megrendülése Pétain tábornoknak komoly gondokat okozott. — Azután Allenby tábornok jött az asztalhoz, hogy jelentse az egyiptomi főparancsnokság átvételét. Utóda a harmadik hadsereg parancsnokságában Byng tábornok lett.«

Miután a hadjárat első szakasza északon fényes sikerrel befejeződött, Haig teljes eréllyel hozzáfogott az újnak előkészítéséhez. Magától értetődő, hogy ez a haditény is, ugyanúgy mint a többi a nyugati harctéren, a franciák teljes beleegyezésével történt. Kétségtelen, hogy a messines-i szemmel látható siker felébresztette a nyugati harctér tisztjeinek reményét. Nem volt még állás, melyet energikusabban védtek volna, nem volt ellenséges állás, amely erős támadásnak jobban ellenállt volna. Mégsem szabad elfelejteni, hogy

ilyen hosszadalmas előkészítésre való alkalom nem egykönnyen térhetett vissza.

És mégis, mialatt Flandriában ilyen reményteljes hangulat uralkodott, Londonban csüggeteg hangulat kezdett úrrá lenni. Lloyd George fáradhatatlan szelleme nem volt megelégedve az eddigi módszerekkel. Türelmetlenkedett, kézzel fogható eredményeket követelt, hogy igazolja a népnek beléjevetett bizalmát.

Haig június 12-én emlékiratot készített a helyzetről s a következőképpen összegezte: »Az én jól megfontolt, nem optimizmusra, hanem beható tanulmányokra és jelentékeny tapasztalatra felépített véleményem az, hogy ha mi összes erőforrásainkat Franciaországban összpontosítjuk, a brit hadseregek még e nyár folyamán képesek lesznek nagy eredményeket elérni; eredményeket, melyek teljes biztonsággal meghozzák a végső győzelmet és azt ki fogják vívni még ebben az évben. Másrészt ugyanúgy meg vagyok győződve arról is, hogy a lehető legveszedelmesebb volna nem a nyugati harctérre összpontosítani összes erőinket, vagy onnét erőket elvonnunk. Ez Franciaország összeomlására vezetne, bátorítaná Németországot s ugyanakkor saját tisztjeink és legénységünk hangulatát kedvezőtlenül befolyásolná. Az erőteljes támadást szükségessé teszi az a tény, hogy Oroszország aligha vesz részt tovább a háborúban. Azonkívül a nyugati harctéren elért siker az orosz politikára is lelkesítő hatást gyakorolna. Végül hangsúlyoznom kell, hogy vállalkozásaim abban a keretben maradnak, amely észszerű számítás szerint meghozza a sikert. Ha nekem elegendő harcierőt adnak, s föltételezzük, hogy nem lesznek jelentékeny német csapateltolódások keletről nyugatra, valószínű, hogy

a belga partvidéket még ezen a nyáron megtisztítjuk és a német csapatok összeomlanak, ha ezekben a harci műveletekben vereséget szenvednek.«

Haig a sikerre és terveinek végrehajtására nézve kezdettől fogva számított a tenger felől kapott támogatásra. Bacon tengernagy, aki a Dovernél állomásozó tengeri haderőket vezette, többször időzött a nagy főhadiszálláson. Egy megbeszélésen, melyet a hadseregvezetők június 14-én tartottak, Haig további szándékait vázolta:

»Szó sincsen azoktól a tervektől való eltéréstől, melyeket május 7-én kifejtettem. Ezek szerint a franciák és az angolok olyképpen fogják az ellenséget szétmorzsolni, hogy azokon a pontokon támadják meg, — lehetőleg meglepetésszerűen — ahol támadást egyáltalán nem vár s a végén a britek fogják, valószínűleg északon, az ellenségre mérni a főcsapást. Az általános szándék, hogy az ellenséget felmorzsolják, azon a stratégiai gondolaton alapul, hogy a belga partvidéket birtokunkba vesszük és arcvonalunkat a holland határig kiterjesztjük. Idevágó terveim röviden a következők:

a) A Passchendale-Staden-Clercken mellett levő magaslat alkotta hídfő elfoglalása, *b)* Előretörés Roulers-Thouroud felé, hogy a német parti védelmet hátba kapjuk, *c)* Meglepetésszerű kikötés Ostendénél s ugyanakkor támadás Nieuport irányából. Ha tűzérőségünk nem lesz elegendő és a támadás megreked, szükségessé válhatik, hogy az első cél elérése után szünetet tartsunk.«

»Kívánatos, hogy legközelebbi támadó szándékainkat az ellenség elől teljes mértékben elrejtjük. Ebből a célból a második hadsereg Comines ellen fog működni,

hogy a comines-i csatorna és a Lys között levő előre-ugrást megtisztítsa. Így azt a hitet kell kelteni, mintha a második hadsereg Lille ellen akarna vonulni északról, közben pedig az első hadsereg Lens ellen hajtja végre a műveletet és délről Lille felé nyomul előre. Terveink titokbantartása rendkívül fontos, még akkor is, ha nehezünkre is esik, mert csak ez úton lehet ilyen nagyszabású előkészületet elleplezni az ellenség előtt.»

Haig június 17-én Angolországba utazott, hogy Londonban tíz napot töltsön el erős munkában. Kinston Hüiben, új otthonában lakott, melyet Lady Haig most rendezett be számára. Június 18-án nagyobb megbeszélése volt Jellicoe és Bacon tengernagyokkal, június 19-én pedig a háborús kormány ülésén vett részt. A miniszterelnökön kívül Bonar Law, Curson, Miller, Smuts és Robertson volt jelen. Részt vett még Hankey ezredes, kormánytitkár is.

Haig a következőket írja a tanácskozásról:

»A katonai helyzetről tárgyaltunk egészen 1 óráig, amikor a miniszterelnök elment leánya esküvőjére.[^] A kormány tagjai különböző kérdéseket intéztek hozzám, ezekből az tűnt ki, hogy egyik sötétebben lát, mint a másik. Úgy látszik, Lloyd George azt hiszi, hogy az 1918 lesz az az év, mely a háborút döntésre juttatja. Addig azonban kímélni kell erőinket; keveset vagy semmit sem kell tenni, csak Olaszországot kell tüzéséggel támogatnunk. Háromszáz üteget ígért neki. Én magam részéről hangsúlyoztam azt a meggyőződésemet, hogy Németország közelebb van a véghez, mint azt az urak gondolják és most van itt az alkalmas időpont, hogy a nyomást fokozzuk és most kell mindent megtennünk, hogy nyugaton összpontosítsuk az összes

rendelkezésünkre álló erőket. Azt a felvilágosítást adtam, hogy Németország emberanyag-tartalékai hat hónapon belül teljesen kimerülhetnek, ha mi a hadműveleteket a mostani mértékben folytatnánk. Hogy ezt megtehessük, több csapatra és több tüzérségre van szükségünk.«

»Délután 2 óra 30 perckor a hadügyminisztériumban volt megbeszélésem Sir William Robertsonnal, 3 órakor pedig Smuts tábornokot kerestem fel. Smuts nem sokat ért a mi stratégiánkhoz, de nem kíméli a fáradságot, hogy engem és Robertson-t támogasson. A miniszterelnök — mondta — nem titkolta azt a félelmét, hogy az én terveimnek végrehajtása a brit seregeket félig kimeríti, anélkül, hogy az meghozná a győzelmet.«

Másnap Haig újból minisztertanácson vett részt. Olyan megállapodás jött ez alkalommal létre, amely a háború továbbfolytatására nézve döntő jelentőségű, és döntő tényező volt Haig magatartására is. Haig részletesen nem értesít róla bennünket és naplójában ezen a helyen ez a szó van: »*Titok*.«

»Ma« — írja Haig naplójában — »igen komoly és aggasztó dolog történt. Jellicoe tengernagy, az admirális első lordja, jelentette, hogy a hajótérhiány következtében, amit a német tengeralattjárók idéztek elő, Nagy-Britannia 1918-ban nem fogja tudni a háborút folytatni. Ez a hír bombaként hatott. Midőn azonban alaposabban megvizsgálták azokat a tényeket, amelyek a tengeri hatóságoknak ez a nézete alapult, senki sem értett egyet Jellicoe meggyőződésével; ellenkezőleg; a jelenlévők azt a megállapítást tették, hogy Angolország élelmiszertartalékai teljesen elegendők.

Jellicoe ennek ellenére megmaradt amellett, hogy semmi célja nincs annak, hogy terveket kovácsoljunk a jövő esztendőre... mi nem tudjuk ezt tovább csinálni...«

Később Haig elbeszélte egy jó barátjának, hogy Jellicoe ezt az állítását egy magánbeszélgetés alkalmával is megismételte. »Ha a hadsereg nem szállja meg a belga kikötőket, a hajóhad nem tudja tovább tartani a Csatornát és a háborút elveszítettük« — mondotta. Ez a vélemény, melyet a brit flotta ilyen magasrangú tisztje nyilvánított, Haiget végérvényesen arra sarkallta, hogy a belga partok birtokba vételéért elkeseredett és makacs harcot indítson.

A Csatornán való tengeri uralom elvesztése valóban együtt járt volna a háború elvesztésével. De Haig és Robertson véleménye szerint a legnagyobb mértékben veszélyeztette volna a győzelmet az is, ha angol csapatokat küldenek Itáliába, ami, Lloyd George felfogása szerint, azzal járt volna, hogy Ausztriát legyőzik és megfosztják egyik tartó pillérjétől Németországot.

Helyén való, hogy itt egy szemléltető hasonlat használjunk. Ha az Osztrák-magyar monarchia, Törökország és Bulgária valóban olyan pillérek voltak, melyeken a német császári birodalom nyugodott, egészen helyes lett volna ezeket megsemmisíteni. De már rövid gondolkozás is meggyőz bennünket arról, hogy egész más volt az eset. Ezek — hogy az építészetből vett hasonlat mellett megmaradjunk — csak oszlopdíszek voltak egy igen szilárd épület homlokzatának. Eltávolításuk megrontotta volna a külsőt, de aligha idézte volna elő az épület összeomlását.

Haig ezekben a napokban emlékiratot készített s átnyújtotta a kormánynak. Végső következtetéseit a következőkben foglalta össze:

»Az az elhatározás, hogy csapatokat küldjünk Itáliába, azzal volna egyenlő, hogy belgiumi offenzívánk folytatásáról lemondunk, Németország időt nyer, a csalódásnak fenyegető érzését idézi majd elő Franciaországban és bizonyos mértékben Oroszországban is, azonkívül erős visszahatásra kell számítanunk a nyugati harctéren és az olaszországi arcvonalon is. Ezzel szemben nekünk megvan az az indokolt kilátásunk, hogy Belgiumban elnyerjük a győzelmet, amely talán fontosabb eredményeket fog hozni, mint egy Ausztriával szemben kivívott nagy győzelem, de legkevesebb az, hogy megteremti a későbbi döntő sikernek feltételeit.«

Egyébként a csapatoknak az olasz hadiszíntérre küldése ellen még egy más, alapos ok is szólt. Ez még fontosabb volt, mint a többi, csak Haig ezt nem hozta szóba, noha bizonyára gondolt rá. Az összes csapatok, melyeket a szövetségesek Olaszországba küldtek volna, az olasz hadvezetőség alá kerültek volna, annak a hadvezetőségnek parancsnoksága alá, mely alatt a következő hat hónapban az egész háború legnagyobb katasztrófája történt. Elhíhetjük, hogy a szövetségesek számottevő segédcapatai ezt a katasztrófát elháríthatták volna? Ilyen méretű csapateltolásokat lehetetlen lett volna titokban tartani. Sokkal könnyebb volt Németországnak megsegítenie az osztrák-magyar hadakat, mint az, hogy az angolok segítségére menjenek Itáliának. Biztosak lehetünk arról, hogy minden francia vagy angol katonával, aki megjelent Olaszországban,

a németek vagy az osztrákok egy német vagy osztrák katonát állítottak volna szembe. Meg kell még gondolni egy másik fontos különbséget is: Németország olyan fölényben volt szövetségesével szemben, hogy ott, ahová katonáit elküldte, meghatározta a hadvezetés módját is. Ausztriát ennél fogva nemcsak német csapatok, hanem német vezérkari tisztek is támogatták volna és valószínű, hogy a hadműveletek vezetését német parancsnokságnak engedték volna át. Csak hálásak lehetünk azért, hogy Lloyd George, kinek bizalma a külföldi csapatvezetőkben Nivelle kudarcra óta megrendült, nem tartotta sürgetőnek, hogy brit csapatokat rendeljen Cadorna parancsnoksága alá, egy ilyen rettentő ellenfél ellen.

Június 21-én Haig ismét részt vett a háborús kormányülésén.

»Lloyd George nagy beszédet tartott, amelyben elért sikereinket lekicsinyelte és túlozta az ellenség erejét. Az volt a szándéka, hogy Robertsont és engem meg fog nyerni arra, hogy az Olaszországba küldendő segítségbe beleegyezzünk. Igazi prókatorfogás volt: fehérre változtatni a feketét! Az én optimizmusomat igyekezett nevetségessé tenni. Én hivatkoztam arra, hogy háborút nem lehet aritmetikával megnyerni és hogy az angol hadsereg már elérte azt, hogy csökkent az ellenség ellenálló ereje. Lloyd George kijelentette, hogy őneki komoly aggodalma van a katonai tanácsadók tanácsainak megbízhatósága tekintetében. Olyan makacsul követelte az Olaszországba való csapat küldését, hogy nekem az a gyanúm támadt, hogy az olaszoknak a támogatást már meg is ígérte. Végre felkért engem, Robertsonnal együtt, hogy az ő nézetei-

vel szemben álló állásfoglalásunkat hétfőig írásban nyújtjuk át.«

Június 25-én, hétfőn, ismét összeült a háborús kormány.

»Lloyd George azt mondotta, hogy emlékirattal nagyon meg van elégedve. Másrészt pedig Robertsont bírálgatta és szeretett volna tőle véleményt kicsalni a folyamatban levő hadműveletekről. Robertsont azonban nem lehetett megingatni. Biztosította őt arról, hogy az én tervem az egyetlen, amellyel el lehet érni valamit. Végre elhatározták, hogy előkészületeimet tovább folytatom. Albert Thomas, francia miniszter, aki az én nézeteimet helyesnek tartja, tizennégy napon belül értesít engem a Franciaországban uralkodó hangulatról s arról, hogy a francia hadseregtől mi várható. A brit kormány azután találkozik a francia kormánnyal és megtanácskozzák a tervezett hadműveletek mértékét.«

Haig június 27-én visszatért Franciaországba. Előzőleg azonban olyasvalami történt, amit itt meg kell említenünk. Az első az volt, hogy Derby lord előterjesztette őt peeri méltóságára. Minthogy ebben az időben még nem volt fiúgyermek, az ajánlatot nem fogadta el. Derby lordhoz írott udvarias és előkelő hangú levélben tért ki a kinevezés elől. A másik: kibékült French lorddal; ezt már rég óhajtotta. Reggel érkezett meg Londonba, majd ellátogatott a lovastestőrség épületébe, ahol French, aki akkor az ottani haderők főparancsnoka volt, hadiszállását tartotta. Haig így emlékszik meg a találkozásról naplójában:

»Nem láttam azóta, amióta istenhozódot mondtam neki St. Omerban, 1915 decemberében. Meg-

hívtam egyszer, midőn a francia hadsereget meglátogatta, de ő elment, hogy Derbyvel találkozzék és nem tért vissza hozzám. Nagyon örült a találkozásnak. Elmondotta, hogy igen nagy csapás volt rá, amikor a franciaországi főparancsnokságtól felmentették s annyira fel volt háborodva, hogy olyat gondolt, olyat mondott s olyan dolgokat cselekedett, amelyekért ma szégyenkeznie kell. Most már érzi, hogy mégis a legjobb volt a haza számára, hogy lemondott, mert egészségi állapota ebben az időben már rossz volt s nem tudott volna eleget tenni azoknak a roppant kötelezettségeknek, melyek akkoriban reá hárultak.»

»Én megráztam kezét és kifejeztem neki jókívánásaimat azért, hogy ilyen nyílt ember. Meghívtam Franciaországba s úgy váltunk el, mint a legjobb barátok. Másfél óra hosszúig voltam nála.«

Vasárnap, július i-én Haig szokása szerint részt vett délelőtt féltízkor a skót egyház istentiszteletén. Ugyanaznap Bellaigue ezredes, aki a francia küldöttség élén des Vallières tábornokot követte s aki épp most tért vissza Compiégne-ből, jelentette, hogy »Pétain tábornok azt mondta Robertsonnak, hogy a Franciaországban és Belgiumban tervezett hadműveletemre nézve teljesen egyetért velem; a francia hadsereg készenlétben van és támogatni fog engem. A francia hadsereg főparancsnok nézeteivel a köztársasági elnök és a hadügyminiszter is egyetértett.« Július első napjaiban látogatták meg mindketten a brit főhadiszállást. Poincaré Haigre azt a benyomást tette, mint egy »kis ember, aki rendkívüli módon el van telve önmagával, rideg és éppenséggel nem rokonszenves; egészen átlagos prókátor. Nem láttam azóta, hogy Párizsban

szeptemberben találkoztunk. Beszélgetésünk folyamán egy szóra se érdemesítette azokat a nagy sikereket, amelyeket a brit hadsereg ért el, másrészt a most következő offenzíva sikeréhez pazarul ontotta a jókívánságokat. «

Painlevét »kellemes és intelligens embernek« jellemezte, aki mindenben teljes támogatást ígért. Teljesen egyetértett Haiggal abban, hogy a szövetségeseknek tökéletes energiával kell folytatniuk a nyugati arcvonalon az ellenség szorongatását és egyetértett vele abban is, hogy csapatok Olaszországba szállítása a legvégzetesebb hiba lenne, mert szétforgácsolná az az erőket. Ugyanezt az elvet tartotta érvényesnek a légi haderőkre is. »Visszaküldeni repülőszázadokat Angolországba, London védelmére, azzal járna, hogy ki vagyunk téve a németek kényekedvének.«

Ez utóbbi megjegyzést az az eset váltotta ki, hogy néhány nappal azelőtt a németek repülőátmadást intéztek London ellen, ami nagy pánikot keltett és a kormány azt követelte, hogy két század repülőt küldjenek vissza a frontról a főváros védelmére. Ez a legszerencsétlenebb pillanatban történt, épp akkor, amikor Trenchard utat és módot keresett arra, hogyan növelje az angol légierő fölényét, amit Haig rendkívül fontosnak tartott, még mielőtt az offenzívát megkezdte volna.

Mingyárt a hónap kezdetén a király néhány napos látogatást tett a hadszíntéren. Casselben lakott, abban a házban, ahol Haig is szokott tartózkodni. Haig meglátogatta Őfelségét megérkezésének estéjén, hogy lássa, megtörtént-e minden a kényelmére. Rövid beszélgetés után éppen távozni akart, amikor nagy

meglepetésére a király átnyújtotta neki a Szent András rend jelvényeit. Őszinte öröm töltötte el Haiget, hogy ezt a legmagasabb kitüntetést skót létére megkaphatta és örömét még fokozta az, hogy a király milyen megelégedéssel nyújtotta át neki. Majd megtudta azt is, hogy Buccleuch hercege nem akarta a neki adományozott rendjelet mindaddig viselni, míg »az élő skótok legnagyobbikát« fel nem ruházzák vele.

Az előkészületek hónapokon át tartottak. Haig szakadatlanul arra törekedett, hogy az előkészületeket gyorsítsa, de a körülmények hatalma kellemetlen módon ismételve késleltette őt. Már július i-én megtudta, hogy Anthoine tábornok, akinek hat francia hadosztály volt alárendelve, a megállapított időpontra nem lesz kész és hogy emiatt Gough tábornok szívesen várna és szeretné terveit ennek megfelelően megváltoztatni. Minthogy ezek a halasztásnak szállítási nehézségek voltak az okai, Haig gondoskodott arról, hogy Anthoine kívánságát teljesítsék.

Július 7-én Gough tábornok, az ötödik hadsereg vezére, öt nap haladékot kért. Haig azt válaszolta, hogy még korai volna a végérvényes támadási időpontot megállapítani, mert előbb azt akarja elérni, hogy a levegőben s az ellenséges tüzérséggel szemben fölényben legyen, de nem megy bele további halasztásba, mint amennyire az szükséges. Sok függ az időjárástól, amely akkor ugyan szép volt és attól is, hogy az ellenség nem szolgál-e meglepetésekkel. Minden óra értékes.

A július 13-án az ötödik hadsereg főhadiszállásán tartott megbeszélés után Haig beleegyezett abba, hogy három nappal eltolják a gyalogsági támadást.

A tüzérségi előkészítésnek azonban, Úgy amint megbeszéltek, 15-én kellett megkezdődnie.

A tüzérségi előkészítés meg is kezdődött úgy, mint megbeszéltek, de a gyalogsági támadást ismét el kellett halasztani és mint mindig, most is a franciák voltak azok, kik a halasztást elkerülhetetlenné tették.

Július 25-éig Haig ezt írta naplójába: »o, óra 45 perckor Gough tábornok látogatott meg. Az összes előkészületek befejeződtek. Nagyon fontosnak tartja, hogy dátumunk mellett megmaradjunk s 28-án megkezdődjék a támadás. A franciák még nincsenek annyira előre s ezért jobb volna még két vagy három napot adni nekik, mint az egész tervet az utolsó percben megváltoztatni. Ebbe beleegyeztem.«

»Tíz órakor Anthoine tábornokot fogadtam, aki az 1. francia hadsereget vezette. A borús idő miatt a francia megfigyelési viszonyok megrosszabbodtak és a tervezett hétnapos helyett csak két és félnapos tüzérségi előkészületről lehetett szó. Én figyelmeztettem a további halogatás hátrányaira, de ő kitartott amellett, hogy az ő tüzérsége még további három napot kapjon. Tehát csak az a választásom maradt, hogy vagy teljesítem a kérését, vagy azt parancsolom neki, hogy 28-án támadjon, ámbár a franciák még nincsenek készen. Kapcsolataink jövője szempontjából szükséges, hogy a franciáknak a nagy siker kivívására minden lehetőséget megadjunk, mert a Franciaországban most uralkodó feszült hangulat semmiféle sikertelenséget nem tűr meg. Ilyenformán beleegyeztem, hogy három nappal elhalasszák a gyalogsági támadást. Azután ismételve beszéltem Gough-al, akivel közöltem elhatá-

rozásomat. Ó is azon a véleményen volt, hogy legjobban tesszük, ha Anthoine kívánságát teljesítjük.»

Július 19-én, tehát három nappal a tüzérségi előkészítés megkezdése után Haig levelet kapott Robertsontól, melyben arról volt szó, hogy eddig a tervek hivatalos jóváhagyása még nem történt meg és hogy ez csak a legközelebbi napokban várható. Haig természetesen méltatlankodott, hogy őt magát és hadseregeit eddig azzal biztatták, hogy a kormány elhatározása már megvan, pedig a valóságban a kormány még habozott. Ezért ezt írta: »A kormány tagjai nyilvánvalóan nem értik, hogy a támadási előkészületek mi mindent foglalnak magukban és hogy milyen anyagi és erkölcsi hatást gyakorol az, ha megváltoztatjuk azt, ami folyamatban van. Úgy látszik lehetetlenség, hogy ezt a háborús kormány belássa, de mégis remélem, hogy önnek sikerülni fog felvilágosítani az urakat arról, hogy ezek az előkészületek milyen komoly alkalmat jelentenek és hogy mennyire előre kell ezeket megkezdeni.«

Július 21-én este levelet kapott, melyben a kormány végleges beleegyezését jelentették, de az most olyan nyelven volt megfogalmazva, hogy semmiféle bizalmat nem árult el. Haig ezt mondja: »Huszonkilencedikén válaszoltam Derby lord szíveshangú levelére, amelyben biztosított engem barátságáról és kifejezte azt a reményét, hogy én leküzdöm mindama gondokat, amelyek Robertson és az ő vállaira nehezedenek. Azt válaszoltam neki, hogy semmi kétségem nincs aziránt, hogy benne és Robertsonban megvan az én támogatásomra való akarat. Etekintetben gondjaim nincsenek. Engem aggaszt, hogy azt nem látom, hogy

a kormány megbízna az én tervemben. Többre van szükség, mint szavakra. Meg kell mutatni, hogy mindent megtettünk, hogy egyetlen pontra összpontosítsuk a rendelkezésre álló erőket. Ehelyett azonban nehezen nélkülözhető tartalékokat küldenek Olaszországba.« Azok, akik arról fecsegték, mennyire kívánatos az egységes szövetségközi vezetés, nem értették meg, mennyivel szükségesebb lett volna az, hogy a felelős angol tényezők között meglegyen a gondolkodás és cselekvés egysége. Egy alantas tisztet, aki közvetlen a támadás előtt altisztjének tudtára adja, hogy az elvesztette az ő bizalmát, joggal bélyegeznének meg azzal, hogy képtelen állásának betöltésére. Éppoly kevésbé lehet egy miniszterelnök ártatlan, aki egy nagy csata előestéjén azt sejteti, hogy az egész hadjárat stratégiájában nem bízik és kétségbe vonja a saját fővezérének képességeit.

XVIII.

A passchendaelei csata.

Mielőtt előadnánk annak a hosszú ideig tartó csatának tragikus történetét, melyet oly elkeseredéssel vívtak meg Flandria mezőin, idézzük mégegyszer az okokat, melyek oly parancsolóvá tették, hogy a brit hadsereg abban az időpontban s azon a helyen offenzívát kezdjen.

Mindenekelőtt emlékezetbe kell idéznünk egy fontos ténytet. Angliában akkoriban nem tudták s még ma sem ismerik eléggé azt a ténytet, hogy a francia had-

seregre, mely az ellenséget három esztendőn keresztül olyan hősiek módon visszatartotta, ekkor már nem lehet többé számítani. Haig, akinek megvolt fájának komoly hallgatagsága és aki francia bajtársaihoz oda volt kötve a becsület törvényével, óvakodott mind szolgálati jelentéseiben, mind pedig magánleveleiben attól, hogy hivatkozzék erre a titokra, mely oly szörnyű veszélyt rejtett magában. Ha ezt megtudták volna a németek, kiknek füléhez a legkósza hírek is eljutottak, a lehető leggyorsabban megragadták volna a kínálkozó alkalmat és ez minden valószínűség szerint katasztrófát zúdított volna a szövetségesekre.

Haig, aki a saját hírnevére egész életében keveset adott, mert a legnagyobb reménnyel bízott mindent a történelem megítélésére, még akkor sem hivatkozott azokra az igazi okokra, amelyek cselekvéseit ebben az időben meghatározták, amikor már túl volt a veszélyen. Mégis, egy levélben, melyet 1927 március 5-én Charteris tábornokhoz intézett, a következő passzus fordult elő: »Ami Winston Churchill könyvét illeti, Churchill megemlítette, hogy a passchendaele-i csaták miatt bírálóban fog részesíteni. Én azt válaszoltam, hogy kritikájától nem félek, ha ismert tények állnak rendelkezésére. Azt felelte, hogy így fog eljárni. Azonban Churchill nem képes annak felismerésére, hogy engem a francia hadseregnek 1917-ban való esetleges összeomlása hogyan kényszerített a támadás folytatására. Lehetetlenség volt az yperni arcvonalról előbb átmenni Cambraihoz, mert Pétain azzal a kéréssel ostromolt, hogy a francia csapatok kétségbeejtő állapota miatt a németeket még csak egy hétre sem hagyjam egyedül. Önök nem ismerték a tényeket oly részletesen, amint azokat

velem Pétain bizalmasan közölte.« Charteris voltakkor Haig hírgyűjtő központjának a főnöke és a tábornagy mégsem érezte magát teljesen feljogosítva arra, hogy mindent tudasson vele, amit Pétaintól megtudott. És még kevésbé merészelt volna ilyen borzasztó hírt írásban közölni Londonnal, ahol nagyszámban voltak csatornák, amelyeken keresztül a hírek a nyilvánosság füléhez juthattak.

Volt egy másik ok is, amely Haigre nem kevésbé kényszerítőleg hatott. Jellicoe tengernagy többször nyomtatékosan hangoztatta, hogy a háborút lehetetlenség a belga kikötők birtokbavétele nélkül folytatni. »Semmi célja nincs annak, hogy terveket kovácsoljunk a jövő tavaszra« — ezek voltak a tengernagy szavai. Optimistább nézetűekkel lehetett ugyan találkozni, de egyik sem volt olyan szaktekintély, mint Jellicoe. A tengernagy nézetét Bacon tengernagy is támogatta, a Dovernél állomásozó brit tengeri haderők parancsnoka; júniusban benyújtott egy jelentést, melyben kifejtette, hogy Dünkirchent, mint főkikötőt, fel kellene adni, ha Zeebrüggét és Ostendét a tél kezdetéig el nem tudjuk foglalni. Ezek a megállapítások nem jelentettek mást, mint azt, hogy Nagy-Britannia közvetlen küszöbén áll a lesújtó vereségnek és hogy az irányadó körök nézete szerint azt csak a Flandriában való győzelmes előnyomulás révén lehet megakadályozni.

Mint már az imént kifejtettük, egy ilyen offenzívának stratégiai előnyei szemmel láthatóak voltak. Semmi ok sem volt annak a feltételezésére, hogy a mélyfekvésű és mocsaras talajon a csapatok ne tudjanak áthatolni. Északnyugat-Európában augusztus kezdetén az időjárás kedvező szokott lenni s különösen

kedvezőek voltak az időjárási viszonyok az 1917 évnél e havában. A háború öt augusztusában, 1914-től 1918-ig, az időjárás mindig szép és száraz volt. Azt sem lehet a brit tábornagy terhével felróni, hogy a támadást augusztusig kitolta. Láttuk, hogy az egész esztendei tervet annak idején hogy forgatta fel Nivelles és hogyan idézett elő olyan halasztgatásokat, melyek Haiget felháborították ugyan, de amelyeket megakadályozni nem tudott. Néhány hét, sőt néhány nap is elegendő volt ahhoz, hogy a sikert rendkívüli mértékben befolyásolja.

Oroszország helyzete is igen nyomós további okot szolgáltatott az offenzíva minél előbbi megkezdésére. Arról az arcvonalról igen rossz hírek szállingóztak át, de még mindig lehetett bízni abban, hogy Oroszország, mint harcoló társ, továbbra is számításba jöhet. Lehetséges, hogy a csapatok harci értéke a fegyelem alácsúszása miatt hanyatlott, de már magában az a tény, hogy a keleti arcvonalon sok német hadosztályt lekötöttek, megbecsülhetetlen értékű volt a szövetségesekre nézve. S az orosz kormányt addig is, míg elhatározása nem volt biztos, semmi sem befolyásolhatta jobban, mint egy eredményes előnyomulás nyugaton, mely a gyors győzelem reményét mindkét oldalon felébresztette.

De még akkor is, ha le kellett mondani az oroszokról, égetően szükséges volt támadni, még mielőtt a németeknek alkalom adódik arra, hogy csapataikat az orosz frontról a nyugati hadszíntérre dobják.

Íme, ezek voltak a főokok, melyeket Haig július végén fontolóra vett s amelyek arra indították, hogy a flandriai támadást elhatározza.

Terve szerint az első napon kb. három kilométer mélységűen, tizenhárom kilométer szélességű darabot

kellett Yperntől keletre az ellenséges arcvonalból kiszakítani. A főrohamot a középben a Gough-hadsereg kilenc hadosztályának kellett végrehajtani, ettől jobbra volt Plumer öt hadosztálya s ezeket balról Anthoine hadosztályai fedezték. Három ugrást kellett tenni; az első kettő kb. ezer-ezer, az utóbbi ötszáz méternyi volt.

Július 31-én kora hajnalban erős ágyúdörgés ébresztette fel Haiget. Az alépítményt, amelyen a vonat állott, a szörnyű ágyúzás robaja többször megreszketette. Naplóját Haig az idő járás jelentéssel kezdi: »A légsúlymérő megállt. A reggel homályos és csipős. A szép idő lassabban kezdődik, mint időjósunk várta.«

Már hét óra felé járt az idő, amikor az első telefonjelentések beérkeztek. Általában kielégítően hangzotak. A csapatok elkeseredetten küzdöttek, a legközelebbi célokat elérték és számos foglyot ejtettek, ezzel szemben a saját veszteségek aránylag csekélyek voltak. A balról támadó francia hadosztályok kiváló sikereket értek el s ennek Haig annál nagyobb jelentőséget tulajdonított, mert remélte, hogy ez a hír erősen javítani fogja a francia hadsereg hangulatát és harcikészségét.

A délután folyamán Gough tábornokot kereste fel Haig. »A harcok a mi jobbszárnyunkon rendkívül erősek voltak« — írja erről Haig. — »Ezt így is vártam. Hadosztályaink jól haladtak előre és már ott voltak a mögött a dombhát mögött, amelyen a menini út átvisz. Azonban azt a pontot még nem szerezték meg, ahonnan betekintést lehetett volna nyerni a keletre elterülő hajlatra. A franciák elfoglalták Bixschootét és az 1914 őszén oly gyakran támadott Cabaret Kortakeert. Ez igen szép napi teljesítmény volt. Gough azt hiszi, hogy több mint ötezer foglyot ejtettek és vagy hatvan ágyút zsákmá-

nyoltak. A földet német holttestek borítják, nagyrészt a mi tüzérségi tüzünk áldozatai. Kiküldtem Allan Fletchert és Ryan ezredest, hogy nézzék meg az átmeneti kórházakat. Azt jelentették, hogy igen sok könnyű sebesültünk van, igen jó hangulatban. Tíz óra leforgása alatt vagy hatezret vettek kezelésbe.« A kitűzött célok közül az elsőt tehát valóban könnyűszerrel elérték s a jobbszárny kivételével a másodikat is; míg a harmadikat csak a centrumban érték el.

Haig így folytatja naplóját: »A legközelebbi hadműveletekre vonatkozólag Goughnak parancsot adtam, hogy maradjon meg az eredeti terv végrehajtásánál. Az elfoglalt állásokat meg kell erősíteni és ki kell javítani, olyan mértékben, amennyire az a legközelebbi támadás előkészítése végett szükségesnek látszik. Ez a legközelebbi offenzív nyomás a leggyorsabban be fog következni, természetesen megfelelő tüzérségi előkészület után és az ellenséges tüzérség leküzdésével.«

»Délután nagyon esett az eső, ami a repülőmegfigyelést lehetetlenné tette. A felázott talaj járhatatlanná vált. Ez a körülmény előnyomásunkat feltartóztatta és megfosztott bennünket a nagy sikerből származó jelentékeny előnytől.«

Estefelé elállt az eső. De a hajnali órákban aztán újból kezdődött és mostantól kezdve megszakítás nélkül tartott négy napon és négy éjjelen keresztül. A talaj sok helyen sártengerré változott, a mocsárvidéken a pocsolyák tavakká nőttek. A szomorú tizennégy nap alatt, mely most következett, a fővezér sorra látogatta hadseregparancsnokait, igyekezett levonni a lezajlott harcok tanulságait s látogatásokat tett a kórházakban. Naplójegyzetei s levelei, melyeket a keserű csalódások

e napjaiban írt, nagy lelkingugalmat árulnak el a szerencsétlenséggel szemben.

A Londonból érkező hírek sem voltak olyanok, hogy hangulatát derűssé tették volna. Mialatt az offenzíva, melytől oly sokat remélt, az időjárás folytán olyan lesújtó módon megakadt, odahaza egy értekezlet ismételve arról tanácskozott, nem volna-e tanácsos csapatokat küldeni Franciaországból Itáliába. S ez az ügy most annál fenyegetőbb volt, mert az olaszok ehhez a számukra örvendetes indítványhoz megtalálták Franciaország támogatását is. Augusztus 9-én Robertson ezt írta Haignek: »Szerencsétlen módon Lloyd George-nak az olaszokon kívül a franciákban is megvannak a támogatói. Foch kétségbe van esve. Azt mondta nekem, hogy nézete szerint a francia csapatok ebben az esztendőben még egészen rendesen tudnak harcolni. De nagyon kétséges, hogy mi lesz velük jövőre. Foch még szót emelt amellett is, hogy Ausztriát, Bulgáriát vagy még Törökországot is különbékére kell kényszeríteni, úgy azonban, hogy ezáltal a brit-francia-belga arcvonal ellentálló ereje ne gyengüljön, mert ezt mindenáron fenn kell tartani.«

Augusztus 16-án az időjárás csekély javulását arra használták fel, hogy folytassák a támadást. A kísérlet általában véve sikerrel zajlott le. Csupán az ötödik hadsereg nem tudott Hoogetól délre jobbszárnyával annyira előrehaladni, amennyire remélték.

»Délután 3 órakor« — írja Haig naplójában — »az Angolországból érkező Sir William Robertson jött hozzám. Másfélóra hosszáig tartó megbeszélést folytattam vele. Átadta nekem a miniszterelnök barátságos üzenetét, melyben kifejezte irántam való bizalmát.

A miniszterelnök a legutóbbi londoni értekezleten az én mostani műveletemre azt jegyezte meg, hogy véleménye szerint rossz lóra tettük pénzünket, sokkal jobban tettük volna, ha az olaszokat segítjük. Arra kértem Robertson, köszönje meg nevemben a miniszterelnök közlését, de én nekem inkább kézzelfogható támogatásra van szükségem, ezek pedig: csapatok, ágyúk, repülőgépek. Nevetséges dolog őszinte támogatásról beszélni, ha ugyanakkor az embereket, az ágyúkat, a vasúti anyagot tömegesen a Palesztina-expedíció számára Egyiptomba viszik és a tüzérséget az olasz, a mezopotámiai és az orosz harctérre küldik.«

Ezen a harci napon lépett működésbe először a kicsiny, vasbetonból készült géppuskafészek, melyet az angolok általában »pillbox«-nak neveztek. Sixt von Amim szintén ezzel tűzdelte körül az ő védelmi állásait.

Egész augusztus hónapban tartós eső akadályozta a támadás folytatását. Csak néhány részlettámadást hajtottak végre, azt sem mindig sikerrel.

Ámbár a passchendaele-stadeni dombhátat a támadók még nem vették birtokukba, Haig, Rawlinson és Bacon tengernagy komolyan meghányták-vetették azt a kérdést, vajjon a tengeri flottaműveletet és a negyedik hadsereg Ostendénél való partraszállásának eredeti tervét végrehajtsák-e avagy nem. A tengernagy javaslata az volt, hogy a partraszállás szeptember első heteiben megtörténjék. De Haig azt válaszolta, hogy az 5. hadsereg területnyeresége nem elegendő arra, hogy a partraszállás merész tervét vállaljuk és így az akció még nem kaphatna elegendő támogatást. Hosszabb tanácskozás után elhatározták, hogy a partraszállás

időpontját bizonytalan időre elnapolják, magát a gondolatot azonban fenntartják.

Augusztus 22-én az 5. hadsereg jobbszárnyán álló II. hadtest a menini út mentén támadást hajtott végre. A csekély területnyereséget súlyos veszteségekkel kellett megfizetni. A harc a következő két napon tovább tartott. A támadóknak minden hüvelyknyi területért meg kellett küzdeniök. Minthogy azonban semmiféle kézzelfogható sikert nem értek el, Haig arra a belátásra jutott, hogy ennél a rosszemlékű útnál a helyzet még további gondos előkészítést igényel; ugyanakkor arra is rájött, hogy az ezen a helyen való előnyomulás a további siker előfeltétele.

Augusztus utolsó napjai ugyanolyanok voltak, mint ennek a borzasztó hónapnak kezdete: zivatar, eső, téli hideg nehezedett az emberek kedélyére és keserítette el a csapatok életét.

Szeptember elején Robertsontól táviratot kapott, hogy Londonba utazzék. Kevéssel előbb Foch, aki akkor a Párizsban levő nagyvezérkár főnöke volt, azt kérte, hogy a brit hadsereggel együttműködő francia csapatkötelékektől száz nehéz üteget küldjenek Olaszországba. Haig tehát szeptember 3-án Angolországba utazott, következő délelőtt Davidson tábornokkal megbeszélést tartott a hadügyminisztériumban a katonai dolgokról s ezen a megbeszélésen Foch és Robertson is résztvettek.

»Foch azért tartotta kívánatosnak a lövegek elküldését« — írja Haig naplójában — »mert szerinte az Olaszországban elért sikernek politikai hatása nagyobb lenne, mint egy győzelmes csatának Flandriában. Azt állította, hogy a francia tüzérség Flandriában egy hónapon

keresztül úgyszólván semmit sem csinált. Én természetesen azt válaszoltam neki, hogy ez nem felel meg a tényeknek. A francia ütegeknek Anthoine arcvonalán nagy szerepük volt a hadműveletekben, védték a mi balszárnyunkat és támogatták a belgákat az ellenséges ágyúk ellentámadásának leküzdésében. Délután három óraker résztvettem a Downing Streeten a háborús kormány ülésén . . . Kifejtettem, hogy a mostani idő döntő fordulópont volt a flandriai harctéren s a legnagyobb esztelenség lenne egyetlen üteget is visszavonni erről a területről. Térképet vettem elő s megmutattam, hogyan vannak a francia ágyúk elhelyezve és mennyire fontosak. A miniszterelnök ennek ellenére továbbra is fontosnak tartotta, hogy ágyúkat küldjünk Olaszországba. Bonar Law szokása szerint hajlékony volt. Carson és Smuts tábornok elleneztek a tüzérségi anyag elküldését. Lord Cecil, aki a külügyi hivatal nevében beszélt, mint mindig, most is távol tartotta magát mindentől, amit a miniszterelnök indítványozott. Végezetül megegyeztek abban, hogy az én kezembe teszik le a kérdést.«

»Négy óraker megérkezett Foch tábornok és ugyanazt hajtogatta most is, mint reggel, hogy a tüzérség a mi flandriai arcvonalunkon nem tett semmit sem. Majd indítványozta, hogy értekezletet kell tartani velem és Pétainnal s megegyeztünk abban, hogy ennek a színhelye Amiens-ben lesz, pénteken 12 óraker. Ugyanakkor táviratoztam Franciaországba és Kiggellnek azt az utasítást adtam, hogy az ágyúk helyzetét beszélje meg Birch-el és Anthoine-nal, hogy felszabadíthassunk 50 francia löveget Olaszország számára.«

Két nap múlva Haig Derby lord kíséretében vissza-

tért Franciaországba s mindketten résztvettek az Amiens-ban, szeptember 7-én tartott értekezleten, Közben Haig úgy döntött, hogy a francia kívánságot azzal a feltétellel teljesíti, hogy Pétain a támadás idejére pótolja az ágyúkat. Pétain ebbe beleegyezett és az értekezlet teljes sikerrel véget ért.

Haig szeptember hónapban több politikust fogadott főhadiszállásán. 13-án érkezett oda Winston Churchill, aki újabban lőszerügyi miniszterré lett. Néhány hosszabb megbeszélése volt a vezérkari főnökkel és a tüzérségi felügyelővel. Fogadta Sir Edward Carsont is, aki aznap érkezett meg, amikor Winston Churchill távozott és érkezése valósággal pihenés volt Winston Churchill után. Hangoztatta meggyőződését, hogy a katonai szakértőknek teljhatalmat kell adni, nemcsak utasítani őket terveiknek végrehajtására, ő ellene van mindennemű belekotnyeleskedésnek, amit manapság a miniszterelnök és a politikusok véghezvisznek».

F. E. Smith is eljött hozzá lunchre és rendkívül közlékeny s nagyon barátságos volt. Bizalmasan megmondotta nekem reggeli után, hogy Lloyd George és Winston Churchill hetenkint egyszer rendszerint együtt vannak és ő, ámbár nem tagja a háborús kormánynak, mégis jelentékeny befolyást tud a miniszterelnökre gyakorolni. Biztosított végül engem arról, hogy csak egy óhajtása van: segíteni bennünket katonákat a nyugati fronton.«

J. H. Thomas-t Haig nyíltszívű hazafinak találta, aki segíteni akar és teljes elismeréssel van aziránt, amit az angol nemesség a háborúban teljesített«. Austen Chamberlain: rendkívül elragadó s tehetséges »fickó« volt, Róbert Cecil tisztességes, jófejű »fickó«. De a leg-

nagyobb dicséreteket Haig Asquith számára tartogatta, akivel kétízben is együtt volt a hónap közepén. »Úgy éreztem, — írja — hogy az öreg gentleman messze kimagaslott elmebeli képességeivel és széleskörű tudásával az összes politikusok közül, akik a főhadiszállást meglátogatták.«

E közben az előkészületek az új támadásra előrehaladtak. Az ellenség kihasználva a szünetet, friss csapatokat hozott, e végből Haig szükségesnek látta, hogy arcvonalát a jobbszárnyon körülbelül három kilométerrel megnyújtsa. A fő támadást a Plumer-féle második hadsereg végezte. Szeptember 17-én Haig meglátogatta az összes hadtestek főhadiszállásait s megbeszélést tartott valamennyi hadtest- és hadosztályparancsnokkal s bevonta a tanácskozásba a rangidős tiszteket is. »Minden esetben azt találtam«, — írja Haig — »hogy a tisztek a készülő támadás eredményében rendületlenül bíznak. Minden részletet behatóan megbeszéltünk; a csapatok rendkívül gondosan ki vannak képezve.«

»Először az V. hadtest főhadiszállását látogattam meg, Poperinghe közelében s találkoztam Fanshawe tábornokkal, az V. hadtest parancsnokával, továbbá a támadásban résztvevő két hadosztály parancsnokával: Bensön tábornokkal, Lukin vezérőrnaggyal, végül Jeudwine-nal, Deverell-lel és Romer-ral. Elém terjesztették részletes tervüket. Ezek mind átgondoltak és jók voltak, csak Bensön tábornok tervei nem látszottak kielégítőnek. Néhányan azt állították, hogy az ellenség repülői mostanában több zavart okoztak, mint azelőtt és több üteget bombáztak.«

»A legközelebbi alkalommal Maxse tábornokot

látogattam meg, a tizennyolcadik hadtest parancsnokát, majd Harpert (az 51-ik hadosztály vezetőjét), azután Fanshawe-t, akik kifejtették támadási tervüket. Valamennyit jól átgondoltnak találtam. Plumer tábornok a legjobb hangulatban volt. Mindent kielégítőnek találtam. Csak sikert és szerencsét kívánhattam nekik. Az öregúr tele volt jó reményekkel s a legnagyobb bizalommal.«

Az időjárás szeptember első tizennégy napján némi javulást mutatott és így a támadás dátumát 20-ában állapították meg. Szerencsétlenségre éjjel ismét nagyon esett, ezért Gough a műveletek elhalasztását indítványozta. Azonban Plumer, miután hadtest- és hadosztályparancsnokaival tanácskozást tartott, mégis elhatározta, hogy ragaszkodik a tervhez és a támadást 5 óra 40 perckor reggel meg is kezdte. Az eredmény, annak dacára, hogy a talajviszonyok a legnagyobb mértékben gátolták a csapatokat, nagy sikert hozott. John Buchan a »Háború történeted-ben a következőket írja: »Ez a csatanap összetörte az yperni kiszögellésen levő német védőállás dióját. Területileg ugyan csak korlátolt előhaladást hozott és a foglyok háromezres számát más napokon már gyakrabban felülmúlták, de most minden hüvelyknyi elhódított terület felettébb fontos volt. A szeptember 20-i csata megmutatta ezenkívül, hogy mily rendkívül nagy önmegtágadásra képes a brit katona. Megmutatta azt is, hogy szívóssága és kitartása, tekintet nélkül az időjárás s a talaj kedvezőtlen voltára, meg tudja törni az ellenség erejét.«

Mint az nagy harci napokon szokása volt, Haig szeptember 20-ának délelőttjét a jelentésekkel és az elért siker mérlegelésével töltötte el. Délután felkereste

mind a két hadseregeparancsnokot és szeptember 26-ra új támadást tűzött ki.

Este a németek nem kevesebb, mint 11 ellentámadást hajtottak végre, abban a reményben, hogy a briteket sikerül kiszorítani az elhódított állásokból. De csak egynek volt ideiglenes sikere.

A szeptember 26-i támadás is, amelyet »polygoni erdő« melletti csatának szoktak nevezni, teljesen sikerült.

Este a főhadiszállásra érkezett Lloyd George miniszterelnök és Sir Wüliam Robertson. »Vacsoránál Lloyd George a legjobb hangulatban volt. Az olaszokról kedvezőtlenül nyilatkozott és szó sem volt többé arról, hogy brit csapatokat küldjenek Olaszországba.«¹

A miniszterelnöknek újból egész sereg más terv járt az eszében. Egyszer ezt írta Robertson Haignek:

»Az elmúlt két héten keresztül a miniszterelnök útban volt és fantáziája rendkívül élénken működött. Először ki kellett vernem a fejéből az adeni expedíció gondolatát, amelyhez nem kevesebb, mint egy hadosztály kellett volna. Ugyanezt lehet mondani egy másik eszméjéről; itt tíz hadosztály partraszállításáról volt szó Alexandrette-ben. A csapatokat önnök kellett volna szolgáltatnia. Szembe kellett szállanom azzal a nézetével is, hogy újabb hadosztályokat küldjünk Mezopotámiába. Egészben véve sikerem volt, de annyi energiát kellett elfogyasztanom, hogy azt máshol jobban hasznosíthattam volna.«

¹ A miniszterelnök bosszúságának az volt az oka, hogy Cadorna tábornok, miután száz angol és francia üteget kért, táviratilag tudatta, hogy a támadásról lemondott, noha az ütegeket ezért bocsátották rendelkezésére. (*Offidal History* 1.8.)

Haig naplójában a következőket írja: »Szobámban megbeszélést folytattam a miniszterelnökkel és Róbertson tábornokkal. Nyilatkoznom kellett arról, hogy milyen szerepük lenne a brit haderőknek, ha az oroszok mint harcoló felek kiválnának és a franciák, valamint az olaszok keveset tennének — amint már most is keveset tesznek. Anélkül, hogy részletekbe belementem volna, értésükre adtam, hogy szükségesnek tartom mindenekelőtt a belga partoknak az ellenségtől való megtisztítását, azonkívül a német front szorongattatását, amilyen erővel csak lehet. Fel kell készülnünk arra, hogy a háborút a végső győzelemig végigharcoljuk.«

»Egy hadosztálynak Egyiptomba küldéséről azt a felvilágosítást adtam, hogy a szövetségeseknek egyetlen helyes eljárása az, hogy mindenütt védekező állásban maradnak, a nyugati harctér kivételével. Belemehetek abba is, hogy legénységet engedek át géppuskás századok felállítására a bagdadi harctéren. De semmi esetre sem szabad egyetlen hadosztályt is elvinni nyugatról egy védekező arcvonalra.«

»Lloyd George felemlítette Painlevének azt az óhaját, hogy az angolok vegyenek át a francia arcvonalból egy nagyobb részt. Azt válaszoltam, hogy ez ellen erőteljesen kell küzdenünk. Szerintem nekünk most elő kell készítenünk a következő esztendei hadjárat tervét, ki kell válogatnunk a szükséges támadó csapatokat és ki kell őket képezniük. A miniszterelnök szavaiból azt vettem ki, hogy a kormány egyes tagjai azt hiszik, hogy a jövő évben nem lesz meg a nyugati harctéren a szövetségesek számára a támadás lehetősége.*

»A miniszterelnök ma délután Poperinghébe látogatott el és megnézte körülkerített helyükön az ép akkor

odavitt német foglyokat. Feltűnt, hogy a látottaknak mennyire örül. Gépkocsijától száz méternyi távolságban egy gránát csapott be. Ez is tetszett neki.«

Később Lloyd George elmondta, mennyire csodálkozott azon a bizalomteljes szellemen, melyet a nagyfőhadiszálláson észlelt. Ha még oly rossz lett volna is a helyzet, feltétlenül jobb volt megőrizni a reménykedő hangulatot s az ideges aggodalmaskodásnak s a pánik érzelmének helyet nem adni. Egyébként a valóságban nem is volt ok a levertségre. Hogy a háború rettenetes mesterség és hogy egy olyan hatalmas és vitéz ellenség ellen, mint Németország, csak borzasztó áldozatokkal, szörnyű szenvedésekkel és hallatlan véráldozattal lehet a háborút megnyerni, mind oly tények, amelyek mindenki előtt nyilvánvalóak voltak s amelyeket az elmúlt három esztendő folyamán a nagyfőhadiszállás tisztjei mindig szem előtt tartottak.

De térjünk vissza a passchendaele-i csatára. Hat fiatal, kapitányi rangban levő tiszt volt arra kiszemelve, hogy az arcvonalat szabályszerű időközökben meglátogassa s a vezérkart a talajviszonyokról és egyéb dolgokról értesítse. Ezenkívül a tüzérség parancsnokló tábornokának, a tábori utászügy főnökének és a főhadiszállásmesternek volt egy-egy összekötő tisztje, akinek az volt a feladata, hogy a főnökét az időjárásnak a seregre való hatásáról tudassa. Ezek viszont a főparancsnokot tájékoztatták.

A passchendaeli sárról oly sokat írtak, hogy az ember néha már azt gondolhatná, hogy a hadtörténetben eddig sár egyáltalában nem fordult még elő. De októberben, majd a csata későbbi stádiumában is a sár valóban komoly kérdés volt. »A mélyen fekvő, agyagos,

gránátoktól felszántott, esőtől átnedvesült talaj óriási iszapos lyukaknak láncolatává változott. Az árkok mocsarakká változtak át és ezeken át csak kevésszámú, jól megjelölt ösvényeken lehetett közlekedni. Éppen azért az ellenséges tüzéség belötte rájuk magát. Aki pedig az ösvényről letért, a vízbefulladás veszélyének tette ki magát.«

Ezek nem egy fantáziával megáldott haditudósító-nak a szavai. Haig maga ír így, a passchendale-i csatáról szóló egyik jelentésében. Látszik belőle, hogy jól ismerte azokat a szörnyű körülményeket, melyek között a csata lezajlott. Az az állítás, hogy neki az első vonalba kellett volna menni, csak olyan emberektől származhatott, kiknek a modern hadviselésről szóló ismereteik hiányosak. Könnyű dolog felületes megjegyzéseket tenni a tábornokokról, akik távol a veszélyzónától megőrzik lélekjelenlétüket s az ilyen gúny igen rosszul hangzik olyan civileknek a szájából, akik puskaport sohasem szagoltak. Egy magasrangú csapatvezető, aki életét felesleges módon veszélynek teszi ki, elköveti a súlyos kötelességsértés bűnét.

Még ha Haignek kételyei is lettek volna aziránt, hogy csapatainak erőfeszítései meghozták-e a várt eredményt, bizonyára eloszlatta volna az a számtalan szerencsekívánat, ami ebben az időben a birodalom minden részéből hozzá jutott. A király október 3-án ezt táviratozta: *»Vitéz csapataimnak állandó sikerei Flandriában a legnagyobb elégtételt szolgáltatják nekem s a legnagyobb mértékben becsületére válnak mind az ön vezetésének, mind a mindenrangú résztvevők buzgalmának, kitartásának, bátorságának.«*

Külön említést érdemel még Lord Derby hadügy-

miniszter levele, melyet közvetlenül Lloyd George hazatérte után írt: *»Szívből jövő szerencsekívánatomat fejezem ki Önnek a nagy sikerért. Remélhetőleg ez a kezdete a támadások egész sorának, még mielőtt a tél beáttna. Lloyd George az Önnél tett látogatástól el van ragadtatva, és áradozva dicsér mindent, amit ön tesz...«*

Haiget nem kevésbé lepte meg, hogy a miniszterelnöktől a következő sürgöny érkezett: *»A háborús kormány Önnek és az ön alá rendelt csapatoknak üdvözlét fejezi ki a hősi tettekért, amelyeket a brit seregek Flandriában július 31-e óta véghez vittek. Időről-időre a kedvezőtlen időjárási viszonyoktól gátolva, Ön és az ön csapatai leküzdötték a nehézségeket s az ellenséget olyan ügyességgel, annyi bátorsággal és kitartással űzték tovább, hogy Nagy-Britannia népeinek legnagyobb csodálatát ébresztették fel, az ellenséget pedig megrendítették. Személyes örömmel szolgál nekem önnek és az ön vitéz csapatainak ezt az üzenetet küldenem s megragadnom az alkalmat, hogy kifejezzem újólág bizalmamat az ön vezetésében és nagyrabecsülésemet biztosítsam mindazok számára, kik az ön parancsnoksága alatt állanak.«*

Haig belejegyezte ezt a táviratot naplójába és hozzáfűzte: *»Ez a háború kezdete óta az első és valamely haditénynek kijáró elismerés, amelyben a háborús kormány engem részesített.«*

A nehézségek, amelyek a harmonikus együttműködést Haig és Lloyd George között ebben az időben meggátolták, kettőjük felfogása közötti alapvető különbségekben rejlettek. Lloyd George már nem hitt abban, hogy a német hadsereget le lehet győzni. Ezzel a nézetével sokan egyetértettek, például Lord Lansdowne is. Foch is hajlott erre, de nem tette egészen

magáévá. Pétain optimistább volt, mint Foch. Voltak pillanatok, amikor maga Robertson is kételkedett a siker lehetőségében. Augusztusban Lord Esher ezeket írta Haignek: »Lloyd George és Robertson le akarják győzni a németeket, de nem tudják elképzelni, hogy ez mi módon vihető végbe. Én hiszem, hogy önön kívül egyáltalán nincs senki, aki az ellenséget le is akarja győzni és hisz is abban, hogy ez — ha megvan hozzá a türelmünk — meg is történhet.«

Töretlen hittel — amit mások már elveszítették — haladt Haig eltökélten és céltudatosan a maga útján. Egyik vasárnap, még az október folyamán, George Duncan nagy tiszteletű úr a következő textus alapján prédikált: »Mert az ő angyalainak parancsolt tefelőled, hogy őrizzenek téged minden utadban.« (Zsolt. 91., 11.) Haig megemlékezett naplójában a prédikációról s hozzátette: »Ezen a reggelen aggódva gondoltam a terv megváltoztatására és arra, hogy esetleg arra kényszerítenek, hogy hadsereget küldjünk Olaszországba. Duncan szavai vigasztalólag hatottak és lelki békét adtak nekem ezekben a napokban.«

Eközben sóvárogva várta, hogy délen megkezdődjék a francia támadás, amit megígértek s amelyről azt remélte, hogy gyengíteni fogja a flandriai német hadsereg ellenállását. Szeptember 29-én »Bellaigue ezredes, a francia katonai misszió vezetője látogatott meg és tudtomra adta a leghatározottabb formában, hogy minden tőle telhetőt elkövetett, hogy az Aisne-nél, amilyen gyorsan csak lehet, meginduljon a francia támadás. De nem támadhatnak október 10-e vagy 15-e előtt, mert még nincsenek készen. Én mindössze annyit jegyeztem meg, hogy Pétain megígérte nekem

a támadást szeptember 15-ére vagy a 15-e körüli időre.«

»Délelőtt 11 órakor Anthoine tábornokot fogadtam. Jelentést tett a Pétainnel való megbeszélés eredményéről s annak a tudakozódásnak eredményéről, amit Franchet d'Esperey hadseregcsoportjánál végzett. Az utóbbi azt mondotta, hogy ő elkészül október 10-re. Maistre tábornok, hadseregpáncsnok, 14-i időpontot állapított meg, Maud'huy tábornok, hadtestparancsnok úgy gondolja, hogy lehetetlenség a támadást október 20 -a előtt megkezdeni. Rendkívül fontos volt most már tenni valamit, mert meg kellett akadályozni, hogy az ellenség több csapatot hozzon az én arcvonalamra. Azt mondtam, hogy egy erős pergőtűz két nappal az én támadásom előtt a legkevesebb, amit elvárok. Anthoine kijelentette, hogy rögtön telefonál Pétainnek. Megértük tehát azt, hogy egy támadást szeptember közepére ígértek meg és október 15-re még nem készültek el. Gemeau azt mondja, hogy a francia csapatok harci hangulata most kitűnő, hiányzik azonban az anyag a távíróvezetékek és az ütegállások elkészítéséhez. «

Egy héttel később, október 6-án, »Pétain tábornok jött hozzám délután négy órakor. Elmondotta, hogy le van sújtva az aisne-i támadás elhalasztása miatt. Mindent elkészített a 6-i és 7-i pergőtűzhöz, amit kívántam s biztos afelől, hogy a németek nem vonnak vissza hadosztályokat a tűzvonalból. Mindent el fog követni, hogy támadásomat a legteljesebb mértékben támogassa, Anthoine tábornokot felhatalmazta arra, hogy tartalékaival szabadon rendelkezék és közölte vele, hogy küld csapatokat azoknak pótlására.«

Október 2-án Haig Plumer és Gough hadseregparancsnokokkal tartott értekezletet a készülő csatáról. Minthogy ennek a két tábornoknak magatartásáról téves adatok terjedtek el, idézzük itt azokat a szavakat, amelyeket Haig írt le naplójegyzeteiben:

»Casselben levő lakásomon délelőtt n órákor Kiggell, Davidson és Charteris tábornokokkal értekezletet tartottam. Jelen voltak Plumer és Gough is, az idősebb vezérkari tisztekkel és Nash tábornokkal. Kifejtettem, mennyire kedvező volt a helyzet és mennyire szükséges volt kihasználni az október io-én elért sikereket. Ha a helyzet lehetségessé teszi, ha például az ellenség ellentámadást intéz és azt visszaverjük, a lartalékdandárnak rögtön üldöznie kell az ellenséget és el kell foglalnia a Passchendaele melletti dombhátat. Ebből a célból elleplezett ágyúkat kell elhelyezni a gravenstafeli dombhát mögött, mihelyt azt birtokba vettük. A tankokat is elő kell készíteni. A lovashadtestek élükkel ott legyenek az yperni csatornánál s készen arra, hogy 11-én támadnak. Nash tábornok előadta, hogy három vasútvonal elkészült s mindegyiken el tud szállítani egy hadosztályt három és félóra alatt rendeltetési helyére.«

Október 3-án Haig Robertsontól azt a levélbeli értesítést kapta, hogy a brit kormány elvileg beleegyezett abba, hogy a brit hadsereg a franciáktól hosszabb arcvonalat átvegyen és hogy a részleteket neki és Pétain-nek egymás között kell rendezni. Ezt a döntést szeptember 25-én a miniszterelnök, Robertson és a francia hatóságok a Boulogne-ban tartott értekezleten hozták és sem a miniszterelnök és sem Robertson nem tett róla említést Haig előtt. Haigre a döntés lecsapó

bombaként hatott. Hozzászokott ugyan az ilyen bánásmóddhoz a miniszterelnök részéről, de nem tudta megérteni, miért tette ugyanezt Robertson.

Október 4-én reggel a csapatok kis előrehaladást tettek, főleg a második hadsereg. Eddig pár napig szép idő volt, de a 4-re virradó éjjel elromlott az idő. Alig hogy a támadást hírül adták, megeredtek az ég csatornái. Az eső patakokban zuhogott. A régi balszerencse ezúttal azonban némi kárpótlásul szolgált. A brit támadás ugyanis pontosan tíz perccel előzte meg azt a támadást, amelyet maguk a németek akartak végrehajtani. Az eredmény az volt, hogy az angol zárótűz az ellenség gyalogságát éppen abban a pillanatban vágta el, amikor az a rohamra felsorakozott és félelmetes veszteségeket okozott nekik. Ezen a napon a kitűzött célt elérték, a siker teljes volt... Ez volt a harmadik nagy előretörés Ypernél tizenöt nap alatt, tökéletes eredménnyel. Sikerült kiszorítani a németeket a nyugati arcvonal egyik legfontosabb állásából.

Vannak sokan, kik úgy gondolják, hogy ezzel a sikerrel a csatát be is lehetett volna fejezni. Kéthónapos harc után a célnak nagy részét elérték s ámbár az időjárás némileg javult, kevés remény volt arra, hogy elfoglalják a Csatorna kikötőit, mielőtt a csípős ősz télre fordulna. Tisztán technikai szempontból is komoly érveket lehetett felhozni amellet, hogy végét vessék a csatának. A második hadsereg arra kényszerült, hogy megálljon és a Broodseinde melletti dombháton biztosítatlanul beássa magát.

A harcoló csapatok tudatában voltak annak, hogy a német sereg az ütközetek során súlyosan demoralizálódott. Az ausztráliaiak rohama alatt sokan kijöttek

a gránátmentes fedezékből s megadták magukat. A német legfőbb hadvezetőség szintén tudta ezt. Rupprecht trónörökös, kinek hadseregcsoport ja szemben állott a britekkel, naplójában s abban a hadtörténetben, melyet vezérkari főnöke, Kuhl tábornok írt, sok részlet van, mely azt mutatja, hogy egyes hadosztályok nem akartak ellentámadásra menni, mások hatnapi pihenőt követeltek s hogy az orosz frontról erősítésnek áthozott csapatok fegyelme alá volt ásva, másrészt meg szállítási akadályok miatt nem lehetett friss csapatokkal felváltani a passchendaele-i szakaszt. Ludendorff, mikor megkérdezték, hogy tervez-e valahol offenzívát, azt válaszolta, hogy ezt nem teheti addig, amíg »a brit támadások teljes erővel folynak és egyik a másikat éri«. Szó volt arról, hogy a lassú visszavonulásra adnak ki parancsot a brit támadások elől. Rupprecht azt írja október 12-én: »Az idő megváltozott, örömmel mondhatom, hogy az eső a mi legjobb szövetségeseink.«

A franciák oly rég bejelentett támadása most végül megkezdődött. Ez október 23-án volt; úgy döntöttek, hogy a támadást október 29-én folytatni kell. Az előtte való reggel derűit volt s a légsúlymérő emelkedett. De később beborult, erős szél támadt, a légsúlymérő gyorsan esett és amikor Haig aznap este Plumernél megjelent, csak úgy szakadt az eső. Plumer jelentette, hogy a II. ausztráliai hadtest, mely a holnapi támadásra ki volt szemelve, valószínűleg halasztást kér. Plumer félt, hogy a franciák is halasztást kérnek. A támadást mégis megkezdték, jelentékeny sikert is értek el, az időjárás azonban nem javult, a harcolók helyzete nehéz volt s a csapatok szenvedése nem állott

A passchendaelei (flandriai) csata.
 1917 június 7-től 13-ig (Wutschaete) és július 31-től
 november 6-ig (Passchendaele).

arányban az elért sikerrel. Október 12-én folytatták a támadást s ez 22-ig tartott. 23-án a franciák Malmaison-nál sikeres támadást hajtottak végre.

A harcnak ez az utolsó fázisa október 26-án kezdődött meg, de aránylag kevés sikerrel járt. Két nappal később értekezletet tartottak. Haig erről többek között ezeket írja:

»Tizenkét órákor értekezletet tartottunk Casselben lévő lakásomon. Plumer, Gough tábornok voltak jelen, vezérkari tisztjeikkel, én pedig magamhoz hívtam Kiggell, Davidsont, Birch és Charteris tábornokokat. Megbeszéltük mindegyik hadsereg arcvonalának helyzetét s megállapítottuk, hogy mélységet tekintve, mindkét előnyomulásnál elértük, amit akartunk. Közben Gough jelentette, hogy a XIV. hadtest nem a talajviszonyok miatt állt meg az előhaladásban, hanem az ellenség védőművei voltak igen erősek s nem volt elegendő a tüzérségi előkészítés.«

Végre október 30-án Passchendaele megadta magát és november 6-án végleg birtokukba vették a brit csapatok.

Négy fázist lehet megállapítani azokban a katonai műveletekben, amelyeket általában passchendaeli (flandriai) csata néven ismernek. Az első július 31-én kezdődött és augusztus 2-án végződött. A második fázis tovább tartott, de csekély sikerrel zárult. A harmadik fázis három sikeres előnyomulásból állt, amelyeket szeptember 20-án, 26-án és október 4-én hajtottak végre. Az utolsó fázis volt a legkevésbé sikerült s ez került legtöbbe. A fennakadás okait már előadtuk. Vájjon Haignek igaza volt-e abban, hogy 4-e, illetőleg október 12-e után kellett volna a támadást folytatni —

ez örökre vita tárgya marad. Az igaz, hogy a csata megindításának eredeti főoka megszűnőben volt már akkor-tájt, vagy meg is szűnt: a hajóhad erőt vett a német tengeralattjárókon annak dacára, hogy a németek a flandriai partok birtokában maradtak; a francia hadsereg harckészsége jó volt, annak ellenére, hogy még nem hajtották végre a Maimaison elleni támadást. Másrészről a német erők most sokkal inkább megrendültek, mint azelőtt bármikor. Ludendorfi a támadások elején még nem kezdte meg az Oroszországból való nagyobb csapattestek átszállítását. Az első csapatok július elején kezdtek átvonulni és szeptemberben érkeztek meg; ebben a hónapban öt hadosztály jött át, októberben pedig négy. Novemberben tíz hadosztályt hoztak át és több mint tízet decemberben.

Minden háború tragikus. Minden egyes csatáról szóló beszámolás borzalmak elbeszélése. Régente a csapatok napfelkeltekor abban a reményben támadtak, hogy a támadást napnyugta előtt befejezik s az erőfeszítéseket éjjelre győzelem koronázta egyik vagy másik oldalon. De azok az emberek, akik Passchendaele-nél harcoltak, felkeltek reggel és nem élt lelkükben az a remény, hogy estig eredményt érnek el. Az ő számukra nem volt sem kezdet, sem vég, sem alak, sem érzék a sárnak és vérnek ebben a végeláthatatlan lidércnyomásában. Akik ebben résztvettek, azzal a keserű érzéssel emlékeznek rá örökké vissza, hogy a föld hátán még nem volt soha ily pokoli szenvedés. A világháborúban általában minden csata hosszantartó volt, valamennyit kegyetlen föltételek mellett vívták s a végén valamennyinek csekély volt az eredménye.

Láttuk az előző oldalakon, hogy miért kellett a

tát megkezdeni július végén. Vegyük most elfogulatlanul fontolóra az elért eredményeket. A végső területi célt nem érték el, viszont a brit csapatok taktikai helyzete jelentékenyen megjavult. Ha egyéb várakozás nem teljesült is, már ez magában igazolta a súlyos veszteségeket. Ámde az eredmények nem tisztán taktikai természetűek. Nem kevesebb, mint a francia hadsereg megmentése és a brit partvidék megvédelmezése lett ennek a nagy csatának záloga. Mialatt a csata folyt, Pétain fényesen befejezte a fegyelem visszaállításának mtívét. S ugyanezekben a hónapokban a találékonyság hatalma s a hősiesség szelleme, melyek a brit hajóhadban sohasem hiányoztak, megtalálták az utakat és módokat arra, hogy leküzdjék a víz alatt fenyegető félelmes ellenfelet. A kiéheztetés fenyegető réme megszűnt.

Mielőtt a helyzetben ezek a nagy változások végbe mentek, a német hadsereg s a német vezérkar igénybe voltak véve óráról-órára. Minthogy folyton ki voltak téve a brit támadásnak, nem juthattak lélekzetvételhez sem, hogy sebeiket begyógyíthassák, vagy hogy új terveket készítsenek. Ludendorff tanúbizonysága meglepő.

DJÚÍIUS 31-től kezdve« — írja — »a szeptemberig eltelt idő borzasztó aggodalom korszaka volt. Es később, októberben, jött a háború egyik legkeményebb hónapja. Szörnyű lőszermennységet, amiről emberi elme a háború előtt nem is álmodhatott, zúdítottak emberekre, akik sárral telt gránátlyukakban védték szerencsétlen életüket. Ami itt volt, az még a Verdiin melletti gránáttölcsérek borzalmait is felülmúlta. Az élet semmivé vált. A szenvedés valósággal kimondhatatlan volt. Es ebben a sárvilágban húzódtak előre a támadók

lassan, de biztosan és sűrű tömegekben. Amikor a mi golyó jégesőnk miatt az előretolt zónában fennakadtak, nem egyszer megakadt a támadás és az utolsó ember ottmaradt a gránáttölcsérben. Majd jött ismét a tömeg. Puska és géppuska összekeveredett a sárban. Ember ember ellen küzdött és a tömeg végre mégis győzött.«
 Önmagáról Ludendorff ezt mondja: »A benyomások, amelyeket itt szereztem, szörnyűek voltak. . . Sokáig nem tudtam ezután, mi az öröm.«

Ha a leveleket, naplókat és elbeszéléseket olvasuk, lehetetlenség kételkednünk abban, hogy a somme-i csata a régi, reguláris német hadsereg főerejét törte meg, az 1917-i augusztusi offenzíva pedig aláaknázza a német nemzet ellenálló erejét.

Ez a háború a népek háborúja volt, nem a dinasztiké, sem a vallásos érzelmeké, nem az államférfiaké, sem a tábornokoké. És éppen ebben különbözött a történelem minden háborújától, és sok író azért nem érthette meg, mert nem tudta ezt a tényt felfogni. Ugyanis éppen ezért, mert a népek háborúja volt, addig nem lehetett szó győzelemről, míg az egyik felet egészen le nem verték. Csatát meg lehet nyerni egyszerű stratégiával, de ahhoz, hogy egy nemzetet megverjenek, több kell a stratégiánál. Napóleon saját kárán tanulta meg ezt a leckét, Oroszország jégsivatagján és a napfényes spanyol ég alatt. Nincs bátrabb nép a világon, mint a német; nincs faj, amely régi hagyományai révén a háborúra jobban rá volna nevelve. Amíg a németek haderejét meg nem törték, nem lehetett a világháborút megnyerni. Nem lehetett megnyerni a Dardanellákban, sem Macedóniában, sem másutt, csak ott, ahol az ő nagy hadseregének főereje harcolt:

a flandriai síkságon és Franciaország mezőin. Ez igazolja a flandriai áldozatot.

XIX.

Cambrai.

Az 1917. esztendő, amely a szövetségesek feszült várakozásaival kezdődött, a lehangoltság légkörében zárult. Az új politikai vezetőkbe vetett hit már tűnőben volt és Lloyd George fáradhatatlan agya arra törekedett, hogy kitaláljon valamit ennek a hitnek helyreállítására. Október elején Lloyd George arra kérte a főparancsnokot, hogy mondjon írásban véleményt arról, mi lenne a politikai irányvonala az esetben, ha Oroszország eltűnnék a szintérről, ami napról-napra valószínűbbnek látszik.

Az az emlékirat, melyet Haig ebben a tárgyban adott, október 8-án kelt. Egy elvitathatatlan tényről kezdte, melyet azonban gyakorta elfelejtettek. Németország és szövetségesei egyetlen tényre alapították a világháború győzelmes kimenetelében való reményüket: a német hadsereg legyőzhetetlenségére. Ezért tehát az első kérdés az, vájjon meg lehet-e ezt a reményt dönteni úgy, hogy vagy megverjük a német hadsereget, vagy pedig az összeomlás széléig juttatjuk. Ha a felelet erre a kérdésre igenlő, akkor nem lehet kétséges, hogy mi a követendő út.

Ámha a felelet erre a kérdésre tagadó, vájjon milyen jobb választás nyílik a szövetségesek számára? Sokszor hangoztatták azt az érvet, hogy el kell vonni a

csapatokat a nyugati harctérről, de mindig rájöttek, hogy akkor gyöngítjük saját ellenállásunkat nyugaton.

Haig mindezekre nézve azt a régi álláspontját képviselte, hogy »a Franciaországban levő brit hadsereg, a francia és az amerikai hadseregektől támogatva, képes arra, hogy nagyvonalú és sikeres támadást hajtson végre a legközelebbi évben, bizonyos feltételek mellett«. Ez a feltétel pedig, melyekhez feltétlenül ragaszkodott, csapataink megerősítése volt, mind emberanyag, mind lőszer tekintetében, másrészt pedig visszautasítása annak, hogy meghosszabbítsuk a francia vonalat. Haig szívesebben elkészített a következő esztendőre egy sikertelen hadjáratot, semhogy elfogadott volna egy ki nem elégítő békét. »Nemzetünk jövője szempontjából sokkal jobb« — írta — »végrehajtani jövő évben egy balsikerű támadást, mint elfogadni az ellenség békefeltételeit olyankor, amikor háromesztendei fényes erőfeszítés után a német ellenállást már közel vittük az összeomláshoz.«

A miniszterelnök, mint említettük, nem értett teljesen egyet két fő katonai tanácsadójával. Most aztán különös kibújóhoz menekült. A katonai helyzetet két kiváló tábormok elé terjesztette, akik véleményt mondtak neki Haig fővezér és Robertson birodalmi vezérkari főnök tetteiről és nézeteiről. Azok a tisztek, kiket erre a célra kiszemelt, French lord (a volt generalisszimusz) és Sir Henry Wilson voltak.

Talán még sohasem fordult elő, hogy egy hadvezér, kit alkalmatlansága miatt mentettek fel állásától, saját kormányától azt a feladatot kapja, hogy utódát bírálja. Ha ugyanekkor azt az indítványt tették volna, hogy a kormánynak az utolsó tizenkét hónapban foganatosí-

tott cselekményeit egy bizottság, amely Asquith és MacKenna urakból állott volna, felülbírálja és véleményt mondjon róluk, kétséges, vajjon a miniszterelnök örömmel üdvözölte volna-e azt az eljárást. Pedig a hasonlat teljesen megáll.

Robertson rögtön elküldte megbízottját Haighez, megtudni annak véleményét, hogy lemondjon-e. Haig azt tanácsolta neki, hogy maradjon mindaddig, míg el nem utasítják valamely tanácsát. Haig felfogása az volt, hogy a tisztek a háború folyamán ne hagyják el állásukat. Elmélete egyszerű volt. Az ember addig, míg a kormány szolgálatait igénybe veszi, tegye meg a tőle telhető legjobbat.

Tudjuk, hogy Haig és French kibékültek volt. De a kísértés, elgáncsolni azt, akit többre becsülnek, erősen hozzátartozik az emberi természethez; már pedig túlságosan emberi volt. A jelentés, melyet megfogalmazott, öthatod részben Haigról és Robertsonról szóló bírálat; a többi rész félénken kimondott vélemény volt a defenzíva mellett való kitartásról. A csapatoknak más hadszíntérre való küldését French nem akarta helyeselni, szóval nem támogatta azt a tervet, mely annyira szívügye volt a miniszterelnöknek.

Amíg Henry Wilson Nivelle mellé volt beosztva, a kapcsolatok közte és Haig között, mint tudjuk, kielégítőek voltak. Nivelle bukása után Pétain azt kívánta, hogy Wilsont váltsák fel, Haig pedig nem tudott neki Franciaországban megfelelő munkakört találni. Wilson az ő sajátságos fesztelen nyíltságával kérte a tábornagyot, hogy bízson rá valami munkakört, mert különben »ostobaságokat fog csinálni«. Most Angolország keleti részén volt főparancsnok és benfentese lett a

miniszterelnöknek, aki öt eleven beszéd módja és humora miatt nagyon megkedvelte.

A kormánynak az a határozata, hogy a franciáktól nagyobb arcvonalszakaszt kell átvenni, Haignek októbertől kezdve az egész télen keresztül sok gondot okozott. 18-án összejött Pétainnal Amiens-ben, hogy ezt az ügyet vele megbeszélje.

»Pétain előadta,« — írja Haig naplójában — »hogyan Painlevé és Foch nemrégiben Londonban jártak és erről Lloyd George-dzsal tárgyaltak. Wilson tábornok is résztvett a megbeszélésen; olvasta a francia hadsereg állapotáról szóló jelentéseket és ő is azt ajánlotta, hogy az angolok vegyenek át egy francia arcvonalszakaszt. Pétain főérve az volt, hogy nekünk, minthogy Oroszország valószínűleg teljesen kiáll a küzdők közül, védelmi rendszabályunkat e szerint kell módosítanunk. Szerinte a németek 45 hadosztályt hozhatnak át Nyugatra. Neki tartalékai nincsenek. Veszteségei havonként 40.000 emberre rúgnak, a francia hadosztályok száma 100-ra csökkent s mindegyik 6000 főnyi gyalogságból áll. Arra kért engem, hogy váltsam fel a 6. hadsereget, ami azt jelentette volna, hogy jobbszárnyamat hat hadosztály szélességben ki kell terjesztenem egy St. Gobaintól délnyugatra eső pontig. A felváltás pontos időhelyét én határozhatom meg. Szeretné ehhez az én beleegyezésemet megnyerni.«

»Pétain tábornok végső következtetéseit észszerűtlennek tartottam. Két fő kérdéstről volt itten szó: 1. annak lehetőségéről, hogy az ellenség 45 új hadosztályt hoz át a mi arcvonalunkra; 2. arról, hogy mi módon lehet ilyen erőgyarapodást ellensúlyozni. Ami az első kérdést illeti, mindeddig csak 32 hadosztállyal szá-

moltunk, de a német hadosztályoknak most kevés harci értékük van és nincsenek abban az állapotban, hogy támadást kezdjenek. Az erőgyarapodás kiegyenlítődének pedig a legjobb módja az, ha mi magunk támadást kezdünk. A franciákon a leghatásosabban úgy segítünk, hogy ahelyett, hogy arcvonaluk egy részét átvesszük, az erre a célra követelt hadosztályokkal támadásba megyünk át. Ámbár én Pétainnek elvileg nem ígértem meg, hogy további arcvonalrészeket átveszek, mégis késznek nyilatkoztam arra, hogy kívánságának minden erőmmel megfelelek és hogy a partok közeléből négy hadosztályt a tartalékokkal együtt kivonok s a felváltást azokkal hajtom végre. Ha azonban a francia kormánynak az a kívánsága, hogy az egész 6. hadsereget felváltsuk és a brit kormány ebbe beleegyezett, akkor ennek a többkövetelésnek én nem tudok megfelelni, különösen ha a csapatokat arra akarom tartogatni, hogy a legközelebbi tavasszal eredményes támadást kezdjek.«

Mialatt Londonban ezek a gondolatok foglalkoztatták a miniszterek elméjét, a központi hatalmak kemény csapást mértek Olaszországra.* Ludendorff emlékezéseiből tudjuk, hogy ez az ütés a passchendaele-i csata nélkül még sokkal hatásosabb lett volna; mert legalább is két olyan hadosztályt kellett Flandriába küldeni, amelyeket az olaszországi hadszíntérre szántak. Az olaszországi visszavonulás következményei elég súlyosak voltak. A francia és az angol kormányban meg-

* 1917 október 28-án az osztrák-magyar és német csapatok az Isonzónál az olasz arcvonalat áttörték és az olasz hadsereg jobb szárnyát egészen a Piavéig leszorították. Az olaszok 300.000 foglyot és 3100 ágyút vesztek.

erősítették azt a meggyőződést, hogy haladéktalanul jelentékeny megerősítéseket kell Olaszországba dobni. Haig emiatt arra kényszerült, hogy egyelőre két hadosztálytól s később öttől megváljon. Ez a nyugaton harcoló haderőknek komoly gyengülését jelentette és Haig elhibázottnak tartotta ezt a rendszabályt. Az ő véleménye szerint Olaszországon többet segítettek volna azzal, ha Nyugaton támadnak. Mint majd látni fogjuk, a támadás, melyet ép akkor tervezett, talán sokkal eredményesebb lett volna, ha rendelkezésére állanak azok a hadosztályok, melyeket Itáliába küldtek.

Lloyd George november 4-én Párizsba érkezett. »A miniszterelnök azzal kezdte fejtegetéseit, hogy előadta egy szövetségközi legfelsőbb haditanácsnak a szükségességét, amely mellett megfelelő vezérkar működik. Erre nézve kikérte a véleményemet. En azt válaszoltam, hogy erről az indítványról már három esztendő óta gondolkoznak és mindannyiszor mint célszerűtlent utasították el; különböző okokat hoztam fel, melyek célszerűtlenségét bizonyítják s azt mondtam, hogy ez az apparátus a mi nehézségeinket csak megsokasítaná. De a miniszterelnök azt vetette ellen, hogy mindkét kormány kívánja a szóban levő szerv megteremtését. Ha így van, — jegyeztem én meg, — akkor feleslegesnek tartom, hogy erről többet beszéljek. A legfelsőbb tanács a két kormányból és két tábornokból tevődik össze. Franciaország részére Foch tábornokot, Anglia képviselőjére Henry Wilsont szemelték ki.«

»Azután meghánytuk-vetettük az olaszországi helyzetet. Rendkívül fontosnak tartottam, hogy ne küldjek oda több megerősítést az én csapataimból. Lloyd George azt válaszolta, hogy nem fog dönteni addig,

míg az olasz harctéri helyzetről meggyőződést nem szerzett. Közben a sajtótámadásokról kezdett panaszkodni, amelyeket nyilvánvalóan katonai részről szítanak és annak a véleményének adott kifejezést, hogy helyzete megrendült. — Most arra törekszik, hogy hadviselési módszerét a közönség szemében igazolja és a népet a katonák ellen izgassa. A haza megmentőjének szeretné magát feltüntetni, akit azonban a vezérkar rossz tanácsai megbénítottak. Azt az egyet azonban nem szabad elfelejteni: sohasem vette figyelembe a katonáknak azt a tanácsát, hogy minden erőnket a nyugati harctéren kell összpontosítanunk.«

»Én Lloyd George-nak több kérdésben ellentmondtam s úgy vettem észre, hogy indokaim hatottak rá. Az olaszországi helyzet, úgy látszik, őt is nagyon aggasztotta. Délfelé arra kért, menjek vele sétálni. Kimentünk a Champs-Élysée-n keresztül az Arc de Triomphe-ig. Ha így magában vesszük, egészen rendezes kis ember, csakhogy a legnagyobb mértékben megbízhatatlannak tartom.«

»Mostani párizsi utam alkalmával egy minisztert sem láttam. Reggelire Pershing tábornok jött hozzám s később alaposabb megbeszélést folytattam vele. Nagyon jó megjelenésű ember, tisztességes; látszik, el van határozva arra, hogy végrehajtja azt, amit helyesnek gondol. Nagyon nyíltan beszél velem a helyzetről, amelynek megítélésében teljesen egyetértettünk. Délután meglátogattam Joffre tábornagyot, az Auteuil melletti Passyban levő házában. Az öregúr nagyon örült látogatásomnak. Említette többek között, hogy nem mer a házon kívül étkezni s hogy a kormány nagyon aggódik miatta. Úgy vettem észre,

hogy megöregedett és megpuhult. Hasa nagyobb, lötyögőbb lett. Bertie lord mesélte nekem, hogy »Joffre papa« a polgárság körében és a párizsi világban az egyetlen népszerű ember. Én szerintem az öregúr már egészen elavult, semmire sem alkalmas.«

A szövetségi legfőbb haditanács megszervezése, amelynek december elején Versailles-ban kellett működését megkezdeni, csak egyik tünet volt, melynek révén az angol miniszterelnök az addigi hadvezetéssel való mély elégedetlenségét kifejezésre juttatta. Erősen hitte, hogy politikai kérdéseket meg lehet oldani oly módon, hogy az ember kitalálja a politikai mechanizmusnak valami új módját, és nem látott okot arra, miért ne lehetne katonai kérdéseket is ugyanezen a módon tárgyalni. Haig, akinek a helyes megoldást illetően semmiféle kétsége nem volt, ebben az új intézményben felesleges és veszedelmes kísérletet látott.

Lloyd George november 12-én Párizsban egy beszédében tudtára adta a világnak, hogy a szövetségesek eddig hamis elvek szerint jártak el és nem titkolta elégedetlenségét az angol hadsereg ki nem elégítő sikereivel. Szerinte a háború vezetéséhez valódi egységre van szükség és ezt, mint remélte, a szövetségi bizottság fogja megteremteni. A független és egyenlően erős szövetségesek között elért egység valóban értékes is lett volna, mert a háború egész tartama alatt egyetlen fontos döntés sem történt, melyhez sikerült volna előzőleg létrehozni a vélemények teljes megegyezését. De a szövetségi tanács nem tett semmit, ami a kölcsönös kapcsolatok megjavulásához hozzájárult volna.

Lloyd George egyébek között még ezeket mondta:

»Nagy győzelmeket vívtunk ki, azonban, ha a szörnyű veszteséglistákat tekintem, azt kérdem magamban, vajjon szükséges volt-e ily sokat győznünk.« Ez a keserű gúny nem jelentett mást, mint vádat a hadvezetőség ellen, amely az embereket fölösleges módon mézárszékre hurcolta. Azután így folytatta: »Ha mi az ellenséges állásokba egy kilométernyire behatolunk, az ellenségtől egy kicsiny, szétlőtt falut elragadunk és néhány száz foglyot ejtünk, szinte üvöltünk a határtalan örömtől.« Valamennyi ellenséges és semleges országban hasonlóan hangzó szavakkal dolgoztak a német ügynökök . . .

Ez már nem volt személyes ügy többé. A hadsereg elleni támadásról volt szó s ezt Haig nem tudta megbocsátani.

Hogy a miniszterelnök nézete nem volt minden munkatársáéval azonos és hogy az egység, melyet oly buzgón igyekezett létrehozni a szövetségesek között, magában a háborús kormányban sem volt meg, bizonyítja Sir Edward Carson, ki az első alkalmat felhasználta, hogy a nyilvánosság előtt a következőket jelentse ki: »Míg hivatalban voltam, mint őfelsége kormányának egyik tagja, — és ezt teljes lelkiismerettel mondom — három nagy embert ismertem meg s ezek: Haig tábornagy, Sir William Robertson és Sir J. Jellicoe voltak. Ezek iránt teljes bizalommal viseltettem, azért rosszul esik azt a gondolatmenetet követnem, amelyet az utolsó hetekben észleltem velük szemben, kik éjjel-nappal gondok terhe alatt nyögnek, emberek százezreinek életéért felelősek s kénytelenek időről-időre azt látni, hogy honfitársaik rosszindulata feltartóztatja őket.« Megjegyzendő, hogy

Lord Derby hadügyminiszter sem értett egyet a miniszterelnök párizsi beszédével.

Még az olaszországi vereség, közvetlenül a flandriai csata lezárása előtt előkészült Haig egy újfajta támadásra. A végrehajtást Byng tábornokra bízta, Allenby utódára a harmadik hadsereg vezetésében. A támadás fő jellemvonása az volt, hogy teljesen hiányzott belőle a tüzérségi előkészület. Ez utóbbi az akkori támadásoknak olyan elválaszthatatlan alkotó része volt, hogy az új tervet csak néhány harctéri katona tudta megérteni. Az új módszerrel, melyhez a legszigorúbb titoktartás párosult, átütő sikert értek el.

Haig az első csatanapot a következőkben vázolja: »Kedd, 1917 november 20. A légsúlymérő lassan esik. Reggel száraz idő volt, később homályos, ködös. A nap folyamán permetező eső kezdett hullani. Az este felé viharrá erősödő szél éjfél körül lecsendesedett. A 3. hadsereg Byng vezetése alatt ma korán reggel St. Quentin és Scarpe között több helyen támadásba ment át. A harcok eredményesen zajlottak le és feltűnően kevés veszteségbe kerültek. A támadás 6 óra 20 perckor kezdődött. Nem volt semmiféle tüzérségi előkészítés, de a gyalogságot nagy sereg tank védte, amelyek körülbelül 50 méternyi térközben törték át a drótakadályokat. A roham a híres Hindenburg-állás ellen irányult, amely két igen erős drótakadállyal ellátott vonalból és egy hátsó tartalékállásból állott. Csapataink gyorsan átrontottak a két elülső árokrendszeren s elfoglalták a harmadik állást Masnières-Marcoing és a csatornakereszteződés között. Havrincourt, Ribecourt és a La Vaquerie már a korai órákban

a mi kezeinkbe jutottak. Minden pontot azonnal gondosan kiépítettünk a védelemre.«

»A 12. hadosztály meghódította a Lateau-erdő melletti magaslatot s elfoglalta a tőle jobbra levő védelmi állást. A második Hindenburg-állás elfoglalása után a 29. hadosztály tovább nyomult előre és birtokába vette a Marcoing és Manières falvaknál levő tartalék-állást is. A 20. hadosztálynak egyik dandárja meghosszabbította a Masnières-től délkeletre levő záró állást, a 12. hadosztálytól balra. Az 51. hadosztály egyelőre Flesquières előtt megállt, de a 62. előre nyomult s még az éj beállta előtt elfoglalta Graincourt és Anneux falvakat, majd kiterjesztette sikerét északi irányban egészen a Bapaume-Cambrai-úton túlra. Hogy az ellenség figyelmét elfordítsák és hogy a szándékaink felől bizonytalanságban tartsák, két részlet-támadást hajtottak vére, Epéhytól keletre és Bullecourt és Fontaine les Croiselle között. Az itt kitűzött helyi célokat kivétel nélkül mindenütt elérték.«

A következő nap új sikereket hozott. Kora reggel Flesquières jutott a támadók kezére. Később Noyelles-t, Cantaing-t és Fontaine Notre Dame-ot foglalták el. Egy Rumilly felől intézett ellentámadást visszautasítottak.

De 22-én a német tartalékok beérkeztek és ekkor az offenzíva komolyan megakadt. Fontaine Notre Dame-ot az ellenség visszavette. A boursloni erdő birtokáért és a záró állásért elkeseredett harc folyt.

A nap folyamán Haig beszélgetést folytatott Mullens tábornokkal, a lovassági hadosztály parancsnokával:

Felszálltam Bertie Fisher lovára — aki a hadosztály első vezérkari tisztje volt — és Mullens és

Butler társaságában a Ribecourt fölött levő magaslati pontra lovagoltam, ahonnét Flesquiéres-t, Bois des Neuf-t és egyéb helyeket jól beláthattam. Mullens megmagyarázott mindenl, amit a lovasság eddig elért; a tapasztalatokat, melyeket szereztek, értékeseknek tartotta és a helyzettel a legnagyobb mértékben meg volt elégedve«.

»A flesquiéres-i dombháton legalább egy tucat tank hevert, amelyeket a tüzérségi tűz harcképtelenné tett. Úgylátszik, a harci kocsikat, amikor a magaslaton túljutottak és a tőle északra fekvő falut kezdték körülkeiíteni, tüzérségi tűz közvetlenül kapta közre. Egy szemtanú elbeszélte, hogy egy német üteg egész szolgálattelvő legénysége elmenekült az első harckocsi láttára. De az egyik tisztnek mégis sikerült néhány embert összefogdosnia, majd egy ágyút működésbe hoztak s fedett állásból egyik tankot a másik után tették harcképtelenné, úgyhogy 9 vagy 10 az úton maradt. Végre a tiszt elesett. Ez az eset mutatja a harckocsik és a gyalogság együttműködésének fontosságát s azt is, hogy mielőtt harcba bocsátkoznának, ki kell puhatolni az ellenséges ágyúk állását. Az 51. hadosztály fennakadása Flesquiéres előtt, messzemató következményekkel járt, mert lovasságunkat feltartották és az áttörésben megakadályozták.«

A csata egész hétig tartott, váltakozó sikerrel. November 30-án teljes lendülettel megkezdődött a német ellentámadás és jelentékeny eredményt ért el. Ha a gárda-hadosztály nem állta volna meg helyét, a helyzet Gouzeaucourt-nál komolyra válhatott volna. Haig naplójában a következőket jegyezte fel:

»Templeux-nél találkoztam Pulteney tábornokkal,

a III. hadtest parancsnokával. Kimerültnek látszott és nehéz időket élhetett át. Hallottam tőle egyet-mást a 30-án megkezdett ellenséges támadásról. A nagy tömegekben előtörő ellenséget »rohamcsapatok« előzik meg. Ezekből Gouzeaucourt-tól nyugatra néhány foglyot ejtettek. Szerencse volt, hogy a gárda-hadosztály csapatai az említett helység közelében tartózkodtak. Arra a hírre, hogy a helyzet komoly, a századok rögtön megfordultak, hogy azután keleti irányban előre vonuljanak. Az első dandár parancsnoka előttük lovagolt. A különböző csapatkötelékekhez tartozó menekülő tömegei nyomultak eléje. Egyesek fegyvereiket és felszerelésüket is eldobták. E közben az ellenség a Gouzeaucourt-tól nyugatra levő magaslatot birtokba vette. A gárda rögtön ellentámadásba ment át. Heves harc után sikerült neki a magaslatot és mögötte a völgyben fekvő falut visszafoglalni. A következő napon a quentin-i magaslatot, a Bois de Gauche-t és Gonnellieu egy részét vették be. Az ellenség északról mégis betört s az angolok végül is kénytelenek voltak a falut feladni; csak egy tőle nyugatra eső állást tartottak meg, amelyben megerősítették magukat.«

A szerencsének ez a hirtelen fordulata nagy riadalmat keltett Londonban, ahol a csata első híreit túlzott és korai üdvrialgással fogadták. A hivatalos vizsgálat céljából bizottságot állítottak össze és az megállapította, hogy a vereségnek a csapatok voltak az okai s főleg az alantas tisztek és az altisztek, akik a szükséges elővigyázatosságot elmulasztották. Haig, ránézve jellemző módon, még csak kísérletet sem tett arranézve, hogy a felelősség alól kivonja magát. A csatáról szóló jelentésében tudomást sem véve a nyomozó

bizottságról, azt a felfogást vallotta, hogy a kudarcért a felelősség egyedül a főparancsnok vállain nyugszik.

A most következő napokban a november 30-i ellentámadás után, a britek különböző sikereket értek el a harctér több részén. Ugyanakkor azonban rossz helyzetbe is kerültek, mert sikerük veszedelmes kiugrót teremtett, amely miatt nem tudtak sem előre menni, sem hátrálni. Ha a friss csapatok előre tudtak nyomulni a már elnyert területről, megszilárdították volna állásukat a bourloni erdőben s fenyegették volna Cambray-t, de mivel Haig nem kapott elegendő megerősítést, kénytelen volt elrendelni a visszavonulást s azt rendben végre is hajtotta.

November 15-én a nyugati harctéri helyzet miatt komoly figyelmeztetést intézett a kormányhoz, tiltakozva csapatainak további gyöngítése ellen.

»A helyzet a jövő esztendőben sokkal több aggodalomra adhat majd okot,« — írja Haig többek között — »mert az emberanyag és a hadiszer pocsékolása a tél folyamán itt és Olaszországban lehetetlenné teszi, hogy a szövetségesek ezen a fronton most tavasszal komoly támadást hajtsanak végre és ilyen körülmények között nem valószínű, hogy az ellenség a francia és az angol hadsereg megcsökkent ellenállóerejét le fogja törni.«

Ez volt Haig első intő szava a kormányhoz, arra a nagy német támadásra célozva, amely tavasszal pontosan bekövetkezett. Novemberben Oroszországban Lenin került Kerenszkij helyére és most már nyilvánvalóvá lett, hogy Oroszország a háborúban többé nem vesz részt. Amikor Haig 1918-ra gondolt, nem táplált kétséget aziránt, hogy a német kormány ki akarja erő-

szakolni a nyugati harctéren a döntést, még mielőtt az Egyesült Államok teljes erejükkel fellépnek.

December 7-én Haig a hadseregparancsnokok értekezletén elnökölt, Douzens-ban. »A megbeszélés főtárgya védelmi vonalunk megszervezése volt, tekintettel arra, hogy az oroszok a harcoló felek közül kiváltak. Ez a körülmény képessé teszi a németeket arra, hogy több mint 30 hadosztályt vessenek át erre a frontra. Ez hónaponta 8, sőt 10 százalékos erőgyarapodást jelent. Éppen most hét hónapja, május 7-én, hogy az első értekezletet tartottam a hadseregparancsnokokkal Douzens-ban és kiadtam a rendelkezéseket a Messines elleni támadásra. Akkor azt reméltük, hogy támogatást kapunk Oroszországtól, Olaszországtól és Franciaországtól. A valóság ezzel szemben az, hogy a brit hadsereg egymaga viseli a háború terheit. Hozzátettem még, hogy a parancsnokok büszkéek lehetnek arra a sikerre, melyet hadseregeik ebben az évben elértek és megköszöntem mind-egyiknek segítségét és támogatását. Ha a helyzet így marad, az ellenség meg fogja indítani támadásait Cambrai közelében — tehát nagy ellenséges offenzívára kell készülnünk a tavasszal.«

Ettől fogva Haig minden erejét arra fordította, hogy készüljön annak a támadásnak fogadására, melyről tudta, hogy jönnie kell. Az összes hadseregparancsnokokat arra intette, hogy minden figyelmüket ennek az egy dolognak szenteljék.

Szerencsétlenségre azonban Haignek és Robertsonnak azt az erőfeszítését, hogy minden megmozgatható embert biztosítsanak a hadsereg számára, a miniszterelnök nem nagy lelkesedéssel támogatta. Nemcsak

azért, mert nagyon hajlott arra, hogy kinyissa füleit a szakszervezetek kívánságai előtt, hanem azért is, mert újból megrendült a hite főparancsnokának képességeiben, a november 30-i szerencsétlen események következtében. A miniszterelnök befolyása kollegáira igen nagy volt és ha nem is kívánta a főparancsnok felváltását, viszont arra hajlamos volt, hogy változtatásokat hajtson végre Haig vezérkarában.

A két legfontosabb adomány, mellyel a tett embe-
renek rendelkeznie kell, az, hogy fenn tudja tartani tekintélyét és helyesen tudja megválasztani alantasait. Azt a vádat emelték Haig ellen, hogy mindent maga akar végezni és nem volt eléggé járatos azoknak kiszemelésében kik őt szolgálták. Igaz, hogy olyan csodálatraméltó vezérkari tiszt volt, annyi tapasztalata volt a vezérkari munkában, hogy inkább maga végezte azt, amit más parancsnokok másokkal végeztek. Igaz viszont az is, hogy a hűség oly fontos alkotó része volt jellemének, hogy mindaddig nem vált meg attól, akiben megbízott, míg meg nem győződött arról, hogy az illető arra méltatlannak bizonyult. A népszerűtlenné lett alantast odadobni a farkasok elé azért, hogy a közvéleményt lecsendesítse, Haig szemében súlyos bűn lett volna.

Hírszerző tisztje, Charteris tábornok, többször volt erős támadások célpontja. Azzal vádolták, hogy jelentései félrevezetőek. Népszerűtlen volt, de mégis megtartotta Haig bizalmát, noha másokét elveszítette. Lord Derby nem egyszer írt emiatt Haignek s Charteris felváltását követelte. Haig válasza szinte mintája annak, hogy egy főnöknek hogyan kell viselkednie akkor, amikor alantasát támadják.

»Kedves Derbym, válaszolva y-i titkos és bizalmas levelére, csak sajnálkozásomat fejezhetem ki, hogy a háborús kabinet szerint a tények az én nézeteimet nem igazolják. Azonban bármint legyen is, nem egyezhetem bele abba, hogy azért, mert nekem igazolatlan optimizmust vetnek a szememre, Charter is legyen a céltáblájuk.

Az 6 feladata összegyűjteni, összeállítani és elem tární mindazt, ami az ellenségre vonatkozik. Neki szokatlanul nagy képessége van ehhez a feladathoz és én teljesen meg vagyok elégedve azzal a móddal, ahogyan hivatását betöltötte, amióta parancsnokságom alatt van. A felelősség a háborús kormánnyal szemben énrám nehezül s nem őreá, és ha a kabinet nincs megelégedve az elé terjesztett nézetekkel, akkor ezekért a nézetekért engem és nem Charterist kell felelősségre vonni.

A helyzetről való ítéletem nemcsak az ő hírein nyugszik, hanem a parancsnokságom alatt álló magasabb vezetők nyilatkozatain, akik napról-napra összeköttetésben állanak a legelső vonalban lévő csapatokkal, s a németekről szóló saját tapasztalataimon, melyeket én a háború kezdetétől fogva máig szereztem. Ha a kormánynak az a szándéka, hogy a legfőbb vezetést ezen a harctéren a most közélgő nehéz hónapok alatt énrám bízta, jogosult az a követelése, hogy megbízzanak abban a képességemben, hogy saját vezérkaromat összeállítsam. És a mostani válságos pillanatban nem kívánok a hírszerző szolgálatban változtatást életbe léptetni.«

Közben néhány személyi változás történt. Kiggell tábornok egészségi állapotát megrendültnek találták, s habár Haig más nézetten volt, a vezérkari főnököt egyidőre szabadságolták. Maxwell tábornok, a szállásmester, 65 esztendő lett, nyugalomba ment és Travers

Clarké lett az utóda; a műszaki ügyek főnökét, Sir Róbert Rice-t, Sir Gerald Heath-szel váltották fel; az orvosi szolgálat főnökét, Sir Arthur Sloggette-t, Burtchaell vezérőrnaggyal helyettesítették, végül a francia katonai küldöttség eddigi főnökét, Bellaigue ezredest Laguiche tábornokkal cserélték fel.

Az angol-francia viszonyok a lehető legkielégítőbbek voltak. December 17-én Haig felkereste Pétain tábornokot Compiègne-ban; arról volt közöttük szó, hogy az angolok átvesznek egy nagyobb arcvonalszakaszt. Haig ezt írja: »Vázoltam előtte a brit csapatok kimerültségét és a ki nem elégítő pótlást. Január 10-én felválthatok két francia hadosztályt és január végén kitérjeszkedhetem az Oise-ig, de az utóbbi dátum, ha a helyzet átalakul, megváltoztatható. Pétain ebbe beleegyezett.« Haig azt írja még naplójegyzeteiben ezzel a látogatással kapcsolatban, hogy soha sem volt a viszony olyan jó a két hadseregparancsnokság között, mint most.

De nemcsak a legfőbb hadvezetésben voltak újítások. Decemberben Sir Roger Keyes került Bacon tengernagy helyére és átvette a Dovernél állomásozó tengeri erők parancsnokságát. A múltban nem mindig volt meg a cselekvés egysége olyankor, midőn a hadseregnek és a haditengerészetnek együtt kellett működnie. Anglia szerencséje, hogy amilyen teljes egyetértés volt Haig és Bacon között, olyan lett Haig és Keyes között is.

A legfontosabb változás azonban, amit az ősz hozott, az volt, hogy Clemenceau került Franciaország miniszterelnöki székébe. Mint már előzményekben említettük, Haig Painlevével, aki a miniszterelnökség

mellett a hadügy miniszterséget is átvette, kitűnően együtt dolgozott. Painlevé hazáját hűen szolgálta, már azáltal is, hogy Pétaint nevezte ki főparancsnokká és Foch tábornokot a vezérkar főnökévé. Csakhogy az utolsó időszakban erőteljesebb személyiségre volt szükség. A most következő tizenkét hónapban Clemenceau félelmetes alakja a szövetségesek oldalán megbecsülhetetlen értéket jelentett. Minden országban érezték, hogy ez a rendíthetetlen vén ember, aki már régóta a »tigris« melléknevet viselte, aki nem felejtette el az 1870-i vereségről származó személyes emlékeit, nem fog engedni mindaddig, míg egyetlen német katona áll francia földön és van még egyetlen francia katona, aki fegyvert tud ragadni.

Bár a győzelmi akarat Clemenceau brit kollégájában is megvolt, Lloyd George érzékenyebb ember volt, mint Clemenceau, jobban rettegett a vérontástól és túlságosan aggódott azért, hogy mit hoz számára a jövő. Nem volt realista és ezért a népek nagy harcában mindvégig egész komolyan azt hitte, hogy kell valami biztos és könnyen elérhető útnak lenni a győzelemhez. Hogy mennyire makacs volt ebben a hitében, erre nézve egy humoros bizonyíték jutott decemberben Haig tudomására. »A háborús kormány párizsi nagykövetségünk révén a francia hadvezetőséghez fordult és a vértelen győzelem receptjét kérte Pétaintól. Pétaint a megkereséssel egyáltalában nem foglalkozott s az egész ügyet, mint nevetségest fogta fel. Természetesen Pétaintnak semmiféle »elixírje« nem volt a csatáknak veszteségnélküli megnyerésére.«

December 26-án Haig ezt írta: »Milner lord megérkezett Versailles-ból és itt töltötte az éjszakát. Azt a

benyomást kelti bennem, hogy igen tisztességes gondolkozású és hidegen fontoló ember s már azáltal is nagyon sokat használ, hogy Lloyd George-ot észreteríti. Milner azt mondta, hogy most jobban meg van győződve a miniszterelnök képességéről és munkarejéről, mint azelőtt bármikor. Ebben kétségtelenül igaza van és biztosítottam is Milnert, hogy én, mint franciaországi hadsereg főparancsnok, kötelességemnek tartom a miniszterelnököt a legjobb erőmmel támogatni s nem tűröm, hogy Lloyd George tetteit bírálják...«

1917 utolsó hónapjában még egy fontos személyiség csatlakozott Haig ellenségei közé. November folyamán egyes lapok, így a Manchester Guardian és az Evening Standard, mérges sajtóhadjáratot intéztek a hadügyminisztérium és a hadvezetőség ellen. Senki sem kételkedett abban, hogy ezt a Downing Streetről sugalmazták. Northcliffe lord, aki eddig Haig leghűbb barátai közé tartozott, éppen Amerikában időzött és az ő általa vezetett lapok, mint szokásos, távolléte alatt nem mertek határozott véleményt nyilvánítani. Visszatérte után Northcliffe látogatást tett a nagy főhadiszálláson. Néhány jelenlévőnek az volt a benyomása, hogy Northcliffe megsértődött amiatt, hogy Haig feltűnő módon nem tanúsított különösebb érdeklődést az újságkirálynak amerikai élményei iránt. Amikor a cambrai-i csatáról szóló első kedvező jelentések beérkeztek, a Times túlzottan nagy jelentőséget tulajdonított nekik. Döntő győzelemről beszélt s azt indítványozta, hogy a nap megünneplésére az egész országban meg kellene szólaltatni a harangokat. November 30-a után ez a lelkesedés gyorsan

gúnnyá változott. Az egész Northcliffe-sajtó átpártolt Haig legelkeseredettebb ellenségeihez és őt nem kevésbé kíméletlenül támadta, mint azelőtt Kitchener lordot.

A Times katonai levelezője Repington ezredes volt. Nem nagyon vonzódott Haighez és Haig sem ő hozzá. A kevésszámú intervjú közben, amelyeket a háború folyamán kikényszerített tőle, Haig nem csinált titkot személyes ellenszenvéből. Annál inkább becsületére válik Repingtonnak, hogy ő volt a Times karában az egyetlen, aki nem akart a sajtóhadjáratban résztvenni, mert nem tartotta összeegyeztethetőnek az ország érdekével. Amikor a főszerkesztő törölte cikkének egyes részeit, felháborodva tiltakozott, majd amikor az újság hamis és félrevezető tudósításokat kezdett közölni, elhagyta állását. Nemsokára azután a Morning Post munkatársa lett és Gwynne-nel, Leo Maxse-val és J. A. Spenderrel együtt alkotta azután azt az új ságíró kvartettet, mely feladatának tekintette, hogy a hadseregfőparancsnokot védelmébe vegye a miniszterelnökkel szemben.

XX

Csend a vihar előtt

Az ötödik háborús esztendő kezdetén a szövetségesek a nyugati harctéren azzal a ténnyel kerültek szembe, hogy a kezdeményezés az ellenség kezébe ment át. Oroszország nem vett többé részt a háborúban és keletről átözönlöttek a német megerősítő seregek

Belgiumba és Franciaországba. Hol és mikor támadnak a németek — ez a kérdés foglalkoztatta a vezető állásban levő emberek minden gondolatát. Haig szentül hitte, hogy ha Németország támad, ez lesz az utolsó kockavetés s ha ez kudarccal végződik, a németek veresége végérvényes lesz. Ezért egész energiáját a védelem előkészítésére fordította.

Január elején Haig rövid szabadságra ment otthonába, Kingston Hillbe. »Január 7-én délelőtt 11 óra 30-kor a hadügyminisztériumban értekezleten vettem részt« — írja. »Az összes jelenlévők rendkívül szeretetreméltóak voltak hozzám. A napirend főpontja a Franciaországban levő brit haderő védelmi berendezése volt, továbbá a mi arcvonalunk kiterjesztése, amit a franciák kívántak. Lloyd George megemlékezett arról, hogy legutoljára 1915 tavaszán tárgyalták a brit védelmi rendszabályokat. Akkor a főparancsnok French lord volt és az 1. hadsereg hátvédjeit kitűnő rendben találták, a többiét azonban nem. Ha nem tévedek, — mondotta Lloyd George — az első hadsereg Sir Douglas Haig parancsnoksága alatt állt.«

»Az ellenség várható tevékenységére való tekintettel elmondtam, hogy a reánk váró négy hónap a háborúnak válságos korszaka lesz. Lehetségesnek tartom azt is, hogy az ellenség, akár a franciákat támadja, akár bennünket támad, elegendő tartalékkal rendelkezik majd, hogy kihasználja a kivívott sikert.«

Amikor az ülésről eltávoztak, Sir William Robertson, a vezérkar főnöke, azt az aggályát fejezte ki a tábornagy előtt, hogy a hadügyminisztérium nem fog kellő tartalékokról gondoskodni, mivel a kormány

az ő (Haig) előterjesztéséből azt a következtetést fogja levonni, hogy komoly ellenséges támadásra nem kell feltétlenül számítani s ennél fogva a tartalékok kérdése nem égető. Derby lord egyetértett Robertson nézetével. De mind a ketten remélték, hogy az emlékirat, melyet a tábornagy másnap a háborús kormánynak át akar nyújtani, hozzájárul majd ahhoz, hogy a dolgok ismét kellő megvilágításba jussanak

Az írásnak, melyben Haig hadosztályai megerősítésének szükségességét hangsúlyozta, nem volt láttatja. Amikor a memorandum a háborús kormány elé került, a miniszterelnök megvetően félretette, azzal a megjegyzéssel, hogy már akkor sem értett egyet vele, amikor a tábornagy élfőszóval előadta. Valóban, a tábornagyot megtévesztették; a kormány meg akarta a véleményét hallgatni, de ebben a fontos ügyben nem engedték meg neki, hogy a helytelen felfogást, a helyszínen helyreigazítsa, viszont jól megfontolt véleményének írásbafoglalását nem vették tudomásul. Haig igazolására fel kell hoznunk, hogy a szóbanforgó emlékirat szerint a szövetségesek számára válságos időszak közeledik, mert a németek erélyes kísérlet fognak tenni a döntés kierőszakolására, viszont az eddigi kormányrendszabályok az arcvonálnak tartalékokkal való megerősítését illetően egyáltalában nem kielégítőek; ha pedig a komoly helyzet valóban előáll: ok van az aggodalomra. Még hozzátette azt is, hogy ha a szövetségesek ezt a vészterhes időszakot átélik (melyre az ő véleménye szerint elég erősek) és ha kielégítő megerősítésekről gondoskodnak, a győzelem már az ősz folyamán várható. »Az ellenséges támadások sikeres visszautasítása után kiegészített

csapatkötelékekkel s az amerikai harci erők közreműködésével a helyzet az én felfogásom szerint olyannyira megjavul, hogy a megfelelő békefeltételeket ki tudjuk kényszeríteni.«

Ez volt az írásba foglalt vélemény és ezek voltak a hadvezér prófétai szavai, amelyeket a brit miniszterelnök megvetőleg félretett, anélkül, hogy megfontolásra méltatta volna.

Újév napján délelőtt Derby lord jelent meg Haig-nál és Kiggell egészségi állapotára terelte a beszédet. Haig igen erősen védekezett. Ha Kiggell egészségi állapota aggasztó lesz, akkor Butler tábornok, aki az eddigi vezérkari főnök alatt működött, tudja őt helyettesíteni és ki lenne Kiggell távozása esetén alkalmasabb utód, mint Butler? Derby lord ezt a nézetet éppoly kevésbé tette magáévá, mint a kormány, így azután Haig számára nem maradt más hátra, mint legalább méltó elbocsátási módot biztosítani annak a két embernek számára, akik felfogása szerint oly hűen szolgálták Butler egy hadtestet kapott, Kiggell pedig Jersey-ben lett főparancsnok. Utódául Lawrence tábornokot szemelték ki.

Körülbelül ebben az időben Haiget Trenchard támogatásától is megfosztották, aki mint a repülők főparancsnoka, oly sokáig működött sikerrel oldala mellett. Trenchard minden héten jelentést adott a főparancsnokságnak a levegőben lejátszódott harcokról és a légierők helyzetéről. A tábornagy a legnagyobb bizalommal volt iránta és hevesen ellenszegült a kormány ama határozatának, amely Trenchardot, mint a légierő vezérkarának főnökét, Londonba szólította. Meg volt győződve arról, hogy jelenléte Franciaország-

ban a közel jövőben »kimagasló jelentőségű« lett volna. Levelet írt Derby lordnak és közölte vele, hogy Trenchard felmentése épp ebben a válságos állapotban a Franciaországban levő légierő buzgalmát a legkedvezőtlenebbül fogja befolyásolni.

Az intelem süket fülekre talált. Trenchardot Londonba helyezték át s ott beosztották Rothermere lord mellé, akit a miniszterelnök kevéssel azelőtt légügyi miniszternek neveztetett ki; utóda J. F. Salmond lett.

Painlevé feljegyzéseiben elmondja, hogy 1917 szeptember 25-én a Boulogne-ban tartott összejövetelen Lloyd George-dzsal titokban megegyezett, hogy a nyugati harctéren az egységes főparancsnokságot két részletben fogják megvalósítani. Az első volt a legfőbb haditanács megteremtése, melyet a valóságban Foch tábornok vezetett; itt Henry Wilsonnak, Foch jóbarátjának, kellett Angliát képviselnie. A második intézkedés pedig, amelyre az angol közvéleményt megfelelő módon előkészítették, az lett volna, hogy Foch hivatalosan átvegye mindkét hadsereg főparancsnokságát.

Ez a megállapítás nem egyezik meg azzal a nézetel, melyet Lloyd George november 19-én az alsóház ülésén nyilvánított. Ott ugyanis előadta, hogy ő személyesen a leghatározottabban ellentmondott a közös fővezér kinevezésének, mégpedig olyan okokból, melyekről nyilatkozni nem kíván. Elmondotta még, hogy ez a rendszer célszerűtlen, mert komoly súrlódásokat idéz elő, súrlódásokat, nemcsak a két szemben álló hadsereg, hanem a két nemzet és kormányai között is.

Lehetséges, hogy Lloyd George a francia Painlevé

előtt az egységes vezetésről hamis képet közölt, de viszont nem voltak kételyei afelől, hogy a haditanács megszervezése szükséges. November elején a két miniszterelnök Rapallóban szerződést írt alá, amellyel ezt az intézményt megteremtették. Az a tény, hogy Foch francia, Wilson pedig brit katonai tanácsadó lett, Painlevé állításainak helyessége mellett bizonyít. Másrészt Lloyd George csakhamar óvást emelt Foch kinevezése ellen, mivel ez utóbbi ugyanakkor a francia vezérkar főnöke volt. Az angol miniszterelnök felfogása szerint ezeket az állásokat egy és ugyanaz a személy nem töltheti be s ezzel Lloyd George, aki a legfőbb haditanács megteremtéséért annyit tett, elsősorban azt a szándékát akarta megvalósítani, hogy Sir William Robertson befolyását megsemmisítse. Valóban, Foch tábornokot fel is váltották Weygand-nal, ez a változás azonban nem volt annyira döntő jelentőségű, mint azt hitték, mert hiszen mindenki tudta, hogy Weygand véleménye Foch véleményével mindenben azonos.

A legfőbb haditanács december i-én ült össze első ízben Versailles-ben. A testület, melynek az volt a hivatása, hogy a szövetségesek összes erőfeszítéseit közös vágányra terelje és a hadvezetésre döntő hatást gyakoroljon, a legközelebbi ülését csak 1918 január 30-án tartotta. Közben azért a katonai tanácsadók mégsem tétlenkedtek. Kidolgoztak vagy egy tucat javaslatot. Szerény véleménynyilvánításokról volt ezekben csak szó, amelyek nem jelentettek a csapatvezetésre nézve állásfoglalást. Mikor azonban kezdtek a csapatok alkalmazásába is beavatkozni, Haig úgy érezte, hogy elérkezett a pillanat, amikor tiltakoznia kell.

Mint Henry Wilson január n-én Haignek megírta, egyhangúlag arra a megállapodásra jutottak, hogy az angol arcvonalat ki kell terjeszteni az Ailette és a Soissons—Laon-országút között levő pontig. Megjegyezte, hogy ez az elhatározás nemcsak matematikai megfontolásoknak, hanem egy, az ülés alatt lefolyt »háborús játéknak« az eredményeképpen is jött létre. Ezt úgy csinálták, hogy a haditanács tagjainak egyik fele átvette a németek szerepét (sőt, hogy az illúziót növeljék, sapkájukat megfordítva tették fel) s az volt a feladatuk, hogy olyan terveket dolgozzanak ki, melyek az ellenség számára kedvezők. Ilymódon akartak minden elképzelhető lehetőségnek a végére járni. Haig erről a módszerről azt írta, hogy nevetésesnek kellene tartania, ha nem volna annyira veszélyes.

Egyébként az egész apparátus célszerűtlensége hamarosan nyilvánvaló lett. A kormánynak így két különböző csoport katonai tanácsadó állott rendelkezésére. Ott volt egyrészt a főparancsnok, kinek valahain nyugodott az egész felelősség az alárendelt csapatok sorsáért és aki a nagyvezérkar főnöke révén állott összeköttetésben a kormánnyal. Másrészt ott volt a legfőbb haditanács, amely viszont semmiért sem volt felelős és a brit hadügyminisztériumtól nem függött. A legfőbb haditanács történetében a meglepő nem az, hogy semmi jót nem tett, hanem az, hogy szerencsére nem tett semmi rosszat sem.

Szerencsére a viszony Haig és Pétain között nagyon kielégítő volt. Pétain volt az a francia tábornok, akivel Haig a legkönnyebben tudott együttműködni. Addig, míg a két vezér megértette egymást, Versailles

beavatkozásának veszélye a legkisebbre korlátozó-
dott.

Január 24-én a compiégne-i kastélyban nagy hadi-
tanácsot tartottak. Haig így ír róla:

»Csodásan szép terem volt, nagy ablakkal és
mi nagy, kényelmes karosszékekben ültünk. Pétain
arra kért, hogy vele szemben foglaljak helyet. Miután
megnyitotta az ülést, Robertsonhoz kérdést intézett,
hogy mit akar előadni, minthogy ő (Robertson), aki
az összejövetelt létrehozta, napirendi javaslatot nem
tett.«

»Robertson azt felelte, hogy az angol kormány
számára szeretné megtudni, hogyan állanak a mi
védelmi rendszabályaink Franciaországban. Azonkí-
vül érdekli a Franciaországban levő amerikai csapatok
állapota, végül tájékozást szeretne kapni arról, gon-
doskodtak-e kellő szövetségközi tartalékról és hogy
nem vonnak-e vissza egyes csapattesteket Olaszor-
szágból?*

»Miután Pétain és én elmondottuk nézeteinket,
Foch igen ékesen beszélt egy támadó harci módszer
előnyeiről. Elméletben mindez gyönyörűen hangzott,
csak hogy a fejtegetéseknek nem volt gyakorlati érté-
kük, mert a kivitelre való erőink hiányoztak. Igaz,
hogy védelmi terveink a helyi támadásokra való elő-
készületet is magukban foglalták.«

»Foch elméleteivel sok időt elvesztegettünk és
ugyancsak az amerikai csapatok állapotáról szóló
vitával is. Nyilvánvaló volt, hogy Pétainnek egyál-
talában nincs nagy véleménye Fochról és ez gyakorta
idéz elő súrlódásokat közöttük. Pershing és Pétain
között is voltak véleménykülönbségek. A francia

tábornok azt mondta nekem, hogy az amerikaiak miatt sokat bosszankodik, mert nem igen folytatják azokat az előkészületeket, melyek egy nagy harcban való részvételhez szükséges. Az ebédet felhasználtam arra, hogy felhívjam Pershing figyelmét annak szükségére, hogy csapatai számára minél teljesebb gyakorlati kiképzést biztosítson és mindent kövessen el, hogy csapatkötelékeit reá nevelje a franciákkal való barátságos együttműködésre. Pershing jóérzésű és tisztességes ember, s az utóbbi kívánságot is egészen jogosultnak találta, de úgy vélte, hogy nem könnyű dolog megférni a franciákkal.«

»Később ismét együtt voltam Robertsonnal a kastélyban és beszélgettem vele a helyzetről. Hangsúlyoztam előtte, hogy én nem tudom az én arcvonalomon levő csapatokat Berry-au-Bac-ig kiterjeszteni (amint ezt a haditanács legutóbb követelte) s az a szándékom, hogy ezt nem is fogom végrehajtani, bármit szól is hozzá a legfőbb tanács Párizsban. Robertson teljesen egyetértett velem, majd egy emlékiratot mutatott, melyet az én támogatásom végett szerkesztette

A főtartalék felállításáról a következő hetek folyamán ismét sok vita zajlott le. Mind a két hadsereg támadást várt és nem volt vitás annak a szüksége, hogy tartalékban kell tartani egy számbelileg eiős csapatot, amelyet be lehet dobni mindenütt, ahol azt a helyzet megköveteli. Foch, akire ennek a hadsereg-tartaléknak vezetését rábízták volna, természetesen mennél előbbi megszervezését sürgette.

»Január 29-én kíséretemmel együtt Versailles-be mentem. A legfőbb haditanács ülést tartott az új

nagy Trianon Palace Hotelban. Felvezettek Sir Henry Wilson szobájába s ott találtam Lloyd George-ot, Lord Milnert, Wilsont, Hankey-t, Robertsont, amint éppen Pershing és Bliss tábornokokkal tanácskoztak. Pershing hadsegéde, Boyd kapitány is jelen volt. A tárgyalás heves hangulatban folyt. Pershing előadta, hogy ő ellene van annak a javaslatnak, hogy minden brit dandárhoz beosszanak egy amerikai zászlóaljat. Meglátszott, hogy a legutóbbi compiégne-i találkozónk óta valamiért megharagudott. Tudomására jutott, hogy a nép Amerikában bírálja a kormányt, mert eddigi pénzáldozataért semmiféle kézzel fogható eredményt sem kapott. Nincs a harctéren sem hadsereg, sem repülő, sem ágyú. Én azt indítványoztam, hogy a zászlóaljak kiképzés végett osztassanak be hozzám, s azután majd amerikai csapatkötelékekké kell őket összeállítani. Pershing erre rögtön megváltoztatta viselkedését. Rögtön beleegyezett abba, hogy a brit hadsereghez ilyen módon 150 zászlóaljat küldjenek. Megragadtam az alkalmat annak a nézetemnek kifejtésére, hogy a Franciaországban harcoló szövetségesek helyzete szeptemberben nagyon fenyegetővé válik, ha nem tesznek lépéseket rögtön az iránt, hogy a brit hadsereg tartalékait emeljék s a lehető legtöbb amerikai csapatot hozzák Európába.«

»Sétát tettünk a versailles-i kastély parkjában, majd 2 óra 30 perckor résztvettünk a legfőbb haditanács megbeszélésén, amelyen a miniszterelnök és Milner lord is megjelent. Legelőször a franciáknak azt a kívánságát tárgyaltuk, hogy az angol arcvonalat meghosszabbítsuk. Én előadtam a miniszterelnöknek az okokat, amelyek engem a terv ellen való fel-

szólalásra indítottak. Sir Henry Wilson azt a nézetét fejezte ki, hogy Pétain szerint nem egészen őszinte, mert egészen másképpen beszél velem, mint a kormányossal. Ezt nem tudom elhinni s állítását annak tulajdonítom, hogy Wilson sohasem tudta Pétain-nek megbocsátani, hogy őt az elmúlt májusban felmentette a francia főhadiszálláson levő angol katonai misszió főnökségétől.«

Másnap Haig ismét megjelent a legfőbb haditanács ülésén. Clemenceau elnökölt. Tőle jobbra Lloyd George ült a többi angollal. A francia résztvevők az elnöktől jobbra ültek, vele szemben az olaszok és néhány amerikai foglalt helyet. Clemenceau felszólított bennünket, hogy közöljük a legközelebbi hadjáratra vonatkozó terveinket. Foch kezdte, Robertson folytatta, majd én is szót emeltem. Kifejtettem, hogy mielőtt terveket készítünk, tudnunk kell, állanak-e eszközök rendelkezésünkre. Az én véleményem szerint a helyzet a nyugati arcvonalon komoly és szeptemberben súlyossá válik, ha addig több katonáról nem gondoskodunk. Utánam Pétain tábornok szólalt fel és minden módon támogatott. Előadta, hogy még nagy harcok nélkül és a normális erőcsökkenés mellett is hadosztályaink száma az őszig 25-re fog csökkenni. Nagyon meg voltam elégedve azzal a móddal, ahogyan Pétain mellém állt; ezt anélkül tette, hogy előbb bennünket értesített volna. Azután Lloyd George kért kimerítő adatokat. Kétségkívül azért tette, hogy a helyzetről való gondolkodásra időt nyerjen. Hozzátette, hogy az idő komoly.«

A legfőbb haditanács még három napig tanácskozott. Február i-én délelőtt 10 órakor ismét összeült.

Elfogadták a tanács katonai tagjainak azt az indítványát, hogy egyelőre védekező állásban kell maradni. De mégis felszólították a hadseregfőparancsnokokat, hogy a rendelkezésükre álló erökhöz képest tegyék meg a támadási előkészületeket. A nyugati harctéren a szövetséges hadseregeket semmiképpen sem szabad gyöngíteni, Lloyd George azonban felszólalt amellet, hogy igyekezni kell a törököket megsemmisíteni. Clemenceau azt felelte, hogy az angolokat nem lehet megakadályozni abban, hogy azt tegyék, ami nekik legjobbnak látszik.«

A délutáni ülés ismét a szövetségközi tartalék megszervezésével foglalkozott. Arról volt szó, miképpen állítsák össze, ki legyen a parancsnoka, de nem értek el kézzelfogható eredményt.

»A következő napon 10 óra 30 perckor Versaillesban ültünk össze. Clemenceau, mint rendesen, először magánbeszélgetést folytatott vagy félóráig Lloyd George-dzsal, hogy négyszemközt megállapítsák az indítványokat, amelyeket a teljes ülés elé terjesztenek.*

»A szövetségközi tartalékra nézve több indítványt tettek. Az egyik Lloyd George-tól származott s az volt a tartalma, hogy Foch tábornokot tegyék meg annak a bizottságnak elnökévé, amelyet a kérdés kidolgozásával megbíznak. Megbízták azzal is, hogy a főparancsnokoknak utasítást adjon a tartalékok felosztásáról. Ezt az indítványt egy ideig tartó vita után kis változtatásokkal elfogadták. Ilyen módon bizonyos mértékben Foch lett a legfőbb parancsnok. Ámbár én Pétain-nel nagyon jól együtt tudtam dolgozni és nem volt közvetítőre szükség, de az olaszországi harctérnek egységes fővezérletre van szüksége. Azután

a négy megbízott: Clemenceau, Lloyd George, Orlando és Bliss elfogadta a határozatot. Én a következő kérdést tettem fel: Hogyan kapom én a parancsokat ettől az új testülettől? Erre Lloyd George azt válaszolta, hogy a parancsokat a legfőbb tanács által megbízott tag fogja közvetíteni. Én erre azt kértem, hogy a rendelkezéseket pontosan írásba foglalják.«

»A következő kérdés a brit arcvonal kiszélesítése volt. Én néhány megjegyzést tettem s azt a felvilágosítást adtam, hogy a hadsereg mostani erőviszonyai lehetetlenné teszik az én arcvonalam kiterjesztését. Végre abban egyeztek meg, hogy a kiterjesztést ugyan alapjában elfogadják, de rám és Pétainre bízják, hogy a végrehajtás időpontját meghatározzuk. Később Pétain hozzám lépett s azt ígérte, hogy nem lesz bosszúságom vele.«

Pétain állta is szavát s a két hadseregfőparancsnok csakhamar megegyezett barátságosan abban, hogy az angol arcvonal Barisisig fog érni.

Haignek Foch generalisszimusz kinevezéséről való nézetei az első pillanattól kezdve világosak voltak. Addig, míg ő és Pétain együtt tudtak működni, a nyugati harctéren ez az állás felesleges volt, de az esetben, ha Pétain-nel véleménykülönbségei támadnak, a helyzet teljesen megváltozott volna.

Eközben felmerült egy alkotmányjogi kérdés is, melyet Haig, ámbár jogban nem volt járatos, rögtön felismert. Ő a londoni legfőbb hadvezetőségnek volt felelős. Ez pedig a parlamentnek és az országnak tartozott felelősséggel. A parancsokat a legfőbb hadvezetőségtől, vagy egy rangidős tábornagtól kapta, különben senkitől sem fogadta el. Most azonban

Versailles-ban elhatározták, hogy Foch tábornok vagy pedig a szövetségi közti tartalékkal rendelkező bizottság, bizonyos határok között felhatalmazást nyer, hogy a brit csapatokkal rendelkezzen. Néhány nappal később az »Army Council egyhangúlag arra az elhatározásra jutott, hogy egy végrehajtó bizottságnak a megszervezése a főparancsnokokat nem hozhatja lehetetlen helyzetbe, hanem maga az »Army Council is mentesül a felelősség alól.

A helyzet kényes volt, de a miniszterelnök leleményes elméje felismerte nemcsak a megoldás lehetőségét, hanem egy más lehetőséget is, — azt, hogy hogyan szabadítsa meg magát egyúttal a saját birodalmi vezérkari főnökétől is. Első lépése az volt, hogy Haiget Londonba kérte. A tábornagy február 9-én érkezett meg. A pályaudvaron felesége és Derby lord fogadták.

»A Downing Street-re megérkezve, rögtön bevonultunk a tanácskozó szobába s ott találtuk a miniszterelnököt és Mr. Macpherson-t, a hadügyminisztérium al-államtitkárát. Lloyd George ismertette nézeteit s az órá háramló nehézségeket. Én magam részéről hivatkoztam arra a hallatlan jogkörre, amit mostan Versailles-ra ruháztak. Az ottani katonai megbízottaknak joguk van olyan határozatokat hozni, amelyekre egyébként csak a brit kormány jogosult. Lloyd George azt mondta, hogy neki, mint miniszterelnöknek az a kívánsága, hogy velem, az ő franciaországi főparancsnokával szorosabb összeköttetésbe lépjen. A mostani körülmények között neki mindig az az érzése, hogy ha velem találkozik, megkerüli a birodalmi nagyvezérkart. Én úgy vélttem, hogy Robertson eredeti indít-

ványa, amely szerint ő, mint a nagyvezérkar főnöke, csak a Foch-sal való megbeszélés után közvetíti a szövetségközi tartalékra vonatkozó parancsokat, a legjobb megoldás lenne. Lloyd George azt válaszolta, hogy ő is ugyanerre a meggyőződésre jutott. Az a szándéka különben, hogy Robertsont mint katonai meghatalmazottat Versailles-ba küldi és Henry Wilsont állítja a nagy vezérkar élére. Ez a felvilágosítás Derbynek örömteljes meglepetést okozott. Már rég törte a fejét azon a kérdésen, hogy miképpen lehetne végét vetni a Róbert sonnal való együttműködésből származó nehézségeknek. Mint nekem elbeszélte, Robertson az újabb időben megközelíthetetlen volt. Igen könnyen elvesztette önuralmát. Az imént említett döntést végül is olyképpen változtatták meg, hogy a Versailles-ban működő katonai megbízottnak teljes szabadságot adtak abban, hogy indítványokat tehet, de az indítvány módját jelentenie kell a birodalmi vezérkarnak, amely viszont a kormánynak terjeszti elő.«

»Azonnal felhívtam a miniszterelnök és Derby lord figyelmét arra, hogy Henry Wilson iránt a hadsereg nem viseltetik bizalommal. A miniszterelnök ekkor megjegyezte, hogy a mostani nehézségekből az a legjobb kivezető út, ha engem az összes brit haderők generalisszimuszává kinevez. Derby hozzájárult, majd megkérdeztek, mit szólok ehhez az indítványhoz, mire azt feleltem, hogy nem tartom célszerűnek, hogy most, amikor erős ellenséges támadás fenyeget, parancsnokváltoztatást hajtsanak végre. Én ismerem a helyzetet minden részletében és nem volna komoly dolog a hadsereggel szemben sem, ha ilyen nehéz helyzetben új főparancsnokot neveznének ki. Lloyd George ezt

elismerte, majd kijelentette, hogy sokkal helyesebben cselekedett volna, ha már az elmúlt szeptemberben irgott volna generalisszimusznak.«

A megegyezést a miniszterelnök és Derby lord írta alá. Haig másolatot kapott róla.

Felesége társaságában még eltöltött egy békés vasárnapot s amikor hétfőn délelőtt a hadügyminisztériumba ellátogatott, Derby lordtól megtudta, hogy Robertson a neki felajánlott állást visszautasította. Robertson öntudatos ember volt és ragyogó pályát futott végig. Kétségtelenül az a sejtelem gyötörte, hogy ő, aki a vezérkari főnökség nagy állásába feljutott, mint Wilson helyettese fogja végezni. Lehetetlen volt a nyers, öreg katonától megtagadni az együttérzést, de az őszinte Haig ebben a pillanatban is csak a háborúra gondolt. Robertson közölte vele, hogy a Versailles-ba való kiküldetéshez nem szándékozik hozzájárulni, mert ez az állás tarthatatlan, hiszen az összes értesülések a londoni nagyvezérkar kezei között vannak. Haig azonnal ellentmondott neki s kijelentette, hogy Robertson, mint brit katonai meghatalmazott, egy generalisszimusz állását fogja betölteni. Egyébként is senkinek sincs ideje arra, hogy beleszóljon, milyen szolgálatot kell teljesítenie. Szerinte Robertsonnak kötelessége Versailles-ba, vagy akárhová elmenni, ha a kormány kívánja.

Haig a következő nap délelőtt kihallgatáson volt a királynál és délután visszatért Franciaországba.

Két nappal később meglátogatta az 5. hadsereget és védelmi berendezkedéseit alaposan szemügyre vette. A hadseregek elhelyezkedési sorrendje a következő volt: a legtávolabbi északon állott a Rawlinson-féle

4. hadsereg, mellette a Plumer-féle 2. hadsereg, jobbról tőle az 1. hadsereg Horné alatt, a 3. Byng alatt és az 5., amely Gough parancsnoksága alatt állott. A 4. hadsereg közel 60 kilométernyi arcvonalszakaszt tartott megszállva, az 1. 52 kilométert. A 3. hadsereg szakasza 45 kilométer volt, az 5.-é 67.

Két fontos ok volt arra, hogy Haig a balszárnyat jobban megerősítse, mint a jobbszárnyat. A balszárny veresége ugyanis magával hozta volna a Csatorna kikötőjének elvesztését s ilyen módon a brit hadsereget bázisától elvágták volna.

Az annyira sürgős harci előkészületeket a belpolitikai események még mindig megakadályozták. Haig így ír: »Febniár 15-én éjjel 1 órakor titkosírású táviratot kaptam Derby lordtól. Tudatta velem, hogy Robertson az elé a választás elé állították, hogy vagy Versailles-ba megy, vagy eddigi állásában marad. Robertson előnyösebbnek tartotta lemondani, mert ezzel azt akarta kifejezésre juttatni, hogy szerinte a vezérkari főnökséget és a versailles-i katonai tanács vezető állását azonos személlyel kell betölteni. Én azt válaszoltam, hogy szerintem a nehézségek tartós megszüntetése csak úgy érhető el, hogy ha a birodalmi nagyvezérkar egy segéderőt küld Versailles-ba. Egyébként én holnap délután Londonba megyek, hogy Derbyt felkeressem.«

»Sassoon-t Montreuilbe küldtem, hogy az utazáshoz szükséges dolgokat előkészítse. Már minden elő volt készítve, amikor Derby magántitkára a miniszterelnöknek azt a kívánságát jelentette, hogy Derby lord Boulogne-ban találkozzék velem. Én azt válaszoltam, hogy Londonba megyek és ott a miniszterelnökkel

beszélék. Erre az elhatározásra az indított, hogy Lloyd George állítása szerint én a kormánnyal teljesen egyet-értek. Távol áll tőlem az a szándék, hogy a kormánynak a mostani időben nehézségeket okozzak, de semmiképpen sem értek egyet valamennyi Versailles-ban hozott határozattal. Ha én például el is ismerem a szövetségek közti tartalék megszervezésének szükségességét, nem helyeselhetem egyúttal azt a módot is, ahogyan ezekkel a csapatokkal rendelkezni akarnak.«

»Gough tábornok ma este felkeresett és az éjszakát a vonaton töltötte. A védelmi rendszabályokról beszélgettünk. Panaszkodott arról, hogy nem kap elegendő munkaerőt.«

Haig 8 órakor reggel Doullens-ba érkezett. 9 óra 15 perckor megbeszélést tartott Loucheur-rel, a francia lőszerellátásügyi miniszterrel és 10 órakor a hadseregparancsnokokat fogadta. »Valamennyien jelen voltak* — írja naplójában. — »Cox tábornok világos képet adott a helyzetről. Nyomatékosan rámutatott az ellenségnek lényegesen megnövekedett harci erejére, majd kijelentette, hogy minden pillanatban készen kell lennünk egy nagy támadás megkezdésére. Miután a hadseregvezetők saját nézeteiket és védelmi rendszabályaikat előadták, a tartalékok és a tüzérség alkalmazásáról beszélgettünk elhárító csata esetén. Teljes bizalommal hittük mindnyájan, hogy az állásokat tartani tudjuk.«

»Félelykor távoztunk el. Én gépkocsin a beaurepaire-i kastélyba hajtattam, megreggeliztem s onnét átmentem Boulogne-ba. Ott egy torpedóromboló várt rám, 3 órakor a tengeren voltunk és félhatkor különvonaton Londonba érkeztem. A pályaudvaron a had-

ügyi államtitkár várt és együtt Kingston Hillbe hajtattunk. Elmondta nekem, hogy Robertson elutasította mind azt, hogy az új feltételek mellett a birodalmi vezérkar főnöke legyen, mind pedig azt, hogy mint katonai meghatalmazott Versailles-ban tevékenykedjék. Ezért Wilsont nevezték ki a birodalmi vezérkar főnökévé. Derby holnap délelőtt fel fog engem keresni, hogy azután együtt a miniszterelnökhöz menjünk.«

»Dorris nagyon jó színben van. Milyen nyomorúságosak az előkelő körök viszálykodásai, ha az ember a Németországgal való megbirkózás nagy kérdésére, vagy a Franciaországban levő hadseregfőparancsnokok bajaira gondol!«

Másnap délelőtt Robertson jelent meg Haignél és előadta neki, hogy őt sohasem kérdezték meg, vajjon a dolgoknak új szabályozásához hozzájárul-e. Később Haig a miniszterelnök lakásán találkozott Derby lorddal. »Lloyd George beteg volt s ágyban feküdt, amikor megérkeztünk. De mégis felkelt, hogy velem Derby jelenlétében beszéljen. A beszélgetés folyamán erősen hangsúlyoztam a miniszterelnök előtt, hogy én a most vitatárgyul szolgáló megegyezések egyikéhez sem adtam beleegyezésemet. Kérdésére előadtam ellenvetéseimet, de mivel a kormány már egyszer döntött, tisztességesen azon fáradtam, hogy a kiválasztott rendszer működését elősegítsem. Egyetlen cél lebegett szemem előtt: a németeket legyőzni. Lloyd George igazat adott nekem és szívélyes szavakkal mondott köszönetet. Amikor a szobát elhagyta, Derby úgy vélekedett, hogy én a miniszterelnök előtt álláspontomat igen jól megvilágítottam. Abban az esetben,

ha Lloyd George az alsóházban ezzel az üggyel kapcsolatban rólam helytelen megjegyzéseket tenne, ő kész a Lordok Házában felállani és azt helyreigazítani

Haig reggelire Kingstonba tért vissza és délután Henry Wilson látogatását fogadta. A két tábornok megegyezett abban, hogy Rawlinson kerül a Versailles-ban megüresedett állásba, utóbbit pedig mint hadseregparancsnokot Plumer fogja helyettesíteni. Néhány nap múlva Rawlinson megérkezett, Haig felvilágosítást adott neki a helyzetről és felajánlotta neki a katonai meghatalmazott állását Versailles-ban. Rawlinson elfogadta s biztosította a tábornagyot, hogy neki csak egyetlen kívánsága van: szolgálatát teljesíteni ott, ahol a legtöbbet használhat.

»Dorris és én zavartalanul költöttük el az estebédet. Közben légi támadás történt, de a mi tájunkon alig lehetett hallani« — olvassuk e napról Haig feljegyzését.

Amikor Haig Franciaországba visszatért, a helyzetről szóló nézetét a következőkben foglalta össze: »Azt hiszem, londoni látogatásomnak eredménye az, hogy sikerült elérni az úgynevezett katonai válságnak józanabb megítélését és a polgári és katonai vezetés közötti viszályt, amely már annyira fenyegetett, sikerült elsimítani.«

Ennek a viszálykodásnak nem csak a hadvezetésre volt sajnálatos hatása, hanem végeredményben a katonaságra sem volt előnyös. Haig így írt róla naplójában: »Ma reggel olvastam a Times-ban Lloyd George beszédét, amely Sir William Robertson és a kormány között felmerült nézeteltérésekről szólt. Ter-

mészetesen a miniszterelnök a dolgot egyoldalúan, az ő felfogása szerint adta elő és a Ház többsége, melynek tagjai katonai dolgokhoz semmit sem értenek, egyhangúan helyeselt neki. A vitából Sir William mint akaratos és megférhetetlen ember került ki. Sokkal helyesebben tette volna, ha már akkor lemond, amikor a kormány az ő tanácsát nem fogadta meg és a csapatokat a törökök legyőzésére Szíriába küldte. Az ellenzéki államférfiak krokodilkönnyeket hullajtottak visszalépése miatt s amint az emberi természet azt rendszerint magával hozza, Sir Williamot csakhamar teljesen elfelejtették.

Néhány nappal később Clemenceau jelent meg ebéden Haignél.

»Hetvenhat esztendő korát meghazudtolva, testileg, szellemileg igen friss, csak vizet iszik, de sokat eszik. Az ebéd végeztével félórás zavartalan megbeszélést folytattunk. Eredetileg csak az volt a szándéka, hogy udvariassági látogatást tesz nálam, de tegnap, miután Pétainnel beszélt, nehézségekkel találta magát szemben. Egész nyíltan beszélt velem. Foch és Pétain között véleménykülönbségek támadtak, ő (Clemenceau) nem tudja biztosan, milyen állást foglaljon el a szövetségeközi tartalék kérdésében, amely felett a versailles-i határozatok értelmében a rendelkezési jogot Foch gyakorolja.«

»A szövetségeközi tartalékokról azt mondtam neki, hogy mint már miniszterelnökömnek megmagyaráztam, annakidején lehetetlenség lesz ennek a formációnak a számára egyetlen hadosztályt is kiszedni anélkül, hogy azzal az én védelmi terveimet ne veszélyeztetnék. Clemenceau rögtön azt válaszolta, hogy

fejtegetéseim a cselekvést illetően célirányosak. Gondoskodni fog arról, hogy Foch-ot lassankint félreállítsák. Ő a köztem és Pétain közötti szoros egyetértést úgy tekinti, mint a sikernek legfontosabb biztosítékát.«

25-én Henry Wilson érkezett a főhadiszállásra és ismét rá akarta venni Haiget arra, hogy bizonyos hadosztályokat bocsásson a nagytartalék rendelkezésére. A tábornagy ugyanazt a feleletet adta látogatójának, mint már előbb Clemenceau-nak. Ebben a kérdésben rendíthetetlen maradt, mert meggyőződése az volt, hogy a hadsereg biztonsága forog kockán. Készebb volt inkább lemondani a főparancsnokságról, semhogy egy hajszálnyit is engedjen. Rawlinson, ki szintén jelen volt, Haiget erőteljesen támogatta. Haigre nézve duplán hasznos volt, hogy most Rawlinson volt Wilson helyén Versailles-ban, mint katonai meghatalmazott.

Még kedvezőbb volt az a körülmény, hogy Clemenceau Pétaint Foch tábornoknál többre becsülte és hogy már ebből az okból is hajlandó volt Haignek a szövetségközi tartalék kérdésében engedni. Ha Henry Wilson Versailles-ban marad, s ő meg Foch gátlólag tudtak volna hatni a francia miniszterelnökre, ez esetben Haig valószínűleg kénytelen lett volna lemondani, új főparancsnokot neveztek volna ki és a sorsdöntő március hónapban az angol arcvonalat még inkább meggyengítették volna a csapatelvonások által.

Az első márciusi napok a minden órában várható német támadásokat elhárító előkészületekkel teltek el.

Másodikán Doullens-ban a hadseregvezetők értekezletet tartottak és Cox, a hírszolgálat új főnöke, azt a felvilágosítást adta, hogy a támadást valószínűleg a 3. és az 5. hadsereg arcvonala ellen fogják intézni. A további értesülések másnap érkeztek be. A francia főhadiszállásról érkező jelentéseket, amelyek a nyugatról keletre való német csapateltolásokról és a támadás elhalasztásáról szóltak, nem vették figyelembe, mivel a francia hírszolgálat a britnél jelentékenyen gyengébb volt.

Március 4-én Haig haragos hangú tiltakozást intézett a hadügyminisztériumhoz, azért, mert a kabinet elhatározta, hogy Plumernak Olaszországból való visszarendelését visszavonja. Haig Rawlinsonnak Versailles-ba küldésébe csak azzal a feltétellel egyezett bele, hogy Plumer a 2. hadsereg vezetését ismét átveszi. Derby lord haladék nélkül elintézte az ügyet és Plumer távirati utasítást kapott, hogy rögtön Franciaországba siessen. Ezt most az új elhatározás semmissé tette.

6-án Haig meglátogatta Pétain tábornokot. A szövetségközi tartalék kérdésében mindketten teljes mértékben megegyeztek s az a tudat, hogy Clemenceau mögöttük áll, megszilárdította őket elhatározásaikban.

A március 7-től 9-ig terjedő időt a főparancsnok az egyes arcvonalszakaszok alapos szemléjének szentelte, ott, ahol bizonyosra vette, hogy a fő támadás be fog következni. A legszélsőbb jobboldalon álló III. hadtesttel kezdte, az 58. hadosztállal, amely közvetlen kapcsolatot tartott a franciákkal. »Ami a III. hadtestet illeti, arcvonalszélessége három hadosztály számára túlságosan kiterjedt, annak ellenére,

hogy a szakasz egy nagy részén árterületek s mocsarak húzódnak, amelyek most áthatolhatatlanok.« Szerencsétlenségre azonban az időjárás, amely az egész háború tartama alatt kedvezőtlenével tűnt ki, a tavaszalón rendkívül száraz volt s a vízlefolyások és mocsaras területek, amelyek az 5. hadsereg védelmi rendszerébe estek, járhatókká váltak.

»Egyszóval — így fejezi be Haig — »a helyzet nem tetszik nekem és szemlém eredményeként az 50. hadosztálynak kiadtam a parancsot, hogy az 5. hadsereg megerősítésére erre az arcvonalszakaszra menjen át; eddig a 4. hadsereghez volt beosztva. Ezenkívül még nem állnak rendelkezésemre azok a csapatok, melyeket Goughnak kell küldenem, még abban az esetben is, ha más fontos pontokat kellene fedezetüktől megfosztani.«

A következő napokban Haig a Maxse tábornok vezetése alatt levő XVIII. hadtestet, azután az V. és VII. hadtesteket látogatta meg és ezzel a 3. hadsereg körzetébe jutott. Alapos megbeszéléseket folytatott a vezető tábornokokkal s a hadosztályparancsnokokkal, megmagyaráztatta magának a csapatok szétesztását, kérdéseket tett fel és indítványokat tett a védelmi rendszabályok megjavítására. Mindenütt buzgalmat és jóakaratot talált, csak egy dolog hiányzott: a szükséges csapatmegerősítés. A helyzet a legénység pótlásában a legkevésebbé sem kielégítő — írja Haig március 10-én.

Március 12-én Haig Angolországba utazott és 13-án felkereste Derby lordot a hadügyminisztériumban. »Mielőtt előadásomba belekezdtem volna, előterjesztettem nézetemet a pótlás komoly helyzetéről.

Júniusig a mi veszteségünk százezer emberre fog rúgni. Lord Derby megmutatott egy jelentést, melyet a legfőbb hadvezetőség tagjai jóváhagytak: tőlem teljesen függetlenül hasonló eredményre jutottak. Fontosságára való tekintettel másolatot kell róla készíteni és haladéktalanul elő kell terjeszteni a háborús kormányoknak.«

14-én tartották meg Londonban a legfőbb haditanácsnak harmadik ülését.

»Tíz órakor a Downing Street-re mentem« — írja Haig — »és ott egy óra hosszáig tartó megbeszélés volt a miniszterelnökkel és Bonar Law-val. Felvilágosítottam őket arról, hogy a legénység pótlásának hiánya júniusig a helyzetet szükségképpen válságossá teszi. És még rosszabb lesz a dolog, ha az ellenség támad. Az urak nagyon szerették volna, ha olyan nyilatkozatra bírhatnának, hogy a németek nem fognak támadni. A miniszterelnök megjegyezte, hogy régebbi nézetem szerint a németek a mi arcvonalunknak csak egy kis részét rohamozzák meg. Ezt kétségbevettem. Az annakidején hozzám intézett kérdés úgy szólt, hogy én, ha német tábornok volnék, átmennék-e támadásba a mostani helyzetben? Erre azt a felvilágosítást adtam, hogy a németek oroszországi és középkeleti sikereiktől látszólag megittasodtak és lehetetlen előre megmondani, hogy most mi mindenhez nem fognak. Mindenesetre készen kell lennünk arra, hogy egy közel 80 kilométer széles arcvonalon igen erős támadást kell visszavernünk s erre a célra az utánpótlás sürgősen szükséges.«

»Azután a szövetségi tartalék felállításának kérdésére terelődött a szó. Lloyd George szeretett

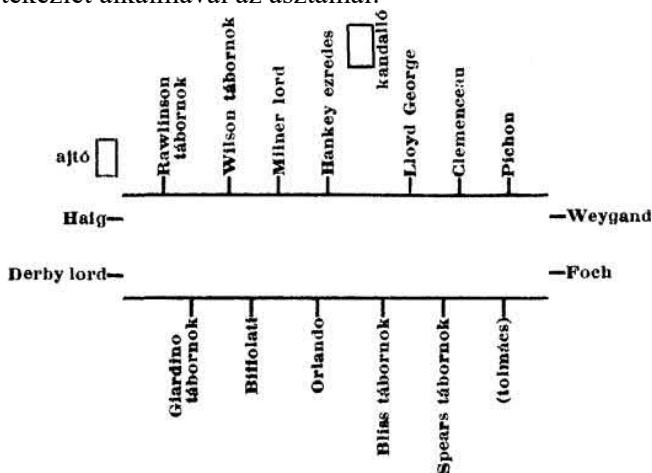
volna rávenni, hogy egyezzem bele bizonyos hadosztályok átengedésébe. Azt állította, hogy már az összes vezetők beleegyeztek és én egészen egyedül maradtam. Megpróbált azután hízelegni is. De rendületlen voltam. Többek közt azt jegyeztem meg, hogy ez olyan katonai ügy, melyet legjobban csak magam tudok megítélni. Ebben az időben nekem nyolc hadosztály állott rendelkezésemre és csak a hadseregfőparancsnok áll a dolgokkal oly közeli kapcsolatban, hogy ezt a tényt kellően megítélheti. Versailles nagyon messze van és nincs semmi közvetlen kapcsolata az igazi katonai helyzettel.«

Tizenegy óra felé Lloyd George Clemenceau-val folytatott megbeszélést s félóra múlva kezdődött a teljes ülés.

»Mielőtt leültünk volna«, — olvassuk Haig naplójában — »a francia miniszterelnök hozzám lépett és ezt mondta: A tartalékok kérdésében minden rendben van. Beszéltem Lloyd George-dzal' Elsősorban a szövetségközi tartalék ügye szerepelt a napirenden. Az értekezletet Lloyd George nyitotta meg és teljesen az én felfogásom szerint beszélt. Végre indítványt tett, hogy mivel sem én, sem Pétain most nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a tartalék megszervezéséhez hozzájáruljunk, függesszük fel a megszervezésre vonatkozó szándékot s csak azután hajtsuk végre, ha majd az amerikaiak megérkezése lehetővé teszi, hogy a brit és francia csapatkötelékeket a tűzvonalból kivonjuk. Hankey ezredes ilyen értelemben meg is szerkesztett egy nagyon ügyes jegyzőkönyvet s ezt a délutáni ülés elfogadta.«

Az alábbi vázlat ismerteti a megjelenteket és

megmutatja, hogy milyen sorrendben ültek e fontos értekezlet alkalmával az asztalnál:

Amikor a szövetségeközi tartalék kérdéséről szóló határozatot formálisan az ülés elé terjesztették, Lloyd George-nak arra a kérdésére, hogy van-e valakinek hozzászólni valója, Foch tábornok emelkedett szólásra. Azt mondta, hogy ellenvetései vannak az egész javaslat ellen. Ez a kijelentése éles szóváltást támasztott közte és Clemenceau között, amely úgy végződött, hogy Clemenceau indulatosan hadonászva így kiáltott: *Silence!* (Csend!). Azután alaposan leszidta Foch tábornokot.

Még néhány egyéb kérdést is megvitattak, amelyek azonban nem túlságosan érdekelték a franciaországi angol főparancsnokot.

Délután hat órakor az ülést elnapolták. Foch tábornok, midőn Haignek jóéjszakát kívánt, keserű

gúnnyal megjegyezte: »Katonai dolgokat, úgylátszik, most csak Londonban lehet elintézni.«

Másnap újból értekezletet tartottak, amelyen a légitámadásokról volt szó. Haig az egész háborún keresztül ragaszkodott ahhoz a meggyőződéséhez, hogy védtelen városok bombázása mind katonai, mind pedig etikai szempontból egyformán elítélendő. Ez alkalommal is ezt a nézetet képviselte. Az értekezlet kimondotta, hogy csak katonai jelentőségű tárgyakat lehet bombázni, például gyárakat, bányákat, katonailag fontos vasúti csomópontokat. Elhatározták azt is, hogy két repülőszázadot állítanak fel Nancy közelében és ezeknek számát júniusig nyolcra növelik. Haig azután kifejtette, hogy a munkát miképpen kell megszítani az angolok és a franciák között. Végül azt ajánlotta, hogy a bombázást folytatni kell még akkor is, ha az ellenség viszonzásul Londont és Párizst bántaná. Clemenceau egyetértett mindazzal, amit Haig mondott és ajánlotta, hogy javaslatát fogadja el a háborús kormány. Hosszabban tartó vita után így is döntöttek.

Márciusnak ugyanezen az idusán egy másik esemény is történt, amely nagyjelentőségű volt Haig életében. Éjfél tájban fia született. Ryan ezredes, a királyi hadiorvosi testület tagja adta tudtára a hírt. Haig ekkor 57 éves volt s már úgy látszott, hogy fel kell adni azt a reményt, hogy nevének örököse lesz, e régi névnek, melynek ő annyi új dísz szerzett. Amikor meghozták neki a hírt, elállt a szava. Megölelte a meglepődött ezredest és amint az később megírta,

»francia módra megcsókolta«. Ritkán volt része valakinek abban a kiváltságban, hogy meglássa Haignek merev, tartózkodó álarca mögött az érzelmes-szívű embert.

Következő délelőtt látogatást tett a Buckingham-palotában és fogadta a királynak és királynénak meleg üdvözetét. Alig maradt ideje arra, hogy kisfiát egy pillanatra a karjára vegye s már ment vissza a háború színterére, ahol a közelgő nagy támadást várták.

XXI.

A nagy támadás.

Március 21-én reggel, kevéssel 8 óra előtt, amikor a főparancsnok még nem is végzett az öltözködéssel, a vezérkari főnök lépett szobájába és jelentette, hogy a nagy támadás megkezdődött. Annak dacára, hogy a németek gondosan kidolgozták az elővigyázati rendszabályokat céljaik leplezésére, a brit hírszerző szolgálat a támadás napját és helyét meglepő pontossággal megtudta. Minden lehető előkészületet megtettek, de a csapaterősítések, melyeket Haig szüntelenül követelt, nem érkeztek meg; ha pedig beleegyezett volna abba, hogy erejét tovább csökkentésék, azzal, hogy a csapatokat Itáliába küldik, vagy elvesznek belőlük a szövetségközi tartalék számára, eltűnt volna még az a kis időköz is, amely a szövetségeseket megmentette a teljes összeomlástól.

Ennek a csatának a története a védelmi erőfeszítés története. Az ellenség új módszereket alkalmazott,

a német katonai géniusz kitalált egy új módszert, a legjobbat, ami fogyatékos erőforrásaitól kitelt, hogy a gigantikus erőfeszítést kedvező döntésre vigye, még mielőtt nem késő.

A háborús erők minősége már megromlott. A katonák nagyrésze idősebb emberekből, vagy nagyon fiatalokból állott és olyanokból, akik már gyakrabban megsebesültek, vagy előző sorozásokon alkalmatlanoknak találták őket. Ezért elhatározták, hogy nem keverik össze a jobbat a kisebbértékű anyaggal, hanem két részre osztják őket. Az erősebbeket és a legjobbakat külön rohamcsapatokká képezték ki és a kevésbé erős csapattesteket csupán arra használták, hogy a vonalat tartsák, vagy pedig gyengébb feladatokra és ezeket a rohamcsapatokat tartották fenn nagy feladatokra.

A német stratégia alapgondolata az volt, hogy a készülő offenzívával az angolokat elszakítsák a franciáktól, ami megfelelt a régi Németország hagyományos politikájának, mind békében, mind háborúban. Ezért azt a pontot választották ki támadásra, ahol a két hadsereg összeért. Az első cél az volt, hogy felgöngyölítsék a brit hadsereg szélsőjobb szárnyát. Ha ez megtörténik, a győzelmes németek nem délnyugatnak, Párizs felé támadnak, mint 1914-ben, hanem északnyugatnak, a Csatornánál, a britek ellen, s elszakítva őket szövetségeseiktől, nekiszorítják őket a tengernek. Ha ez megtörtént, akkor a megmaradt német hadsereg nekiront a most már magában álló francia hadseregnek, amelyet elkülönített a fővárostól.

A taktika új volt és a stratégia helyes. Az előbbit már sikerrel próbálta ki Hutier tábornok Rigánál és Ottó von Below Caporettónál és ugyanezt alkalmazta

Marwitz a cambrai-i ellentámadásnál. Ez a három tábornok volt a parancsnoka annak a három hadseregnek, amely főszerepet vitt az offenzívában. A stratégia magától Ludendorfftól származott. Egyes kollégái helyesebbnek tartottak volna egy támadást a brit balszárny ellen Flandrián keresztül, a csatorna-kikötőkkel, mint első céllal; mások a Verdim elleni roham megismétlését ajánlották. De a flandriai talajviszonyok miatt az ilyen támadást tanácsos volt nyárig elhalasztani és ha a franciákat meg is verik Verdimmél, a háborút nem lehet megnyerni addig, amíg a brit hadsereg érintetlen marad. Ludendorffot elhatározásában három fő megfontolás vezette: *a)* a rendelkezésére álló csapatok már csak egyetlen nagy támadásra voltak elegendők; *b)* ezt a támadást nem lehet későbbre halasztani márciusnál, vagyis addig kell végrehajtani, mielőtt az amerikaiak megérkeznek; *c)* »meg kell vernünk a briteket«.

Az angol állások három zónából állottak. A legelsőt aránylag gyengén szállták meg. Ezt erőteljes támadás esetén ki kellett üríteni. A tulajdonképpeni harci zónáról, ahova az első árokban levő csapatoknak vissza kellett vonulniok, azt tartották, hogy az legyőzhetetlen akadály az ellenség számára. Ha azonban mégis bekövetkezik a legrosszabb, akkor még mindig volt egy tartalékállás, amelyet rendszeren »zöld vonal«-nak neveztek. Innét már nem volt szabad hátrább vonulni.

Az időjárás a németek mellé állt. A reggel párás volt, a pára egyes helyeken köddé sűrűsödött, majd később, délután azonban kiderült az idő s az ellenség számára kedvező feltételeket nyújtott. Az angolok első,

gyengén megszállt vonalát a németek a legnagyobb gyorsasággal áttörték. Még mielőtt az állásokat tartó csapatok megtudták volna, hogy az ellenség a kiinduló állásokat elhagyta, azon vették észre magukat, hogy már körülfogták őket és az ellenség hátulról támad. A támadók nagy tömegekben nyomultak előre, egészen a dandártörzsekig. Azonban a nagy zavar ellenére pánik sehol sem fordult elő. A távbeszélő vezetőket a gránáttűz legnagyobbbrészt szétszaggatta. Elkeseredett helyi harcokra is sor került. Az elszakított csapat-egységek magukra hagyatva, anélkül, hogy felülről parancsot kaptak volna, anélkül, hogy áttekintésük lett volna a helyzeten, hősies ellentállást tanúsítottak és sok helyen inkább elvéreztek az utolsó emberig, semhogy megadják magukat. Soha még csapatok vitéz-zebbül nem verekedtek, mint a 3. és 5. hadsereg katonái.

Haig tudta, hogy az ellenség gyorsan fog előre nyomulni s ezért az első csatanap eseményei nem okoztak neki komoly gondot.

»Estefelé« — írja Haig — »Byng tábornoknak a VI. és IV. hadtestből álló csapatai a fő harcizóna hátulsó határánál állottak. Az én engedelmekkel az éjszaka folyamán az V. hadtestet hátravonta a flesquiéres-i kiszögellésből. Így kaptunk egy hadosztályt a tartalék számára.« Később a tábornagy abba is beleegyezett, hogy Gough csapatai La Fère és a Somme között vonuljanak vissza.

Március 22-én a harcot elkeseredve folytatták. A németek a kimerült brit haderőkkel friss csapatokat állítottak szembe. A köd ismét kedvezett az ellenségnek, különösen az 5. hadsereg jobbszárnyán, amely tervszerűen visszavonult mindaddig, míg el nem érte

a Crozat-csatorna és Somme vonalat. Haig így ír: »Délután 6 órakor Gough telefonon jelentette, hogy az ellenség különböző fegyvernemekhez tartozó csapataival a mi hátsó állásunkat is áttörte. Ezért megengedtem, hogy a somme-i átjáró védelmére tovább visszavonuljon. Nagy támadást várok Arras ellen.«?

Északon, miután a látási viszonyok megjavultak, a 3. hadsereg elleni támadás kevésbé volt eredményes, mint az 5. elleni. De Haig mégis felismerte, hogy a helyzet folyton komolyabbra változik és március 23-án reggel mindkét hadseregparancsnokot felkereste.

»Dél előtt 9 óra 30 perckor Albert-ba hajtottam« — írja — »ahol megbeszélésem volt Byng tábornokkal, a 3. hadsereg vezérével. Vázolta előttem a helyzetet. A csapatok valóban igen jól verekedtek. Nurlu miatt aggódott, de általában nagyon bizakodó hangulatban volt. Innét tovább mentem Villers-Bretonneux-be és Gough tábornokkal beszéltem. Meglepetésemre megtudtam, hogy az ő csapatai már a Somme-on és Tortille folyón innen állanak. A kétnapos harcok és a nagy menetteljesítmények nagyon kimerítették őket. Az első napon sokáig fenn kellett tartaniok a gázálarcokat, ami nagyon fárasztó; de én nem értem, hogy miért mentek annyira hátra, anélkül, hogy ellenállást tanúsítottak volna.«

»A dury-i kastélyban reggeliztem, ahol előkészítették nekem az előretolt főhadiszállást. Később, 4 órakor délután találkoztam Pétain tábornokkal. Elrendelte, hogy a Fayolle tábornok parancsnoksága alatt álló két egyesített hadsereg a Somme-völgyben harcoljon és hogy a mi két hadseregünk közötti kapcsolatot fenn kell tartaniok. Arra a sürgetésemre, hogy

Amiens-nél egy hús hadosztály erősségű nagy francia hadseregcsoportot kell felállítani, Pétain azt felelte, hogy a legnagyobb örömmel tesz meg mindent a segítségünkre, de attól tart, hogy ez nehezen fog menni, mert ellenséges támadásra számít a Champagne-ban. Mindenesetre elkövet mindent, hogy a két szövetséges hadsereg közötti összeköttetést fenntartsa. Ha ez megszakad, vagyis ha az ellenség közénk furakszik, akkor a briteket valószínűleg körülfogják és a tengernek szorítják. Ezt mindenáron meg kell akadályozni, még akkor is, ha kénytelenek leszünk a mi északi, a tengerpart mellett elnyúló szárnyunkat visszavonni.«

»7 óraker este visszatértem Montreuil-be, ott egybegyűltek Plumer, Horné és vezérkari tisztjeik; az én vezérkari főnököm és Davidson is jelen voltak. Rábeszéltem Plumert, hogy arcvonalát ritkítsa meg. Ha ezt végre tudja hajtani, nagy szolgálatot tesz mindenkinek, mert a hadosztályok felszabadulnak és a Somme-nál lehet őket alkalmazni. Olyan válságban, mint a mostani, nagy megnyugvásul szolgál, ha ilyen Plumer-féle temperamentumú ember áll az oldalunkon.«

»Úgy látszik, a helyzet estére megjavult. Ez azt jelenti, hogy a franciák sietve felvonultak az én jobb-szárnyam támogatására.«

»1918 március 24. Vasárnap. Könnyű éjszaka-fagy. Világos, napos idő. 9 óra 30-kor jelen voltam a skót istentiszteleten. Black, edinburghi lelkész mondott nagyszerű beszédet, melyben azt fejtegette, hogy Krisztus evangéliuma legyen vezérünk a jelenben és a jövőben. Reggel a hírek kedvezőbben hangzottak, de délután gyors egymásutánban érkeztek be jelentések, melyekből kitűnt, hogy a németek Morval-t és a déli

ville-i erdőt elfoglalták. Estig az ellenség elérte a Le Transloy—Combles-vonalat. Le Transloy-tól északra a mi csapataink súlyos harcokba bonyolódtak. De a gárda, a 31., 3., 40. és 17. hadosztályok, álltak minden heves támadást. Péronne-tól délre, a franciákkal összeköttetésben levő csapataink a Somme-on átnyomuló ellenséget ismét viaszorították. Lawrence-t az 5. hadsereghez küldtem, hogy megállapítsa azt a vonalat, amelynél Goughnak meg kell állani. Beszélnie kell Fayolle francia tábornokkal, aki az Amiens-nál álló francia haderőket vezeti.«

»Este félkilenckor Bynggel vacsoráztam Beaurepaire-ben. Parancsot adtam neki, hogy az 1. hadsereg Arras-nál álló jobbszárnyával mindenáron tartsa fenn az összeköttetést. Ha nem tud ellentállni az ellenségnek, akkor jobbszárnyával húzódjon vissza a mi régi Arras—Ranzart közötti állásrendszerünkbe. Nekem az a szándékom, hogy az összes tartalékokat összevonom, úgy-hogy a saját arcvonalamat északon gyengítem. Remélem, hogy így hatalmas nyomást gyakorolhatok dél felé, az esetben, ha az ellenség Amiens környékéig előtör.«

»Beauquesne-ből a dury-i kastélyba mentem át, előretolt főhadiszállásomra, ahol este 11 órakor Pétain tábornok keresett fel, Clive tábornok kíséretében. Meg voltam lepődve, hogy Pétain mennyire izgatott, gondokkal telt és cselekvésre képtelen benyomást tett. Vázoltam előtte előbb említett szándékaimat és felkértem őt, hogy Amiens vidékén és a Somme két partján lehetőleg erős, az én jobbszárnyammal való együttműködésre szánt harci erőket vonjon össze. Azt válaszolta, hogy minden pillanatban támadást vár Cham-

pagne-ban és különben sem hiszi, hogy a németek éppen most intéznék a főtámadást; ezért inkább Fayolle-nak ad minden nélkülözhető csapatot. A továbbiakban elmondta még nekem, hogy ő Fayolle-lal ma Montdidier-ben, a francia tartalékok fő gyülekező pontján beszélt s azt a parancsot adta neki, hogy a németek további előnyomulása esetén Párizs védelmére Beauvais-tól délnyugati irányba vonuljon. Rögtön felismertem, hogy ennek a parancsnak végrehajtása a franciákat elszakítja az angolok jobbszárnyától s az ellenségnek lehetővé teszi, hogy az így támadt résbe éket verjen. Rögtön megkérdeztem Pétaint, vajjon az-e a szándéka, hogy az én jobbszárnyamat cserbenhagyja, ő helyeslőleg bólintott s hozzátette: Ez az egyetlen lehetőség, ha az ellenség a szövetségeseket további visszavonulásra kényszeríti. Ebből a beszélgetésből azt vettem ki, hogy röviddel ezelőtt Párizsban minisztertanácson vett részt és a kormánytól kapott parancsai úgy szólnak, hogy *Párizst mindenáron meg kell védeni*. A kapcsolat a brit hadsereggel ilyenmódon nem lesz tovább a francia stratégia alapelve. Az én felfogásom szerint a mi hadseregünk léte Franciaországban attól függ, hogy együtt maradnak-e a brit és a francia seregek. Rohantam vissza a főhadiszállásra a beaurepaire-i kastélyba, hogy jelentést tegyek a francia stratégia komoly megváltozásáról a birodalmi vezérkarnak, a hadügyminiszternek és hogy felhívjam őket, hogy jöjjenek azonnal Franciaországba.«

Haig, aki lassúbeszédű volt s elhatározásában megfontolt, mint a nagy katonák általában, gyorsan fogta fel a dolgokat, megértette a helyzet alapvető megváltozásának jelentőségét s azt is, hogy most azon-

nal cselekednie kell. Pétain elhatározása, melyet az éjjeli megbeszélésen közölt, nem kevesebbet jelentett mint azt, hogy kettévágatják a két hadsereget. És ez a háború elvesztését idézhette elő. Haig nagyrabecsülte Pétaint. Megpróbálta őt lebeszélni erről a döntésről. De ismerte az embert és tudatában volt annak, hogy saját ereje korlátozott. Pétain elhatározása nem hirtelen támadt és Haignek francia nyelven nem volt meg a kellő rábeszélő tehetsége, hogy azt megváltoztassa. Az óramutató azonban gyorsan haladt és az idő most drágább volt az aragnál. A két hadsereget mindenáron együtt kellett tartani. Haig éles és világos értelme csak egyetlen utat látott, amelyen ezt elérhette. A két hadsereget közös főparancsnok alá rendelni, — mert nincs olyan hadvezér, aki a saját félhaderejét cserbenhagyja.

»i918 március 25. Hétfő. A légsúlymérő változatlan. Szép, derűt reggel, később beborult. Duryból visszamentem Lawrence tábornokkal és Heseltine-nel nappali 3 órakor. Lawrence-t megkértem, táviratozzon Wilsonnak és Milner lordnak, jöjjenek rögtön Franciaországba s intézkedjenek, hogy Foch tábornok vagy valaki más, aki el van határozva, hogy végsőkéig harcolni fog, vegye át a franciaországi hadműveletek vezetését. Tudtam azt, hogy Foch stratégiai elvei összhangban voltak azokkal a parancsokkal, melyeket Lord Kitchener adott nekem, amikor én főparancsnok lettem és azt is tudtam, hogy bátor, határozott ember volt az yperni októberi és novemberi küzdelmekben, 1914-ben.«

Wilson gyorsan válaszolt a felszólításra és fél-tizenegykor már ott is volt Haig főhadiszállásán.

Ami Milnert illeti, Haig nem tudta, hogy amikor táviratozott, Milner már Franciaországban volt. Az az igyekezete azonban, hogy még ugyanarra a napra, március 25-re értekezletet hívjon egybe, amelyen Milner lord és a francia miniszterelnök is jelen lettek volna, hiábavalónak bizonyult. Wilsonnal délután Abbeville-ba hajtottak. De az előkelőségek közül, kiket meghívtak, csak Weygand érkezett meg és így az egész dolgot el kellett halasztani másnapra. Haig Weygandnak egy jegyzéket adott át Clemenceau számára, melyben röviden közölte, hogy a komoly szerencsétlenség elkerülése végett a franciáknak rögtön cselekedniük kell, ezért összpontosítsanak nagy erőket, lehetőleg a Somme-tól északra, Amiens közelében.

Közben a helyzet állandóan rosszabbodott, a németek a brit hadsereget visszaszorították az egész harc-vonalon és az ellenség erősen befészkelte magát a Somme északi és nyugati oldalán.

Ezalatt Pétain főhadiszállásán, Compiègne-ben, értekezletet tartottak, azonban Haig távolléte miatt semmit sem végeztek, kivéve azt, hogy másnap ismét konferenciát tartanak, melyre Haig-et is várják. Ez az este kétségbeejtő volt a szövetségesekre nézve. Hadseregeink mindenütt visszavonultak, főparancsnokai más-más nézetten voltak, politikai vezetőik pedig ide-oda táviratoztak az üres téren keresztül.

Nem lehet biztosan tudni, mi ment végbe Pétain elméjében ebben a válságos pillanatban. Biztosan csak annyit lehet állítani, hogy Haig céljait félreértette; azt hihette, hogy a britek elhatározták a visszavonulást északi irányban, és így kérdésesnek látta, vajjon lehet-e velük összeköttetést tartani. Erre mutat az, hogy más-

nap Doullens-ban Clemenceau tudatta Milnerrel, hogy Haig elhatározta Amiens feladását. Ezt a balhiedelmet Milner és Haig beszélgetése egyetlen pillanat alatt eloszlatta. Haig csak azt állította, hogy sürgősen szükség van az amiensi francia arcvonal megerősítésére és ő a háború kezdetétől fogva tisztában volt azzal, hogy a Csatorna kikötőinek elvesztése veszedelmes a szövetségesek ügyére, — de a két hadsereg kapcsolatának megszűnése még sokkal nagyobb veszedelmet rejt magában.

Pétain magatartásának csak az lehet a valószínű magyarázata, hogy kételyek fogták el és végül is arra a szomorú következtetésre jutott, hogy a brit hadsereget megverték. Ha pedig ez így volt, — okoskodhatott tovább — akkor az ő egyetlen kötelessége az volt, hogy a francia hadsereget mindenáron megtartsa és a fővárost megvédje. Doullens-ban nyíltan kimondta ezt a nézetét Clemenceau előtt: »A németek nyílt csatában megverik az angolokat, azután rögtön megvernek bennünket.« Clemenceau, aki a vereség szó említését is gyűlölte, ebben a pillanatban bizalommal kezdett lenni Foch iránt, aki ha határozatlanul is, de bátran beszélt az Amiens előtti, az Amiens-ban lezajló és az Amiens mögötti harcról s egy hajszálnyit sem akart engedni.

Március 26-án hideg, derűs nap volt. Haig korán megérkezett Doullens-ba. 11 órakor megbeszélést tartott Plumerral, Horne-nal és Bynggel, három hadseregparancsnokával. Gough nem volt ott; teljesen el volt foglalva a saját arcvonalán és különben sem volt független hadseregparancsnok, mivel Haig őt és az összes brit csapatokat a Somme-tól délre Fayolle francia tábornok parancsnoksága alá rendelte.

A főparancsnok röviden vázolta a helyzetet. A mi célunk — mondotta — kitartani! Életbevágóan fontos volt megvédeni Amiens-t és a csapatokat eszerint kell elrendezni, de másrészt nem szabad megszakítani az i. és 3. hadsereg között az összeköttetést. Minden rendelkezésünkre álló tartalékot oda kell küldeni a 3. hadsereg támogatására.« Azután megkérdezte a 3. hadsereg parancsnokát, hogy tud-e még több csapatot rendelkezésre bocsátani erre a csatára. Horné azt válaszolta, hogy kockázattal oda tud küldeni még egy kanadai hadosztályt. Haig kijelentette, hogy a kockázatot vállalni kell, mert nagyobb kockázat az, ha a 3. hadsereg helyzete ismét válságossá lesz. Byngnek a véleménye meglehetősen biztató volt: a Somme-tól délre az ellenség kimerült és itt már nincsen komoly harc. Barát és ellenség, úgy látszik, halálra van fáradva és visszariadnak egymástól.

Mialatt Haig és hadseregparancsnokai az értekezleten ültek, a köztársaság elnöke, a miniszterelnök és Milner, a brit háborús kormány képviselője, Foch és Wilson tábornokokkal rohantak a Párizsból Doullens-ba vivő úton. Wilson egy kocsiban ült Milnerrel. Az előbbi éjjel Versailles-ban Wilson azt az indítványt vetette fel, hogy Clemenceau-t kell megtenni generalisszimusz-nak és mellette Foch mint segéd működjék. Az indítvány meglehetősen helyeslésre talált. Hogy ezt az indítványt megtette, ez annál különösebb, mert Versailles-ban már tudták, hogy Haig egyszerűbb megoldás mellett van: amellett, hogy Foch tábornokra bízzák a legfőbb parancsnokságot.

Az értekezlet a doullens-i kis téren drámai lefolyású volt. Soha még a meghatalmazottak értekezlete

a háború folyamán nem folyt le a tűzvonálhoz ennyire közel. Gránátok csapkodtak le a szomszédban és katonák tömegei, arcukon a küzdelem jeleivel, menteltek szakadatlanul a városon keresztül.

Haig, tábornokaival beszédbe mélyedve, várta azokat a férfiakat, kiktől most oly sok függött. A gépkocsik befutottak, utasai gyorsan áthaladtak a keskeny utcán s a kicsiny városháza előtt megálltak. Poincaré és Clemenceau érkezett elsőnek, azután Foch, majd Pétain és végül Milner és Wilson. Amint Haig lejött a lépcsőn, a megfigyelők észrevették, hogy arca fáradt volt és gondterhelt.

Clemenceau közölte Milnerrel, hogy az ő füleihez olyan hír jutott, hogy Haig fel akarja adni Amiens-t. Célszerűnek látszott, hogy Milner először az angol tábornokokkal tárgyaljon. Azok néhány perc alatt biztosították őt, hogy a hír nem igaz, az ő elhatározásuk: kitartani. Ezután rövid magánbeszélgetés következett Haiggal, aki Foch fővezérsége mellett nyilatkozott. »Egy emberrel lesz legalább dolgom« — mondta — »nem pedig bizottsággal.«

A történelmi jelentőségű értekezletről Haig a következő rövid beszámolót írta naplójában:

»Megbeszéltük a helyzetet s úgy döntöttünk, hogy Amiens-t minden áron meg kell védeni. A francia csapatok, mint nekünk mondták, a lehető leggyorsabban ott lesznek. Elrendeltem, hogy Gough tartson ki Bray-től balra. Clemenceau azt indítványozta, hogy Foch az egyesült haderőket tartsa együtt Amiens védelmére s gondoskodjék arról, hogy a francia és a brit szárnyak összeköttetésben maradjanak. Ez az indítvány nekem egészen hiábavalónak tűnt fel, mert Foch

alárendelt viszonyban maradt volna Pétainhez és én szintén. Véleményem szerint a sikerhez elengedhetetlen volt, hogy Pétain Foch-nak legyen alárendelve, ezért azt ajánlottam, hogy Foch-nak rendeljék alá a nyugati hadszíntéren az összes szövetséges haderők hadműveleteit. Ebbe mindkét kormány beleegyezett. Foch Dury-t választotta főhadiszállásul (kb. 5 kilométernyire Amiens-től délre). Foch erőteljesnek, megfontoltnak látszott, de Pétain szörnyen nézett ki. Annak a parancsnoknak látszatát keltette, aki teljesen elvesztette idegerezjét. Doullens-ban reggeliződobozból megreggeliztem és gépkocsin Beaurepaire-ba hajtottam vissza. 5 órakor értem oda s Milnerrel és Wilsonnal találkoztam.«

Wilson elbeszéli naplójában ezt a rövid találkozást. »Megláttam Douglas Haiget, amikor éppen lovagló útjára indult. Elmondta nekem, hogy az új intézkedésekkel rendkívül meg van elégedve. Tíz évvel fiatalabbnak tűnt fel, mint volt tegnap délután.« A nagy változásnak az volt az oka, hogy tervét elfogadták és így a reá háruló nagy felelősséget levették az ő vállairól és másrészt, hogy az új főparancsnok iránt bizalmat érzett.

Senki jobban nem tudta, mint Foch, hogy kinevezése korántsem volt elég a háború győzelmes befejezésére, ő, a győzelem rettenthetetlen apostola, doullens-i diadalának órájában kimondotta az egyetlen pesszimiztikus szót, amelyet a történet tőle feljegyzett. Az értekezletet követő reggelin barátságosan gratulált neki Clemenceau, aki őt soha ki nem állhatta, hogy végre elérte azt, ami neki már oly régóta kívánsága volt. «Nagyszerű ajándék» — válaszolta Foch. — »ön adott nekem egy elvesztett csatát és azt parancsolja, hogy nyerjem meg.«

A németek a következő napon másik helyen, retentő erővel, új csapatokkal támadást kezdtek. A cél Arras volt. A harc főterhét a 3. és 1. hadsereg viselte. Most azonban az ellenség leghatalmasabb szövetségese megszűnt: nem volt köd. Szörnyű veszteségek után a támadás csakhamar megállott. Arrast megmen-tették, kiállották a legnehezebbet. A sikert ezen az arcvonalon Horné tábornok és az 1. hadsereg javára kell írni. Ezek még semmit sem tudtak arról, hogy helyreállították az egységes vezetést és hogy Foch generalisszimusz lett.

29-én megjelent a tábornagy főhadiszállásán a király, kinek nagy mértékben meg volt az az adománya, hogy a közveszély minden pillanatában a helyes gesztust megtegye.

A legközelebbi napon Haig Abbeville-ben találkozott Foch tábornokkal. »A generalisszimusz, szokása szerint, 20 perccel később érkezett és bocsánatot kért. Biztosított arról, hogy minden emberileg lehető-tet és siettet a francia hadosztályok megérkezését. Azoknak megérkezéséig nem tehetünk jobbat, mint-hogy tartjuk az állásokat. Rendkívül fontos, hogy megakadályozzuk az ellenséget abban, hogy lövegeit annyira előrehozza, hogy a nagy vasúti csomópontokat, a csapatkirakási helyeket Amiens előtt lőhesse. Április 2-ig a franciáknak elegendő mennyiségű csapatot kell összevonniuk, hogy támadásba mehessenek át. Vájjon meg tudják-e ezt tenni?«

Haignek sokszor szemére vetették, de igazságtalanul, hogy a francia szövetségessel való barátságos kapcsolatokat elhanyagolta. Való igaz, hogy nem volt könnyű magát külföldiekkel megértetnie. Annál na-

gyobb dicséretére válik, hogy ebben a fenyegető helyzetben és később is sok nehézség közepette, melyek a szövetségeseket a győzelemtől még elválasztották, kielégítő viszony keletkezett a brit tábornagy és a francia generalisszimusz között s ámbár az utóbbi és saját miniszterelnöke között feszült viszony uralkodott, Haig mégis nagyon jól tudott mindkettővel együttműködni.

Később Haig azt mondta, hogy az új rendszernek első idejében Clemenceau játszotta a generalisszimusz szerepét. Április i-i naplójegyzetei ezt a felfogást támogatják. »n óra felé hagytam el Beaurepaire-t és Dury-be mentem, ahol találkoztam Clemenceau-val. Ismételten hangsúlyoztam előtte a villers—bretonneux-i állás fontosságát, amely nemcsak az én jobb szárnyamat, hanem Amiens-t és a francia balszárnyat is védte. Hogy számomra ennek az állásnak megtartása könnyebbé váljék, a franciáknak át kell venniök egy arcvonalszakaszt, amely Moreuil-től Hangard faluig terjedt. Ez a kiszögellés zárja magába a Luce-mélyedés védelmét. Clemenceau azt mondta, hogy oda kell Foch tábornokot hívni és rögtön tisztáznunk az ügyet. Erre Foch tábornokot telefonon értesítették. 3 órakor megérkezett s egy velem és Clemenceau-val való rövid különbeszélgetés után, melyben én kívánságaimat kifejtettem, gyorsan aláírt egy parancsot, melyben Fayolle tábornokot utasította, hogy szállja meg az általa megjelölt vonalat.«

Két nappal később Beauvais-ban megbeszélést tartottak, amelyen angol részről Haig, Lloyd George és Wilson vettek részt. A franciák képviselőjében Clemenceau, Foch és Pétain jelentek meg.

»Clemenceau azt indítványozta, hogy a Doullens-ban

létrejött megegyezést, amely Foch tábornokot felhatalmazta arra, hogy a nyugati harctéren levő szövetséges csapatok valamennyijének tevékenységét irányítsa, változtassuk meg. Hosszabb vita után olyan megegyezés jött létre, hogy Fochra bízzák a katonai műveletek stratégiai irányítását. A brit, a francia és amerikai hadseregek főparancsnokai a taktikai rendszabályokat illetőleg megtartják továbbra is parancsnoki teljhatalmukat. Minden főparancsnoknak meglesz az a joga, hogy kormányánál eljárjon, ha az alája rendelt hadsereg az ő felfogása szerint Foch valamely parancsa következtében veszélybe sodródnék. Én ehhez a felfogáshoz tartózkodás nélkül hozzájárultam s még azt a felvilágosítást adtam, hogy az új szabályozás a Foch-hoz és Petainhez való eddigi magatartásomat nem fogja megváltoztatni. Azokkal a parancsokkal egybehangzóan, melyeket nekem Lord Kitchener adott, a francia főparancsnokokat az általános stratégiai nézetek tekintetében felelősnek tartottam és amennyire lehetséges, továbbra is igyekszem az ő stratégiai tervükhöz alkalmazkodni.«

»Mielőtt az ülés véget ért volna, a miniszterelnököt annak a kívánságomnak jóváhagyására kértem, hogy a francia offenzíva a lehető leggyorsabban megkezdődjék, hogy ezzel magunkra vonjuk az ellenséges tartalékokat s megakadályozzuk a németeket abban, hogy a brit arcvonalra további nyomást gyakoroljanak. Erre mind Foch, mind pedig Petain kijelentette, hogy mihelyt lehetséges, támadásba mennek át. De vájjon szavaikat tettekre váltják-e? Kétkedem abban, hogy a francia hadsereg mostani helyzetében képes lenne offenzívára.«

A beauvais-i értekezlet eredménye voltaképpen az ellenkezője lett annak, ami lenni akart. Henry Wilson feljegyzései szerint Clemenceau az értekezletet azért hívta egybe, hogy Foch állását megerősítse, Pétain elé korlátokat emeljen, ami Haig szerint nem volt szükséges. Az eredmény pedig az lett, hogy Foch állását az új határozattal inkább gyengítették, mintsem erősítették volna.

Haig még aznap hazatért főhadiszállására, Lloyd George kíséretében. »A gépkocsin szakadatlanul beszélt és vitatkozott« — írja a kormány elnökről Haig. A beszélgetés főtárgya nem volt valami örvendetes, mert Gough tábornok jövőjéről volt szó. Lloyd George attól tartott, hogy az alsóházban támadni fogják, mert a tartalékkérdést nem tudta idejében elintézni és azért is, mert katonai tanácsadójának, Robertsonnak tanácsai ellenére a válságos időpontban hadosztályokat küldött önhatalmúlag Keletre. Most tehát az 5. hadsereg visszavonulásáért bűnbakot keresett. Haig hangsúlyozta előtte, hogy az emberanyaghiány, az arcvonal kiterjesztése és az ellenségnek számbeli fölénye voltak a visszavonulás főokai. De Lloyd George nagyon megharagudott Goughra, mert a Somme hídjait nem tartotta és fel sem robbantatta; Gough tehát nem maradhat tovább állásában. Haig azt válaszolta, hogy egyetlen tisztet sem ítél el anélkül, hogy saját igazolására ne nyújtana neki alkalmat. Ha Lloyd George le akarja tenni, akkor megfelelő parancsot kell küldenie.

Meg kell adnunk, hogy már március 21-e előtt súlyos kételyek támadtak Gough vezéri képességeit illetőleg és ezek nem csupán a katonaságon kívüli

körökre korlátozódtak. Ezek részben szolgálati úton, részben anélkül, Haig füleihez jutottak. Lord Derby, a hadügyminiszter, több ízben írt neki ebben az ügyben és a hadosztályparancsnokok is tudtára adták, hogy nem szívesen szolgálnak az 5. hadsereg parancsnoksága alatt. Semmiféle mérték nincs egy tábornok képességeinek megmérésére. A kortársak hajlandók arra, hogy szóbeszédre hivatkozzanak, a történészek csak megtörtént dolgok alapján mondhatnak ítéletet és ebben a hitelt érdemlő kortársak írásba foglalt nézetei nem hagyhatók figyelmen kívül. Lehetetlenség bebizonyítani, hogy Gough abban a nagy csatában, amely március 21-től 28-ig lezajlott, elkövetett valami hibát, jóllehet rettentő nehézségekkel kellett megküzdenie. Ha kevésbé gyorsan járt volna el, az maga után vonta volna hadseregének teljes megsemmisítését, az összeköttetés a francia és a brit hadsereg között megszakadt volna és az ellenség elérte volna célját.

Egy zsarnok, ha kedve tartja, a vereség órájában nagylelkűen járhat el vezérével szemben. A blenheimi csata után XIV. Lajos egyetlen rosszálló szót sem szólt Tallard fővezérhez. A nagylelkűség azonban nem tartozik a demokratikus kormányzat erényei közé. Bűnöst keres és a megbüntetését követeli. Adva volt egy feltűnő súlyos veszteségekkel járó visszavonulás, adva voltak gondokkal teljes napok és a tábornokról, akit mindezért látszólag felelősségre lehetett vonni, éppen akkor különben is mindenfélét beszéltek. Ezért most szenvedélyesen követelték az ő fejét és a miniszterelnök kész volt arra, hogy ilyen áldozatot hozzon a nyilvánosság ítéletének.

Haig felfogása egészen más volt. Szerinte a közvélemény semmit sem tehetett az igazság ellen. S nem tartotta helyesnek, hogy egy vitéz tiszt, aki mögött ilyen fényes múlt volt, kegyvesztetté válhasson, anélkül, hogy egy szót is szólhasson a saját igazolására.

Kétnapos elkeseredett harc után, április 4-én és 5-én, a támadás egyes arcvonalszakaszokon megszűnt. Az ellenség a maga szempontjából sikerre tett szert, de kítűzött célját nem sikerült elérnie. A szövetségesek arcvonala néhány mérföldnyire hátrább húzódott, maga a vonal azonban töretlen maradt, a csatornái kikötők nem cseréltek gazdát és Párizs megmenekült.

De Haig tudta, hogy a csatának még nincs vége. Ő volt az egyetlen, aki látta, hogy ez Németországnak végső erőfeszítése és meg volt arról is győződve, hogy a harc csak két hétig fog szünetelni. Katonai ösztöne, a hírszerzőszolgálattól támogatva, azt súgta neki, hogy rövidesen ismét nagy támadás kezdődik. Április 6-án naplójába ezeket írta: »Úgylátszik, az ellenségnek a szándéka az, hogy a vimy-i állást kétoldali ól való körülférrással elfoglalja. Ugyanebben az időben meglepetésszerű támadást lehet várni két vagy három hadosztálllyal a portugál állás ellen. Az .1. hadsereg teljesen készen áll ezekre a lehetőségekre és kész arra, hogy szembeszálljon a támadással.«

Aznap este ezt írta Fochnak: »Minden értesülésem amellettr szól, hogy az ellenség folytatja a brit hadsereg tönkretételére irányuló erőfeszítéseit.. . Tekintettel a fenyegető helyzetre, a következőket javasolom:

1. Erős támadást a legközelebbi öt vagy hat nap folyamán, melyet a francia hadsereg hajtana végié. 2. A franciák 4 teljes hadosztállyal felváltanák a brit csapatokat a Somme-tól délre. 3. Négy francia hadosztályból álló csoportot kell elhelyezni St. Pol szomszédságában, mint tartalékot, a brit arcvonal mögé.«

Haignek több oka volt azt hinni, hogy a legközelebbi német támadás valamivel északabbra indul meg a brit arcvonalon. Foch teljesen egyetértett Haiggel abban, hogy az angoloknak igen erős offenzívára kell felkészülniük. Az ő terve az volt, hogy védi az amiens-i kaput.

»Arra a kérésemre, hogy vagy vegyék át a Somme-tól délre levő brit frontot, vagy francia tartalékot helyezzenek el St. Pol közelében, Foch azt felelte, hogy egyiket sem tudja megtenni. Ellenben elrendelte, hogy négy hadosztály tartalékot és a francia hadsereg három lovashadosztályát helyezték el Amiens-től délnyugatra.«

Egy német repülőtől, akit a franciák fogtak el, értékes értesüléseket szereztek arról, hogy a német tartalékok főzöme a Tournai—Douai—Cambrai-területen van. Ebből Haig azt következtette, hogy a támadás valószínűleg távolabb északra fog bekövetkezni, annál a pontnál, melyet először gondolt. Rögtön elküldött Laguiche tábornokért, a francia bizottság vezetőjéért, s arra kérte, járjon közbe Foch tábornoknál, hogy váltasson fel hat brit hadosztályt az yperni szakaszon, vagyis az Ypern—Comines-csatornától délre; ez lehetővé tenné, hogy Haignek a balszárnyán tartaléka legyen. Még a nap folyamán sietve megérkezett

Weygand tábornok s előadta, hogy Foch nem tudja ezt az indítványt teljesíteni. Másnap korán reggel Henry Wilson is jelentkezett, de nem mutatkozott elég erőteljes szövetségesnek Haig számára abban, hogy a Foch-hoz intézett kérését támogassa.

A támadás végül is nem északon és nem is a La Bassée-csatornától délre következett be, hanem súlypontja a portugál csapatok ellen irányult, — mint azt Haig előre látta. A portugál csapatok fegyelme meglehetősen aggódalmakra adott okot. Két hadosztályt már felváltottak belőlük és úgy volt, hogy a többiek felváltása a következő éjjel bekövetkezik. De a támadás nagyon korán jött, a portugálok nem tudtak vele szembeszállni és ámbár a hadosztályok a másik oldalon védelmi záróállást alakítottak, nagy rés támadt, amelyben csapatok egyáltalában nem voltak. Kötetre volna szükség annak elbeszélésére, hogy milyen események zajlottak le ezen a napon és a másik két következőn. A németek két hadsereggel támadtak, az egyik Sixt von Amim tábornok vezetése alatt, aki a tengertől a Lys folyóig terjedő szakasz parancsnoka volt és a másik von Quast parancsnoksága alatt, aki a Lys melletti szakaszt védte a La Bassée-csatornáig. Szemben állott velük a 2. hadsereg Plumer és az i. hadsereg Horné alatt. A Franciaországban harcoló brit hadsereg 59 hadosztályból állott, amelyek közül 46 már március 21-én és április 7-én is harcolt. Tartalék egyáltalában nem volt közelben. Az a néhány francia hadosztály, Ypernnél és St. Polnál, használhatatlan volt. A harcban már kifáradt brit hadsereg viselte, minden segítség nélkül, a támadás egész súlyát. Mindez azért történt, mert Haig

intelmeire nem hallgattak, a megerősítésekért való kérésekre pedig állandóan tagadó választ kapott.

A visszavonulás elkerülhetetlen volt. 9-én megkezdődött, 10-én folytatódott és ekkor már kétségtelennek látszott; hogy az 1. és a 2. hadsereg kétségbeejtő helyzetben van.

Délben Haig a következő levelet írta Foch tábornoknak:

Kedves Foch tábornok!

önnek már van tudomása az ellenségnek a la bassée-i csatorna ellen intézett támadásáról. Ez a támadás tegnap kiterjedt Armantières-től északra Messines-ig.

Ez a tény megerősít engem abban a véleményemben, amelyet önnek tegnap már kifejtettem, miszerint önnek az a terve, hogy négy francia hadosztályt az éllel a Sommenál helyez el, közvetlenül Amiens-től nyugatra, semmiképpen sem egyeztethető össze a brit hadsereg katonai helyzetével.

Kétségtelen az, hogy az ellenség folytatja támadásait csapataim ellen, amíg azok ki nem merültek. Életbevágóan fontos, hogy a csatát hosszabb ideig folytatni tudjuk és hogy a francia hadsereg lépéseket tegyen arra, hogy a brit arcvonal egy részét felváltja és aktív részt vegyen az ütközetben.

Hogy a franciák a mi arcvonalunknak mekkora szakaszát vegyék át, annak eldöntését önre bízom. De hangsúlyoznom kell azt a véleményemet, hogy a közvetlen döntés és cselekvés azon a vonalon, melyet az imént említettem, az egyesült hadseregek érdekében elengedhetetlenül szükséges.

D. Haig

Éjjel 10 órakor Foch tábornok a nagyfőhadiszállásra érkezett. Kijelentette, hogy gondosan áttanulmányozta Haig levelét és úgy döntött, hogy nagyobb francia csapattesteket indít útnak, hogy azok a csatában való részvételre készen álljanak. Ez az erő négy gyalogos- és három lovashadosztályból állott.

Haig hálás volt, hogy Foch felismerte a kézzelfogható veszélyt; csak hogy a segítség lassan jött és a következő nap, április n-e is rendkívül válságosnak látszott. Haig délután meglátogatta Plumert és még követelőbben megérlelődött benne az hit, hogy a megerősítésre haladéktalan szükség van. Két meggondolás forgott most Haig elméjében. Baloldról az a veszély fenyegetett, hogy a Csatorna kikötőit elvesztik, jobboldalról az rémítette, hogy megszakad az összeköttetés az ő hadserege és a francia hadsereg között. Ez a két ijesztő kísértet állott a britek hosszú védelmi vonalának két szélén s mindkettő arra intette a főparancsnokot, hogy küldjön akármilyen kis tartalékot is ebbe az irányba.

Még ezen az éjszakán parancsot intézett a csapatokhoz. Szövege így hangzik:

A Franciaországban levő összes brit haderőkhöz!

Ma három hete, hogy az ellenség megkezdte rettentő erejű támadásait ellenünk, 80 kilométeres arcvonalon. Célja az, hogy elkülönítsen bennünket a franciáktól, elfoglalja a Csatorna kikötőit és a brit hadsereget tönkreverje.

Annak dacára, hogy már 106 hadosztályt dobott a csatába és kíméletlenül áldozta fel az emberéletét, csak egészen kis előhaladást tett e cél felé.

Mindezt csapataink elszántságának és önfeláldozása-

nak tulajdoníthatjuk. Nem találok szavakat, hogy kifejezzem csodálatomat annak láttára, hogy hadseregünk a legnehezebb körülmények között milyen fényes ellenállást tanúsított.

Sokan vannak köztünk, akik már fáradtak. Azoknak azt mondhatom, hogy a győzelem azon az oldalon van, amely a legtovább kitart. A francia hadsereg megmozdult s teljes erejével támogat bennünket.

Nincsen más lehetőség számunkra, mint véges végig harcolni. Minden állást tartani kell az utolsó emberig: visszavonulásról nem lehet szó! Ügyünk igazságába vetett hitünkkel mindnyájunknak küzdenünk kell a végső győzelemig. Otthonainknak biztonsága, az emberiség szabadsága attól függ, hogyan viselkedünk ezekben a válságos pillanatokban.

D. Haig, tábornagy

Másnap reggel, április 12-én, Haig korán kelt. Ámbár semmi kézzelfogható eredmény nem mutatkozott, ami a helyzet javulására vallott volna, úgy látszott, egészen optimista hangulatban volt.

»Mindjárt 10 óra után gépkocsin Hesdingbe mentem, ahol Byng tábornokkal, a 3. hadsereg parancsnokával beszéltem. Várja, hogy rövidesen megtámadják, de bízik abban, hogy visszaveri az ellenséget. Jó hangulatban van. Délben érkeztem Doullens-ba és háromnegyed óráig voltam együtt a vonatban Clemenceau-val. Loucheur is jelen volt. Clemenceau-nak aggodalmai voltak amiatt, vajjon meg tudjuk-e a Bruay-ban levő szénbányákat védeni. Reggel meglátogatta Horne-t s az a vélemény alakult ki benne, hogy a britek a La Bassée-csatornához vonulnak vissza. Már pedig a francia lőszerüzemek már csak öt napra

való szénnel vannak ellátva és a szénnek 70%-át a bruyai kerületből veszik; rendkívül fontos tehát a bányákat minden lehető módon megvédeni. Ebben a dologban biztosítékot nyújtottam neki.«

Kifejtettem azután a brit csapatoknak nyújtandó francia segítség szükségességét, mert csak meg rövidített vonalon leszünk képesek a csatát folytatni. Az én csapataim teljesen fel vannak őrölve. Három rendszabály végrehajtását sürgettem: a francia hadosztályok gyors előnyomulását a sommei úton Doullens-ba; a dünkirchenei terület vízzel való elárasztását; csapatok (francia és amerikai csapatok) küldését a st. omer—dünkirchenei vonalra a 2. hadsereg támogatására.»

Clemenceau Foch tábornokhoz utazott, hogy előadja az én kívánságaimat. Azt mondta, hogy számíthatok a támogatására még akkor is, ha a francia hadsereg tartja az Amiens-től Svájcig terjedő vonalat. Én azt válaszoltam, hogy a döntő pont a brit hadsereg által elfoglalt arcvonalt és legnagyobb fontosságú a szövetségesek ügyére nézve, hogy a brit erők a harc-téren kitartsanak és a háborút folytassák.*

Haig most sorra látogatta az angol hadtestek főhadiszállásait. Mindenütt feltűnt neki, hogy a csapatok milyen bizalommal vannak eltelve. Ennek az eseményteljes hétnak vége felé, szombaton, április 14-én, a brit hadsereg helyzete javulónak látszott, ámbár az ellenség rohamai folytatódtak. Szombaton értekezletet tartottak Abbeville-ben, amelyen Milner és Foch tábornok is megjelent. Az abbeville-i értekezleten Foch nagyon rosszkedvű és alig hozzáférhető volt. Haignek arra a sürgetésére, hogy csapatainak

kimerültsége miatt a felváltásra azonnal szükség volna, azt felelte, hogy a csata folyamán a felváltás nem lehetséges. Arra a kérdésre, hogy meg lehetne-e rövidíteni a balszárnyon visszavonulással a vonalat, egykedvűen azt válaszolta, hogy most csapatvisszavonulásnak nincs helye. Mikor Haig unszolta, hogy küldjön csapatokat a hazebrouck—casseli területre, kijelentette, hogy előbb szemügyre akarja venni a helyzetet. Viselkedésének oka az volt, hogy az ő felfogása szerint az ellenséges támadás már csökkenni kezdett, és visszartartotta a csapatokat, amennyire csak lehetett, azért, hogy a legközelebbi alkalommal ő mehessen támadásba át.

Ebben az időben olyan terv merült fel Párizsban, hogy a brit és francia hadsereget össze kellene olvasztani teljes egységgé, ami feleslegessé tette volna a brit főparancsnok állását. Haig és a brit kormány a terv végrehajtásának a legerélyesebben ellenállt.

Április 19-én Haig ezeket írta naplójába: »Gemeau tábornok jött hozzám Foch levelével, mely azt tartalmazta, hogy ott szeretne tartani 15 francia hadosztályt a brit hadsereg mögött. Három óra felé Milner lord jelent meg; éppen átutazóban volt Londonba, ahol a hadügyminisztérium ügyeit fogja átvenni. Milner hangsúlyozta, hogy minden tőle telhetőt megtett a hadsereg érdekeinek megvédésére és reméli, hogy a hadsereg barátságos érzelmekkel viseltetik iránta. Megmutattam neki Foch levelét. Ő is azon a véleményen volt, hogy a kérésnek eleget kell tenni. Viszont az angol és a francia csapatkötelékek összekeveréséről helytelenítőleg nyilatkozott.«

Milner lord Derby lord utóda lett a hadügymi-

nisztérium élén. Derbyt párizsi nagykövetté nevezték ki. Haig sajnálkozott ezen a változáson. A két férfi között kezdettől fogva teljes egyetértés uralkodott.

Eközben az elkeseredett harcok tovább tartottak. Haig naplójában ezt írja:

»i9i8 április 24. Szerda. A légsúlymérő mozduatlan. Páratelt reggel; északi szél. Erős ágyútűz után az ellenség reggel 6 óra 30 perckor támadást intézett a Somme-tól délre levő arcvonalunk ellen. A támadást egyelőre visszautasítottuk, de az ellenség két csoport tank segítségével a Hangardtól északra levő vonalunkat két ponton áttörte és Villers-Bretonneux falut elfoglalta. Én a 4. hadsereg főhadiszállására, Flixecourt-ba mentem és 12 óra 30 perckor Sir H. Rawlinson hadseregpáncsnokkal megbeszélést tartottam. Utasításaim értelmében telefonozott a brit katonai küldöttség főnökének, vegye rá Foch tábornokot arra, hogy marokkói hadosztályát a mi csapatainkkal való együttműködésre és Villers-Bretonneux visszafoglalására útnak indítsa. Ezután a III. hadtest főparancsnokságára siettem, mely itt van az én kastélyomban elhelyezve. Butler adott felvilágosítást a helyzetről. Nagyon meg voltam elégedve azzal a nyugodt és meggondolt móddal, ahogyan a Villers-Bretonneux visszafoglalásának előkészületei végbementek. Butler parancsnoksága alatt Heneker a 8. és Hobbs az 5. ausztráliai hadosztályt vezényelte. Este 8 órakor kellett az ellentámadásnak három dandárral végbemennie.«

»Flixecourt-ban talákoztam Du Cane-nal, a Foch mellé beosztott brit küldöttség főnökével s megkértem, tudassa Foch tábornokkal, hogy a marokkói

hadosztály parancsot kapott, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, a mi csapatainkkal együtt támadjon. Visszatértem Beaurepaire-be s ebben az értelemben írtam Foch tábornoknak.«

Az alaposan előkészített ellentámadás kitűnő eredménnyel járt. Este 10 órakor kezdődött. Az ausztrálieiak s a 18. hadosztály katonái szereztek benne dicsőséget maguknak. Miután egész éjszakán keresztül harcoltak, Villers-Bretonneux-t másnap reggel visszafoglalták.

Ugyanaz nap, április 25-én, a németek távolabb északon nagy támadást kezdtek. A Kemmel-hegy és a hasonlónevű falu volt a főcéljuk. Az angol arcvonalnak ezt a részét ebben az időben franciák taitották meg szállva, akik azonban állásaikat nem tudták tartani. A Kemmelt bevehetetlennek tartották. Elvesztése súlyos csapás lett volna, mert az egész szóbanlevő arcvonalszakasznak visszavételét idézné elő. A 27-i és a 28-i támadások kevés sikerrel jártak. S e napokban már a végét jelentették annak a hatalmas csatának, mely március 21-én kezdődött s mely végzetessé válhatott volna.

Senki sem tudta jobban, mint Haig, hogy az ő hadserege mily közel járt a megsemmisüléshez, de senki sem volt a legsötétebb napokban, aki oly bizalommal tudta volna, hogy a katasztrófa elkerülhető. Március 22-én mondotta Edmund tábornoknak, hogy a németeknek még elegendő erejük van arra, hogy három nagy támadást kezdjenek, ha viszont a franciák még elég erősek ahhoz, hogy ezeket a támadásokat visszautasítsák, akkor a szövetségesek még az év őszén megnyerik a háborút. Ez volt az első alkalom, hogy

Haig határozott jóslatba bocsátkozott s e jóslata mellett végig tántoríthatatlanul ki is tartott.

Haig jó emberismerő volt, értett az egyszerű ember nyelvén és az egyszerű ember megértette őt, bármilyen kevés szó is esett köztük. Ha a katonához szólt, mint azt az április 12-i napiparancsban tette, megtalálta azokat a szavakat, amelyek a csapatokat a lehető legnagyobb erőfeszítésre tüzelték. Mint a frontharcosoktól utólag megtudhattuk, ezekben a csatákban a brit katonák közt reményteljes és derűs hangulat uralkodott, amit a passchendaeli és a somme-i csaták után nem lehetett megállapítani. Maga a visszavonulás sem idézett elő levertséget, mert a visszavonulás a szörnyű álló harc megszűntét jelentette.

Másrésről a németek is tudatában voltak annak, hogy hallatlan erőfeszítésük a végleges győzelem elnyerésére irányult. Mikor azután megtudták, hogy a remélt siker elmaradt, csüggedés vett rajtuk erőt.

Április 29-én Butler tábornok, a III. hadtest parancsnoka, együtt ebédelt Haiggal. Jelentette, hogy az ellenség már nem támad azzal az elhatározottsággal, melyet a csata kezdetén tanúsított. Akkoriban minden ellentámadásunkat visszautasította, most azonban már csekély ellentállást tanúsít. És a hadifoglyok szavaiból is kiderül, hogy már közömbös nekik, ki győz, csak véget érjen a háború.«

Amikor az 1918 esztendő tavaszi napjai átmentek a nyárba, a szövetségesek szívében megnövekedett a remény és a brit főparancsnok hite a végső győzelemben bizonyossággá szilárdult.

A fordulat.

A németek nagy támadását követő három hónap a brit arcvonalon viszonylagos nyugalmat hozott.

Az amerikaiak megérkeztek. Magától érthető volt, hogy Pershing tábornok, mint Haig mondta, »arra fog törekedni, hogy nagy és önálló hadsereget vezessen«. De az amerikai hadvezérnek jó valóság-érzéke volt és felismerte, hogy ilyen hadsereg megteremtésére a leggyorsabb és a legjobb út az; ha az embereknek, akikből ez a hadsereg összetevődik, alkalmat nyújtanak arra, hogy mesterségüket megismerjék, — se tekintetben nem akad jobb tanító-mesterük, mint a szövetségeseknek azok a régi harcosai, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ők.

Ezért megállapodtak abban, hogy május hónap folyamán 120.000 amerikai gyalogost osztanak be a brit hadsereg soraiba. Haignek a nézete arról, hogy ez miképpen hajtható végre, kitűnik május 7-i napló-feljegyzéseiből. »Az amerikaiaknak nemcsak hogy éppoly sokat kellett tanulniok, mint annakidején a Kitchener-hadsereg első zászlóaljainak, hanem hiányzott nekik még az az előnyük is, melyet azok élveztek. Nem voltak ugyanis nekik kiképzett altisztjeik, hiányzott bizonyos törzs olyan emberekből, akiknek már volt valamelyes, ha mindjárt felszínes kiképzésük is a territoriális hadseregnél; viszont a Kitchener-hadsereg soraiban volt számos olyan veterán, aki a dél-afrikai hadjáratban résztvett. Általában, sokkal keve-

sebbet csodálkoztak az emberek a kiképzésnek csekély mértékén, mint azon, hogy az amerikaiak mily gyorsan sajátították el a katonai ismereteket.« Haig egy szemléje alkalmával nem találta az ellátást kielégítőnek. Naplójában így ír róla: »Arra a meggyőződésre jutottam, hogy az élelmiszerszétosztás az amerikaiaknál nagyon szűkös. Úgy látszik, hogy az ezred- és a zászlóaljparancsnokok nincsenek tisztában azzal a kötelességükkel, hogy emberekről gondoskodniuk kell...«

Az egységes főparancsnokság rendszere megfelelően működött. Rendes körülmények között keveset különbözött, mint azt már megállapítottuk, az ezt megelőző rendszertől. Mindkét oldalon sok tapintatra volt szükség és a tapintat ritkán hiányzott. Ha személyre vesszük a levelezést, mely Haig és Foch között végbement, nem találunk hangra nézve különbséget attól a levelezéstől, amely Haig és Joffre, vagy Haig és Pétain közt végbement.

Május 2-án értekezletet tartottak Abbeville-ben. »Clemenceau, Lloyd George és Milner lord arról beszélgettek, vajjon ki legyen Foch utóda, ha valami történék. Én azt mondtam Milnernek, hogy a legjobb volna úgy dönteni, hogy a francia hadsereg mindenkori fővezére ipso facto a generalisszimusz is. Foch a francia hadsereg fővezére, egyben generalisszimusz és a nagyfőhadiszállás neki van alárendelve. Most nincs saját vezérkara s ennek következtében ő és Weygand munkával agyon vannak terhelve. Ha szerveznek Foch mellé vezérkart, a munkája kevesebb lesz. A francia kormánynak azt kellene javasolni, hogy esetleg Anthoine-t vagy Pétain-t szemelje ki Foch utódjául. Milner beleegyezett s mint mondotta, teljesen

magáévá tette az én nézeteimet.« Haig a háború negyedik esztendejében is azt vallotta, hogy a brit hadsereg a legfontosabb harcoló erő a harctéren, mindamellet a generalisszimuszna mindi franciának kell lennie.

Május 16-án újabb tanácskozásra jöttek össze. Foch kifejtette, hogy tervet dolgozott ki a támadásra, és ha az ellenség a legközelebbi néhány héten belül nem intéz ellenük nagyobb támadást, meg szeretné indítani az offenzívát. Haig beleeg}^ezett s azt mondta, hogy gondolkozni fog, milyen része lehet neki a vállalkozásban. »De a tervet nem kell írásba foglalni s nem kell tudatni még a francia parancsnokokkal sem, hogy ne beszélhessenek róla. A siker főképpen a titoktartástól függ.«

Ez alkalommal említették először annak a nagy támadásnak az előkészületeit, amely később győzelmesen be is fejezte a háborút. Haig nem *vesztegetett* időt, megtett minden szükségést. Már másnap reggel gépkocsin a 4. hadsereg főhadiszállására hajtatott, Flixecourt-ba, és Rawlinsonnal megbeszélést folytatott. Csak a két vezérkari főnök, Lawrence és Montgomery volt jelen. »Rawlinsont utasítottam, hogy tanulmányozza Debeney tábornokkal együtt azt a kérdést, mi módon lehetne támadni a Roye-tól délre levő francia arcvonalon. Megadtam neki a terv részleteit. Majd Bertangles-ban Birdwood tábornokot látogattam meg s hosszasabban beszélgettem vele és vezérkarával. Az ausztráliai hadtest fogyóban van, mert nem pótolják kellően. Ő azt hiszi, hogy az ellenség nem fog ezen a szakaszon támadni, legalább most.«

Amint a május hónap a vége felé közeledett, úgy

látszott, hogy csökken a brit fronton a német támadás valószínűsége, de viszont olyan jelentések jöttek, hogy támadást lehet várni a francia arcvonalon. Foch tábornok először nem akart hinni a híreknek. Május 15-én »Du Cane tábornok jött hozzám reggelire« — mondja Haig naplója. — »Közölte, hogy egyik nap a másik után múlik el ellenséges támadás nélkül és Foch jobb hangulatban kezd lenni: azt hiszi, hogy az ellenség most nehézségekkel küzd«. Mégis, tíz nappal később, az az értesülés érkezett a brit főhadiszállásra, hogy támadás készül a Chemin-des-Dames ellen, ahova négy kifáradt angol hadosztályt küldtek a IX. hadtest főparancsnokságának vezénylete alatt, hogy tartsák a vonalat. Május 26-án este Haig ezeket írta naplójába: »Az esti jelentések arra vallanak, hogy a tüzérségi tevékenység egész arcvonalunkon növekvőben van, de támadásnak nincsen jele. Figyelmeztetésünkre a francia főparancsnokság és a IX. hadtest azt jelentették ma reggel, hogy az Aisne-nél semmi jel sem mutat támadásra. Azonban következő reggel Aisne-nél ennek ellenére megindult a támadás és néhány napon keresztül a generalisszimusznak a legsúlyosabb gondot okozta. Az ellenség az első napon áthatolt az Aisne-n, a másodikon a Vesle folyó mögött állott és a harmadik napon a francia hadsereg megegyeszer odakerült a Marne partjához.«

A hónap utolsó napján Haig Sarcus-ben összelátalkozott Foch tábornokkal.

»Foch-sal beszélgettem; jelen volt még Lawrence, Weygand és Du Cane. Annak lehetőségét fontolgattuk, hogy támogassuk a franciákat néhány hadosztállyal. Azt mondtam, hogy ez az én arcvonalam

helyzetétől függ s felolvastam fordításban a kérdésről szóló megjegyzésemet. Foch közölte, hogy Pétain amerikai hadosztályok küldését kérte és a francia hadosztályok felváltását. Én néhány fontos érvet vetettem ellen, de hozzátettem, hogy gondolkozni fogok a kérdésen és választ adok szombatra. Később mégis megígértem, hogy súlyos helyzet esetén lehetőleg egy három hadosztályból álló hadtestet küldök, mint tartalékot, a franciák támogatására. Foch szerint a helyzet máris igen súlyos volt; a tartalékok, melyeket előre küldött, gyorsan összeomlottak. Amióta Foch-ot ismerem, soha még ennyire kétségbeesve nem volt«.

Ezek a napok a generalisszimuszra nézve súlyos aggodalom napjai voltak. De a győzelemben való hite nem rendült meg. Ő is úgy látta, mint Haig, hogy a tavaszi offenzíva a németeket teljesen kimerítette és minden tényező kedvez a szövetségesek ügyének. De féltő volt, hogy az ellenségnek ez a mostani végső erőfeszítése megrendítheti a terveket. Sokan voltak Angolországban, akik azt hitték, hogy a francia hadsereget már megverték, ugyanúgy, mint ahogy két hónappal azelőtt akadtak Franciaországban sokan, kik ugyanezt hitték a brit hadseregről. Már komolyan fontolgatták azt, vajjon lehetséges lesz-e, hogy a britek és amerikaiak folytassák majd a harcot Franciaországban akkor, mikor már francia hadsereg nem lesz a harctéren, Párizs pedig az ellenség kezébe esik. Haignek sohasem voltak ilyen súlyos aggodalmai, ámde a francia visszavonulás folytatódott, egyre sürgősebben kérték a segítséget s neki azon kellett gondolkoznia, hogyan tartsa épségben saját erőit. Vele szemben

Rupprecht bajor trónörökös hadserege állott, hatalmas tartalékkal, amelyet az értesülések szerint még nem használtak fel. Ma már tudjuk, hogy a németek itt is támadást terveztek, de nem hajtották végre. Ilyen körülmények között ebben az időszakban gyakran támadtak ellentétek az együttműködésben Haig és Foch tábornok között.

Július i-én értekezletet tartottak Versailles-ban, amelyen Clemenceau, Lloyd George és Milner lord is jelen volt. Foch megismételte a Sarcus-ben tett indítványát, hogy a most kiképzés alatt lévő amerikaiakat osszák be a francia arcvonalnak nyugodt szakaszára, hogy azután ugyanekkora számú francia csapatot az ütközetbe küldhessenek. Haig ezt az indítványt érelyesen ellenezte, ő kész volt gyorsítani az amerikaiak kiképzését, azt remélve, hogy azzal el is készülnek a hónap közepére. De az értékes emberanyag elpocsékolásának tartotta, hogy félig kiképzetten osszák be őket valamely csapatba, még ha ott nincs is ütközet. A saját meggyőződése különben az volt, s ebben nem túlzott, hogy ezek a friss csapatok, amelyek tele vannak lelkesedéssel, s Amerika lakosságának színét-javát alkotják, sokkal jobb harcosok lesznek, mint Franciaország elgyengült, kimerült veteránjai.

Már említettük, hogy az április 3-i beauvais-i megbeszélés értelmében mindegyik főparancsnoknak megvolt az a joga, hogy bizonyos körülmények között saját kormányához fellebbezhessen. Most mégis értekezletet tartottak Párizsban ebben az ügyben, július 7-én. Milner lord, Sir Henry Wilson, Haig, Lawrence, Du Cane, Clemenceau, Foch és Weygand vettek részt benne.

»Milner lord kifejtette, miért hívta össze a brit miniszterelnök ezt az értekezletet. Röviden azért, mert Foch néhány tartalékot (francia és amerikai hadosztályt) elvont a brit arcvonal mögül és emiatt a kormány, tekintettel arra a tényre, hogy az ellenségnek még nagyszámú, az angolok ellen felhasználható tartaléka van, komolyan nyugtalanodik. Erre én felolvastam emlékiratomat és azt a felvilágosítást adtam, hogy Foch-sal teljesen egyetértünk abban, hogy minden előkészületet meg kell tenni a brit csapatoknak franciák támogatására való felhasználására. Foch amellet kardoskodott, hogy a generalisszimusz hatáskörébe tartozik minden nemzetiségű csapatot habozás nélkül odaküldhetni, ahol annak jelenlétét szükségesnek tartja. Én nyomatékosan tiltakoztam az ellen, hogy a francia hadvezetőség francia csapatmozdulatokat rendelhessen el az én körzetemben anélkül, hogy ezek a parancsok az én kezemen át ne menjenek. Ez arra vonatkozott, hogy bizonyos francia hadosztályokat és ütegeket az úgynevezett »Détachement de l'Armée du Nord«-ból elvontak anélkül, hogy szükségesnek tartották volna Plumer tábornokot, vagy pedig a nagyfőhadiszállást erről értesíteni.«

»A birodalmi vezérkari főnök megkérdezte Foch tábornokot, vajjon még mindig azokat a stratégiai elveket követi-e, amelyeket Abbeville-ben május 2-án körvonalaztunk. Foch igenlőleg válaszolt. Első célja az, hogy az összeköttetést a brit és a francia csapatok között biztosítsa, a másik pedig, hogy ugyanakkor Párizst és a Csatorna kikötőit megvédje.«

Ülés után Haig és Foch átmentek a generalisszimuszhoz a Hotel des Invalides-ban levő dolgozószo-

bájába s ott barátságosan megtárgyalták a különböző katonai dolgokat. Az előbbi jelenet semmiképpen sem befolyásolta addigi jó egyetértésüket.

Június 17-én a belga király érkezett reggelire a főhadiszállásra és Haiggal hosszabb megbeszélést folytatott. »A király fontosnak tartja ezt a nálam tett látogatást«, —írja Haig — »mivel a franciák szándékai-
val nincsen tisztában. Poincaré azt mondta neki, hogy a legjobb lesz kiüríteni a Csatorna kikötőit és a Somme-ói tartani. Én felvilágosítottam a királyt arról, hogy Fochnak szándéka egyaránt megvédeni Párizst és a Csatorna kikötőit és bízom abban, hogy erre képes is. Fejtegetéseim az uralkodóba új bátorságot öntöttek. Azt mondotta, hogy a brit és a belga érdekek azonosak s hogy a belga hadsereg, mint a britnek alkotórésze fog tovább harcolni. A királyt nagyon világos látásúnak, éles felfogásúnak és józanul gondolkodónak találtam.«

Haignek ebben az időben több fontos megbeszélése volt Foch tábornokkal. A június 21-ikéről többek között így ír:

»Délelőtt 9 órakor Lawrence tábornokkal és Fletcherrel Mouchy-le-Châtel-ba hajtottam, ahová 12 órakor érkeztünk meg. Foch tábornok éppen ott volt; szardiniát és kemény tojást ebédelt, mert mint mondotta, péntek van. Úgy látszott, hogy a hangulata kitűnő, ami részben az ellenséges támadás halogatására, részben az olaszok sikerére és nem kis mértékben Kühlmann államtitkárnak Berlinben tartott beszédére volt visszavihető, amelyből az tűnt ki, hogy a németek többé nem remélik, hogy a háborúnak tisztán katonai eszközökkel végét vethetik és megállapítható volt a

német kormánynak az a szándéka, hogy a szövetségesekkel közvetlen tárgyalást akar kezdeni.«

»Először az egész »Détachement de l'Armée du Nord« mielőbbi felváltását tette szóvá. Azt mondta, hogy kormánya Párizs miatt aggódik és szükségesnek tartja a főváros védelmére megfelelő tartalékok készenlébehelyezését. A mielőbbi felváltásba beleegyeztem. Az időpontot a nagy főhadiszállásra való visszatérésem után fogom vele közölni. Arra kértem még, hogy állítson fel Dünkirchennél két jó francia hadosztályt, amely a belgák megsegítésére készen álljon. Ezt ő is kívánatosnak tartotta, de sajnálattal állapította meg, hogy ebben a pillanatban nincs rendelkezésére álló csapata.«

»Végül közölte Foch, hogy a franciák is nagy támadásra készülnek. Semmiesetre sem a Montdidier—Noyon szakaszon, mert fontosabb most az ellenséget másutt visszaszorítani. Megelégedéssel vette tudomásul, hogy ebben az időben én is támadási tervvel foglalkozom. Két óra felé fejeztük be beszélgetésünket és aztán együtt mentünk le a kastélyból a tengerhez, ahová Allant már előre küldtem. Később Foch tábornokot gépkocsimon visszavittem a kastélyba, mert nem volt valami jó gyalogos és nem szeretett hegynek felfelé menni.«

A szövetségesek egész június és július folyamán várták a németek támadását, — de nem történt semmi. Viszont a szövetségesek kezdtek mozogni. Az első támadások egyikét július elején az ausztrálieiak hajtották végre.

Július 2-án tartotta meg ülését a legfőbb haditanács Versailles-ban. Sokat beszéltek arról, mi legyen az amerikai csapatok alkalmazása és hogy hogyan

összak szét a brit hajókat. Lloyd George és Tardieu között igen heves szóharc támadt, de kevés pozitív eredménnyel járt. »Szerintem« — írja Haig — »több órát hiábavalósággal pocsékoltak el.«

Másnap délelőtt Haig meglátogatta Pershing tábornokot a Rue de Varennes 73. alatt levő lakásán. »Egy órahosszáig voltam Pershinggel együtt. Egyetértettünk abban, hogy Fochnak főhadiszállását a törzskarral együtt egy központi helyen, például Chantillyban kell berendeznie. Pershing arra kért, hogy sürgősen keressem fel Chaumont-ban levő főhadiszállását. Megígértem, mihelyt a helyzet nyugodtabb lesz, teljesítem a kívánságát. Azt mondta, hogy a franciák folyton sugdosnak körülötte és szívesen látná már egyszer magánál az angol főparancsnokot. Ami most már az ő csapatainak az ausztrálieiak holnapra tervezett vállalkozásában való részvételét illeti, azt hiszi, hogy azoknak kiképzése még nem haladt eléggé előre. Tegnap értesítette Rawlinsont, hogy alkalmazásukat nem tartja kívánatosnak. Megkérdeztem, hogy beavatkozzam-e, de ezt elutasította azzal, hogy közte és Rawlinson között minden el van intézve.«

»6 óra 30-kor ismét visszatértem Beaurepaire-be. Este 11 órakor Lawrence az amerikaiaknak az ausztrálieiak küszöbön álló támadásában való részvételéről beszélt. Vagy hat századot vontak vissza, de a másik négyet már nem válthatták fel. Ne maradjon-e el a támadás? Tagadólag válaszoltam. Az Amiens-től keletre levő állásunknak mennél előbbi megjavítása sürgős. A támadásnak meg kell történnie, amint terveztük, még akkor is, ha néhány amerikai osztagot nem is tudunk idejében kivenni a tűzvonalból.«

Július 4-én történt meg az amerikaiak tűzkereszt-sége. Az ausztráliaiakkal együtt igen vitézül verekedtek. Teljes sikere volt a rohamnak. A brit vonalat két és fél kilométer szélességben előretolták. Azonkívül Hamel falut és az attól keletre húzódó dombhátat elfoglalták. Több mint 1500 foglyot ejtettek, 103 géppuskát, 12 aknavetőt, 77 tábori ágyút zsákmányoltak a támadók.

Július 5-én a hadseregparancsnokok Haig elnöklése alatt megbeszélést tartottak. Szó volt arról, hogy a kiképzés irányítására egy főfelügyelőt neveznek ki. Haignek az emlékirat végére ceruzával írt szavai méltók arra, hogy megmaradjanak az utókor számára:

»A háborús siker inkább az erkölcsi, mint a fizikai tulajdonságokon nyugszik. Az anyagi erőknél mégoly nagy tömege sem tudja a bátorságban, az energiában és az elhatározásban való hiányt pótolni. Természetesen a mégoly kiváló erkölcsi tulajdonságok sem érvényesülhetnek, ha a gondos előkészítés és a helyes vezetés hiányzik.

Első cél: a szükséges lelki tulajdonságok kifejlesztése.

Második: szervezés és fegyelem, hogy ezek a tulajdonságok megerősödjenek.

Harmadik: ügyesség a csapatokba beoltott erkölcsi erők alkalmazásában.

A háború alapvető törvényei egyszerűek. Alkalmazásuk azonban nehéz s ennek nincsenek szabályai. Igyekezet és gyakorlat!«

Az amerikaiak fényes sikere után, minthogy ellentámadást nem vártak, Haig rövid szabadságra hazatázott. Angolországot legutóbb akkor hagyta el,

mikor kisfia megszületett. A kicsiny most már négyhónapos volt. Haig július 6-án este érkezett meg Kingston Hillbe. »Minden békés és gondos benyomást keltett. A gyerek a legjobb egészségben van, s úgy látszik, mindenki örült az én jövetelemnek.«

Az egyhetes pihenés gyorsan eliramlott. Haig feleségével és az őt elkísérő Davidson tábornokkal teniszt és golfot játszott. Ámbár London külvárosában időzött, a királynál, Alexandra királynőnél, a hadügyminiszternél és a miniszterelnöknél csak a kötelező látogatásra szorítkozott.

A miniszterelnökről ezt írja: »Bosszankodik a franciák miatt, mert jóllehet az angolok április óta tizenöt amerikai hadosztályt áthajóztak, most mégis csak öt van az angol zónában olyan helyzetben, hogy az angolokat támadás esetén segítse. Kilenc hadosztály a franciáknál van, a többi, kilencet vagy tízet, most képezik ki a hadtápterületen. Wilsonnal levelet írtak Fochhoz, hogy az amerikai hadosztályokból, melyek most a francia zónában állanak, ötöt adjon vissza. Úgy látszik, a miniszterelnök gondolkodása megváltozott s arra a belátásra jutott, hogy a brit hajókon Európába áthajózott amerikai csapatokat a tűzvonalnak azon a részén kell beosztani, melyet az angolok tartanak. Meg kellett bizonyára változnia régi álláspontjának, mely szerint a vezetésnek okvetlenül egységesnek kell lennie.«

Ezért nem lepte meg aztán Haiget, amikor néhány nap múlva a kormánytól azt az utasítást kapta, hogy Foch rendelkezéseinek ellenszegüljön. Július 14-én tért vissza Franciaországba. Beaurepaire-be megérkezve, Lawrence várt rá.

»Foch a fejébe vette«, — írja Haig — »mégpedig kézzel fogható bizonyítékok nélkül, hogy az ellenség főtámadása a Reimstől keletre álló franciák ellen fog irányulni. Az elmúlt pénteken Lawrence felkereste v őt Bombonban levő fahadiszállásán. A megbeszélés eredménye az lett, hogy a francia balszárny mögé egy második angol hadosztályt tettek tartalékul a Somme déli partján. Foch a helyzetről való ítéletét és stratégiai tervét teljesen megváltoztatta. Július i-én adta ki a négyes számú Directive Générale-ját. Hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt Párizst és Abbeville-t kell védeni. Az ellenség előnyomulását ebben a két irányban minden körülmények kötött meg kell állítani, ezért a mi haderőinket a Lens—Château-Thierry vonalon kell összevonni. A szövetségközi tartalékot ott kell a harcba dobni, ahol a csata lezajlik. A francia tartalékok támogassák az angolokat, ha azokat erősen támadják. Ugyanígy az angol tartalékok álljanak a francia hadak rendelkezésére, ha az ellenség az ő erőit kifejezetten Párizs ellen összpontosítja. Így tehát a mi, egyébként is kis számú tartalékainkat, Foch kérésének megfelelően, egyenesen Kelet-Franciaországba kell küldenünk.«

»Foch tábornokkal mennél előbb beszélnem kell, hogy megtudjam, mi is van vele és kormányával. Azonkívül levelet intéztem hozzá, amelyben megvilágítom a brit hadsereg helyzetét s ezekkel a szavakkal zárom: Ellene vagyok annak, hogy e pillanatban bármiféle angol csapatot Champagne-ba küldjenek. Inkább ahhoz az eddigi nézetemhez ragaszkodom, hogy nekünk most Champagne-ban és Flandriában kisebb támadásokkal kell számolnunk, melyeknek az a céljuk, hogy tartalékjainkat felmorzsolják, hogy aztán a németek a cen-

trumban, vagyis Lens és Château-Thierry között, megindíthassák a főtámadást.«

»Foch tábornokhoz intézett leveletem Gemeau fordította le franciára. 15-én délelőtt 10 órakor Lawrence kíséretében Mouchy-le-Châtelbe utaztam. Kevéssel 1 óra után érkeztünk meg. Foch tábornokot kitűnő hangulatban találtam. Elbeszélte, hogy az ellenség ma 4 órakor hajnalban háromórás tüzéségi előkészület után Reims-től keletre és nyugatra, két helyen támadott. A várostól keletre a támadás a legelső vonalak elfoglalása után megállott. Reimstől délkeletre az ellenség a Marne-t átlépte és helyenként 5—8 kilométernyire nyomult előre. Château-Thierryt az amerikaiak erélyesen megvédték. Tovább, keletre, egy amerikai hadosztály ellentámadást hajtott végre, a támadókat a folyóba szorította és 1000 foglyot ejtett. Ámbár a helyzet általában kielégítő volt és nehéz kő esett le Foch szívére, mégis attól félt, hogy esetleg távolabb, keletre, Verdunnél támadás kezdődik, pedig ott nincsen tartalék. Ezért 4 brit hadosztályt kellett Chalons közelébe irányítani. Minthogy az ellenséges támadás helyét pontosan megállapították, a hadosztályok azt a parancsot kapták, hogy távolabb nyugatra, Rouille-ba és Pont-sur-Seine-be menjenek. Kifejtettem Fochnak, miért vagyok az ellen, hogy a tartalékokat az én tűz vonalamtól elvonják, mielőtt megtudnám, hogy Ruprecht trónörökös tartalékait nem vonták-e össze új ütközetre. Megemlítettem azt is, az ellenség júniusban Lüttichből 88 nehéz üteget vitt át az angol arcvonallal szembe.«

»Foch igazat adott nekem, de hozzátette, hogy a legfontosabb cél mégis az, hogy a mostani támadást minden körülmények között és a leggyorsabban meg-

állíthassák, ő az én hadosztályaimat szükséghadosztálynak tekinti s ha a brit arcvonalat fenyegetnék, azonnal visszaküldi őket.«

»7 órakor este visszatértem Beaurepaire-ba. Egy óra múlva Smuts és Radcliffe érkeztek hozzám Angolországból. Smuts tábornokkal hosszabb megbeszélést folytattam. Elmondotta, hogy a miniszterelnök nagy gondokban van. Én azt a felvilágosítást adtam neki, hogy a helyzet, Foch mai előadása szerint, kielégítő.«

Július 17-én Du Cane tábornok érkezett Foch írásos közleményével Haig főhadiszállására. Foch tudatta Haiggal, hogy a Mangin-hadsereg a következő napon reggel 8 órakor 20 hadosztálllyal támadásba megy át. Foch tábornokot kevesen értették meg, még azok sem, akik közel állottak hozzá. Mindig általánosságokban beszél: »Az ember azt teszi, amit tehet.« »Soha sem szabad csapatokat csata folyamán felváltani.« »Nem szabad visszavonulni.« Bizonyos körökben rokon-szenves, bizonyos körökben ellenszenves volt. És voltak a francia hadseregben jó tábornokok, akikkel nem tudott együtt dolgozni. Du Cane nem volt kegyében, — igaz, hogy később bizalmába fogadta.

Du Cane-nak az volt a feladata, hogy elsimítson súrlódásokat, melyek az angolok és a franciák között felmerülhettek. Du Cane most a támadásról beszélt, melynek másnap meg kellett kezdődni. A brit főhadiszálláson kételkedtek a sikerben, de a tábornagy mégis megüzente Fochnak, hogy ő az angol csapatokat, ha azokra a siker kizsákmányolása végett szükség van, természetyszerűleg rendelkezésre bocsátja.

Szerencse volt, hogy Du Cane Foch főhadiszállására való visszatértekor ezt az annyira barátságos üze-

netet közvetítette. Amint a július 18-i reggel felvirradt, megkezdődött a támadás, mely a nagy fordulatot jelentette. Foch, akinek életeleme volt az offenzíva, végre visszatért saját birodalmába. Az ellenoffenzíva megkezdődött.

XXIII.

A vég kezdete.

Mint említettük, Haig sohasem kételkedett abban, hogy ha a németek 1918 tavaszán támadnak, a szövetségesek még ugyanaz év őszén megnyerik a háborút. Ezt a meggyőződését gyakran kifejezte többek előtt, kik a márciusi offenzíva sötét napjainak tanúi voltak. Amint a nyári hónapok közeledtek, s a franciák május végén az utolsó német erőfeszítésnek sikeresen ellenálltak, Haignek ez a hite megerősödött és munkához látott, hogy a német hadsereg teljes legyőzését előkészítse.

Könnyen el lehet képzelni kedélyállapotát, amikor július végén egy hosszabb írásmű jutott a kezébe, amely a birodalmi vezérkari főnökségtől származott s ezt a címet viselte: »*Brit katonai politika, 1918—igig.*«<< Július 25-én kelt, több mint 30 gépírásos oldalt tett ki és Henry Wilson neve volt aláírva. A tartalma nagyjában a következő:

A mostani helyzet nagyon keserves. Egész mostanig számolni kellett azzal, hogy a Csatorna kikötőit elvesztjük, elkülönítenek bennünket a szövetséges francia hadseregtől és Párizs elesik. Első célunk tehát javítani helyzetünket a nyugati hadszíntéren, mielőtt a tél beáll.

Céljaink korlátozottak, törekvéseink védelmi jellegűek. Hosszabb előkészületi időszaknak kell következnie, ezalatt még nem tehetünk erőfeszítést a végső döntés elérésére. Ekkor tehát a németeknek nem lesz közvetlen okuk félni a mi franciaországi katonai helyzetünk miatt, de 1919-ben (márciusban) a mérleg az ő kárukra billen. Lehetséges, hogy kísérletet tesznek az előkészületi időszak alatt egy hirtelen támadás megindításával, hogy fordítsanak sorsukon. A legkedvezőbb színhelynek erre a támadásra az olaszországi harctér látszik. Nem szabad tehát elmulasztani az időt a francia-olasz összeköttetések megjavítására s le kell vinni 3 vagy 4 brit hadosztályt Itáliába. A szövetségesek nagy támadása nyugaton 1919-ben vagy 20-ban következhet be; erre nézve a döntés elérhető, esetleg 1919 július i-éig. Kisebb offenzívák: Palesztinában az ősz folyamán és Albániában tavasszal, szintén ajánlatosak. Németország tevékenysége Ázsiában gondos elővigyázatosságot követel s fontos volna Nagy-Britannia számára az is, hogy egy hatalmas Oroszországot segítsenek elő, amely védővár lenne Németország és India között. Még ha a német hadsereget meg is vernék nyugaton, — így fejeződött be az emlékirat — s kiűznék őket Franciaországból és Belgiumból, akkor is nehéz belátni, mi módon tudánk a békét rákényszeríteni a központi hatalmakra s megakadályozni őket abban, hogy ne menjenek Keletre s ne vágják el egyiptomi utunkat. . .

Haig az írásműnek a másolatára ezt a megvető megjegyzést írta: »Szavak, szavak, szavak. Semmi nem egyéb, mint szóáradat. Elméleti locsogás. Aki ezt a dolgot írta, soha sem nyerne meg hadjáratot.«

A győzelemre vivő út, amely Haig felfogása szerint

napról-napra rövidebb és könnyebben járható lett, hosszú és kínos út volt Henry Wilson felfogása szerint. Az ő helyzete, mint összekötő a miniszterelnök és a főparancsnok között, nehéz volt. Nem volt katona, aki irigyelte volna érte. De ő, aki egy alkalmat sem mulasztott el, hogy ki ne fejezze a politikusok iránt való megvetését, maga sokkal inkább politikus volt lelkületében, mint katona. Azt a kérdést, hogy odaadó hűségű legyen egyidőben Lloyd George és Haig iránt, úgy oldotta meg, hogy nem volt odaadó egyikhez sem. Titokban ócsárolta Haiget Lloyd George előtt és ugyanúgy kész volt arra is, hogy Lloyd George-ot Haig előtt befeketítse.

Szerencsére a különböző nemzetiségű katonák sokkal jobban együttműködtek, mint az ugyanahhoz a nemzethez tartozó katonák és politikusok Angolországban.

Foch tábornok július 12-én azt írta Haignek, hogy az ő véleménye szerint az angol arcvonalon meg kell indítani a támadást, mégpedig Festubert és Robecq között, hogy felszabadítsák a bruay-i bányaterületet és fenyegezzék az estaires-i közlekedési gócpontot. Azt kérdezi, egy véleményen van-e vele Haig és tűzze ki a dátumot, amikor a támadás megkezdődhetik.

Haig július 17-én válaszolt. »Nem látom célját annak«, — írja — »hogy előretörjünk Robecq és Festubert között a süppedékes és nedves talajon.« Erre adott válaszában Foch újból elkövetett mindent, hogy Haiget a terv számára megnyerje.

Július 23-án délután Haig Párizsba hajtattott és este együtt ebédelt Pershing tábornokkal a Foyot-kávéházban. Pershing értesítette őt arról, hogy teljes

készséggel bocsátja rendelkezésre az amerikai csapatokat egy őszi nagy támadáshoz és kieszközölte, hogy két amerikai hadsereget állíthat fel.

Másnap reggel Haig Foch tábornokot látogatta meg Bombonban levő főhadiszállásán. »Foch-sal háromnegyed óra hosszat tárgyaltam. Lawrence és Weygand tábornokok is jelen voltak. Megegyeztünk abban, hogy Amiens-től keletre megindítjuk a támadást, amely gyorsan csak lehet. Rawlinson és Debeney is hozzájárultak ahhoz, hogy ha szükséges, összeegyeztetik terveiket a mieinkkel. Másnap délelőtt újabb értekezletet tartottunk. Weygand felolvasott egy emlékiratot, melyet Foch irányítása mellett szerkesztettek. Főbb határozatai így szólnak: 1. Visszanyerni a kezdeményezést és átmenni támadásba; 2. megnyitni bizonyos fő vasútvonalakat és előkészülni a bekövetkezendő hadműveletekre; 3. megtisztítani az ellenségtől bethune-i szénbányák környékét. Ezekkel a főalapelvekkel teljes esen egyetértettünk.«

»A reggelinél Foch jobbán ültem, másik oldalamon Weygand foglalt helyet. Pompás reggelit kaptunk. Nem tudom megérteni, hogyan tud valaki dolgozni délután ilyen kiadós reggeli után. Az élelmiszerárak igen magasak, — egy tyúk Párizsban 50 frankba kerül. Lefényképeztettük magunkat Foch-sal, Pétain-nel és Pershinggel együtt. Délután 2 óra 30-kor eltávoztunk, útközben megnéztük Fontainebleau-t.«

Július 28-án: »Hozzám érkezett Weygand tábornok Bombonból, levéllel, melyet Foch küldött nekem. Arra kér, vegyem át a 3. francia hadsereg parancsnokságát és kapcsoljam össze azonnal készülő akcióját az én 4. hadseregemével. Foch a hadműveletek

teljes erővel való megindítását kívánja. Igent mondtam és megköszöntem ajánlatát.«

A következő napon, július 29-én: »Délben a hadseregpapancsnokokat fogadtam, Rawlinson kivételével, aki az elkövetkező hadműveletekre készült. Vezérkari főnököm társaságában tárgyaltam velük másfél óráig. Kifejtettem a francia generalisszimusz felfogását és jövődöbéli terveit. Az a szándéka, hogy megragadja a kezdeményezést, mert érzi, hogy mi szövetségesek fölényben vagyunk.«

Az augusztus hónap, amely oly végzetesnek bizonyult a háború történetében, 1918-ban hosszú sorát nyújtotta a legszebb nyári napoknak. Az éjszakák azonban hűvösek voltak s a korai reggeli órákban gyakran sűrű köd terjengett, amely, mint már láttuk, sokkal kedvezőbb a támadókra, mint a támadottakra nézve. A passchendaeli csata is másképpen ütött volna ki, ha az időjárás ilyen lett volna.

Most új szellem kezdte áthatni a szövetséges hadseregek minden rétegét. Az előkészületek lázasan folytak a közeli offenzívára s mindenütt derűs bizalom mutatkozott, ugyanakkor, — amint ez a foglyok jelentéseiből kitűnt — midőn az ellenség ereje gyengülőnek mutatkozott. A viszony a szövetségesek között kitűnő volt.

»Augusztus 4-én, a hadüzenet negyedik évfordulóján, hálaadó istentiszteletet tartottak Monteuilleben, amelyen Haig is megjelent. Másnap reggel Haig Lawrence-szel együtt Flixecourt-ba (a 4. hadsereg főhadiszállására) ment s ott megbeszélést tartott Debeney tábornokkal, Rawlinsonnal és Kavanagh tábornokkal (a lovas hadtest papancsnokával). Rawlinsont utasí-

totta, hogy készítse elő az előnyomulást, amely gyorsan csak tudja, és vegye tervbe a régi amiens-i védelmi vonal elfoglalását is. Halasztásról szó sem lehet. Az előnyomulás általános iránya Ham lesz. Ezután Debeney kifejtette terveinek részleteit. A 4. hadsereg főhadiszállását elhagyva, Haig meglátogatta Bertangles Château-ban az ausztráliai hadtest főhadiszállását s kifejtette nézeteit a helyzetről s előadta tervét. Villers-Bocage-ban (a III. hadtest főhadiszállásán) Butler tábornokkal folytatott eszmecserét. A sikert illetőleg mindenki teljes bizalommal volt eltelve.

Augusztus 7-én a király jelent meg luncchre Haig főhadiszállásán. Ott volt a francia köztársasági elnök is. Még aznap délután Haig Flixecourt-ba látogatott el. Beszélgetést folytatott Rawlinson tábornokkal. »Zökkenő nélkül haladt előre minden« — írja feljegyzéseiben — »s úgy látszik, az ellenség nem tudja, milyen csapás készül ellene. Azután átmentem a kanadai hadtest Duryban levő főhadiszállására és meglátogattam Currie hadtestparancsnokot.«

Mint látjuk, Haig fáradhatatlanul dolgozott; most megvolt a győzelem két legfőbb feltétele is: mindent titokban tartottak, a csapatok hangulatát pedig biza-kodó harci készség jellemezte.

Itt nincs helyünk arra, hogy előadjuk a csata történetét. A napfelkelte előtti sötétben — s a sötétséget fokozta az erős köd — 456 tank kúszott keresztül az ellenséges állás előtt levő terepen s az ausztráliai s kanadai csapatok még napfelkelte előtt megrohmozták az ellenség árkait, úgyhogy 10 órára, mire kisütött a nap, már meg is nyerték az ütközetet.

1918 augusztus 8. Csütörtök. »Köd a völgyben. A

reggel őszi hangulatú. A 4. hadsereg jelentése szerint az éjszaka nyugodtan telt el. Domart-en-Luce-től délre támadtunk Morlancourt felé, összeköttetésben a jobbról zárkózó franciákkal. A támadás úgylátszik teljesen meglepte az ellenséget. A továbbnyomulás is kielégítő. Dél felé a helyzet mindenütt kedvezőbben alakult számunkra, mint azt még én is, az optimista, remélni merem. Az ellenséget teljesen megvertük, két tartalék-hadosztályunk előnyomulóban volt és csapataink mindenütt elérték céljukat, csekély veszteséggel. Délután 6 órakor Foch tábornagy jött hozzám: el van ragadtatva sikerünk től. Minden megtörtént a csata folytatására. A délutáni helyzetjelentések úgy szólnak, hogy a kanadai hadtest elfoglalta Beaucourt-t, s a Caix-től keletre levő és az Amiens-en túli védelmi vonalat. A lovas hadtest Caix-től délre és keletre áll. A kanadaiak összeköttetésben vannak Maison Blanche-nál a franciákkal. Az ausztrálieiak mindenütt elérték kitűzött céljukat. A III. hadtest a Chipilly-től északkeletre levő dombhátig nyomult. Az ellenséget minden irányban nagy csapások érték és kelet felé özönlik.«

A siker, amit Haig ugyan eleve lehetségesnek tartott, nagy mértékében felülmúlta a leoptimistább várakozásokat is, és csak folytatódott és betetőződött a következő két nap folyamán. Maga Ludendorff így ír erről az offenzíváról: »Augusztus 8-a a német hadsereg fekete napja volt. Megállapítottam harcoló erőink hanyatlását... A háborút be kellett volna fejeznünk.

Augusztus 10-én Foch tábornok felkereste Haiget és közölte vele azt a szándékát, hogy folytatja az előnyomulást Noyon—Ham—Péronne-vonalon és meg

akarja kísérni a Somme-hídfők birtokbavételét. Haig kifejtette, hogy a vállalkozás mennyire nehéz és csak akkor járhat sikerrel, ha az ellenség teljesen felbomlott és mi a sarkában járunk és át is tudunk kelni a Somme-on. Azt a javaslatot tette, hogy a szövetségesek arcvonalát nyomják előre az auberge-i dombhátig, így felszabadíthatják a bethune-i szénbányákat s ugyanakkor előrenyomulhatnak Bapaume-ig és Monchy-le-Preux-ig. Foch beleegyezett. Erre Haig kiadta a parancsot, hogy folytatni kell az előnyomulást Guiscard—Ham—Péronne felé és el kell foglalni Ham mögött a folyó átkelőpontjait. Byng tábornokot utasította a támadás folytatására azzal, hogy ha a helyzet kedvező lesz, rögtön vessen be erős elővédcsapatokat Bapaume-nál.

A tábornagy még aznap felkereste Le Quesnel vasútállomásnál a 32. hadosztály törzsét, amely korán reggel felváltotta a 3. kanadai hadosztályt. Lambert tábornok éppen előlről tért vissza, ahol dandárjait látogatta meg; meglepő hírt hozott, azt, hogy az ellenség ellenállása megszilárdult. Sok géppuska és jó állapotban lévő drótakadály hevert a régi német-francia harcmezők vonalai között. A sok gránátlyuk a brit lovasság előrehaladását meggátolta. Lambert ezért elhatározta, hogy a támadást a következő napig szünetelteti. Az volt a szándéka, hogy friss dandárjait dobja majd be az összes rendelkezésre álló tankokkal. Augusztus 11-én Haig Byng tábornokot, a 3. hadsereg parancsnokát látogatta meg s tudára adta, hogy készen legyen a támadásra. »Ennek a támadásnak a célja az ellenség vonalának áttörése úgy, hogy az ellenség mostani harci vonalát oldalazzák. Az előnyomulás iránya Bapaume.«

Másnap délután Haig tovább folytatta a meg-

beszélést Bynggel, kifejtette előtte tervét minden részletében. Ami Foch-ot illeti, ő nagybecsülte ugyan Haig stratégiáját, de arra törekedett, hogy a nyers erőt ügyességgel kapcsolja össze s egyidőben dolgozzon bunkósbottal és vívótőrrel. Helyeselte tehát a 4. hadsereg tervezett támadását, de azt kívánta, hogy a negyedik hadsereg s az ő első hadserege a betörési helyen tartson ki. Haig maga sem tudta biztosan, melyik eljárás a helyes. Ugyanakkor Debeney tábornok üzenetet küldött s azt kívánta, hogy halasszák el a támadást huszonnégy órával (azaz 16-án reggelig), mert az ellenség most erős állásban van, melyet nagy drótakadály véd (ez a németeknek az 1916. évi védőállása). 14-én délelőtt megérkezett Rawlinson és fényképfelvételeket hozott, amelyek az ellenségnek a roye—chaulnes-i arcvonalon levő védőállásait mutatják. Megmutatta Currie tábornoknak, a kanadai hadtest parancsnokától kapott levelét is, mely szerint a szóban levő állás elfoglalása túlnagy áldozatba kerülne s ezért ellene van ennek a kísérletnek.

Mindezeknek alapján Haig kiadta a parancsot a támadás időpontjának elhalasztására, s arra nézve is, hogy előbb szét kell rombolni a drótakadályokat és a tüzérseget le kell küzdeni.

Ugyanaznap levelet írt Fochnak:

1918. augusztus 14.

Kedves Tábornagyom!

Az elmúlt 48 óra alatt az ellenséges tüzérsegi tűz a brit negyedik s a francia első hadsereg arcvonalán nagyon megerősödött. Tudomásom van arról is, hogy a chaulnes—roye-i vonalat erősen tartják. Mint a fényképek mutatják,

ez a vonal jó állapotban van s drótakadályokkal bővelkedik. A talaj fel van ázva s igen nehéz tankokkal dolgozni. Valószínű, hogy a Somme-tól délre legkevesebb 16 német hadosztály áll az én hadseregeimmel szemben.

Ily körülmények között elrendeltem, hogy a támadás elmarad mindaddig, amíg megfelelő tüzérségi munkával elő nem készítettük.

Douglas Haig

Foch rögtön visszasürgönyözött, hogy semmi szükség sincs a negyedik angol és az első francia hadsereg támadásának elhalasztására, meg kell kezdeni mennél előbb. De Haig, aki az emberéletről sohasem feledkezett meg, nem akart belemenni olyan támadásba, amelyben sem ő, sem alárendelt tábornokai nem bíztak. Távirati válaszában azt mondta, hogy az előbbi levelében közölt döntések óta a Roye—Chaulnes-arcvonalon semmi sem történt, ami véleményét megváltoztatta volna. »Ezért« — írta — »sajnálom, de nem változtathatom meg parancsaimat.«

Ezt a táviratot 15-én Fochnál tett látogatása követte. »Meglátogattam Foch tábornokot háromkor délután. Lawrence volt a kíséretemben, s Weygand és Du Cane tábornokok is jelen voltak a találkozáson. »Foch erélyesen felszólított, hogy intézzek támadást az ellenség chaulnes—roye-i állásai ellen. Én vonakodtam megtenni, mert a végrehajtás csak súlyos emberanyagveszteség és tankok elvesztése árán lett volna lehetséges. Már elrendeltem, hogy az első francia és a negyedik brit hadsereg halassa el a támadást. Foch akkor azt kívánta megtudni, milyen parancsokat adtam ki a későbbi támadásra, mikor javasolom a támadást, hol és

milyen csapatokkal? A beszélgetés folyamán Foch elismerte, hogy a francia első hadsereg rosszul van lőszerrel ellátva és hogy nem tudna egy tüzérségi ellentámadásnak egy napnál tovább ellenszegülni. Egész nyíltan beszéltem Foch-sal; megérttettem vele, hogy én felelős vagyok kormányomnak és polgártársaimnak a brit erőkkel való bánásmódomért. Erre Foch magatartása megváltozott.«

Augusztus 18-án Haig villásreggelit adott Amiensben s azon Clemenceau, Derby lord, Foch, Rawlinson és Debeney is jelen volt. »Clemenceau közölte velem, hogy Foch tábornagy javaslatára a francia kormány nekem adományozta a »katonai érdemrend«-et és mindjárt fel is tűzte azt zubbonyomra. A »katonai érdemrend« a legnagyobb kitüntetés, amit tisztnek adományozhatnak és csak nagyon kevesen kapják meg.«

Augusztus 19-én Haignek fontos megbeszélése volt Byng tábornokkal.

»Kif ej tette előttem saját tervét, amely szerintem szűk határok közé van szorítva. Azt feleltem neki, hogy az Ő célja az ellenség arcvonalának áttörése és Bapaume mennél gyorsabb elfoglalása. Rawlinson Byng jobbszárnya és a Somme között fog működni Péronne irányában. Jobbszárnya jól meg van védve. Ugyanakkor az első hadseregnek három hadosztályát összpontosítják Byng balszárnya mögé és így lehetséges lesz Byng műveletét kiterjeszteni északkeletnek Monchy-le-Preux és Quéant felé (ebben az esetben Byng parancsnoksága alatt) vagy pedig áttörni az arcvonalat Arrastól keletre és Orange-Hillt elfoglalni. (Ezt a műveletet Horné parancsnoksága alatt hajtánák végre).«

Közben elérkezett a támadás előestje. Haig még

utoljára meglátogatta a harcban résztvevő két hadosztálynak főhadiszállását.

Másnap kiderült, hogy Haig bizakodása nem volt alaptalan és hogy az időpontot jól választotta meg. Reggel, amikor a harmadik hadsereg támadásba ment át, nehéz köd borította a talajt és zavarta a mozdulatokat. Előrehaladva, mindinkább kitűnt, hogy az ellenségnek nem volt kedve harcolni: a támadó csapatok ütközettel számoltak, erős ellenállással és közben üresen találták az árkokat. Körülbelül dél volt, mikor a nap kisütött s akkorra a brit erők elérték kitűzött céljaiknak legnagyobb részét.

Aznap Haig Winston Churchillel tárgyalt, a lőszerügyek miniszterével. »Arra törekszik, hogy mindenképpen segítsen s ellásson anyaggal, gránátokkal, gázzal, tankokkal, ő a jövő év júniusára számította a háború befejezését és szerinte ez a véleménye nagyjában a londoni vezérkarnak is. Én azt mondtam neki, hogy már most, augusztusban meglesz a döntés. Felőrlőharcot folytatunk, kimerítjük az ellenséget.«

A következő napon perzselő hőség volt. Haig kiadta a parancsot, hogy a támadást lehetőleg a kora reggeli órákban kell kezdeni. A támadás ennek megfelelően s másnap reggel napfelkelte előtt kezdődött s a telihold fénye világította meg a csapatok mozdulatait.

»A támadásokat reggel megindítottuk Herlevüle és a Somme között; azután Albert-tői délkeletre és keletre és az Ancre és a Mercatel folyó közt« — számol be az offenzíva erről a szakaszáról Haig naplója. — »Elkeseredett harc keletkezett; az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett. Csapataink jelentékeny előhaladást tettek: Boiry, Boyelles, Ervillers, Achiét-le-Grand

és Bihucourt községeket bevettük. Tovább törtünk St. Lever és Mery irányában és elővédjeink eljutottak a Behagnies és Sapignies keleti pereméig. Mennyivel mások voltak most a viszonyok, mint az 1916-i Sommesatában, amikor ugyanezek a helyeken kellett áthatolnunk, de az ellenség meg volt szerveződve.«

Augusztus 22-én Haig találkozott Foch tábornaggal. »Pompás hangulatban volt. Kifagगतott, mik a terveim s ki akarta puhatolni, milyen nézetet alkottam a helyzetről. Én részletesen elmondtam neki mindent. Fejtegetéseim nagyon tetszettek neki. Elmondotta nekem, hogy a tizedik francia hadsereg hogyan nyomult előre... Foch stratégiája az, hogy a csapatok vonuljanak egyenest előre és az ellenséget ne hagyják nyugton.«

Augusztus hátralévő napjaiban a harmadik és a negyedik hadsereg győzelmes előnyomulása tovább folyt. Mindennap az eredmények tömegét hozta, minden óra új feladatok elé állította a főparancsnokot, rendelkezéseket kellett tennie, utasításokat adnia s az állásokat megtekintenie. Nap-nap után meglátogatta a hadseregparancsnokokat, kifejtette előttük, mit kíván tőlük, meghallgatta kéréseiket, s vázolta előttük nagy vonalakban a jövő stratégiáját.

Jellemző a napló következő részlete. »Matheson tábornoktól megtudtam, hogy a negyedik hadosztálynak az éjjel nagy menetet kell tennie, vagy 24 kilométert, másoknak 32 kilométert is. Aggódtam miatta, s minthogy azt kívántam, hogy a hadosztályok az ütközetbe frissen menjenek, elrendeltem, hogy tehergépkocsikat küldjenek az emberek segítségére s azok vigyék poggyászaikat.«

Rámutattunk már, hogy a negyedik hadsereg támadása augusztus 8-án Haig elgondolása volt s ő vette rá Foch tábornokot, hogy a Festubert—Robecq-tervet megváltoztassa. Ezután következett a harmadik hadsereg támadása augusztus 21-én, messzeható, rendkívül fényes eredményekkel. Foch maga is nyíltan és nagylelkűen kifejezte csodálatát mindazért, ami történt.

Augusztus 29-én ismét összejöttek a hadvezérek s mindenben teljesen egyetértettek. Most már csak egy nagy akadály meredt Haig lelki szemei elé: a Hindenburg-vonal, a legerősebb védelmi állás, melyet valaha alkottak. Monchy-le-Preux, mely nagyon meg volt erősítve, 15.000 főnyi veszteségbe került ugyan, de brit kézre jutott, Bapaume elesett, Péronne elesett, az ellenség özönlött vissza a Hindenburg vonal felé, abban a hiszemben, hogy védelmet talál annak bevehetetlen sáncai mögött. De Haig el volt határozva, hogy áttöri ezt a sáncot. Hitte, hogy ezt eléri, mielőtt az ősz télre fordul s tudta azt is, hogy ha ezt megteszi, megnyerte a háborút.

XXIV.

A győzelem és a béke.

A háború utolsó szakasza most már közelgett s a szövetséges nemzetek tábornokai és államférfiai kezdték elfogadni azt a nézetet, melyet Haig alkotott és nyilvánított ki hat hónappal ezelőtt: azt, hogy kilátás van a befejezésre.

A sok nagyszerű tulajdonság közül, melyeket Foch a főparancsnokságban felmutatott, egy sem érdemel

nagyobb figyelmet, mint az a készség, hogy vezetett ni engedte magát alárendeltjének, a brit főparancsnoknak tanácsától. Ez a tanács sohasem volt nagyobb jelentőségű, mint augusztus végén s szeptember elején, az utolsó esztendőben.

Az amerikai hadsereg most még nem volt abban a helyzetben, hogy mint független erő szerepeljen a harc-téren; már pedig nem volt kor az 1776-i függetlenségi nyilatkozat óta, melyben az Egyesült Államok jobban ragaszkodtak volna a függetlenség elvéhez, mint éppen most. Kijelöltek az amerikai hadsereg számára a St. Mihiel melletti szakaszon egy részt, ahol a német arcvonal kellemetlen kiszögélést alkotott. A generalisszimusznak az volt a terve, hogy az amerikai hadsereg előrenyomulna St. Mihieltől északkeleti irányban s elfoglalná a briey-i szénmezőket és Metz várost. Foch diák volt Metzben, amikor 1871-ben a német birodalomba való bekebelezését kimondották, ezért e város visszahódításnak számára személyes jelentősége is volt. Az amerikai vezérkar ezt a tervet gondosan elő is készítette.

Közben Haig végleg elhatározta, hogy vállalni fogja a Hindenburg-vonal megrohamozásának rettentő feladatát. Biztos volt a siker felől s úgy gondolta, hogy ez a siker igénybe fogja venni a szövetségesek minden összpontosított erejét. Ezért szerinte végzetes hiba lett volna ugyanebben a pillanatban egy mellék-támadást megkezdeni északkeleti irányban. Tehát azzal a komoly kéréssel járult a generalisszimuszhoz, hogy a támadásnak ezt az irányát változtassa meg s azt javasolta az amerikaiaknak, hogy St. Mihieltől északnyugatnak nyomuljanak előre Meziéres irányában. Ilyen-

módon az ő előnyomulásuk kiegészíti az övét s azáltal, hogy fenyegetik a vasúti vonalat, amely Meziéres-ből Maubeuge-be vezet s innét pedig Mons-on keresztül visz Liége-be, veszélybe hozzák a németek visszavonulását az ardennes-i erdőtől délre. Foch elfogadta Haig tanácsát, és némi nehézség után sikerült meggyőzni Pershinget is arról, hogy azt ő is magáévá tegye.

Amit látjuk, Foch megbízott Haigben és tervében, de voltak mások, akik ezt nem tették. Szeptember i-én a brit fővezér a következő táviratot kapta Henry Wilsontól. Jelzése: *»Személyes«* volt, majd így folytatódott: *»Figyelmeztető szót szeretnék Önhöz intézni, nehogy a Hindenburg-vonalon veszteségeink nagyobbak legyenek, mint azok, amelyek az ellenségnek erre a vonalra való visszavonulásánál voltak. Nem azt akarom ezzel előre állítani, hogy ön ilyen veszteségeknek teszi ki magát, de a háborús kormány aggódik amiatt, hogy a Hindenburg-vonalon eredménytelenül szenvedünk el súlyos veszteségeken.«*

Az üzenet módja különös volt. A karthágóiaknak az volt a szokásuk, hogy keresztre feszítették a megvert tábornokot, de arra nem emlékszünk, hogy valamikor tábornokokat csata előestéjén arra figyelmeztettek volna hogy büntetés terhe alatt kerüljék el a vereséget.

Haig még aznap ezt válaszolta:

»Kedves Henrym, kézhez vettem sürgönyét, amely a Hindenburg-vonal megtámadása esetén bekövetkező veszteségekről szól. Milyen nyomorult társaság! Es hogyan támogatnak engem! Bizalom ez?! Legyen szíves, hívja fel figyelmüket két héttel ezelőtti műveletemre, amikor a franciák arra unszoltak, hogy támadjam meg a Roye—

Chaulnes-től keletre levő erős védelmi vonalat. Látták, hogy ahelyett, hogy a Somme-től délre támadtam volna, csak Bynget küldtem támadásra. Biztosítom önt arról, hogy az emberanyaggal gondosan járok el.»

Henry Wilson védekezése gyönge volt: »Nem arról van szó, hogy az önben való bizalom hiányzik, — írta többek között — hanem a kormányt nyugtalanítja az egyre növekvő gond az emberhiány miatt. ...«

Ezenközben az előnyomulás folytatódott. Szeptember 2-án Haig így ír naplójában:

»A harmadik hadsereg ma hajnali 2 órakor elfoglalta Riencourt-lez-Cagnicourt-ot és 380 foglyot ejtett. A támadást az 52. (Lowland-féle) hadosztálynak egyik dandárja hajtotta végre. Az első és a negyedik kanadai hadosztály hajnalban 5 órakor megrohmozta a Drocourt—Quéant-vonalat a Scarpe-tól délre. A délelőtt 10-kor érkező jelentések szerint a támadás jól halad előre és a foglyok hét különböző hadosztályból kerültek össze. Brutinel tábornok haderői (egy kanadai ezred, motoros géppuskások, páncélos gépkocsik, kerékpárosok stb.) az Arras-Cambrai-útvonalon haladnak előre, Dury-től délnyugatra, a brit első hadosztály pedig előnyomulóban van a régi német arcvonaltól keletre, hogy elfoglalja a droucourt-i vonalat, majd előtörjön a Canal du Nord felé, ha minden sikerül.«

»Gépkocsin Noyelle-Vionba mentem (a kanadai hadosztály főhadiszállására) és meglátogattam Webber tábornokot. Elmondotta, hogy az állást nagyobb veszteségek nélkül foglalta el és sokat köszönhet a tankoknak. A kanadai hadtest különböző hadosztályokból szedte foglyait. Az ellenségnek helyi fölénye van a levegőben s ez megakadályozta, hogy a mi repülőink Ecourt

St. Quentin fölött megfigyelést végezzenek. A mi gépeink közül nyolcat lelőttek.«

»A tisztt, aki a foglyokat kikérdezte, megállapította, hogy a német tisztek harcimorálja rendkívül lehanyatlott. Nem volt még a háborúban olyan időszak, mikor e tekintetben ilyen szörnyű lett volna az állapot.«

»Wancourt közelében meglátogattam a 4. és az 1. kanadai hadosztály főhadiszállását. Watson tábornok megerősítette, amit Webber mondott: hogy az állást kis veszteségekkel foglalták el. Watson is megállapította, hogy egyes német katonák nem engedelmeskednek tisztjeiknek és altisztjeiknek, s nem akarnak tovább harcolni. Ezután MacDonell tábornokot kerestem fel, az első kanadai hadosztály parancsnokát. Kitűnő hangulatban volt. Csapatai nagyobb nehézség nélkül elfoglalták Villers-lez-Cagnicourt-t és most Buissy-től északra levő hegykiugrón vannak. Az ellenség közül sokan harc nélkül megadták magukat. Bretencourtban Ferguson tábornokot látogattam meg, a tizenhetedik hadtest parancsnokát. Elmondta, hogyan foglalta el az 52-ik és az 57-ik hadosztály Reincourt-t.«

A következő nap, szeptember 3-án, Haig ezt írta:

»Hűvös éjszaka. Reggel egy kis köd, később, délután szép és derűs idő. Ügylátszik, az időjárás megállapodott. Az éjszaka folyamán a harmadik hadsereg Roquigny-t és Quéant-t birtokba vette. Mondják, hogy ma reggel az ellenség visszavonulóban van a mi harmadik és ötödik hadseregünk arcvonalán. Csapataink délelőtt kilenckor elérték Bertincourt—Doignies—Pronville-vonalat. Az első hadsereg a Buissy-től délre levő dombon van. Az előnyomulás folytatódik a Canal du Nord felé. Vonatomat déltájban elhagytam és gépkocsin

Ficheux-be hajtattam Heseltine-el együtt. Az út mellett megreggeliztünk. Itt lóra szálltam és ellovagoltam Bois-leux St. Marc-ba az 56. hadosztály főhadiszállására. Hill vezérőrnagy elmagyarázta részletesen, hogy hadosztálya mit végzett. Veszteségei kétezer főre rúgnak, de elfogott háromezerszáz foglyot. A L'Homme Mort-on meglátogattam a gárdahadosztály főhadiszállását és Feüding tábornok ismertette a parancsnoksága alatt végbemenő hadműveleteket.«

Szeptember 4-i feljegyzések:

»Délelőtt 9 órakor Lawrence-szel együtt Mouchy le Chatelbe mentem s ott délben Foch tábornaggal találkoztam. Igen meg volt elégedve a britek által végrehajtott hadműveletek eredményeivel. Beszél a »grande bataüle«-ről (nagy csatáról), melyet mi hétfőn megnyertünk s úgy gondolta, hogy ez az ellenség terveinek alakulására mély hatást gyakorolt. Én ismertettem a brit arcvonal helyzetét. Foch azután előmutatta a szeptember 3-i utasításait. Ezek nem érintik a britek feladatait, hanem szabályozták az amerikaiak és franciák bizonyos mozdulatait, azoknak a támadásoknak megfelelően, melyeket mi vállaltunk. Foch nagyban fáradzott azon, hogy Pershing végre támadjon. Pershing egy nagy amerikai hadsereg megteremtésén gondolkodott és azt kívánta, hogy az ő amerikai hadosztályai amerikai csapatkötelékben harcoljanak. Mégis sikerült Fochnak létrehoznia a megegyezést Pétain és Pershing között és az összes részleteket egyesíteni egy közös, Pétain vezetése alatt végrehajtandó offenzívára.«

Szeptember 5:

»Plumer tábornok 11 órakor eljött az utasítások miatt, melyeket a belga hadsereggel való együttműkö-

désre vonatkozólag küldtem neki. Az volt a szándéka, hogy folytatja erőfeszítéseit az ellenség hátraszorítására az Yser és Armentières között, és visszafoglalja Messines-t. Erre a célra a balszárnyon két jó hadosztályt kellett felállítani azzal a paranccsal, hogy a belgák jobbszárnyával szorosan együttműködjenek. Az első cél a Clerken-dombhát—houthoutli erdő-vonal és a passchendaelei dombhát. Ha azután a szövetségesek főtámadása kifejlődött, akkor egy hadosztályt a tengerpartra, Ostendébe kell küldenie, el kell foglalnia Brügget, azután jobbszárnyával ki kell terjeszkednie a holland határig, végül helyre kell állítania az összeköttetést a Thourouth—Roulers-vonalon működő angol-belga hadsereggel.«

Mint már az előzményekből láttuk, Haignek mindig az volt a meggyőződése, hogy a döntést augusztusban lehetséges lesz kicsikarni. Ezt a nézetét azonban a kormányhatalmak Londonban nem osztották. A szeptemberi napok eseményei most meggyőzték Haiget, hogy mindent el kell követnie, hogy a kormányt politikájának megváltoztatására rábírja. Ezért szeptember 7-én ezt írta Henry Wilsonnak: »Arra gondolok, hogy hétfőn néhány napra átmegeyek Londonba. Nagyon szeretnék tárgyalni Önnel és a hadügyminiszterrel. A helyzet a harctéren gyorsan megváltozott. Én úgy látom, hogy annyira különbözik attól, amelyre Ön az otthoni vezetés számára az emberek, a repülők, a tankok stb. ellátására vonatkozó terveit felépítette, hogy kívánatosnak látszik ezeket a terveket a dolgok való helyzetének megfelelően megváltoztatni.«

Szeptember 9-én vezérkari főnökének, Lawrence-nek társaságában át is hajózott Angolországba s meg-

beszélést folytatott Milner lorddal a hadügyminisztériumban.

»Előadtam, hogy jövetelemnek célja kifejtteni, milyen mélyrehatóan eltolódott a helyzet a szövetségesek javára. Véleményem szerint a kormánynak el kell ismernie eddigi terveink és módszereink megváltoztatásának szükségességét.

»Az elmúlt négy hét folyamán 77.000 foglyot ejtettünk és közel 600 ágyút zsákmányoltunk. Nem fordult még soha elő ilyen győzelem Britannia évkönyveiben és következményeit nem lehet áttekinteni. Az elfogott németektől tudjuk, hogy sokan nem akartak engedelmeskedni tisztjeiknek, sem altisztjeiknek. A német tiszt sem az többé, aki volt. Ezekből s egyéb tényekből azt a következtetést vontam le, hogy az ellenség csapatai még a legerősebb állásban sem fogják bevárni a mi támadásainkat. Ha mi erélyesen cselekszünk, a döntést el kell érniük igen közeli jövőben. Milner lord teljesen egyetértett velem s mint mondotta, tőle telhetőleg támogat.«

»Másnap (szeptember 10-én) 1 óra 30-kor együtt reggeliztem a királlyal a Buckingham-palotában. Hideg nyirfajdot ettünk s néhány tojást, őfelsége rendkívül barátságos és kedves volt. Háborúról beszélgettünk és általános dolgokról.«

Másnap este Haig, midőn visszatért főhadiszállására ezeket tudta meg:

»Harmadik hadseregünk ma nagy sikert aratott. A második és a 62. hadosztály bevette Havrincourt-t, a 37. és az újjeländi hadosztály pedig Trescault falut és a dombhátat. Több mint 1000 foglyot ejtettek. A harmadik hadsereg bevette a holnoni erdőt és a st. quentini

erdőt is. Távolabb északra Jeancourtot is birtokba vették. Az holnapi erdő igen erős állás volt, de mégis elfoglalták nagyobb nehézség nélkül. Az amerikaiak ma reggel megrohamozták a St. Mihiel melletti kiszögellőt. Több mint 10.000 foglyot jelentenek. Nonsard-t, Thiancourt-t, St. Mihielt, Donmeters-t mind elfoglalták.«

Szeptember 15-én Haig ezeket írta: »A jobboldali hadcsoport parancsnokaival megbeszélést tartottam. Jobbról van Rawlinson tábornok hadserege, mellette Byngé, a Scarpe-nál Horne-é, ez elér a Canal du Nord-ig és nyugatra a burloni erdőig. Mindegyik ismertette a helyzetet a saját arcvonalán. A megbeszélés eredményeképpen úgy döntöttem, hogy Rawlinson mennél előbb teljes erejével támad, hogy elfoglalja az ellenségnek Le Verguier—Epéhy-dombháton levő előretolt állását, és ha lehetséges, jobboldalán előretör a fayeti és gri-courti emelkedésen, St. Quentintól északnyugatra. A magaslat elfoglalása az ágyúk elhelyezése szempontjából fontos az esetben, ha meg akarjuk támadni a Hindenburg-vonalat. Rawlinson kijelentette, hogy a francia első hadsereg képtelen őt támogatni. Debeney tábornok teljesítménye nagyon csekély volt az augusztus 8-a óta lezajló hadműveletekben.«

Szeptember 16-án megbeszélés volt Foch tábornokkal.

»Miután ismertettem az általános helyzetet a brit arcvonalon és vázoltam terveimet, azt kérdeztem, hogy Debeney első francia hadserege, ha erősítést kap, együtt tud-e működni Rawlinsonnal jövő szerdán, a Fayet falu ellen tervezett támadásban. Foch azt válaszolta, hogy Debeney igen gyenge, ágyúit átvitték más csapatokhoz, de ő gondoskodik arról, hogy elegendő

erősítést kapjon és tudja támogatni Rawlinson jobbszárnyát. Az elválasztóvonalat nem egészen egy kilométerrel délre előre tolták, s így Fayet falu Rawlinsonnak jutott. Ami a flandriai hadműveleteket illeti, Foch egyetértett velem abban, hogy szükséges, sőt kívánatos, hogy Plumer támadást intézzen a Messines—Wytschaete-állás ellen. Plumer támadása két hadosztálllyal Zandwoorde és Gheluvelt ellen fog irányulni, s ezeknek a hadosztályoknak alapos segítséget kell nyújtani, mert egyrészt a belgákat kell fedezni, másrészt a támadó erőket képessé kell tenni arra, hogy rögtön tovább vonulhassanak. Foch ezután részleteket adott elő nekem a többi hadmozdulatról, dátumokról stb. Kifejezte azt a kívánságát, hogy folytassam tevékenységemet a következő héten. Megnyugtattam, hogy Rawlinson támadása szerdán megkezdődik és az arcvonal többi része a bourloni erdónél ezalatt erősen szorongatni fogja az ellenséget.«

Szerdán meg is indult az ígért támadás és nagy sikerrel haladt előre.

»A negyedik hadsereg (a IX. ausztráliai és a III. hadtest) és a harmadik hadsereg V. hadteste, reggel 5 óra 20 perckor ment át támadásba az holnoni erdőtől délre, majd Gouzecourt-nál északon. A támadás a legnagyobb mértékben sikerült. Támadási szakaszunk több mint 28 kilométer hosszú volt. 13 ellenséges hadosztálllyal ütköztünk meg. Az ellenség néhány helyen derekasan harcolt ugyan, de az ausztráliaiak előtt meghátrált. Két ausztráliai hadosztály több mint 3000 foglyot ejtett s a mi veszteségeink egész csekélyek. Azt hiszem, a foglyok száma ma eléri a 10.000-et.«

E folytonos sikerek közepette rövid levélváltás

folyt le Haig és Henry Wilson között, amely jellemző a helyzetre s éppen ezért érdemes megemlíteni. Szeptember 19-én Henry Wilson ezt írta:

*Tábornokom,
nagyszerű! önnek híres hadvezérré kell lennie!*

Henry

Haig másnap a következőkben válaszolt:

Kedves Henrym,

sok köszönet tegnapi kedves, rövid megjegyzéséért. De egész biztos, nem így van. En nem vagyok és nem is akarok híres hadvezér lenni. Hogy ezt elérjem, hízelegnem kellene Repingtonnak és az utcai sajtónak. Nekünk bámulatosan sok igen tehetséges tábornokunk van. Hála ezeknek az uraknak, s az 6 alapos katonai tudásuknak, amely tanulásra és gyakorlatra van alapítva, s amely tényezőkhöz hozzájárul még az ösztön s a következetes ragaszkodás a táborigazgatási szabályzat első részének elveihez: minden sikerünket ennek tulajdoníthatjuk.

A diadal órája ugyanúgy próbára teszi a jellemet, mint a szerencsétlenségé. Bánni tudni evvel a két csalóval, egyforma kiegyensúlyozottsággal: ez a lelki nagyság bizonyítéka. Haig főnökevése e pillanatban az volt, hogy dicsőségét megossza alája rendelt tábornokaival. Vonakodása, hogy az ihletett vezető hivatását magának tulajdonítsa, és állandó hivatkozása arra, hogy az ő sikere az egészséges elvekhez való ragaszkodásnak tulajdonítható, azt mutatja, hogy nem volt átlagember, mint azt sokan gondolták. Ha ezek a tulajdonságok általános jellemvonásai lennének az emberiségnek, egy a mostanitól különböző és jobb világban élnénk.

Haig, mint mondtuk, arra törekedett, hogy a kormányt meggyőzze annak fontosságáról, hogy ne landjon erőfeszítéseiben, mert közeli a győzelem. »*Tout le monde à la bataille*» (mindenkit bele az ütközetbe): ez Fochnak volt buzdító jelszava. Haig nem tudott jelszavakat gyártani, de szavai mindig dióhéjban fejezték ki felfogását. Szeptember 21-én így ír:

»Hosszabb beszélgetésem volt Milnerrel. Azt mondja hogy az utánpótlás rossz és ha a brit hadsereg most felőrldik, jövő évre nem lesz emberünk. Azt válaszoltam neki, hogy helyzetünk most kedvező és hogy ezt kihasználjuk, minden embert a harctérre kell küldenünk. Felfogásom szerint a döntés még ebben az évben lehetséges. És ha ezt nem is érjük el, minden csapás, amelyet most az ellenségre mérünk, megkönnyíti a döntést a legközelebbi évben.«

Henry Wüson szeptember 23-i naplójegyzete szerint Milner meggyőzetlen maradt. »Azt hiszi, hogy Haig nevetségesen optimista, és attól fél, hogy egy másik Passchendaelenek teszi ki magát.« Ügy látszik, hogy az augusztusi és szeptemberi győzelmekkel Haig nem nyerte meg a kormány legbefolyásosabb tagjainak bizalmát.

Ezalatt az előkészületek tovább tartottak a Hindenburg-vonal megrohamozására. Szeptember 21-én Haig hadseregarancsnokaival értekezletet tartott a bavin-court-i kastélyban.

»Mindegyik parancsnok előadta nézetét a harctéri helyzetről s arról, hogy szerinte mi az ellenség szándéka. Plumer úgy gondolta, hogy az ellenség semmit sem tud az ő előkészületeiről, sem a belgákéről; a németek arra készülnek, hogy visszavonuljanak a passchendaelei

dombhátra és délfelé is megrövidítsék vonalukat. Birdwood szerint is az ellenség visszavonulásra készül ezen az arcvonalszakaszon, s ugyanúgy délre is, Lensnél. Horné is teljesen egyetértett velük.«

Szeptember 24-én Haig így ír:

»Déltájon Keyes tengernagy látogatott meg. Repülőgépen jött Doverből és visszarepült Flandriába, hogy ott a királyt meglátogassa. Azt mondtam neki, hogy készüljön elő arra, hogy Ostendét hatalmunkba ejtsük, ha a belgák ott előrenyomulnak. Lawrence-nek parancsot adtam, hogy egy gyalogos századot küldjön Dünkirchenbe, mihelyt Keyes admirális kéréssel fordul hozzá.«

Szeptember 25-én Haig a harmadik hadsereget látogatta meg.

»Bynget egy vasúti kocsiban találtam, amelyet kényelmesen berendezett. Elmondottam neki, hogy már megállapítottuk, Foch tábornaggal egyetértésben, a különböző támadások időpontját olyképpen, hogy a francia-amerikai támadás a jobbszárnyal fog neki-lendülni a Meuse-nél és északnyugatnak halad szeptember 26-án, csütörtökön. Az én támadásom, a mi első hadseregünkkel és a harmadik jobbszárnyával, szombaton fog lezajlani, esetleg pénteken, 27-én. A flandriai támadás szombaton, 28-án indul meg, azután következik a negyedik hadseregé, vasárnap, 29-én.«

»Ma reggel jelentések érkeztek arról, hogy a vasutasztrájk Angolországban komoly. A mi lőszerellátásunkat ez a sztrájk súlyosan érintené. Én teljes bizalommal vagyok otthoni vasutasaink józansága iránt. Több eszközünk van lőszerellátásunk fenntartására akkor is, ha a legrosszabb bekövetkezik. Arra az eshetőségre, ha

a sztrájk tart, elrendeltem a szabadságolások megszüntetését holnaptól kezdve.«

Haig bizalma az otthoni munkásokban és a kint levő katonákban igazolódott. Szeptember 27-én megindult a nagy és végtelenül fontos támadás, melyet oly gondosan készítettek elő. S az első és harmadik brit hadsereg támadásai alatt a híres Hindenburg-vonal összeomlott... Ez volt a háború döntő csatájának kezdete; olyan nagyszabású katonai siker, mely ritkaságszámba ment. A nagy védelmi vonalat sokáig építették és Németország minden műszaki tudását belefektette abba, hogy oly erőssé tegyék, ahogyan csak lehet. Valóban nagy volt a főparancsnok felelőssége, aki elrendelte egy ilyen erődvonala megrohamozását anélkül, hogy bátorítást kapott volna kormányától, sőt akit ellenkezőleg, arra figyelmeztettek, hogy ha vállalkozása nem sikerül, felelősségre fogják vonni a veszteségekért.

Ámde sikerült. Napfelkelte előtt 1 óra 30-kor kezdődött a támadás, a következő két nap folytatódott. A negyedik hadsereg vett benne részt a jobboldalon, a második a baloldalon s az előnyomulás kiterjedt az egész brit harci vonalra.

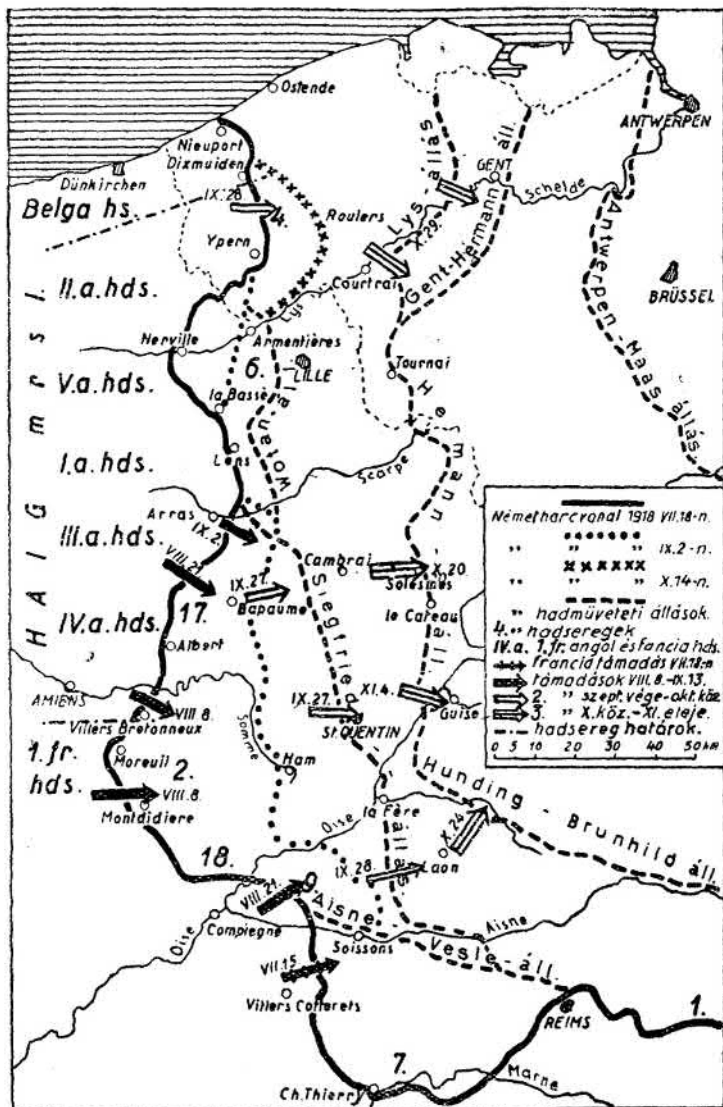
Szeptember 30-án Foch tábornagy meglátogatta Haiget. »Tegnap együtt volt La Panne-ban a belgák királyával. Mint mondja, a király nagyon meg van elégedve a belgiumi helyzettel s az előhaladással, melyet a szövetségesek hadseregei tettek, főleg a brit arc-vonalon. Azt is elmondta, hogy a bolgárok békefeltételekért folyamodtak. Azon a véleményen volt, hogy a németek nem tudnak többé ellenállni a mi támadásainknak s rövidesen összeomlanak.«

Mire szeptembernek vége lett s a Hindenburg-vonal elesett, a háború valóban befejeződött. Még hat hétig harcoltak itt-ott, míg végre ez a tény lassan tudatossá lett mindkét oldalon a katonákban és az államférfiakban egyaránt.

Haig sorra látogatta a hadtest-, a hadosztályparancsnokokat, hogy megbeszélje velük a helyzetet s utasításokat adjon, mit tegyenek akkor, ha az ellenséget tovább kell üldözni. Winston Churchill október i-én szívélyes hangú levélben üdvözölte Haiget s többek közt ezt írta: »Azt hiszem, most minden erőnket arra kell összpontosítanunk, hogy tavaszra meg legyen a végső döntés.«

Október 6-án meglátogatta Foch tábornagyot; a generalisszimusz asztalán egy párizsi napilap volt kiterítve, rajta nagy betűkkel Németország, az Osztrák-magyar monarchia és Törökország fegyverszünetet kérő jegyzéke. »Itt van — mondotta Foch az újságra mutatva — a közvetlen eredmény, melyet Ön elért a Hindenburg-vonal áttörésével. Az ellenség fegyverszünetet kért.«

Októberben és november első napjaiban tovább tartott a küzdelem. Október 8-án a harmadik és negyedik hadsereg támadásba ment át és elűzte az ellenséget a st.-quentini csatornától keletre levő utolsó védelmi vonaláról. Október 13-án Haig Clemenceau társaságában meglátogatta az épp most elfoglalt Cambrai-t. »Clemenceau St. Quentinból jött hozzám gépkocsin. Laguiche tábornok köpönyegét vette magára, amely neki kicsi volt. Elnyűtt, ócska kalap volt a fején. Az öreg »tigris« egészen furcsán nézett ki. Bejártuk Cambrai-t, Marcoing-t, Ribecourt-t, Havrincourt-t

Az 1918 augusztus-novemberi angol-francia offenzíva

s elmentünk egészen addig a hídig, amit az újjélandiak építettek a Canal du Nord-on. Vonatát Bapaumban kevéssel délután 6 előtt értük el. Beszélgettem vele a Foch-féle fegyverszüneti feltételekről. Azt mondtam, hogy követeléseit nagyon komplikálnak találom. Inkább azt mondhatnánk: adjátok át Metzét és Strassbourgot, mint jószándékotok előzetes jelét. Clemenceau teljesen egyetértett velem.«

A második hadsereg október 14-én és a negyedik hadsereg 17-én tovább támadott. A negyedik hadsereg vagy 4000 foglyot ejtett s néhány ágyút zsákmányolt, köztük két teljes üteget. A németek folytatták visszavonulásukat a Lille-szakaszon. Az ötödik hadsereg már ott állt Lille körül. A csapatoknak nem engedték meg, hogy a városba lépjenek. Lille polgármestere jött az egyik dandárhadiszállásunkra s jelentette, hogy az ellenség a várost délután 4-kor kiürítette és Toulnes felé menetel. A harmadik hadsereg több mint 5000, a negyedik pedig több mint 1000 foglyot ejtett a legutóbbi harcokban.

Az utolsó jelentékeny támadás november 4-én zajlott le. Az első, harmadik és negyedik angol hadsereg támadott az Oisy melletti Sambre-csatorna és a Scheldte folyó között, Valenciennes-től északra. Az arcvonal közel 50 kilométer volt. Az első francia hadsereg az angol jobbszárnnyal együtt működve támadott és kielégítő előhaladást tett. A franciák délután 5-ig több mint 3000 foglyot ejtettek. Délután 8 óra 40 perc: a harmadik hadsereg több mint 8000 foglyot és 125 ágyút jelent.

Augusztus elsejének napjaitól kezdve, a győzelemnek ezekben a heteiben az üdvözlések csak úgy özön-

lőttek a birodalom minden sarkából, nyilvános testületektől, egyes emberektől, a királytól, Alexandra királynőtől, London polgármesterétől, sok város vezetésétől nemcsak Nagy-Britanniában, hanem az összes gyarmatokon és domíniumokon is. Az egyik legrövidebb s legegyszerűbb a következő volt:

»Őn bele fog fáradni az üdvözetekbe, de hadd mondjam meg önnek, hogy amidőn közeledik egykori közös küzdelmeink színhelyéhez, lelkem önnel van. Ne válaszoljon. — French.«

Viszont egészen október 9-ig Haig egyetlen üdvözlő vagy köszönő szót sem kapott a brit kormánytól. Végül ezen a napon a miniszterelnök a következőt táviratozta:

»Épp most hallottam Foch tábornagtól azt a ragyogó győzelmet, melyet az első, harmadik és negyedik hadsereg aratott. Ki akarom fejezni úgy önnek, mint Home, Byng és Rawlinson tábornokoknak, valamint az ön parancsnoksága alatt levő összes tiszteknek és legénységnek legőszintébb jókívánásaimat a nagy és jelentékeny siker alkalmából, melyet a brit hadseregek, amerikai testvéreinkkel karöltve, az elmúlt két nap folyamán elértek.«

Hogy miért éppen az október 8-i és 9-i események voltak méltóak a miniszterelnök figyelmére, amikor a brit csapatok sokkal jelentékenyebb győzelmet arattak augusztusban és szeptemberben s ezek nem tűntek fel neki, örökre megfejthetetlen marad. Az pedig, hogy Nagy-Britannia miniszterelnöke a francia generalisszimustól szerzett értesüléseket a brit hadseregről, szerencsétlen dolog volt s nem igen lehetett nemszándékos.

Október 3-án, alig egy héttel azután, hogy a Hindenburg-vonal elleni támadás megindult, a német kormány fegyverszünetet kért. Jegyzékét Wilson elnökhöz intézte s hivatkozott a 14 pontra, melyben az elnök lefektette a béke feltételeit. De a fegyverszünet nem békeszerződés és így a fegyverszüneti feltételekről a katonai intézőknek kell döntenie.

Haig először október 10-én beszélt Foch-sal a feltételek alapelveiről. »Foch egy iratot tett elém, melyet már bemutatott a szövetségesek fegyverszüneti értekezletén Párizsban. Azt mondta, hogy tőle nem kértek ugyan véleményt, de annak ellenére bemutatta tervezetét a miniszterelnöknek. Amint hallotta, az értekezlet egyetértett mindazzal, amit ő megírt. Memorandumának főbb pontjai ezek:

1. Belgium, Franciaország és Elzász-Lotharingia kiürítése;

2. át kell adni a szövetségeseknek az egész területet a Rajnáig, a folyó három hídfőjével együtt. Mindegyiknek kiterjedése 30 kilométer lesz, a keresztéstől félkör alakban megvonva;

3. a németeknek át kell adniok minden anyagot, barakokat, élelmiszereket, vonatokat, vasúti berendezéseket;

4. a kiürítésnek a megegyezés aláírásától számított 15 nap alatt kell végbemennie.«

Egy héttel később a kormány Haiget Londonba hivatta, hogy kikérje véleményét ebben az ügyben. 18-án hajózott át. »Délelőtt látogatást tettem a hadügyminisztériumban és találkoztam Henry Wilsonnal. Elmondotta nekem a fegyverszüneti feltételekről szóló véleményét Szerinte a németeknek le kell

tenniök a fegyvert és visszavonulni a Rajna keleti partjára. Én úgy láttam, hogy 17-i támadásunk jelentékeny ellenállással találkozott s az ellenség feltétlen megadásra nem hajlandó. Ebben az esetben nem lehetne szó fegyverszünetről s a háború folytatódna a következő esztendőben is.«

»Együtt mentünk át a Downing Street-re s ott találtuk vitatkozva Lloyd George-ot, Milner lordot és Bonar Law-t. A miniszterelnök megkérdezte, mi a véleményem, milyen feltételeket ajánljunk, ha az ellenség fegyverszünetet kérne? Azt válaszoltam, hogy előbb két kérdésre kell válaszolni. Először is arra, vájjon a németek már meg vannak-e úgy verve, hogy elfogadják-e a szövetségeseknek bármely feltételét, a feltétlen megadást is? Ha pedig feltételeinket visszautasítanák: vájjon a szövetségesek tovább szoríthatják-e teljes erővel az ellenséget a következő téli hónapokban s az olyan gyorsan vonul-e majd vissza, hogy vasutait, útjait stb. nem tudja összerombolni? A felelet szerintem mindkét kérdésre tagadó. A német hadsereg vissza tud vonulni saját határait, tartani tudja a vonalat, s ha megkísérelnék megsérteni a német nép becsületét, a kétségbeesés bátorságával harcolna tovább.«

»A szövetséges hadseregek helyzete a következő: A francia hadsereg teljesen kimerült és ha sor kerül rá, nem tud tovább harcolni. A katonák nyíltan mondják: »a háborúnak vége van, nem kívánhatják, hogy feláldozzuk életünket, amikor békére van kilátás.« Az amerikai hadsereg: nincs megszervezve; rosszul van felszerelve, félig van kiképezve, rosszul van ellátva. Tapasztalt tisztje, altisztje kevés van. A brit hadsereg:

sohasem volt oly buzgó, mint most. Keményen harcol, de utánpótlása hiányos. A csökkenő ellátást az erkölcsi erő fogja megszenvedni.«

»A francia és az amerikai hadseregek nem képesek komoly támadásra. Egyedül a brit sereg tudná az ellenséget térdre kényszeríteni. De mirevaló több brit életet feláldozni? Mi célra? Ezért én a következő fegyverszüneti feltételeket ajánlom:

1. Belgium és a megszállt francia terület rögtöni kiürítése.

2. Metzét és Strassbourgot rögtön el kell foglalni a szövetséges csapatoknak és az ellenség hagyja el Elzász-Lotharingiát.

3. A belga és a francia »guruló anyagot« vissza kell hozni és a lakosságot vissza kell telepítenie

»Úgy láttam, hogy a miniszterelnök teljesen egyetért velem. Viszont Henry Wilson fegyverletételt követelt. Dél felé oda jött Balfour külügyminiszter és az egész dolgot még egyszer meghánytuk-vetettük. Balfour a lengyelek és Kelet-Európa népeinek segítségéről beszélt, de a miniszterelnök úgy vélekedett, hogy a britek nem áldozhatják fel életüket a lengyelé-kérte

»A következő nap vasárnap volt. Doris és én résztvettünk délelőtt 11 órakor a skót egyház istentiszteletén. Dr. Fleming lelkész prédikált. Beszélt a bosszúról és a büntetésről, hivatkozással a Németországgal kötendő békére. Nem kívánhatjuk azt, hogy a mi fegyvereink behatoljanak Németországba és Franciaország minden egyes városáért egy-egy német várost leromboljanak az írás következő paszuszusának megfelelően: »Szemet szemért, fogat fogért.«

Másrésről, a büntetésnek az elkövetett bűnnel arányosnak kell lenni.«

Másnap reggel korán Haig a hadügyminisztériumba ment, ahol MacDonogh tábornokkal, a főhadsegéddel találkozott. »Megmutattam neki az én fegyverszüneti feltételeimet; teljesen egyetértett velem. Elmondtam neki, hogy a következő évben már nem lesz 36 hadosztályunk. Most összesen 61 van. Henry Wilsonnal is találkoztam. Együtt mentünk át a Downing Street 10. szám alá s 11 óra 15 perckor a miniszterelnökkel találkoztunk. Milner lord, Bonar Law s Balfour is jelen voltak, mint a háborús kormány tagjai s megjelentek Beatty tengernagyba hajóhad főparancsnoka és Wemyss tengernagy. »A tengeri fegyverszüneti feltételekről beszélgettünk. Elhatároztuk, hogy az összes modern hajóegységek kiszolgáltatását követeljük. Szóba került a török kormány fegyverszüneti kérelme is. Townshend tábornok kapott megbízást a tárgyalásra, aki hadifogoly volt Kut-ban. Már megérkezett Budrosba. Az egész kormány egyetértett arra nézve, hogy itt nem vesztegethetjük az időt fegyverszüneti feltételekkel és ha megkapjuk a nyitott Dardanellákat és a szabad átmenetet csapataink számára a Fekete tengerre, a Törökországgal való ellenségeskedésnek végét vetjük.«

Egy nemsokára megtartott párizsi értekezleten Foch elmondta, hogy kormányától azt a felszólítást kapta, hogy mint főparancsnok, nyilvánítson véleményt a fegyverszüneti feltételekről. Most mindenekelőtt Haightól kért véleményt; a brit hadvezér elmondta ugyanazt, amit már Londonban előadott a háborús kormány ülésén. Vele szemben Pétain ugyanazokat

a feltételeket követelte, mint Foch: a Rajna balpartjának a hídfőkkel együtt való elfoglalását. Pershing, ki két nappal azelőtt még Haig nézetével egyetértett, most szintén Foch-hoz csatlakozott.

Köztudomású, hogy végül is Foch nézete győzött és a brit hadsereg képviselője nem is volt jelen, amikor, november n-én, hétfőn reggel a korai órákban, a német kiküldöttek alávetették magukat Foch követeléseinek a compiégne-i erdőben. Sok minden történt közvetlenül azelőtt, ami megerősítette a szövetségeseknek ezt az álláspontját: Bulgária, Törökország, az Osztrák-magyar monarchia összeomlása teljes volt, Vilmos császár lemondott és Németország forradalom kitörése előtt állott.

Ezek az események azonban nem változtatták meg Haig véleményét. Az általa ajánlott enyhébb feltételek is kellően erős helyzetet biztosítottak volna a szövetségeseknek a fegyverszünetet a békekötéstől elválasztó időszakra, és lehetséges, hogy ha az ellenséget a megaláztatástól megkímélték volna, kezelhetőbb lett volna mind az átmeneti időben, mind a későbbi időszakban.

De a háborúnak most már vége volt s a katona munkája befejeződött. Haig naplója 1918 november 11-én megszakad. Olcsó moralizálásnak, hivalkodó öntetszelgésnek, a nagy győzelem diadalittas mámorának egyetlen sort sem szentelt.

Utószó.

Az előzményekben már említettük, hogy Haig-nek a fegyverszünetről való nézeteit nem vették figyelembe, a békeszerződésre vonatkozólag pedig nézetét soha meg sem kérdezték. Nemzetközi kérdések ettől fogva többé nem érdekelték és minden figyelmét azokra a kérdésekre összpontosította, melyek otthon vártak megoldásra.

A természetben a nagy kilengések másokat vonnak maguk után. A földrengést gyakran szökőár követi. Ez a törvény emberi dolgokra is alkalmazható. Nem csekélység négymillió békés polgárt, akit azelőtt csak házi ügyeik érdekeltek — a heti kiadások és a sportújságok, — átalakítani gyakorolt harcosok hadseregévé, akik hozzá vannak szokva a halál látványához és a halálra való készütséghez. De az sem kis dolog, amikor a békét aláírják, elvenni tőlük fegyvereiket, elfelejtetni rémes tapasztalataikat és hozzászoktatni őket ismét azelőtti egyhangú életükhöz. A forradalom vörös zászlója győzelmesen lengett Oroszországban és azokban az esztendőkből, melyek a háború befejezését követték, a forradalmi áradat sok országot elöntött s hullámai vészesen fenyegették a brit szigetek partjait. 1914 előtt az európai háború lehetősége fenyegetett, 1918 után annak helyébe a forradalomtól való félelem lépett, félelem, amely Nagy-Britanniában nem tűnt el az 1926-i nagy sztrájk összeomlásáig.

Nem volt jobb anyag a forradalom gyártói számára, mint a háborúból hazatérő katonaság. Azok

hozzánőktek a veszély kíméletlenségéhez s a kockázatot megszokták. Ezért 1918-ban a hadsereg leszerelése a leggondosabb tanulmányt igényelte és a lehető leggondosabb kezelést. Egyformán igénybevette mind a brit kormány, mind a főparancsnok figyelmét.

A kormány azon a nézeten volt, hogy legsürgősebb teendő a békekötés után a brit ipar helyreállítása. Ezért azt tervezte, hogy a hadseregből először azokat az embereket bocsátja el, akiket elhelyezhetnek az iparban, hazatérésük után. Haig kezdettől fogva ellene volt ennek. 1919 januárjában Winston Churchill követte Milner lordot a külügyminiszterségben, ő rögtön energikusan beavatkozott és sietett a dolgokat rendes kerékvágásba terelni, még mielőtt késő lett volna. Azután a leszerelés azok szerint az alapelvek szerint ment végbe, melyeket Haig kezdettől fogva helyeseknek ismert el.

A fegyverszünet után néhány napra kapta Haig az első híreket az ő tervbevett megjutalmazásáról. A miniszterelnök táviratilag felajánlotta neki a viscounti méltóságot. Kétségtelen, hogy ez nem volt más, mint kísérlet Haig érdemeinek leszállítására. A viscounti méltóságot French tábornok a loosi csata után megkapta. Ez a legcsekélyebb kitüntetés, amelyet még egy jelentéktelen miniszter is meg szokott kapni elbocsátása után. Haig elutasította. Amikor az earli méltóságra előterjesztették, ezt is elutasította és csak akkor fogadta el, amikor biztosították arról, hogy az összes kitüntetésekre előterjesztettek már mind elfogadták jutalmukat és neki nehéz lenne megmagyaráznia, miért vonta ki magát alóla. Az earli méltóság százezer font kifizetésével van kapcsolatban. Ezt az összeget

nem kell túlnagynak tartani, ha meggondoljuk, hogy Wellington évi kétezer font járadékot kapott, amikor a pireneusi háború csak félig fejeződött be és ezt az összeget félmillió ajándékre emelték fel, a hercegi cím adományozásával egyidejűleg a Waterlooi csata *előtt*.

December 19-én tartották meg a hadseregfőparancsnok ünnepélyes bevonulását. Haig lóháton tette meg az utat a vasútállomástól a Buckingham palotáig, ahol reggelit adtak tiszteletére. Nevetségesnek tűnt, hogy kocsin lássák »mint valami politikust vagy öregaszonyt«. A Charing Cross állomáson a Connaught-i herceg, a miniszterelnök és jóbarátai fogadták, köztük Asquith és Sir Evelin Wood is. A Marit ough-háznál Alexandra királyné várt reá. A fogadásnál jelen volt Lady Haig is, mindkét leányával.

Április 2-án Haig Plumer tábornoknak adta át a főparancsnokságot. Miután Poincarétól, Clemenceautól és Pétain-től ellúcsúzott, április 5-én végleg visszatért Angolországra. Nem volt még egészen 58 éves, ereje teljében volt s nem látszott semmi ok arra, hogy karrierjét tefejezze. Miután a leszerelés véget ért, fontos lett volna, hogy ő kerüljön mint főparancsnok, az otthoni haderők élére. De ő inkább utat nyitott a fiatalabbaknak. Támogatásával jöttek létre a hadviselt katonák különböző egyesületei, köztük 1921 június végén a frontharcosok szövetsége, a »British Legion«. Közben feleségével együtt nagyobb utakat tett. Együtt meglátogatták Dél-Afrika fontosabb városait és az egykori délafrikai csatateret. 1925-ben Kanadába látogatott el.

1928 elején rövid pihenőre Dél-Franciaországba szándékozott utazni. Lakhelyéről, Bemersyde-ből Lon-

donba utazott, hogy január 28-án résztvegyen Richmondban egy cserkészintézet megnyitásán. Amikor megtartotta az avatóbeszédet, észrevették, hogy közben kis szünetet tartott s azután halotthalvány lett. Utána rendbe jött s nem panaszkodott arról, hogy rosszul érzi magát.

Másnap vasárnap volt s minden csendben folyt le Haig sógorának házában, ahol londoni tartózkodásaikor általában lakni szokott. Ebéd után kártyáztak, aztán Haig visszavonult a szobájába. Kis idő múlva nyögni hallották. Testvére, John, hozzá sietett. A tábornagy lélegzet után kapkodott. Néhány perc múlva mindennek vége volt. A hosszú ideig tartó háborús feszültség következményei vetettek véget életének. Erős és nyugodt szíve nem vert többé.

Az őszinte és nagyarányú gyász, mely az egész birodalmat eltöltötte, megmutatta, ha még valahol kétségbe vonták volna, hogy honfitársai szívét Haig mennyire megnyerte. A Szent Pál-katedrálisban lett volna méltó nyugvóhelye az ilyen nagy vezérnek, de ő még régebben kinyilvánította azt a kívánságát, hogy szűkebb hazájában temessék el, s ennek a kívánságnak megfeleleltek. Két napig volt felravatalozva a. St. Columba egyházban, ahol, ha Londonban időzött, részt szokott venni az istentiszteleten. Végtelen sorban vonultak oda az emberek, hogy a halottnak utoljára tiszteletet adjanak.

Február 3-án kezdődtek meg a hivatalos gyászszertartások a Westminster apátságban, minden pompával és külsőséggel, amit a tábornok temetése megkövetelt. Az ágyútalpon volt koporsó mögött ott lépdelt a király három legidősebb fia; Franciaország

két marsallja: Foch és Pétain, a szövetséges hadseregek főtisztjeivel együtt tartották a halotti leplet.

Amikor a koporsó éjjel Edinburghba érkezett, annak dacára, hogy késő éjjel és kellemetlen idő volt, óriási tömeg gyűlt össze fogadására. Itt, saját földije között, a gyász még mélyebbnek és személyesebbnek látszott. Másnap a halottat a St. Giles székesegyházban ravatalozták fel és napkeltétől a sötétség beálltaig ismét elvonultak előtte a részvétnyilvánítók.

A zárószertartás a lehető legegyszerűbb volt. Négy lótól vontatott parasztszekéren vitték a koporsót St. Boswells állomásáról a dryburghi apátságba, öt mérföldes út volt a tweedi völgyön, az eildoni dombon, az elhunytnek e kedves és jól ismert tájain keresztül. Végre abban a földben tették nyugalomra, amely Walter Scott tetemeit rejti...

Ha van, mint azt őseink hitték, Valhalla, ahol a múlt nagy vezérei összeülnek és beszélnek egymásnak harcaikról, akkor ez a szerény skót biztosan megtalálta a helyét. De az is biztos, hogy nagyon nehezen veszik rá arra, hogy elbeszélje, miképpen vezényelte a legnagyobb hadsereget, melyet hazája valaha harcmezőre küldött, és hogy hite a győzelemben soha, a legsötétebb napokban sem rendült meg.

TARTALOM.

Előszó. Írta: Balla Antal	3
I. Douglas Haig ifjúsága	7
II. Szudán és Délafrika	15
III. Két háború között	30
IV. Kitér a világháború.....	42
V. A visszavonulás	57
VI. A marnei csata	67
VII. Ypern	80
VIII. Neuve Chapelle.....	97
IX. Az aubers-i magaslat és Festubert	108
X. Loos.....	120
XI. Haig mint hadseregfőparancs- nok.....	140
XII. A somme-i csaták előtt	158
XIII. A Somme melletti csata	174
XIV. Az új vezetők.....	206
XV. Új módszerek	231
XVI. Nivelle bukása	251
XVII. Passchendaele előzményei	261
XVIII. A passchendaeli csata	294
XIX. Cambrai	322
XX. Csend a vihar előtt	342
XXI. A nagy támadás	370
XXII. A fordulat	400
XXIII. A vég kezdete	415
XXIV. A győzelem és a béke.....	428
Utószó	451
Név- és tárgymutató	456